زوردۇن سابىر

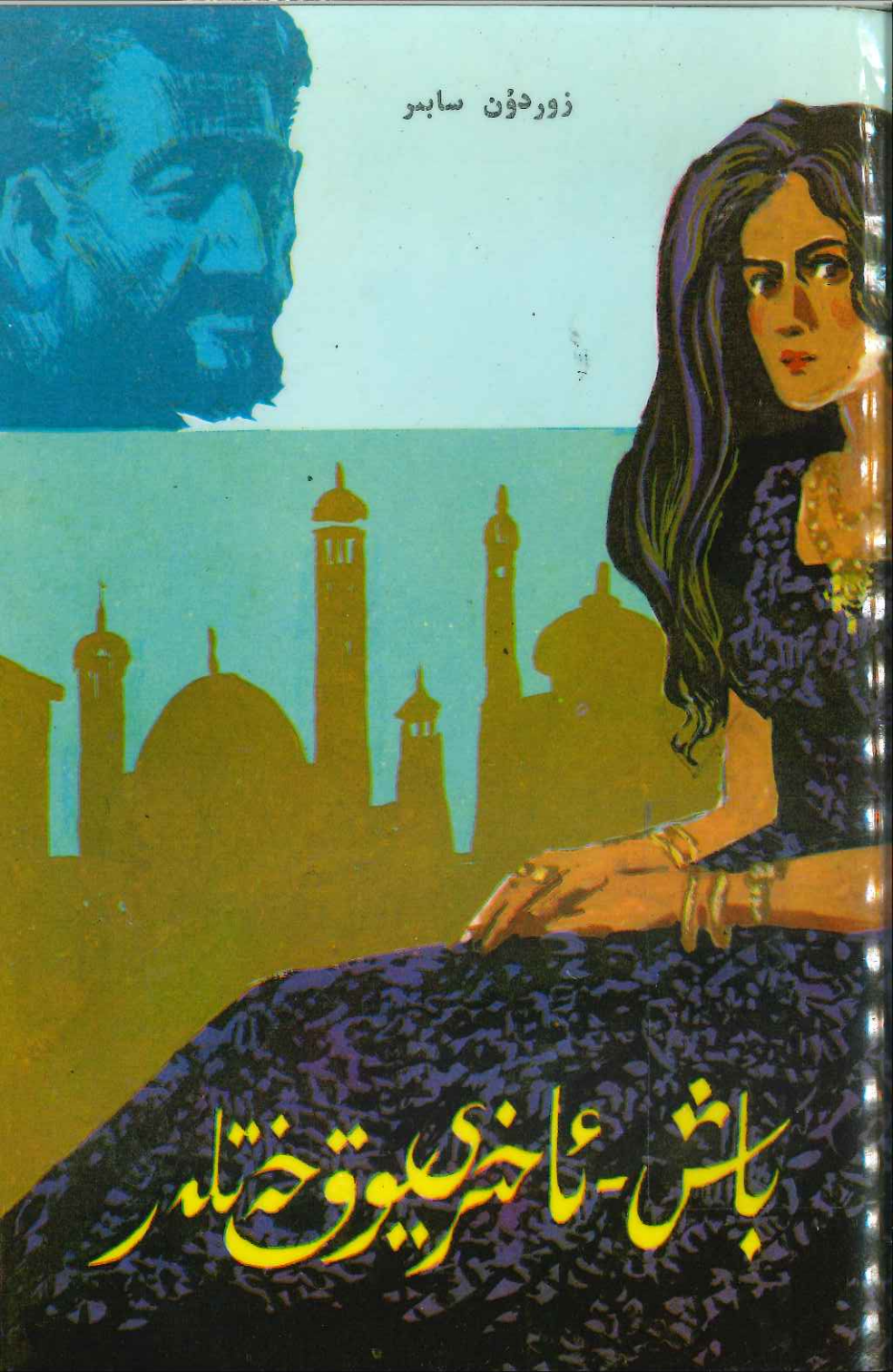

باش-ئاخىر يوقىتىلدى

Thomas Hoppe 2.93
Urumqi

زوردۇن سابىر

باش-ئاخىرى يوق خەتلەر

SUB Göttingen 7
220 150 818
2007 A 14848
91

شىنجاڭ ياشلار - تۆسمۇرلەر نەشرىياتى

مۇندەرىجە

سىزىق ئادەملەرگىلا 1
ئىشسىزلار تىخىمۇ ئىشچان 15
ئىنساپ 51
ھاجىم توغرىسىدىكى ئىغۋالار 74
باش - ئاخىرى يوق خەتلەر 108
ياۋروپاغا سەپەر 126
ئەرەب يېرىم ئارىلىدا 213

سىزىق ئادەملەرگىلا

تۇن، جىمجىت.

جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان «بېرلىن چېگرا تېمى» نىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى تاپىتاقىر بوشلۇقتا قورالىنى چىڭ تۇتقان، سەگەك، چەبدەس قاراۋۇل مېڭىپ يۈرىدۇ. شەرقتىكى تامغا يانداشقان ئۇچ قەۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ چىراغلىرى ئۆچتى. شەرقىي تامنىڭ تۆۋىدە ئۇزۇن كۆلەڭگىلەر پەيدا بولدى. جەڭچى كۆلەڭگىلەرگە دىققەت بىلەن قاراپ قويۇپ جەنۇبقا قاراپ ماڭدى. ئۇ ئاسمانغا قاردى، قۇشلارغا چېگرا تېمى يوق، ئۇلار ئەركىن، ئۇيۇقتىن - بۇيۇققا ئۇچۇپ يۈرۈشمەكتە. ئۇ ئىككى ياقتىكى دەرەخلەرگە قاردى. دەرەخلەر ئوخشاش لىڭشىماقتا. شامالغا چېگرا تېمى يوق. بۇ تامپەقەت ئادەملەرگىلا. بىر مىڭ ئىككى يۈز ئوتتۇز يەتتە يىللىق تارىخقا ئىگە بۇ شەھەرنى ئىككىگە بۆلۈۋەتكەنمۇ ئىككى ياقتىكى ئادەملەرنى بىر-بىرىگە دۇشمەن قىلىپ قويغانمۇ ئادەملەر ئۆزلىرى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئادەملەردىن ھوشيار بولۇش كېرەك.

— توختا! — جەڭچى كەينىگە بۇرۇلۇپ، قورالىنى تامدىن سىيرىلىپ چۈشكەن قارا گەۋدىگە توغرىلىدى. لېكىن تامدىن چۈشكۈچى خۇددى ھېچنېمە ئاڭلىمىغاندەك غەربىي تامغا قاراپ ماڭدى.

— توختا! — دېدى جەڭچى، لېكىن قارا گەۋدە قاراپمۇ قويمىدى، ئەكسىچە جەڭچىنى مەنسىتمەستىن غەربىي تامغا قاراپ ئىتتىك ماڭدى.

— توختا! — جەڭچى ئۇنىڭ بېشىدىن ئارتىلدۇرۇپ ئوق ئاتتى. لېكىن ئۇ يەنىلا توختىمىدى. جەڭچى غەزەپكە كەلدى.

ئەمدى تەخىر قىلىشقا بولمايدۇ. ئۇ يامىشىپ، تام ئۈستىگە چىقىۋالسلا ئۇنىڭغا ئوق ئاتقىلى بولمايدۇ ـ دە.

ـ توختا! ـ دېدى جەڭچى يەنە ئۇنىڭ بېشىدىن ئار-تىلدۇرۇپ ئوق ئېتىپ. لېكىن ئۇ يەنە پەرۋا قىلمىدى. جەڭچى قورالىنى ئۇنىڭ گەۋدىسىگە تىۋغرىلاپ غەزەپ بىلەن ئوق يا-غدۇردى. گەۋدە دۇم چۈشتى، كېيىن ئۆرۈلۈپ ئوڭدا بولدى.

جەڭچى يۈگۈرۈپ كېلىپ يىقىلغۇچىغا قارىدى.

ـ پېتا! بۇ سەنغۇ؟ ـ دېدى ئۇ كەينىگە داجىپ.

ئۇ پېتانىڭ بېشىنى يۆلىدى. ئۇنىڭ تونۇش كۆزلىرى پارقىراپ تۇراتتى. «ئاھ، بۇ ئىشنى! ـ دېدى جەڭچى ئەلەم بىـ لەن،ـ مۇھەببەت ئۈچۈن ئۆلدۈڭمۇ دوستۇم؟» خىيال چېگرا سىزىقىنى ئېتىراپ قىلمىغىنىغا ئوخشاش، مۇھەببەتمۇ ھېچقانداق سىزىق بىلەن چەكلەنمەيدۇ. ئۇ شۇنداق بىر ئاجايىپ كۈچ، ناۋادا ئۇنىڭ يۈرەر يولىغا سىز توك ئۇلانغان سىمدىن تۇسۇق ياساپ سىزىق پەيدا قىلىپ قويىسىڭىزمۇ، ئۇ ھامان ئۆزىنى تەھدىتسىز، بىخەتەر ھېس قىلىدۇ ـ دە، كىشىلەر تەرىپىدىن قويۇلغان ھەرقانداق چەك ـ چېگرا سىزىقلىرىنى ئۆز كۈچى بىلەن بىكار قىلالايدۇ.

بىزنىڭ ھېكايىمىز ئەنە مۇشۇ خىل مامات سىزىقى ئۈستىـ دە سادىر بولدى. ئۇنىڭ جەستى چېگرا ھېسابلانغان پاكىز، يۇمشاق تۇپراقلىق، ھەيدەلگەن يەر ئۈستىدە ئىككى سوتكا ياتـ تى. رېئاللىق بىلەن رومانتىكا ئارىلاشمىسىنى ئۆزىنىڭ جانسىز گەۋدىسى ئاستىغا بېسىپ ياتقان بۇ نەۋقىران يىگىت بۇ يەرنىڭ ئۆلۈم سىزىقى ئىكەنلىكىنى نېمىشقا ئويلىمىغاندۇ ـ ھە؟

ـ سىز تونۇيمەن دېۋىدىڭىزغۇ، ـ دېدى چېگرا قاراۋۇل قىسىملىرىنىڭ باشلىقى ـ ياش ئوفىتسىر، يەرگە قاراپ، مىلتىقـ نىڭ ستۇۋلىنى يەرگە قارىتىپ تۇرغان چېگرا مۇداپىئە جەڭچىـ سىگە ئەلەم بىلەن قادىلىپ، ـ ئېيتىڭا، بۇ يىگىتنىڭ ئاتا ـ

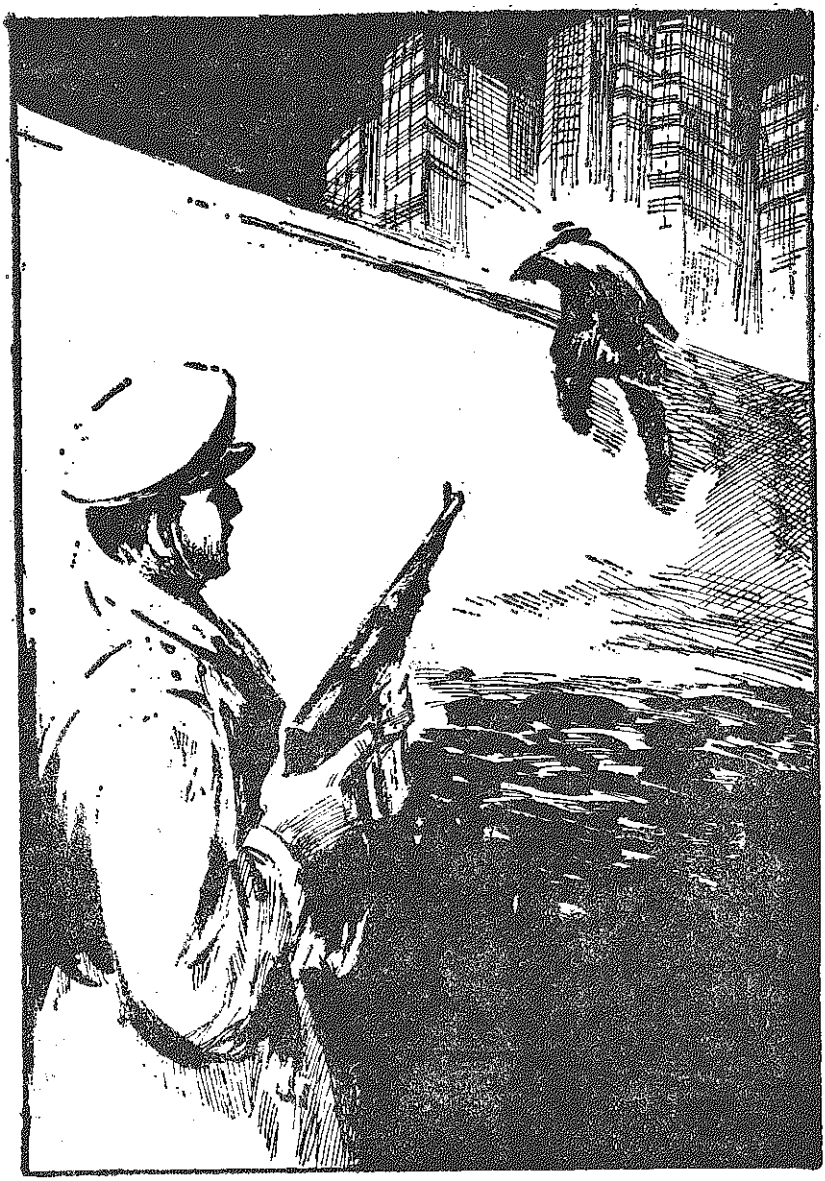

ئانىسى كىم، نېمىشقا جەسەتنى تېخىچە ئەكەتمەيدۇ؟

ــ ئاتا ـ ئانىسى ئوغلىنىڭ بۇ پاجىئەلىك ئۆلۈمىدىن بىـ خەۋەر بولسا كېرەك؟ ــ دېدى كۆزلىرى قىزارغان، ناسۋال رەڭ ھەرىپىچە ئۇستىباش كىيگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن دۆلەت گىرىـ بىـ قادالغان قىزىل جىيەكلىك، كەڭ قاسقانلىق شەپكىسىنى سىرتىق قاشلىرىغىچە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان چېگرا مۇداپىئە جەڭچىسى ياش لىغىلداپ تۇرغان كۆزىنى جەسەتتىن ئۈزمەستىن سۆزـ لەپ، ــ بىز پېتانىڭ ئاتىسىغا تېخى خەۋەر قىلمىدۇق.

ــ پېتا؟ ئۇنىڭ ئاتىسى كىم، ئۇنىڭ ئادرىسى قانداق؟

ــ پېتا مۇشۇ بېرلىنلىق كىلاۋىس مانتىيورنىڭ ئوغلى.

ــ بۇ قانداق جاۋاب؟ بېرلىنلىق مانتىيور دېگەنمۇ بىر كىشىنىڭ ئادرىسى بولالامدۇ؟ بىزنىڭ بۇ چوڭ شەھىرىمىزدە كىلاۋىس ئىسىملىك كىشىلەر كۆپقۇ؟

ــ شۇنداق. لېكىن پېتانىڭ دادىسى كىلاۋىس پۈتۈن بېرـ لىندا بىرلا. ئۇ سوتسىيالىستىك ئەمگەك قەھرىمانى. ئۇنى ئاد ـ رىس، ئىزاھاتسىزلا ھەممە ئادەم بىلىدۇ.

ــ مۇنداق دەڭ، شۇنداق قىلىپ سىز، يولداش چېگرا قارا ـ ۋۇلى، بىزنىڭ ئەمگەك قەھرىمانىمىز كىلاۋىسنىڭ ئوغلى پېتانى ئۆز قولىڭىز بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈردىڭىز ـ دە؟

ــ يولداش كاپىتان، مېنىڭ ئوقۇم دۆلەت قانۇنى، سىزنىڭ بۇيرۇقىڭىزدىن ھېچقاچان ئۇستۇن ئەمەس، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوق ئېتىش زۆرۈر بولغاندىلا ئوق ئاتتىم. پېتا مېنىڭ دوستۇم ئىدى، مەن چېگرىدىن قېچىپ ئۆتكۈچى پېتا ئىكەنلىكىنى بىلمەيلا ئوق ئاتتىم، بىلگەن بولساممۇ...

ئۇنىڭ بۇلاقتەك قايناق ياشلىرى كۆكرىكىگە تېمىپ تۇراتتى.

ــ چۈشىنىشلىك. سىز ۋەزىپە ئىجرا قىلدىڭىز، چېگرىدىن ئۆتكۈچى سىزنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىڭىزغا پىسەنت قىلمىغاندا،

ئەلۋەتتە مۇشۇنداق قىلىشقا مەجبۇرسىز. لېكىن، لېكىن پېتا نېمىشقا قاچتى؟

— ئۇ قاچمىدى، قاراملىق بىلەن چېگرىدىن ئۆتىمەكچى بولدى!

— قاراملىق بىلەن چېگرىدىن ئۆتۈش جىنايىتى؟ بۇ قانداق جىنايەت؟ بۇ ئاتالغۇنى نەدىن تاپتىڭىز؟

— پېتانى «قاچتى» دېيىشكە تىلىم بارمايدۇ، يولداش كاپىتان. ئۇنىڭ بىلەن مەن باشلانغۇچ مەكتەپتىن تارتىپ ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگۈچە بىللە ئوقۇغانمەن. ئۇ كانىكى، چاڭغا تېيىلىش، سۇ ئۈزۈش ماهىرى ئىدى. بىز فىنلاندىيىگە بىللە چاڭغا تېيىلغىلى بارغان. ئۇ شۇ چاغدا بىر قىز بىلەن تونۇشقان. ئۇ قىزنىڭ ئېتى دېتا ئىدى. ئۇ لۆبەك شەھىرىدە تۇرۇشلۇق بىر دوختۇرنىڭ يالغۇز قىزى ئىدى. ئۇلار ئىككى يىلدىن بېرى ئاۋۇ غەربىي بېرلىنىدىكى كوپىستىندام كوچىسىدا ئۆي تۇتۇشقان. پېتا پات — پات ئۇ يەرگە باراتتى. مەن ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا پېتانى كۆرگەن. بىز بىللە پىۋا ئىچىپ پاراڭلاشقان. بىلىدىغىنىم مۇشۇنچىلىك...

— ئۇ سىزنىڭ مۇشۇ ئاخشىمى ۋەزىپە ئۆتەيدىغانلىقىڭىزنى بىلەتتىمۇ؟

— مەن بۇ توغرىدا گەپ قىلمىغان.

— سىلەر نېمە توغرىدا پاراڭلاشقانىدىڭلار ئەمىسە؟

— ئۇ دېتانىڭ هامىلىدار ئىكەنلىكىنى، بالىنى كىم ئالدۇ دېگەن مەسىلىدە دائىم تالىشىدىغانلىقىنى، دېتاغا رەسمىي تۇي قىلىش ئۈچۈن تەلەپ قويغانلىقىنى ماڭا سۆزلەپ بەرگەن.

— ئۇنداقتا، سىز، دېتانىڭ قوشۇلغان — قوشۇلمىغانلىقىنى مۇ سورىغانمۇ؟

— سورىغان. دېتا پېتانىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلمىغان.

— مۇنداق دەڭ. ئىككى يىل بىر ئۆيدە بىللە تۇرۇپ،

بىر بالىلىق بولۇش ئالدىدا تۇرىدىكەنۇ، توي قىلىشقا قوشۇل مايدىكەن. غەلىتە قىزكىنا؟ سىزچە مۇنۇ پاجىئەنىڭ بۇ پىشمىغان نىكاھ بىلەن مۇناسىۋىتى بارمىدۇ؟

ــ تەكشۈرۈپ كۆرسەك بولىدۇ.

جەكچى پېتانىڭ بېشىنى تىزىغا ئالدى. پېتانىڭ قاۋۇل قوللىرى قان ئۈيۈپ قالغان كۆكرىكىدە. ئۇ خۇددى جانسىز گەۋدىسىدىن كۆكۈل سىرلىرى سىرتقا چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەۋاتقاندەك كۆكرىكىنى مۇجۇپ تۇتۇۋالغان؛ ئۇنىڭ نۇرسىز، تىنىق كۆك كۆزلىرى كىچىك ۋاقتىدا چىگىش ھېساب ئەمەللىرىگە باش قاتۇرۇۋاتقىنىدەك بىر نۇقتىغا تىكىلگەن. جەكچى بىردەملىك دۇشمىنى مەكگۈلۈك دوستى بولغان بۇ مۇردىغا ياش بىلەن غۇۋالاشقان كۆزلىرى بىدەن قادىلىپ، پېتا بىلەن دېتانىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئەسلىدى.

... دېگىز ساھىلىدىكى قۇملۇقتا سۈنايىلىنىپ ياتقان، سىرىق چاچ، ھەتتا كىرپىكلىرىمۇ ئالتۇندەك سېرىق، بۇرنى ھەددىدىن تاشقىرى چوڭ بۇ يىگىت بىلەن قارا چاچ، قارا قاش، قارا كۆز، بۇرۇن ـ ئېغىزلىرى تولىمۇ گۈزەل قىز چۆچەكلەردىكى بىر جۈپلەرگە زادى ئوخشاشمايدۇ. ئۇلار ئىككى خىل ئۆڭ، ئىككى خىل چىرايغا بۆلۈنىدىغان گېرمانىيىلىكلەرنىڭ تاشقى قىياپىتىگە ۋەكىللىك قىلالايدۇ. ئەدەبىيات ئاتالمىسى بىلەن ئاتىساق، ئۇلار «تىپىك نېمىس». لېكىن ئۇلارنىڭ يۈرىكى، روھىچۇ؟ ئۇلار بىر مىللەت بولغىنى بىلەن ئىككى دۆلەتنىڭ ئادىمى. ئۇلار بىر ـ بىرى بىلەن ئىختىيارىي تېپىشقان، ئىككى يىل بىر ئۆيدە بىللە ياشىغان، بىر دەۋرنىڭ ياشلىرى بولغىنى بىلەن، ئۇلارنىڭ ئېتىقاد تەشەببۇسلىرى ئوخشاش ئەمەس. پېتانى ئالساق، ئۇ كوممۇنىست ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى فاشىستلارغا قارشى كۈرەش قىلىش ئۈچۈن، ۋەتىنىدىن سۈرگۈنلەر ئىنتىپاقىغا قېچىپ كېتىپ، ئوكرائىنا ئورمانلىقلىرىدا بىر ـ بىرىنى

یاخشی کۆرۈشکەن. ئۇلار ئۆز ئوغلىغا ئۆز غايىلىرىنى ئانا سۈتى بىلەن بىللە سىڭدۈرگەن. پىتا ـ پىشۇنبر، كومسومول تەشكىلاتـ لىرىنى ئۆز جىنىدەك سۆيۈپ يېتىلگەن. ئۇ يەنە ئۆز خەلقىنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن كىلىدىغان خىيىم ـ خەتەر، ۋەھىمىنىڭ غەلىتە ئىكەنلىكىنى ھېچقاچان ئۇنتۇپ قالمىغان. دېتاچۇ؟ مەن ئۇنى زادى بىلمەيمەن. دادىسى غەربىي گېرمانىيە قەد كۆتۈر ـ گەندىن كېيىنلا ئامېرىكىدىن ۋەتىنىگە قايتىپ كەلگىنىگە قارىغان ـ دا، دېتا راھەت ـ پاراغەتنى ياخشى كۆرىدىغان بىر ئائىلىدە چوڭ بولغان. بۇ شۇبھىسىز. لېكىن، ئۇ قانداقلارچە غايە ـ ئەقـ دىسى ئۆزىگە ياقمايدىغان، چىرايىدا قىزلارنى جەلپ قىلالىغۇدەك ھېچبىر ئالامىتى بولمىغان يوچۇن بىر يىگىتنى ياخشى كۆرۈپ قالغاندۇر ـ ھە؟ ئۇلار ئىككى دۆلەت، ئىككى تۈزۈم توغرىسىدا تالاش ـ تارتىش قىلىشماستىن قانداقمۇ بىرنەچچە يىل بىللە ياشاشقاندۇ ـ ھە؟ بۇ مۇمكىنمۇ؟ ياق. ئۇلار جەزمەن تالاشقان، ھەتتا بىر ـ بىرى بىلەن مۇشۇ سەۋەبتىن دۇشمەنلەشكەن بولۇشى مۇمكىن!...

جەڭچى پېتانىڭ يانچۇقىدىن تېشى كۆك، يوللۇق، كىچىك كىنە خاتىرە دەپتەرنى ئالدى. ئۇ تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن خاتىرىنى ۋاراقلاشقا باشلىدى. خاتىرە قىسقا ـ قىسقا جۈملە، سۆئاللار، ۋەقەلەر بىلەن تولغان. بۇ بىر ياخشى يېزىلـ مىغان كۈندىلىك خاتىرە ئىدى.

جەڭچى بۇ خاتىرىنى ئوقۇپ چىقتى. خاتىرىنى ئوقۇپ بولۇپ يېنىدا سۈنايلىنىپ ياتقان يىگىتنىڭ سېرىق، گادىرماچ چاچلىرىنى سـ لىدى. ئۇ كۆڭلىدە خەتتىكى گەپلەرنى بىر ـ بىرىگە ئۇلىدى. شۇ چاغدائۇنىڭ كۆڭلىدە مۇنداق بىر مۇھەببەت سىزىقى پەيدا بولدى:

بالتىق بويى ـــ قۇملۇقتا ئۇلار بىر ـ بىرىگە يانىدىشىپ كۆك ئاسمانغا قاراپ يېتىشاتتى. ئاچ چايكىلار ئۇلارنىڭ يېنىدا چۇرقىرىشىپ ئېگىز ـ پەس ئۇچۇشۇپ يۇرۇشەتتى، ھەتتا بەزىدە كىلىپ ئۇلارنىڭ بەدىنىگە قونۇشاتتى. يىراقتىكى يەلكەنلىك

كېمىلەر خۇددى داۋالغۇپ تۇرغان دېڭىزدا توختاپ قالغاندەك جىمجىت كۆرۈنەتتى.

— خاتىرجەملىك، — دېدى چىرايلىق قىز، لېپتىك، سۇ ئۇزۇش تورسىكىدىن باشقا كىيىم يوق، كۈندە سەل قارايغان، توڭلۇق بەدىنىگە بىر قولىدا ئىسسىق قۇم چېچىپ، — لېكىن كۆڭۈللەر خاتىرجەم ئەمەس، ئۇ شاۋقۇنسىز داۋالغۇيدۇ، ۋاك-چۇڭ سىز ماجىرالىشىدۇ، ئېيتىڭلا، سىز راستىنلا مەن بىلەن نىكاھلانماقچىمۇ؟

— شۇنداق، لېكىن سىز دېموكراتىك گېرمانىيە گراژدانى بولۇشىڭىز شەرت.

— بۇ شەرتنى قوبۇل قىلمىسام، ئەكسىچە سىزنى ئىتتىپاق گېرمانىيىگە گراژدان بولۇشقا مەجبۇرلىسامچۇ؟

— بۇ مۇمكىن ئەمەس.

— ئۇ چاغدا مېنى ياخشى كۆرۈشتىن توختاپ قالامسىز؟

— بۇ مۇمكىن ئەمەس، مۇھەببەت دۆلەتكە ئەمەس ئىنسانغا تەئەللۇق نەرسە.

— ئىنسان دۆلەتلەرگە بۆلۈنگەن، مىللەتلەرگە بۆلۈنگەن. مۇھەببەتنى چەكلەيدىغان سىزىقلار تولىمۇ چىق. مىسالى، بىز بىر مىللەت، لېكىن ئىككى دۆلەت. شۇنىڭ ئۈچۈن چېگرا سىزىقى بىزنىڭ مۇھەببەت ئەركىنلىكىمىزگە چەك بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ.

— سىزگە شۇنداق تۇيۇلسا كېرەك، لېكىن مېنىڭچە مۇھەببەتنى چەكلەيدىغان سىزىق دۇنيادا يوق.

— ئىدىئولوگىيىچۇ؟ بۇ قوبۇل قىلغىلى بولمايدىغان چېگرا سىزىقى كۆزگە كۆرۈنمەيدۇ، لېكىن تولىمۇ قورقۇنچلۇق. سىزنىڭ تەشەببۇسلىرىڭىزنى ئاڭلىسام سىزنى بىر تۇرۇپ ئەقلىدىن ئازغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلايمەن، بىر تۇرۇپ قاتتىق زەھەرلەنگەن بولسا كېرەك دەپ قارايمەن. ئېيتىڭلا، «كوللېكتىپ»، «ئومۇمىي خەلق» دېگىنىڭلار سىلەرگە قانچىلىك پايدا يەتكۈزىدۇ زادى؟

— بۇ توغرىدا سىز بىلەن يەتكۈدەك مۇنازىرىلەشتۇق. ئەمدى سىزگە دېگۈدەك يېڭى گەپ قالمىدى.

— تۇغۇلغۇسى بالىمىز سىزچە كىمنى ياقلاپ سۆزلەيدۇ، بۇنى ئالدىن مۆلچەرلەپ بېقىڭا؟

— كىمنىڭ تەربىيىسىدە بولسا، شۇنى ياقلايدۇ - دە.

— بۇنىسى ئېنىق، ئۇ مېنىڭ تەربىيەمدە بولىدۇ، چۈنكى ئۇ ھازىر مانا، مېنىڭ بەدىنىمدە.

قىز قورسقىنى ئاستا سىلاپ قويدى.

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، پېتا ئايرودرومىدىكى شوپۇر دوستىنىڭ ئاپتوبۇسى بىلەن غەربىي بېرلىنغا ئۆتتى. دېتانىڭ ئۆيىنىڭ قوڭغۇراق كۇنۇپكىسىنى بېسىۋىدى، ئىشىكتىن دېتانىڭ ئەمەس، بىر ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— بىز بۇگۈن چۈشىنىڭ پويىزى بىلەن ھامبورگقا بارماقچى، — دېدى نامەلۇم ئەر كىشى ئالدىراپ سۆزلەپ، — دېتا يۇيۇنۇۋاتىدۇ، ئۇنىڭدىن بىسوراق سىزگە ئىشىك ئېچىپ بېرەلمەيمەن.

پېتا نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىرلا ئىزۋانوك بىلەن ئېچىلىدىغان ئىشىككە، بەش قەۋەتلىك بىنا، قارىغاي - ئارچىلار بىلەن قاراڭغۇلاشقان بۇ ئېگىز بىنالار ئارىسىدىكى ھويلىغا كۆڭۈلسىز قاراپ خېلىغىچە تۇردى. دېتانىڭ ئىسمى يېزىلغان ئىشىك كۇنۇپكىسى يېنىدىكى كىچىك تورلۇق تۆشۈكتىن «پېتامۇ سەن، قېنى پات كىرگىن» دېگەن تونۇش ئاۋاز چىقىدۇ ۋە قېلىن ئەينەكتىن قىلىنغان ئېغىر ئىشىك ھازىرلا ئېچىلىدۇ دەپ ئويلىدى. لېكىن تۆشۈكتىن ئاۋاز چىقمىدى، ئىشىكمۇ ئېچىلمىدى.

پېتا كوچىغا چىقتى. يول بويىدىكى پاكار، مەخسۇس سۇ پىلاردا سانسىزلىغان پىكاپلار خۇددى قوتاندا ياتقان قويلاردەك زىچ تۇرۇپتۇ. پېتا ئۆزلىرى دائىم چۈشۈپ تاماشا قىلىدىغان قىزىل

رەڭلىك پىكاپنى ئىزدىدى. پىكاپ يولنىڭ نېرىسىدا، ئەنە ئالدى ئەپىنىكىگە ئېسىلغان ئوغۇل قورچاق كۆلۈپ، كۆڭ كۆزلىرىنى پارقىرتىپ تۇرۇپتۇ. دېتا دائىم: بۇ بىزنىڭ ئوغلىمىزنىڭ ھەيكىلى، دەپ چاقچاق قىلاتتى. پېتا پىكاپنىڭ يېنىغا باردى ۋە قورچاققا قاراپ كۆلۈپ قويدى. ئۇ دائىم ئۆزى ئولتۇرىدىغان ئالدىدىكى ئورۇنغا قاردى. ئەنە ئۇنىڭغا تونۇش قارا، پارقىراق بىخەتەرلىك بەلبىغى، ئەنە ئۇ تېخى ئوقۇپ تۈگىتەلمىگەن «يا-رامسز ئەر» ناملىق رومان. ئاۋستىرىيە شائىرى موزىللانىڭ شېئىرلىرى پېتانىڭ يۈرىكىنى تىترەتكەن، لېكىن مۇنۇ داڭلىق رومانى ئۇنىڭغا شېئىرلىرىدەك تەسىر قىلمىغانىدى. «بىز بالىلىق بولغىلىۋاتىمىز، مەن ئۇنى ھېلىمەم كانىكى مەيدانىدا تېپىشقان ھېلىقى چاغلاردىكىدەك ياخشى كۆرىمەن. ئۇ مەندىن يۈز ئۆرۈگەنمىدۇ-ھە؟ مېنىڭ دوستلىرىمغا ماختىنىپ: مەن بىر ماگنىت، قىزلار تۆمۈر كېپىكى، ماڭا چاپلاشتىمۇ، بولدى ئۇ ماڭا ئەسىر بولىدۇ، دېگەنلىرىم ئەمدى مەنسىز چوڭ گەپ بولۇپ قالامدۇ؟ مەن يەنە دېتا بىلەن: مۇھەببەت سىياسىي ئەقىدە، دۆلەت، مىللەت دېگەنلەرنى ئېتىراپ قىلمايدۇ، بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدىكى ئىككى خىل تۈزۈم پەيدا قىلغان ئىختىلاپ بىزنىڭ ساپ مۇھەببىتىمىزگە قىلچە تەسىر قىلالمايدۇ، دەپ تالاشقان ئەمەسمىدىم. ئۇ ئۆز كۆز قارىشىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلايدىكەنۇ، مەن مەغلۇپ بولغىنىمنى ئىسپاتلىغۇدەكمەن. ياق مەن «يارامسز ئەر» ئەمەس، مەن مەغلۇبىيەت ئىگىسى ئەمەس. پېتا ھەممە ئىشتا يەڭگۈچى، ئىمتىھانلار، مۇسابىقىلەر، سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىلىرى، كومسومول چاقىرىقلىرى، لېنىنچە يەكشەنبىلىك... مەن قايسى ئىشتا يەڭگۈچى ئەمەس؟»

ھويلىدىن دېتا بىر يىگىت بىلەن چىقىپ كەلدى. پېتا تېلىفون بوتكىسىغا كىرىۋالدى. ئۇ دېتانىڭ كۆزلىرى مېنى ئىزلەيدۇ دەپ ئويلىدى. لېكىن دېتا ئەترايقا قاراپمۇ قويمىدى. ئۇ

يېنىدىكى ساقاللىق، قۇلىقىدا ھالقىسى بار، قارا بۇدۇر چاچلىق يىگىتنى قولتۇقلىۋالغان؛ ئۇلار كۈلۈشمەكتە، بىر - بىرىگە سۈركىلىشمەكتە. دېتا ئاۋۋالقىدەك پىكاپنىڭ ئىشىكىنى ئاچتى، يىگىتنى پېتانىڭ ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇپ بىخەتەرلىك بەلىبىغىنى ئۆز قولى بىلەن تارتىپ قويدى. ئۆزى رول تۇتۇپ ئولتۇردى - دە، ئادىتى بويىچە ئوغۇل قورچاقنى ئەركىلىتىپ قويۇپ قاقاقلاپ كۈلدى ...

پېتا ئۆزىگە قىلىنىدىغان ئىلتىپاتلارنىڭ باشقا بىرىگە قىلىنغىنىنى، ھەتتا ساقاللىق يىگىتنىڭ «يارامسىز ئەر» ئاملىق رومانىنى پىكاپنىڭ كەينىگە چۈرۈگىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى.

جەڭچىنىڭ خىيالى بۇ يەرگە كەلگەندە، دوستىنىڭ قاتىمال، يوغان قوللىرىنى سىلىدى. بۇ ئوڭدا ياتقان جەسەت مەغلۇبىيەت ئىگىسىگە ھېچ ئوخشاشمايتتى. ئۇ ئالدىنقى كۈنى نەق يېرىم كېچىدە شەرقىي تامدىن ئۆزۈن بىر گەۋدىنىڭ سىيرىلىپ چۈشكىنىنى، يۈز مېتر كېلىدىغان، ھەيدەلگەن چېگرا بوشلۇقى ئۈستىدە لوك - لوك مېڭىپ غەربىي تامغا قاراپ ماڭغىنىنى كۆردى.

«توختا!» ئۇ توختىمىدى، ھاۋاغا ئوق ئاتتى، ئۇ يەنە توختىمىدى، يەنە ئاتتى، ئۇ تېزرەك ماڭدى. جەڭچى ئۆزۈن گەۋدىنىڭ كۆكرىكىنى چەنلىدى ... ئۇ شۇ ئاخشىمى پېتانى توغۇغان بولسىچۇ؟ ئۇ دوستىنىڭ كۆكرىكىنى ئەمەس، بەلكى پۇتىنى،... ياق، ئۇ دۆلەت چېگرا سىزىقىنى كۆزگە ئىلمىدى، ئۇ چاغدا ئۇ قارا گەۋدە، جەڭچىگە دۇنيادىكى ئەڭ يىرگىنچلىك نەرسە بولۇپ كۆرۈنگەندى. بۇ مۇقەددەس سىزىق، بۇ دەخلى - تەرۇزسىز سىزىقنى قوغداۋاتقان جەڭچى ئۈچۈن باشقا خىياللارنىڭ ھەممىسى يات، ئۇ گۇناھ، جىنايەت ...

جەڭچىنىڭ خىيالى شۇ يەرگە كەلگەندە پېشانىسىدىن تەر چىقتى. پېتا نېمىشقا قاراملىق قىلغاندۇ؟ ئۇ كېچىسى قاراملىقى بىلەن ئۆز كۆز قارىشىنىڭ توغرىلىقىنى، «مۇھەببەت دۇنياسىدا

هەممىدىن ئۇستۇن» دەيدىغان نېمىنى ئىسپاتلىماقچىمۇ يا؟
جەڭچى دەپتەردىكى خاتىرىلەردىن بايا ئۇزۇلۇپ قالغان ئەسلىمىسىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇردى:
پېتا ئۇچ كۈنگىچە غەربىي بېرلىندا ھېلىقى ئۆينى چۆگىلەپ يۈرۈدى، ئاخشاملىرى يېرىم كېچىگىچە پۈتىخانىلاردا يۈردى، چۈنكى ئۇ دائىم دېتا بىلەن پۈتىخانىغا كىرىپ ئازادە ئورۇندا پىۋا ئىچكەچ مۇڭدىشاتتى.
ئۇ كۈندۈزلىرى «تېز تاماق» رېستۇرانلىرىغا كىرىۋېلىپ، بېشىغا ئالا ـ بۇلىماچ ئىسپانكا كىيگەن كۈتكۈچى قىزلارنىڭ شوخ ستودېنتلارنى ئەرزان توخۇم پوشكىلىغا ئورالغان سالاتا بىلەن قىزغىن كۈتۈشلىرىنى مەقسەتسىزلا كۆزىتىپ ئۇزاقتىن ئۇزاق ئولتۇراتتى. ئۇ يەنە كوپىستىندام كوچىسىدىكى ئەڭ ئېگىز بىنا ھېسابلانغان «ياۋروپا سودا مەركىزى» نىڭ ئۈستىگە لىفت بىلەن چىقىۋېلىپ پۈتۈن بېرلىننى كۆزىتەتتى. «بېرلىن چېگرا تېمى» نىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى قاتار ئۇچ ـ تۆت قەۋەتلىك كۈل رەڭ بىنالار ئارىسىدا پېتالارنىڭ ئۆيى بار. شۇ ئۆينىڭ ئۆگزىسىدىن قارىغاندا دېتا ئىككىسىنىڭ مۇنۇ بەشىنچى قەۋەتتىكى ئۆينىڭ چىرىغى كۆرۈنەتتى. ئۇ«ياۋروپا سودا مەركىزى» نىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ شەرقىي بېرلىن بىلەن غەربىي بېرلىننى سېلىشتۇردى، بۇ ئىككىگە بۆلۈنگەن بىر شەھەرنىڭ ھېچ نەرى ئۇنىڭغا يات، چۈشىنىكسىز بىلىنمىدى. ئۇ مۇشۇ شەھەرنىڭ قوينىدا چوڭ بولدى. ئۇ ئېسىنى بىلگەندىن تارتىپ بۇ شەھەر ئىككىگە بۆلۈكلۈك ئىكەن. پېتا ئوقۇغۇچى چاغلىرىدىلا شەھەر ئوتتۇرىسىدىكى تاملارغا ھەيران ئىدى، باشقا تاملارغا ياماشسا ھېچكىم يوق، مۇشۇ ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان، ھەر خىل رەسىملەر سىزىلغان ئالا ـ بۇلىماچ تامغا يامىشىقىلا رۇخسەت قىلىنمايتتى. ئۇ چاغدا پېتاغا بۇ تام سۈرلۈك ـ قورقۇنچلۇق بىلىنەتتى. ئۇ: بۇ تامنىڭ نېرىسىدا جىن ـ ئالۋاستىلار ماكانى بولسا كېرەك، دەپ ئويلايتتى. لېكىن كېيىن بىلدى، تامنىڭ نېرىسىدىمۇ ئۆز-

لىرىگە ئوخشاش ئادەملەر بار ئىكەن، ئۇلار پېتالارغا ئوخشاش تىلدا سۆزلەيدىكەن، ئۇلاردىمۇ ئادەمگەرچىلىك، مېھرىبانلىق، مۇھەببەت مەۋجۇت ئىكەن، قېرىشقاندەك، تامنىڭ نېرىسىدىكى قارا كۆز قىزچاق پېتانىڭ يۈرىكىدىن ئورۇن ئاپتۇ، تېخى...

پېتا ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كەلدى ۋە ئۆز ئىشىغا ــ شەھەر قۇرۇلۇشىنى پىلانلاش ئىدارىسىگە كەلدى.

ئۇ ھەر كۈنى كەچتە ھاراق ئىچەتتى ۋە مەست بولۇۋېلىپ ئاتا ـ ئانىسىغا بىلىندۇرمەي ئۆگزىگە چىقىپ ھېلىقى غەرىبى بېرلىن كوپىستىندام كوچىسىدىكى ئۆيىنىڭ دېرىزىسىگە قاراپ ئولتۇراتتى. ھەر كەچتە ئۇچ ـ تۆت سائەت داۋاملىشىدىغان بۇ كۆزىتىش ئازمۇ ئەمەس، تۆت ئاي داۋاملاشتى. بىرىۋزىيگىرمەئۇچ كۈن بولغۇچە ئۇ كۆزىتىۋاتقان ئۆيىنىڭ دېرىزىسىدە يورۇقلۇق كۆرۈنمىدى. لېكىن ئىرادىلىك پېتا بۇنىڭ بىلەن «كۆزىتىش» تىن زېرىكىپ قالمىدى. ئۇ ھېسابلىدى: ئۇنىڭ دېتانىڭ بەدىنىدە چوڭ بولۇۋاتقان پەرزەنتنى مۇنۇ توغرا كېسىلمىگەن تاۋۇزدەك ئىككىگە بۆلۈنۈپ تۇرۇۋاتقان شەھەردە دۇنياغا كۆز ئاچقان بولۇشى كېرەك ئىدى. دېمەك پېتا ئەمدى نېمىلا بولمىسۇن دېتانى كۆرۈشى، پەرزەنتنى كۆرۈشى، ھېچ بولمىغاندا ئۇ پەرزەنتنى سوتسىيالىستىك گېرمانىيىنىڭ يېڭى گراژدانى قىلىش ئۈچۈن ھەربىكەت قىلىشى، ئەمدى «كۆزىتىش» تىن ھەربىكەتكە ئۆتۈشى كېرەك.

ئاجايىپ ئىش، ئۇ ئاشۇنداق «ھەربىكەتكە ئۆتۈش» نى قارار قىلغان كۈنى دېتانىڭ ئۆيىدە چىراغ يورۇدى. پېتا خۇشالىقىدا ئۆگزىدىن يەرگە سەكرىگىلى تاسلا قالدى.

ئۇ ئۆيىگە كىرىپ پاسپورتىنى ئاختۇردى، لېكىن تاپالمىدى. ئۇ قانچە ئويلانسىمۇ پاسپورتىنى نەگە قويغانلىقىنى ئەسلىيەلمىدى. ئۇ نائىلاج دادىسىنىڭ پاسپورتىنى ئېلىپ غەرىبى بېرلىنغا ئۆتۈش ئېغىزىغا كەلدى. لېكىن ئۇ بىرىنچى تۆشۈكتىلا توتۇلدى.

ـــ بۇ قانداق بولغىنى؟
ـــ ئالدىراشلىقتا دادامنىڭ پاسپورتىنى ئېلىپ كەپتىمەن.
ئۇ ئەتىسىمۇ پاسپورتىنى تاپالمىدى. ئاچچىقىدا يەنە ھاراق ئىچتى، يېرىم كېچىگىچە ئىچتى، شۇنىڭدىن كېيىن ...
ـــ پاسپورتىڭنى تېلىپفون بېرىپ دېتانىڭ ئۆزىدىن سوراپ كۆرۈشنىمۇ ئۇنتۇدۇڭمۇ؟ ـــ دېدى جەڭچى ئەلەم بىلەن دوستىنىڭ پۇتۇن ئارزۇ ـ ھەۋەسلىرىنى قۇچاقلاپ جىمجىت ياتقان گەۋدىسىگە ئازاب بىلەن قاراپ قويۇپ، ـــ ئىسىت، ئىسىت!...
كەچقۇرۇن جەسەتنى ئالغىلى پېتانىڭ دادىسى كىلاۋىس بىلەن يادائۇغۇ، تولىمۇ چىرايلىق ياش ئايال بىللە كەلدى. كىلاۋىس خۇددى ئون يىل تۇرمىدە ياتقاندەك سولغۇن، زۇۋان سۈرمەي جىم تۇراتتى. ياش ئايالنىڭ قولىدا زاكىلاقلىق بوۋاق بار ئىدى. ئايالنىڭ قاپقارا كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش ئاقماقتا، ئۇنىڭ قاپاقلىرى ئىششىغان، لەۋلىرى كۆكەرگەنىدى.
ـــ پاسپورتى مەندە ئىدى، ئۇ ئۇنتۇپتۇ. بىز لۆبەكتىن كېلىۋېتىپ ئۇ يېرىم يولدا، بېرلىنغا كەلمەي تۇرۇپ ئۆز ۋەتىنى تەۋەسىدە پويىزدىن چۈشۈپ قالغان. مەن بۇگۈن ئەتىگەن ئۆيىگە تېلىپفون بېرىپ ئۇنى ئوغلى بىلەن مۇبارەكلىمەكچى بولغانىدىم ۋە ئۆزۈممۇ شەرقىي بېرلىن پۇقراسى بولماقچىدىم، ـــ دېدى.
ـــ قارا ساقاللىق يىگىتنى نېمىگە ئارىلاشتۇرۇپ يۈردىڭىز ئەمىسە؟
ـــ ئاندىرىياسمۇ؟ ئۇ مېنىڭ ئىنىمغۇ، دادامنىڭ ئامىرىكىدىكى ئايالىدىن تۇغۇلغان ئوغلى.
ـــ پېتاغا نېمىشقا بۇ ھەقتە ئېيتمىغان؟
ـــ ئۇ بۇ ھەقتىكى گەپلەرنى يامان كۆرەتتى.
جەڭچى ھەممىنى چۈشەندى. ئۇ ئېغىر نەپەس ئالدى. ئەتىسى جەڭچى يەنە ۋەزىپە ئۆتەشكە چىقتى. ئۇ ھېچنېمە بولمىغاندەك جىم سۈنايلىنىپ ياتقان ئالا ـ بۇلىماچ تامغا، ئوتتۇرا

دىكى بوشلۇققا كۆڭۈلسىز، نەپرەت بىلەن قارىدى. ئۇ قورالىنى چىك تۈتۈپ سۈرلۈك ئاسمانغا قارىدى، كەپتەرلەر ئۇياقتىن-بۇياققا ئۇچۇپ ئۆتمەكتە، بىر خىل شامالدا ئىككى ياقنىڭ دەرەخلىرى ئوخشاش ئىغاڭلىماقتا؛ «ئىككى ياق قۇشلارغا، شامالىلارغا ئوخشاش، لېكىن ئادەملەرگىلا يات، ئۇلارنى ياتلاشتۇرۇپ تۇرغان مۇنۇ تاملار قاچان يوقىلاركىن؟...»

1987 - يىل 28 - ئۆكتەبىر، غەربىي گېرمانىيە — فرانكفورت.

ئىشسىزلار تىخىمۇ ئىشچان

1

بالتىق دېڭىزى بويىدىكى بۇ تۆپىلىكلەر قىشۇياز ياپ-يېشىل، يالتىراپ تۇرىدۇ. ئورمانلار ئەتىگەنلىكى تۇمان ئىچىدىن ئاستا - ئاستا باش چىقىرىپ، كۆز ئاچقاندا قۇياش ئارغامچا بوي كۆتۈرۈلگەن بولىدۇ. بۇك ئورمان، گۈل - گىياھلار ئارىسىدىكى چېدىرچىلاپ يېپىلغان ئىككى - ئۈچ قەۋەتلىك ئۆيلەردىن ئىس ئورنىغا كۈلكە چىقىدۇ. شەرق ئۆيلىرىدەك تۇرخۇنلاردىن چىققان قويۇق ئىسلار ھۇرۇنلۇق بىلەن تىنىق ئاسماندا تارقىلىدىغان مەنزىرە بۇ يەردە تېپىلمايدۇ، ئۆيلەرنى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرىدىغان ئاسفالت يوللارنىڭ چۆرىسىدىكى سېرىق خىش ياتقۇزۇلغان چىغىر يوللارمۇ كېچىچە بۇ شىمال ھاۋاسى تەرىپىدىن يۇيۇلغاچقا خۇددى يېڭى ئويغانغان بالىدەك كۆلۈپ، مەرمەردەك پارقىراپ، خۇشاللىق بىلەن قۇياشنى كۈتۈۋالىدۇ. بۇ يەردە نويابرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئۆز شاخلىرىدا ساۋگىلىشىپ تۇرۇشىدىغان سۈزۈك، سۈلۈق ئالما، نەشپۈتلەر، نەق شۇ چاغدا ئەمدىلا كۆكباش بولىدىغان كۆممىتوناقلار؛ مۇنبەت، قارا چىلان تۇپراقنىڭ ياپيېشىل ئوتلاقلىرىدا يوغان يىلتىزلىرى كاشىلا بولغانلىقتىن ھۇرۇنلۇق بىلەن ئاستا مېڭىپ يۈرىدىغان سېمىز ئالا سىيىرلار، سېمىز مېرىنوس قويلىرى، تۆكلىرى يالتىراق، ساغرىسى تولۇق ئاتلارمۇ بار.

قارىسىڭىز بۇلارنىڭ ھەممىسىلا راھەت - پاراغەتتىن ھۇ-
رۇنلاشقاندەك، دۇنيانىڭ بىكارچىلىقىدىن زېرىكىپ قالغاندەك
كۆرۈنىدۇ...

لېكىن ئادەملەر بۇلارنىڭ ئەكسىچە، ئۇلار ئۆيلىرىدىن ئال-
دىراش چىقىشىدۇ - دە، كېچىچە ئىشىكلىرى ئالدىدا تۇرۇشقان
ماشىنىلىرىنى ئالدىراپ ئوت ئالدۇرۇپ، تۇپىتۇز ئاسفالت
يوللار بىلەن بايىقى تىنچ، گۈزەل تەبىئەتكە ۋەھىمە پەيدا
قىلىپ نەلەرگىدۇر غۇيۇلداپ چېپىشىدۇ. بۇئۇچ يۈز نەچچە ئۆيلۈك
يېزىدا بۇ ئىش ھەر كۈنى تەكرارلىنىدۇ: بۇ يېزىنىڭ ھويلا
ئىشىكلىرى تولىمۇ تېز قۇلۇپلىنىدۇ، ئادەملەر بىر - بىرلىرى
بىلەن تولىمۇ تېز «گۈتىن تاك» دېگەن سۆزنى يېرىم - يارتا
«گۈت» ياكى «تاك» بىلەن ئىپادىلەپ سالاملىشىدۇ. ماشىنىلار
(يالغۇز ياكى ئىككى - ئۈچ ئادەم چۈشكەن ھەر خىل ماشىنى-
لار) خۇددى بىر - بىرى بىلەن بەسلەشكەندەك تېز چېپىشىدۇ.

بۇ ئۈچ يۈز نەچچە ئۆيلۈك ئارىسىدىكى قىرىق نەچچە ئۆيلۈك
دېھقانمۇ ئۆزلىرىنىڭ دېھقانغا لايىق چوڭ، ئازادە ھويلىلىرىدىن
ھەر خىل چوڭ - كىچىك ماشىنا - تراكتور، ھەر خىل سايمان-
لىرىنى ھەيدىشىپ باشقىلارغا ئوخشاش ئالدىراپ ئېتىزلىرىغا
يۈگۈرۈشىدۇ. ئۇلارمۇ گويا بۇ يەردە ماكانلاشقان ئالىملار، دوخ-
تۇرلار، پروفېسسورلار، سودىگەرلەر ۋە ستودېنت - ئوقۇغۇچىلار
بىلەن ئىشقا تېز مېڭىشتا بەسلىشىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ.

بۇ يەردە بۇ خىل ھايات ھەر كۈنى، ھەر يىلى، قىشۇ
ياز تەكرارلىنىپ تۇرىدۇ، لېكىن بەزىدە تۇيۇقسىز ۋەقەلەرمۇ سا-
دىر بولىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۆيلەرنىڭ دېرىزىلىرىدىكى گۈل
تەشتەكلىرى مەنىلىك تىزىلىدۇ، ئادەملەر بىر - بىرىگە مەنىلىك
سالام بېرىشىدۇ ياكى باغاق سۈنۈشۈپ ئۆزئارا پىكىرلىشىدۇ...

ياكوب بۇگۈن بىر ئىشقا تۇتۇش قىلغان ئوخشايدۇ. ئۇ
ھاياجانلانغان، روھلانغان ھالدا ئىككىنچى قەۋەتتىكى كىتابخانى-

سىدىن ياغاچ پەلەمپەينى غاراسلىتىپ ئالدىراپ تۆۋەنگە چۈشتى. ئۇ بىرىنچى قەۋەتتىكى چوڭ ئۆينىڭ ئالا، يۇڭلۇق تونىسى گىلىمى ئۈستىگە جايلاشتۇرۇلغان دۆگىلەك ئۈستەلگە گۈل شام، بولكا، سىرىق ياغ، ئىرىمچىك، ژارىنا، قەھۋە، سۈتلەرنى توشۇپ تىزىپ، كۆڭۈللۈك ناشتىغا تەييارلىق قىلىۋاتقان ئايالىنى مەقسەتسىزلا چاقىردى:

— ئەللىۋ، ھەيدى!

— ياخشىمۇ سىز، ياكوب، باغاقلار تەييار بولدىمۇ؟

— بىرىيۇزئون پارچە باغاق ماشىنىدا ئۇرۇلدى، يەتمىش پارچىسىنى سىز تارقىتىسىز، قالغىنى ماڭا بىر كۈنلۈك ئىش.

— سىز قاچانلا بولسا ئۆزىڭىزگە ئىش تېپىپ يۈرىسىز، — دېدى ھەيدى قىسقا يەڭلىك كۆڭلەكتە ساغلاملىقى تېخىمۇ نامايان بولۇپ تۇرغان بىلەكلىرىنى ساقاللىق ئېرىنىڭ مۈرىسىگە قويۇپ، — ئىشسىز بولۇپ قالغىنىڭىزغا بىر ئاي بولاي دېدى، لېكىن بىر ئاي ئىچىدە بىرنەچچە ئايلىق ئىشنى تاماملىدىڭىز؟ ئېيتىڭا بۇ ئىشىڭىزدىن سىزگە پايدا تېگەرمۇ؟

— نېمە «سىزگە» دېگىنىڭىز نېمىسى؟ بۇمۇ بىر كۈرەش، نەچچە مىڭ يىلدىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان پۇلدارلار بىلەن يوقسۇللار ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنىڭ داۋامى. پۇلدارلار ھامان بۇزىدۇ، يوقسۇللار تۇزەيدۇ. ئاندىرىياستەك كارخانىچىلارغا يەر كەممۇ؟ بىزنىڭ يېزىمىزغا زاۋۇت قۇرۇپ ھاۋانى، سۇنى بۇلغاپ، دەرەخلەرنى قۇرۇتۇپ يېزىنىڭ ئىسكەتنى بۇزمىسا باشقا يەردىن يەر تېپىلمايىتىمۇ؟ شۇمۇ گەپمۇ؟ «دېھقان يىگىرمە ئۈچ گېكتار يېرىنى ئىختىيارىي بىلەن ساتتى، مەن بۇ يەرگە دېھقانچىلىق قىلامدىم، زاۋۇت قۇرامدىم، بۇ ئۆزۈمنىڭ ئىشى» دېگۈدەك تېخى. بىزنىڭ خاتىرجەم تۇرمۇشىمىزغا ۋەھىمە سېلىش ئۈنىڭ ئۆز ئىشىمىكەن؟

— باغاققا بۇ دېگەنلىرىڭىز يېزىلغاندۇر ـ ھە؟

ـــ ئالقاندەك باغاققا بۇنچە سۆز سىغاتتىمۇ، ئاڭلاپ بېـ
تىلىك، باغاققا: «ئاندىرىياس خىمىيىۋى بىرىكمىلەرقوللىنىلىدىغان
بىر زاۋۇت قۇرماقچى. ئۇ پۇتۇن يېزىنىڭ توك پۇلىنى ئۈستىگە
ئېلىشقا ۋەدە قىلدى. مەن ياكوبنى ئۈچمىڭ تۆت يۈز مارك ماۋاش
بېرىپ مانتىيورلۇققا قوبۇل قىلماقچى. بارلىق ئىشىمزلارغا ئىش
بەرمەكچى. مەن مۇنداق زاۋۇتنىڭ قۇرۇلۇشىغا قارشى، ئاندىرى-
ياسنى قوللىغۇچىلار دېرىزىلىرىگە بىردانە ئاق ئەتىرگۈل قو-
يۇپ ئىپادە بىلدۈرسۇن. ياكوبنى قوللايدىغانلار ئىككى قىزىل،
بىر سېرىق ئەتىرگۈل قاچىسىنى دېرىزىلىرىگە قويۇپ ئىپادە
بىلدۈرسۇن؟! كارخانىچىغا قارشى چىققۇچىلار مېنىڭ دوستۇم،
ياكوب!» مانا مۇشۇنچىلىكلا سۆز يېزىلدى؟ ـــ ئۇ ئايالىنى مۇرە-
سىدىن قۇچاقلاپ ئۈستەل يېنىغا ناشتىغا ئەكەلدى.

مانا مۇشۇنداق گەپلەر بىلەن ياكوب، ھەيدى ئەر ـ خو-
تۇن ئىككىسى ناشتىغا ئولتۇردى. ئۇلار باشقىلاردەك ئالدىراش
ئەمەس، چۈنكى ئۇلارنىڭ باغچا ـ يەسلىگە يولغا سالىدىغان
بالىلىرى يوق. بالىلىرى بولمىغاچقا ئۇلارنىڭ ئاستى ـ ئۈستى
بەش ئېغىز ئازادە ئۆيى رەتلىك ـ پاكىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە يا-
كوب ھازىر ئىشسىز. ھەيدى بولسا بىرىنىڭ ئۆي ئىشىنى قە-
لىشىپ بېرىپ ھەر كۈنلۈكى ئەتىگەن سائەت ئوندىن كەچ سا-
ئەت تۆتكىچە قىلغان ئۆي ئىشى ئۈچۈن ئېيىغا بەش يۈز مارك ھەق
ئالىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ۋاقىتلاردا ماشىنىسى بىلەن يېزا ئار-
لاپ يۈرۈپ «سەييارە ساتىراشلىق» قىلىدۇ. ياكوب خوجايىننىڭ
چىشىغا تېگىپ زاۋۇتتىن بوشتىلىمىغان بولسا ھەيدىنىڭ ساتىراش-
لىق قىلىشى ناتايىن ئىدى. بۇدۇر، قىسقا چاچ، كۆك كۆز، لەۋلىرى
تولىمۇ ئوماق چوكان ئۈچۈن ساتىراشلىق قىلىش كۆڭۈلدىكىدەك
كەسىپ ئەمەس، لېكىن ئېرى ئىشسىز، ئۆزى ئارانلا ئون بىر يىللىق
ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ سەككىز يىللىقىنى تۈگىتىلىگەن چوكانلار
ئۈچۈن گېرمانىيىدە ساتىراشلىقمۇ مۇۋاپىق. دېمەك: ھەيدى مۇشۇ

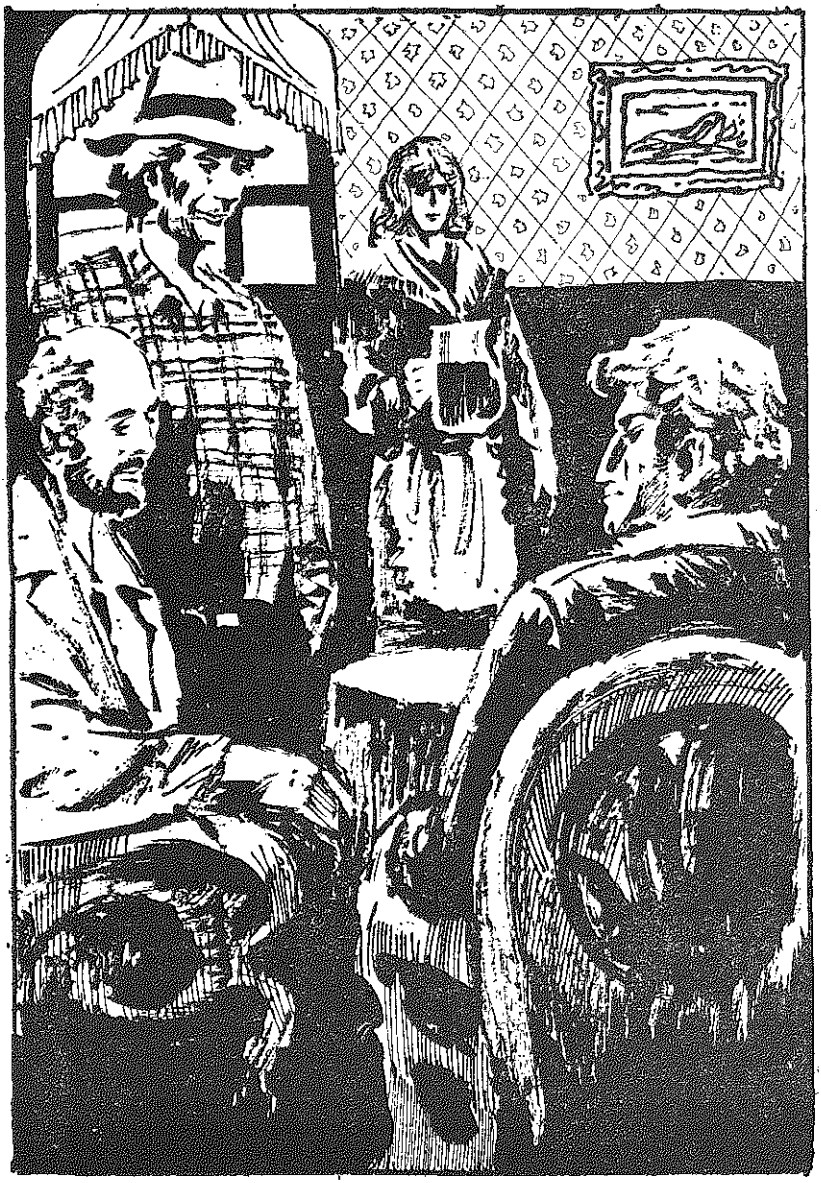

ئىككى خىل ئىش بىلەن ئۆيىنى باقمىسا ياكوب تەبىئەت ۋە ئىنسانىيەتنى قوغداش ئۈچۈن ئىشەنچىلىك كۈرەش قىلغىلى كوچىغا چىقالمىغان بولاتتى ـ دە!

ھەيدى ئاغزىنى سالغىتكا بىلەن سۈرتۈپ ياكوبقا قارىدى. ياكوب ـــ غىجىم، بومبا ساقال، قۇش بۇرۇت، كۆك كۆز يىگىت، ئۇ سىرىق ماي سۈۋالغان قارا بولكىنى سىغىز چاينىغاندەك كۆشەپ تۇرۇپ:

ـــ ئۈلگۈرىسىز، باغاقلارنى يۇداس، ماركوسلارنىڭ ئۆيلىلىرىگە يىگىرىسىدىن تاشلاڭ، ئون دانىسىنى ئۆزىڭىز تارقىتىڭ، ئۇلارنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرى بار. يولىڭىزغا قاراپ تۇرۇۋاتىدۇ،ـــ دىدى.

ھەيدى ئۆيىدىن ئالدىراپ چىقتى ـ دە، ماشىنىسىنى دەرھال ئوت ئالدۇردى. ئۇ ئۆينىڭ ئىككىنچى قەۋەت بالكونىدا ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ياكوبنىڭ مەيۇس چىرايىغا قايرىلىپ قارىدى. ئۇ ئىرىنى چەكسىز ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىشلىرىغا بولغان نازارىلىقىنى يوز تۇرانە ئىيتمايتتى. لېكىن ئۇ ئىرىنىڭ يوق يەردىن تىپىۋالغان بۇ ئىشىغا قاتتىق نارازى ئىدى. باشقىلار زاۋۇت قۇرامدۇ، دەرەخلەر قۇرۇپ، بىلىقلار ئۆلەمدۇ، بۇنىڭ ياكوب بىلەن نېمە ئالاقىسى بار؟ ئۇنىڭسىزمۇ ياكوب ئۆزىنىڭ ئىشسىزلىقى زاۋۇت خوجايىنىنىڭ ياكوبنى زاۋۇتىغا سىلىسارلىققا قوبۇل قىلغان ۋاقتىدىكى توختامىغا ئەمەل قىلماستىن ئۇنى ئادۋوكات تەكلىپ قىلىشقا مەجبۇرلىشى ئۈلار ئۈچۈن يەتكۈدەك كۆڭۈل ئاغرىتقى ئىدىغۇ؟ زاۋۇت خوجايىنى ياكوبنى ئىشقا ئېلىشتا «قاچان ئىشتىن بوشتىلساڭ ئون مىڭ مارك نەپىقە پۇلى بېرىمەن» دېگەن سۆزنى توختامغا ئۆزى يازغان. بىر ئاي ئىلگىرى ئۇ ئۆزى ياكوبنى ئىشتىن بوشاتتىم دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. توختام بويىچە ئون مىڭ مارك تۆلىشى لازىم ئىدى ـ دە؟ ئۇنىڭ تاپقان گېپىنى قارىمامدىغان، ياكوب

هاراقكەش ئىمىش، ئىشقا هاراق ئىچىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئىش تىن بوشتىلغانىمىش. ئۇن مىڭ مارك بەرسە ياكوبنىڭ ئىش تارىخى ئارخىپىغا «هاراقكەش» دېگەن سۆزنى يازارئىمىش، ناۋادا بۇ سۆزنى يېزىشقا ياكوب قوشۇلمىسا ئۇن مىڭ مارك بېرىلمەس ئىمىش. بۇ قانداق يولسىزلىق، بۇ پىشكەلچىلىك ئازلىق قىلغاندەك، ياكوبنىڭ يوقىلاڭ ئىشلارغا باشلامچى بولۇۋالغىنى نېمىسى؟ ئەگەر هەيدى مۇهەببەتنى دېمىسە، ئېرىنىڭ كۆڭلىنى دېمىسە، ئۆز نارازىلىقىنى ئېيتاتتى ـ دە، مۇنۇ هازىرقى كۆڭۈل غەشلىكىدىن قۇتۇلۇپ قالاتتى. هازىرچۇ؟ مۇشۇ پەرىشانلىقى بىلەن ماشىنا ۋەقەسى تۇغدۇرۇشمۇ مۇمكىنغۇ؟

هەيدى چوڭ يولغا ئەگىپ ماشىنىسىنى يۇقىرى سۈرئەت بىلەن هەيدىدى. سۈرئەت كۆرسەتكۈچ ستېرىلكىسى بىر يۈز قىرىقنى كۆرسىتىپ تۇرسىمۇ ئۇ يەنە خوت يۆتكىدى، ماشىنا سۈرئىتى بىر يۈز سەكسەن كىلومېترغا چىقتى. تېز سۈرئەتلىك يوللاردىن باشقا يوللاردا بۇنداق سۈرئەت بىلەن مېڭىش چەكلەنگەن، هەيدى بۇنى بىلمەۋ، لېكىن ئۇ نېمىشقا قاتناش قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلغانلىقى، نېمىگە ئالدىرايدىغانلىقىغىمۇ ئۆزى هەيران، ئۇ ئىش ئورنىغا ماركوسلارنىڭ ئىشىكى ئالدىدىكى ماشىنا ئىسكىلاتى ئالدىغا كەلگەندىلا ماشىنىسىنى كۈندە توختىتىدىغان ئورۇنغا توختىتىپ قويۇپ ئۆز ـ ئۆزىگە:

« پاھ، ساراڭلىقىمنى، نېمانچە تېز هەيدىدىم؟ ياكوب نېمە قىلسا مەيلى ئەمەسمىدى، باشقىلار ئۈچۈن نېمىگە سەكپارە بولىمەن ـ هە؟»ـــ دېدى.

ـــ ئەللۇ!

هەيدى بالكوندا ئۆزىگە قاراپ كۈلۈپ تۇرغان ماركوسنى كۆرۈپ دەرهال هېچ نەرسە بولمىغاندەك كۈلۈپ ئوڭقولىنى كۆتۈردى.

ـــ ئەللۇ، هەيدى، دېرىزىگە قاراپ بېقىڭ!

هەيدى ئاۋۋال ساقاللىق مارکوسنىڭ تىنىق كۆك كۆزلىـ

ریدیکی خۇشاللىققا، ئاندىن كېيىن دېرىزىگە قارىدى، ئۇ يەردە ئىككى قىزىل، بىر سېرىق ئېچىلغان ئەتىرگۈللەر تىزىقلىق تۇراتتى.

— ۋەرەقنى ئوقۇماي تۇرۇپلا قوللاپسىز ـ دە، ماركوس.

— بىز ھەممىمىز ئەيسانىڭ مالائىكىلىرى تۇرساق① بىر-بىرىمىزنى قوللىمساق بولاتتىمۇ ئەمىسە؟— دەپ چاقچاق قىلدى ماركوس چوققىسى تاقىر، چۆرىسى بۇدۇر چاچلىق بېشىنى سىلاپ، — «ببىل» دا ② خائىن دېگەن تامغىسى بار يۇداس چېغىدا بىزنى قوللىماقتا، مەن قوللىماي چەتتە تۇراتتىمۇ؟

ھەيدى مۇشۇ چاقچاقچى ئادەمنىڭ ئائىلە ئىشىنى قىلىدۇ. ماركوس ھازىر ئىشسىز، دېسىرتاتسىيە يېزىۋاتىدۇ. شۇڭا ئۇ ئېيىغا بىرمىڭ ئىككى يۈز مارك ئىشسىزلىق ماۋاش ئالىدۇ. ئۇ ئايالى بىلەن ئاك خانىمنىڭ ئۈچ مىڭ بەش يۈز مارك ئايلىقىغا تايىنىپ كۈن كەچۈرىدۇ، شۇنداق بولسىمۇ ئۇ دائىملا خۇشال، دائىملا ئالدىراش، ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا كىرگەن ئادەم گىلەملەر، ئۈستەللەر، كارۋاتلارغا چېچىلىپ ياتقان كىتابلار دەستىدىن تاپان قويغۇدەك يەر تاپالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كىرگۈچى ئۇنى دائىملا ماشىنىكا بىلەن خەت ئۇرۇۋاتقان ياكى يازغانلىرىنى ھېلىقى ئېلىكترىك ماشىنىسى بىلەن يېشىل ئېكرانغا چۈشۈرۈپ ئۆزگەرتىپ ئولتۇرغان ھالدا كۆرىدۇ. ھەيدى پۇتىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ ئۇنىڭغا قەھۋە ئەكىرگەندە ئۇ دائىم ھەيدىنىڭ كىرگىنىنى تۇيمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بېئاك خانىمنىڭ نارازىلىقچۇ تېخى؟ «پۇل بولمايدىغان ئىشلارغا ئۆمرىنى سەرپ قىلىپ قېرىپ كېتىۋاتىدۇ بۇ ئادەم» دەيدۇ. سېرىق چاچلىق، يوغان كۆز خانىم خاپا بولۇپ: «ئېيتىڭا، ھەيدى، نېمىشقا ئەرگە تېگىمىز زادى؟ بۇ ئىش

① ئەيسانىڭ ئون ئىككى مالائىكىنىڭ ئىچىدە ماركوس، ياكوب، يۇداسلار دېگەن ئىسىملار بار.

② ببىل — «ئىنجىل» توغرىسىدىكى كىتاب.

سىزسىزلارنى بېقىش ئۈچۈنمۇ؟ جاپاسىنى تارتىش ئۈچۈنمۇ؟»

هەيدى مارکوسنىڭ يېنىغا كىردى ـ دە، كۈلۈپ قويۇپ باغاقلارنى ئۈنىڭغا بەردى.

ـ بېئاك خانىم سىزنىڭ بۇ ئىشقا ئارىلىشىشىڭىزغا نارازى بولماسمۇ؟ـ دېدى هەيدى چېچىلىپ ياتقان بالىلار قورچاقلىرىنى يىغىشتۇرۇۋېتىپ، تېلېفوندا بىرى بىلەن سۆزلىشىۋاتقان مارکوسقا قاراپ قويۇپ،ـ كارخانىچى زاۋۇت قۇرىدىغان گەپ. بۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ نېمە كارىمىز؟

ـ گېرمانىيە بىلەن بىزنىڭ كارىمىز بولمىسا كىمنىڭ كارى بولىدۇ، هەيدى؟ گېرمانىيىنىڭ شان ـ شۆهرىتىنى نامايان قىلىدىغان گىيۇتى قايتا تىرىلمەيدۇ. پانىكلار① «ياشىسۇن فاشىزىم! ...» دەپ شوئار توۋلاشنى بىلگىنى بىلەن، دۆلەتنى گۈلىلەندۈرۈشنى ئويلاپمۇ قويمايدۇ. دۆلەتنى ئاسراش، سىلىي غۇرۇر، مۇهىت تازىلىقى، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇق، ئىنسان هوقۇقى، ئېزىلگەن دۆلەتلەر، ئاجىز مىللەتلەرگە ياردەم قىلىش قانارلىق چوڭ ئىشلار بىز گېرمانىيە زىيالىيلىرىنىڭ زىممىسىدە، ۋەهالەنكى، هەيدى، هازىر بۇ ئەمگەكچى قاتلامنىڭ ئون پىرسەنتى، يەنى ئىككى مىليون بەش يۈزمىڭ ئادەم ئىشسىز، بىز مۇشۇنىڭ ئىچىدە. لېكىن بىز ئىشسىزلىققا قارشى كۈرەشتىن، مۇهىتنىڭ بۇلغىنىشىغا قارشى كۈرەشنى مۇهىم بىلىمىز. نېمىشقا دەمسىز؟ ئالدىنقىسى بىزنىڭ پايدىمىز ئۈچۈن، كېيىنكىسى گېرمانىيىنىڭ، ياق، پۈتۈن ياۋروپانىڭ پايدىسى ئۈچۈن!

ـ دېمەك بېئاك خانىم سىزنى قوللايدىكەن ـ دە؟

ـ كەچتە ئۆزى بىلەن سۆزلىشىپ بېقىڭ،ـ دېدى مارکوس،ـ بەلكى ئۇ ماڭا قارىغاندا يېڭىراق بىرنېمىلەرنى بىلەر. ئۇ دېگەن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تارىخ مۇئەللىمى ـ دە! ئوغلىمىز چېغىدا بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلمەكتە. ئۇ نېمىلەرنى دەيدۇ دېمەم

① پانىكلار ـ غەلىتە كىيىنىپ يۈرىدىغان، فاشىزمنى تەرغىب قىلىدىغان ياشلار.

تېخى: «هەر كۈنى ئىنسانىيەت ئۈچ يۈز ئەللىك مىڭ گېكتار يەرنىڭ دەرەخنى يوقاتقۇدەك، هەر كۈنى بىر خىل ئۆسۈملۈك تۈرىنىڭ تۈخۈمىنى قۇرۇتقۇدەك. ئۇ نېمىدېگەن ۋەھشىيلىك! تەبىئەتنى سۆيمىگەنلىك ئىنسانىيەت ئۈچۈن پاجىئە، بۇ دېگەنلىك ئۆز-ئۆزىنى سۆيمىگەنلىك دېگەن سۆز. بىز ئۇ نادانلىقتا قارشى تۇرايلى! مانا بۇ ئوغلىمىزنىڭ ئەينەن سۆزى. بىز ئۇنىڭ سۆزىنى ئۇنۇتالمىغۇغا ئېلىۋالدۇق.

— ماركوس ئەپەندى،— دېدى هەيدى ئىش ئۈستىلىگە مۈكچىيۈپلىپ بىرنەرسە يېزىۋاتقان خوجايىنغا تىك قادىلىپ،— چۈشلۈك تاماقنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ قويدۇم. ئۆي ئىشىمۇ تۈگىدى، ماڭا ئىككى سائەتلىك رۇخسەت بەرسىڭىزكەن، مەن يا-كوبنىڭ تاپشۇرمىلىرىنى ئورۇندىمىسام بولمايدىغان ئوخشايدۇ.

— ياخشى، هەيدى، يۇداسنىڭكىگە ۋەرەقە ئاپىرامسىز؟ ئۇنىڭ-غا دەپ قويۇڭ، ئاخشاملىقتا ياكوب ئىككىمىز پىۋا ئىچكىلى بار-ىمىز، تاماقمۇ تەييارلىسۇن.

2

يۇداس تىرىشقاقلىقى ئۈچۈن ۋاقىتسىز قېرىشقا باشلىغان ئادەم، ئۇنىڭ ئاقىرىشقا باشلىغان بۇدۇر ساقىلى، ئۈستى تاقىر، چەت - چۆرىسى غىجىم چاچلىق بېشىدىكى زىننەت بۇيۇمى، ئۇ-نىڭ مۈشۈكنىڭكىگە ئوخشىشىدىغان كۆزلىرى، ئۈزۈن، سېرىق قاش-لىرى ئارىسىدا نۇرلىنىپ، قويۇق ساقال - بۇرۇت ئارىسىدىكى قىپقىزىل لەۋلىرى دائىم هىم يۇمۇقلۇق تۇرىدۇ. ئۇنىڭ سەل مۈكچەيگەن، ئۈزۈن گەۋدىسى بىر سوتكىنىڭ ئون تۆت - ئون بەش سائىتىنى تىنىمسىز هەرىكەت بىلەن ئۆتكۈزىدۇ. ئىككى گېكتار يېرىگىمۇ، قوي - كالا، ئۆچكىلىرى ئوتلايدىغان سىم بىلەن قاشالانغان بېغىغىمۇ، ئۆينىڭ ئىچى بىلەن كىرىدىغان

ئىككى قەۋەتلىك ياغاچچىلىق كارخانىسىغىمۇ، ھەتتا بال ھەرە ساندۇقلىرى، پىۋا ئىشلەيدىغان ئەسۋاب-بوچكىلىرى بىلەن رەخت توقۇيدىغان قوپال دەستگاھقىمۇ بىرلا ئۆزى ھەم خوجايىن، ھەم ئىشچى. ئۇلار ئايالى، شاگىرتى ئۇچى ئۆيدە تاماق ئېتىشنىمۇ جەدۋەل بويىچە نۆۋەتلىشىپ قىلىشىدۇ. ئۇنىڭ ئايالى ئالىي مەكتەپنىڭ قول ھۈنەرۋەنچىلىك فاكۇلتېتىنى تۈگىتىپ بىر يىللا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان، لېكىن بىر كەپسىز بالىنى ئۇرۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن ئىشتىن توختىغان. شۇڭا ھازىر بىر مىڭ بەش‌يۈز مارك ئىشسىزلىق مائاشىغىلا قاراشلىق. مۇشۇنارازلىقى بىلەن بۇ ياش، چىرايلىق چوكان داۋىملا خاپا، تىرىكىپلا يۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۈچ قىز، بىر ئوغلىنىڭ تاپ-شۇرۇقلىرىنى تەكشۈرۈش، ئايالى ئۈچۈن خىزمەت ئىزدەپ ئۇ يەر، بۇ يەرگە بېرىش ياكى تېلېفون بېرىشمۇ يۇداسنىڭ ۋەزىپىسى. شۇنچە ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىققانىدىن سىرت، يۇداس كىتاب ئوقۇش، يەلكەنلىك پاراخوتى بىلەن دېڭىزدا سایاھەت قىلىش، دوستلىرى بىلەن كۆڭۈل ئېچىشقىمۇ ۋاقىت چىقىرالايدۇ - تېخى.

ئۇنىڭ بىردىنبىر بايلىقى — ساغلاملىقى بىلەن جىسمانىي كۈچى.

يۇداس قارىماققا ئەللىك نەچچە ياشقا كىرگەندەك كۆرۈنىدۇ. لېكىن ئۇ بۇ يىل ئوتتۇز سەككىزدە. بۇ ياشقا كىرگۈچە ئۇ ئىنقىلاب قىلىش ئۈچۈن ئىشچىلار ئارىسىدا تەشۋىقاتىمۇ ئېلىپ باردى، گېرمانىيىنىڭ غۇرۇرى ھېسابلانغان ئەربابلاردىن لېيىنىز، كانت، ھېلدە، ھومبولدە، فېھت، گېگىل، نىتسى، فېيىرباخ، مارکس، ئېنگېلسلارنىڭ پەلسەپە جەۋھەرلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈشكە ياشلىق كۈچ - قۇۋۋىتىنى سەرپ قىلدى. ئۇ گېگىلنىڭ: «شەخسلەرنىڭ ئەڭ ئالىي مەسئۇلىيىتى دۆلەتنىڭ بىر ئەزاسى بولۇشتۇر» دېگەن تەلىماتىنى، ئۆز ھاياتىنىڭ قىممىتىنى ئۆلچەيدىغان مىزان - تارازا ھېسابلىدى - دە، گېرمانىيىگە شان -

شەرەپ كەلتۈرگەن گۈتى، شللىرلارنى ئۆز ئاتىسىدىن ئۈستۈن بىلدى، 1871 - يىلى ئىككىنچى ئىمپېرىيىنى قۇرۇپ گېرمانىيىنىڭ قەددىنى كۆتۈرگەن بىسماركنىڭ قەبرىسىنى دائىم زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئوۋچىلىق قىلغان ئورمانلىقلىرىنى ئاردىلاپ، ئۇنىڭ نامى بىلەن بىنا بولغان رېستۇراننىڭ تاملىرىدىكى بۇغا، غۇلجا مۈڭگۈزلىرى بىلەن ھەر خىل ئوۋ مىلتىقلىرىغا قاراپ زوقلىنىشنى كىنو بىلەن تانىسىدىن ئەۋزەل بىلدى...

يۇداس ئۆزىنى ئوت يۈرەك ۋەتەنپەرۋەر ھېسابلاپ يۈرگەن ئاشۇ يىللار ئۇنىڭ قاتتىق زەربە يېگەن يىللىرى بولدى. ئۇ ئالىي مەكتەپتىن قوغلاندى. ئۇ ئوتتۇرا ياشقا يېقىنلاشقاندىلا، ئۆزىنىڭ گېرمانىيە تارىخىدىكى ئۇلۇغلار قاتارىدىن ئورۇن ئالالمايدىغانلىقىنى بىلدى - دە، مەرھۇم دادىسىدىن قالغان مۇشۇ جايغا كېلىپ دېھقانچىلىق ۋە ھەر خىل ھۈنەرلەر بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ ھازىر تولىمۇ دەردلىك، چۈنكى دەۋر ئۇنىڭ ئارزۇتىلەكلىرىنىڭ ئىشقا ئېشىشىغا يول قويمىدى. ئۇنىڭ ئاز دەپ پەلسەپە، تارىخ، ئەدەبىيات ۋە مائارىپ - ئىنسانشۇناسلىق ساھەلىرىدىكى مول بىلىملىرى زايە كەتتى. گېرمانىيىدە ھېچكىم ئۇنى «بىلىملىك» دەپ ئەتىۋارلىمىدى.

ئۇ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، پۈتۈن ئۈمىدىنى بالىلىرىغا بېغىشلىدى. ئۆزى بالىلىرى ئۈچۈن ياخشى شارائىت يارىتىش ئۈچۈن پۈتۈن ئەقلىي، جىسمانىي كۈچىنى پۈل تېپىشقا سەرپ قىلدى. ئايالىنىڭ بىرمىڭبەش يۈز مارك پۈلى بىلەن ياغاچچىلىق ئەگىنىۋاتقان شاگىرتى ھەر ئايدا تۆلەيدىغان بەش يۈز مارك شاگىرتلىق ھەققى ھېسابقا ئېلىنمىغاندىمۇ، ياغاچچىلىق كارخانىسىدىلا ھەر ئايدا بىرنەچچە مىڭ مارك (نەق سان مەخپىي) تاپىدۇ. پەقەت روژدېستۋو بايرىمى ئۈچۈن ياغاچتىن تەييارلىغان قىزىقارلىق ئويۇنچۇقلاردىلا نەچچە ئون مىڭ مارك پۈل تاپىدۇ. ئۇنىڭ ھەيۋەتلىك، ئىككى تۈپ قارىغاي قىشۇ ياز ياشىرىپ تۇرىدىغان

غان ئازاده هویلىسدا ئەڭ زامانىۋى ئىككى ماشىنىسى. ماتور-لۇق قولۇنقى بالىلىرى ئۇچۇن پولات كۆل، ھەر خىل ماشىنا تراكتور، ۋېلىسىپىت، ئويۇنچۇقلىرى، بۇلماقتەك بىر جۇپ ئارغىماق، ئۇچ تۇياق نەسىللىك بۇقىسى، ئوتلىقىدا يىگىرمىدەك قوي، ئۇچ جۇپ سىيىر، غاز، ئۆچكىلىرى تۇرۇپتۇ. ئۇ باي لېكىن دەردلىك، ئۇ كۇچلۇك، لېكىن بىچارە. ئۇ ئىشچان، لېكىن زېرىكىشلىك. بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى بۇ نەرسىلەر ئۇنىڭ ئۆيىدە، بەدىنىدە ئۆسۈپ يېتىلمەكتە.

يۇداس بايانىن توك ھەرىسى بىلەن پەن تىلدى. مانا سائىتىگە قاردى - دە، ئالدىراپ يانچۇقىدىن كارخانىسىدىن ئاشخانىغا چىقتى. ئۇ يەردە ئايالى چۇشلۇك تاماق ئۇچۇن كاللەكبەسەي توغراۋاتاتتى.

يۇداس مۇزلاتقۇدىن ئوغلاق گۆشنى ئالدى - دە، ئايالىغا گەپمۇ قىلماستىن كىچىك دۆشگە گۆشنى قويۇپ توغراشقا باشلىدى.

— ئۇلار قاچان كەلمەكچى، يۇداس؟

— ھازىر.

— نېمىشقا بالدۇرراق دېمىدىڭىز، يۇداس؟

— شۇنداق، كەلگەندە دېگىنىم دۇرۇس، ئەنە ئۇلار كەلدى.

— يۇرۇڭ، ئالدىغا چىقايلى، يۇداس.

— بەرىبىر ئۇلار ئۆيگە كىرىدۇ.

راست دېگەندەكلا ئۆيگە ياكوب، ماركوسلار كىرىپ كېلىشتى. ئۇلار قۇچاقلاشتى. يۇداسنىڭ ئايالىنى ئۇلار بىر - بىردىن قۇچاقلاپ ئىككى مەڭزىگە سۆيۈپ چىقىشتى.

ئۇلار ئەنە شۇنداق كۆرۈشۈپ چىققاندىن كېيىن ئايال مۇنداق دېدى:

— مېھمانخانىغا كىرىڭلار ئەمىسە، XX ئەسىرنىڭ سوتسىيالىستلىرى!

ئۇلار كۈلۈشكەن پېتى مېھمانخانىغا كىرىشتى.

ئۇلار بۇ قوپال ئۆي جاھازلىرى بىلەن بېزەلگەن ئۆيدە ئۆرىتۈپە بولۇشۇپ، خېلىغىچە قۇرۇلغۇسى زاۋۇت ۋە ئۇنىڭ ئىنسانلىرى، تەبىئەتكە كەلتۈرىدىغان زىيانلىرى توغرىسىدا ئۇزاق سۆزلەشتى. ماركوس جەمئىيەت توغرىسىدا، يۇداس دەرەخلەر ۋە قۇشلار توغرىسىدا مساللارنى ئېلىپ ئۇزاق سۆزلىدى. ياكوب يېزا خەلقىنىڭ ئۆزلىرىنى قوللاش ئەھۋالىنى، ئۆزىنىڭ قىلماقچى بولغان ئىشلىرىنى سۆزلەپ:

— كارخانىچى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش، يۇقىرىغا ئەرز يوللاش ئۈچۈن يەتتە كىشىلىك ھەيئەت قۇرۇلدى. لوميورس، بېتاك ۋە مەن بۇ ھەيئەتنىڭ مەسئۇللىرى بولۇپ سايلاندۇق. لوميورس قېرى سېلىسارلىق دۇكىنىنى ئېتىپ، بىز ئۈچۈن خىزمەت ئىشلىگىلى كوچىغا چىقتى. بېتاك خانىم ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارنى كوچا نامايىشىغا تەييارلىماقچى. بىزنىڭ كەسپىي پالىتالىيەتچىلىرىمىزدىن يۇداس، ماركوسلار ۋەرەقە بېسىپ تارقىتىش كىتاب ـ گېزىتلەردىن قايىل قىلىش كۈچى زور بولغان پاكىتلارنى تاللاپ تارقىتىش، ھەرقايسى گېزىت، تېلېۋىزورلارنىڭ مۇخبىرلىرى بىلەن ئالاقىلىشىش ئىشلىرىنى ئۇستىگە ئېلىشى كېرەك!...

ياكوب زور كۆلەملىك ئىش تاشلاشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقان رەھبەردەك جىددىي، دەبدەبىلىك تەلەپپۇزدا سۆزلىگىلى تۇرغاندا، ئۆيگە چوڭ بىر گەرىلكىدە پىۋا كۆتۈرۈپ يۇداسنىڭ ئايالى كىرىپ كەلدى ـ دە:

— «ئىنقىلاب» قىلىمىز دەپ ئۇي ئىشىنى بىزگە تاشلاپ قويۇشقا بولمايدۇ، قېنى چىقىپ قول ـ قولچە تاماققا تۇتۇش قىلايلى، — دېدى.

ئۇلار كۈلۈشتى ـ دە، پارقىراپ تۇرىدىغان تۇتقۇچلۇق

چوڭ ئىستاكانلاردا پىۋا ئىچىشتى ۋە ئاشخانىغا چىقىشىپ بىرى گۆش توغرىسا، بىرى پىياز، بىرى كاللەكىبەسەي توغراپ، توك بىلەن تاماق پىشىدىغان قازان بېشىدا قالغان گەپلىرىنى داۋام لاشتۇرۇشتى ۋە قارارلارنى قوبۇل قىلىشتى.

3

يەتتە كىشىلىك ھەيئەتنىڭ كارخانىچى بىلەن قىلغان تۇنۇجى كېلىشىمى ھېچ نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. ياكوب بىلەن لومىيورس بوۋاي مەيلى قانچىلىك پاكىت كۆرسىتىپ قۇرۇلغۇسى زاۋۇتنىڭ كەلتۈرىدىغان زىيانلىرىنى سۆزلىمىسۇن، بەربىر قولىغىچىلار كۆپ بولمىدى. ھەتتا بېئاك خانىم چېغىدا جىمجىت تۇرۇۋالدى. كارخانىچى:

— ئۇچ يۈز نەچچە ئۆيلۈكنىڭ توك پۇلى، تېلېفون پۇلى، ئەخلەت، سۇ پۇللىرى زاۋۇت ھېسابىدا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆپچىلىك نامىغا بىر باغ، بىر يەسلى، بىر بالىلار تەنتەربىيە زالى ياسىلىدۇ! — دېۋىدى، يىغلىشقا قاتناشقان يېزىلىقلار بۇ ۋەددىن ئۆزلىرىگە كېلىدىغان پايدىنى ھېسابلاش بىلەن ئاۋاره بولۇپ، ياكوب بىلەن لومىيورسنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالمىدى.

— دۇنيادا ھەر كۈنى بىر خىل نابادات ئۆلىدىكەن. ئويلاپ قويۇڭلار، ھايۋان خىللىرى بىلەن نابادات خىللىرىنىڭ سانى چەكسىز ئەمەس، كۆروپ تۇرۇپسىلەر، پۈتۈن بالىتىق بويلىرىدا قارىياغاچ قۇرۇپ تۇگىدى. يەنە نېمىلەر يوقىلىدۇ بىلەمسىلەر؟

— ياكوب، بۇ يوقىتىش ھېسابىغا سەن ئۇچ مىڭ بەش يۈز مارك ئايلىق ئالىدىغان مانتىيور بولۇپ قالسەن، — دېدى يۈزى مايلاپ قويغاندەك يالتىراپ تۇرىدىغان، قىسقا چاچ، ساغلام

بەدەنلىك كارخانىچى بىرىليارنت كۆزلۈك ئالتۇن ئۇزۇك سېلىنغان بارماقلىرىنى پۈكۈپ ھېساب كۆرسىتىپ، — گېرمانىيە پۇل بىلەن روناق تاپالايدۇ. ئۆسۈملۈك، ھايۋان تۇرلىرى بىلەن روناق تاپسا ئافرىقا، ئاسىيا ياكى جەنۇبىي ئامېرىكا دۇنيانىڭ يۇرىكى ياكى كۆزىگە ئايلانغان بولاتتى. لېكىن بۇ يۇرەك، بۇ كۆز ھازىرچە يەنىلا ياۋروپادا، بايلىقتا بىز ياۋروپادا بىرىنچى، دۇنيادا مېنىڭچە ئۇچىنچى ئورۇندا، گەرچە بىزنى باشقىلار ياپونىيىنىڭ كەينىگە قويۇپ تۆتىنچى سانىسىمۇ، بىز ھەممىمىز بىر ۋەتەننىڭ بالىلىرى. مەقسىتىمىز مۇشۇ ۋەتەننى دۇنيادا بىرىنچى ئورۇنغا تەڭدىشى يوق ئورۇنغا ئىگە قىلىش. بۇنىڭ يولى بىرلا، ئۇ بولسىمۇ سانائەتلىشىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇش، ھەممىنى مۇشۇ نىشانغا بۇراش.

— ياق، ياق، — دېدى لوميورس قىزارغان يوغان كۆك كۆزلىرى بىلەن كارخانىچىغا ئالىيىپ قاراپ قويۇپ، — بۇلار ھەممىسى ۋاقتى ئۆتكەن گەپلەر، ئادولىق گىتلېرنىڭ نۇتۇقلىرىدا تولا تەكرارلانغان گەپلەر بۇ. بىزگە گېرمانىيىمۇ كېرەك. مۇھىمى يەر شارى، ئىنسانىيەت. گېرمانىيە ئىككى قېتىملىق جاھان ئۇرۇشىدا يەر شارىغا، ئىنسانىيەتكە قانچىلىك زىيان سالدى؟ بۇنى ھېسابلاپ كۆرمىگەن بولساڭ بىزنىڭ مارکوسقا مۇراجىئەت قىل. سان - سىفىرلار بىلەن بۇ زىياننىڭ سالمىقىنى ئۇ ساڭا دەپ بېرىدۇ. قانداق دەيسىز، بېئاك خانىم؟ سىزمۇ مېنىڭ پىكرىمنى قوللايدىغانسىز؟

— بۇ ھەرىكەتنىڭ مەنىسى سىز دېگەندەك، — دېدى بېئاك خانىم ياكوبقا قاراپ قويۇپ، — لېكىن، بۇ مۇنەۋۋەر ئەسەرنىڭ باش قەھرىمانى سىز بىلەن مەن ئەمەس. بۇ قەھرىمانلار ياكوب بىلەن ھەيدى. ياكوب ئىشسىز مانتىيور، ئۇنىڭ كارخانىچىلارغا غەزىپى بار. ھەيدىچۇ؟ ئۇ بىر كۈندە نەچچە خىل ئىش قىلىدۇ. بالا باقىدۇ، ساتىراشلىق قىلىدۇ، ئۆي ئىشىمۇ

قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ تەبىئەتكە قارىغاندا، پۇلغا بولغان ئېھتىياجى زور بولسا كېرەك. مەسىلەن، ھەيدىمۇ بۇ كارخانىدا مۇقىم ئىشقا ئىگە بولسا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ياكوبمۇ!...

— بولدى قىلىڭ، بېئاك خانىم، بىز توغرۇلۇق بۇنىڭدىن ئارتۇق سۆزلىشىڭىزگە تاقىتىم يوق، — دېدى ياكوب ئاچچىقىدا غالىلداپ تىترەپ، — سىزچە زاۋۇت جەننەت، قۇتۇلدۇرغۇچ خۇدا، شۇنداقمۇ؟ ئۇنداق بولسا بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنى نېمىشقا قولىلىدىڭىز؟ نېمىشقا دېرىزىڭىزگە ئىككى قىزىل، بىر سېرىق ئەتىرگۈل قويىدىڭىز، نېمىشقا بىزنىڭ ۋەرەقىلىرىمىزنى ئۆز قولىڭىز بىلەن تارقاتتىڭىز؟ بىزنى كارخانىچىغا باش ئەگدۈرۈش ئۈچۈنمۇ؟

— ئەپۇ قىلىڭ، ياكوب، مېنىڭ يامان نىيىتىم يوق. ھەيدىگە ئىچىم ئاغرىيدۇ. ئۇمۇ ۋەرەقە تارقىتىپ يۈرگىنى بىلەن بۇ ئىشقا تازا قىزىقمايدۇ.

— سىز ھەيدىنى مەنچىلىك بىلمەيسىز، ھەيدىمۇ سىزنى مېنى سۆيگەنچىلىك سۆيمىسە كېرەك.

— لېكىن ئايالارنىڭ كۆڭلىنى ئايالار كۆپرەك چۈشىنىدۇ، — دېدى كارخانىچى كۈلۈپ قويۇپ، — ياكوب، مەن ساڭا ۋەدە بېرىمەن، ھەيدىيەسلىگە مەسئۇل بولىدۇ. ئېيىغا ئىككى مىڭ بەش يۈز مارك ھەق ئالىدۇ. ئىش ھەققىنى مۇشۇ نويابردىن باشلاپ بېرىمەن.

ياكوب ئورنىدىن تۇردى، ئۇ غەزەپلەنگەن ھالدا:

— مەن ئەمدى جانابىي كارخانا خوجايىنى بىلەن بىر ئۆيدە تۇرالمايمەن. تۇرمۇش غېمىدە بولسام ھاۋا، سۇ، تۇپراق، ئۆسۈملۈك، ھايۋانلار توغرىسىدا باش قاتۇرمىغان بولاتتىم. ئاغىنەم يۈداسنىڭ بىر مەشھۇر سۆزى بار: دۇنياىدا ئىككى خىل ئادەملەرلا مەۋجۇت. بىر خىلى ھايۋانلارغا يېقىن، بىر خىلى جانسىز تەبىئەتكە. بىزگە ئوخشاش جانسىز تەبىئەتنىڭ دوستلىرى ھامان ھمايىسىز ئىكەنمىز. جانابىي لومىورس، بىز مەغلۇپ بول-

دۇق، بىزنى كارخانا خوجايىنى ئەمەس، دوستۇمنىڭ ئايالى، يەنى ئەدەبلىك، بىلىملىك بېتاك خانىم يەڭدى. مېنىڭ دوستۇم ماركوسقا ئىچىم ئاغرىيدۇ. نېمىشقا دېگەندە، ئۇ ھەم مەغلۇپ بولغانلار ئىچىدە.

— مېنىڭمۇ سىزگە ئىچىم ئاغرىيدۇ، — دېدى بېتاك خانىم كۈلۈپ قويۇپ، — كارخانىچى بىلەن يامانلىشىپ ھەر ئايدا كىرىددىغان ئالتەمىڭ بەش يۈزمارکىتىن قۇرۇق قېلىۋاتىسىز. ئاۋادا ھەيدىنىڭ كۆڭلىنى دېمىسەم، مەن ئاللىقاچان سىلەرنى قوللاپ جانىسىز تەبىئەتكە يېقىنلاردىن بولۇپ قالغان بولارئىدىم. ئىست، ھەيدى! ئۇمۇ ئىشسىز، سىزمۇ شۇنداق. تەبىئەتنىڭ بۇلغىنىشى ئىشسىزلىقتىنمۇ يامان بولمىسا كېرەك.

— بولدى قىلىڭ، — دېدى لوميورس پاخپاق قاشلىرى ئاستىدىكى قىزىرىپ كەتكەن كۆپكۆك كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، — مەن بېتاك خانىم توغرىسىدىكى قاراشلىرىمنى تامامەن ئۆزگەرتتىم. ئەپۇ قىلىڭ، خانىم، بۇ ئۆزگىرىش مېنىڭ تۇتۇرۇقسىزلىقىمدىن ئەمەس، بەلكى كىشىلەرگە باھا بېرىش قابىلىيىتىمنىڭ ناچارلىقىدىن پەيدا بولدى. يەتمىش نەچچە ياشلىق ئادەم ئۇچۇن بۇ خىل قابىلىيەت تولمۇ قىممەتلىك ئىدى، ئىست، ئەمدى مەن جەمئىيەتكە كۆپ ئارىلىشالمايدىغان بولدۇم! — ئۇ ھاسا تاياقنا تايىنىپ ئىنجىقلاپ ئورنىدىن تۇردى.

— ئەتىلا قۇرۇلۇش باشلايمەن، — دېدى كارخانىچى پارقىراق، قىپقىزىل يۈزىدىكى غۇرۇرىنى نامايان قىلماق بولۇپ پاكىز ياغلىق بىلەن يۈزىنى سۈرتۈپ، ئۇ چۆرىسى جىيەكلىك يالتىراق يۇمشاق سالفىتكا بىلەن يوغان بۇرنىنى بوشىتىپ بولۇپ، قاقاقلاپ كۈلۈپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — كېرەك يوق. ياكوب، ساڭا، ھەيدىگە ۋەددەم بويىچە ئىش بېرىمەن. لوميورىس ئاكا، ئەمدى سىزگە سىلىسارلىق دۇكىنىنى ئېچىشىڭىز ھاجىتى قالمىدى. مەن تازا ئوبدان بىر قەھۋەخانا ئاچىمەن. ئورنىكۆل

بويىدا بولىدۇ. ئىچىملىك ئۈچۈن سىزدىن ئۆمرىڭىز بويى پۇل ئالمايمەن، بىرلا شەرتىم بار. سىز ئۇنى ئاسانلا قوبۇل قىلالايسىز. شەرت شۇ: ئەتىدىن باشلاپ، ياق، ھازىرنىڭ ئۆزىدىن باشلاپ مېنىڭ زاۋۇتىم توغرىسىدا يامان گەپ قىلماڭ.

— جانابىي خوجايىن، — دېدى لومىورس كارخانىچىغا تىكىلىپ قاراپ، — بىز يېڭىلدۇق، لېكىن سىزدىن ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن سىز بىزگە قورال تاپشۇرۇڭلار دەپ بەكمۇ ئالدىراپ چۇقان سالماڭ. مېنىڭچە، سىز زاۋۇت قۇرالمايسىز. چوڭ بالايىقازانىڭ ئالدىنى ئالىمەن دېسىڭىز، زاۋۇت قۇرۇشقا ئالدىرىماڭ. بىز تېخى سۆھبەتنى يەنە باشلايمىز. بەلكى بۇ سۆھبەت ماجىراغا ئايلىنىپ ئادۇوكات ياللاشقا توغرا كېلەر. بانكىدا يېتەرلىك پۇلۇم بار. مەن، بىزنىڭ غالىبىيىتىمىز ئۈچۈن ھەممە پۇلۇمنى خەجلەشكە رازىمەن، خەير خوش، قېنى ماڭ، ياكوب.

4

كەچ كۈزنىڭ بۇ تۇمانلىق، قۇياشسىز كۈنلىرى ھەيدى ئۈچۈن تولىمۇ كۆڭۈلسىز تۇيۇلۇشقا باشلىدى. ئاخشام ياكوب ئۆيىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ چىقىپ كېتىش ئالدىدا تەنە بىلەن:

— بېئاك خانىمنىڭ ئۆيي ئىشنى قىلمىساڭمۇ بولار. ئەمدى خوجايىننىڭ ئىككىىڭنىڭ بەش يۈز مارك بەرسە، قىينالماي جان باقالايسەن! — دەپلا قويدى. ھەيدى ياكوبنى قانچىلىك ياخشى كۆرىدۇ - ھە؟ ياكوبسىز ئۆتكەن بىر كېچە ھەيدىگە بىر ئۆمۈر تارتقان ئازابتەك ئېغىر سېزىلدى. ئۇ بېئاك خانىمغا پەقەتلا ياكوبنىڭ يىغىسىنى يىغلاپ بەردىغۇ؟ ياكوب زاۋۇت خوجايىنىغا قارشى تۇرامدۇ، كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلامدۇ، بۇ ئىشلارنىڭ ھەيدى بىلەن نېمە ئالاقىسى بولىۋۇن؟ ھەيدى: خاتىرجەم ئائىلە، كۆڭۈللۈك تۇرمۇش ۋە مۇھەببەت ئۈچۈنلا ئۆز ئېرىنىڭ

ئىشىدىن ئىچىدە نارازى بولغانىدىغۇ؟ دېمەك ئۆز سۆيگىنىڭ ھەرقانداق ئىشنى پايدا - زىيان سۈرۈشتۈرمەيلا، ئاقۋېتىنى ئويلاشمايلا قوللاش لازىم ئىكەن - دە؟ ھەيدى بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايتتى. ياكوبقا مەدەت بېرىپ، ۋەرەقىلىرىنى تارقىتىپ يانتاياق بولالايتتى. ئىسىت، نېمىشقا شۇنداق قىلمىدى؟ مۇھەببەتنى ئاسرايمەن دەپ نابۇت قىلغىنى نېمىسى؟ ئەمدى بۇ كۆڭۈل ئاغرىقى بىر ئاخشام بىلەنلا ئاخىرلاشمايدۇ - دە؟ مانا ھازىر پوچتىدىن ئاتكىرىتكا تاپشۇرۇۋالدى. گۈللەرنىڭ رەسىمى چۈشۈرۈلگەن ئاتكىرىتكىنىڭ كەينىگە: «سىزگە كۆپ رەھمەت، ئون بىرىنچى ئايلىق ئىش ھەققىڭىز ئۈچۈن بانكىغا ئىككى مىڭ بەش يۈز مارك يوللانماقچى، ھېسابات نومۇرىڭىزنى تۆۋەندىكى ئادرىسقا يوللاڭ» دېگەن قىسقىلا خەت يېزىلغان، ئادرىس رەقەملەر بىلەن بايان قىلىنغان. بۇ ئادرىس كارخانىچىنىڭ كافتورىسى بولۇشى مۇمكىن، توۋا، بىكاردىنلا ئىككى مىڭ بەش يۈز مارك ئەۋەتكىنى نېمىسى؟ كارخانىچى تېخى ھەيدىنى كۆرمىگەن تۇرسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ تېخى كارخانىچىغا ئىش قىلىپ بەرمىگەن، ھەتتا ئۇنىڭ ئىشنى قىلىشقا رازىلىقمۇ بەرمىگەن تۇرسا قانداقمۇ بۇ ئىككى مىڭ بەش يۈز ماركنى قوبۇل قىلغىلى بولسۇن. بۇ ئەلۋەتتە بىر خىل ساتقۇنلۇق. ۋىجدان ئالدىدا شۇنداق ھۆكۈم چىقىرىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش قۇيۇلدى. ياكوب ئۆيدە بولغان بولسا، كارخانىچى بىلەن ئېلىشىشقا ئۇنىڭغا ۋەدە بەرگەن بولارئىدى. بۇ ۋەدە ئۇنىڭ قولىدىن كەتكەن خۇشاللىقنى، مۇھەببىتنى قايتۇرۇپ كەلگەن بولارئىدى. لېكىن ياكوب يوق، ئەمدى ئۇنىڭغا كۆز يېشى ھەمراھ.

ئۇ مەقسەتسىزلا تاختاي پەلەمپەي بىلەن يۇقىرىغا، تۆۋەنگە بىرنەچچە قېتىم چىقىپ چۈشتى.

ئىزۋانوك جىرىڭلىدى. ئۇ يۇقىرىدىن ئىككى پەلەمپەينى بىر دەسسەپ ئالدىراپ ئىشىك ئاچقىلى چۈشتى: «ياكوب قايتىپ كەل-

گەن بولۇشى مۇمكىن، ئەمدى ياكوبنى ھېچ يەرگە كەتكۈزمەيمەن، ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلىمەن». ئۇ ھاياجان بىلەن ئىشىك ئاچتى. كەلگۈچى ياكوب ئەمەس، بېئاك خانىم ئىكەن. ھەيدى بېئاك خانىمنىڭ سولغۇن چىرايى، ئۇيقۇسىز كۆزلىرىدىن ئۇنىڭ خاپىلىقىنى چۈشەندى.

— ھازىرلا ماڭاي دەپ تۇراتتىم، — دېدى ئۇ سائىتىگە قاراپ قويۇپ، — ياكوب ئاخشام كەتتى، گاڭگىراپلا قالدىم.

— چۈشىنىمەن. مەن بالىلارنى يولغا سالدىم، ئۆي ئىشىمۇ تۈگىدى. بۈگۈن ئۇچ سائەت دەرسىم بار ئىدى. لېكىن دەرس ئۆتكۈدەك ھالىم يوق. ماركوسمۇ مەندىن خاپا. ياكوب يوداسنىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ بېرىۋاپتۇ. يۇداس دېھقان بولغىنى بىلەن باي، سېخىي ئادەم. ئاڭلىغانسىز، يۇداس بىلەن لوميورس قېرى خېلى جىق پۇل چىقىرىپ پاۋىل بىلەن مارکوسنىڭ تەبىئەت ۋە ھاۋالىنىڭ بۇلغىنىشىغا قارشى ماقالىلىرىنى بىرنەچچە گېزىتكە بېراقلا باستۇرۇپتۇ. تېلېۋىزوردىمۇ بەش مىنۇتلۇق خەۋەر، پاكىتلىق سۈرەتلەر بېرىلىپتۇ. ئۇلار ھازىر كارخانىچىغا پۈتۈن جەمئىيەتنى قارشى قوزغاش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلماقتا!

ھەيدىنىڭ لەۋلىرى تىترەپ، كۆزلىرىدىن ياشلار تۆكۈلدى:

— مەن نېمىشقىمۇ ئىككىلەنگەندىمەن. مېنىڭ كۆڭلۈمنى دەپ سىزمۇ ئۇلاردىن ئايرىلىپ قالدىڭىز، بېئاك خانىم!

— ئايرىلىپ قېلىش بىلەنلا ئىش تۈگىسە مەيلىدىغۇ، ھەيدى، ئاخشام بىر پارچە تەھدىت خېتى تاپشۇرۇۋالدىم. خەتنىڭ بىر بۇرجىكىگە ئادەم قېنى تېمىتىلغان. دېمەك مەن كارخانىچىغا قارشى دەرھال ئۈچۈق پوزىتسىيە بىلەن مەيدانغا چىقىشىم كېرەك. بولمىسا مېنىڭ قېنىم تۆكۈلمەكچى!

— سىزگە بۇنچە ئۆچمەنلىك قىلغان كىم ئىكەن ئۇ، بېئاك خانىم؟

— مەن ئادۇوكات تەكلىپ قىلدىم. ئادۇوكات خىمىيىلىك

ئۇسۇل ۋە ئىملا تەكشۈرۈش يوللىرى بىلەن بۇ خەتنى يازغۇچى لوميورس قېرى دەپ ئىسپاتلىدى.

— بۇ قېرى قىلالايدۇ، ئادۇوكات خاتالاشمىغان بولۇشى مۇمكىن، ئۇ قىلمىشىغا ئىقرارمۇ؟

— ياق ئۇمۇ ئادۇوكاتنى تەكلىپ قىلىپ مېنىڭ ئادۇوكاتىمنىڭ ھۆكۈمىنى رەت قىلدى.

— ئەمدى قانداق قىلماقچىسىز، بېئاك خانىم؟

— بىلمەيمەن.

— كارخانىچىنى ئەيىبلەپ نۇتۇق سۆزلەڭ، ياكى ماقالە يېزىڭ، ياكى بولمىسا ئوقۇغۇچىلارنى ئامايىشقا ئۇيۇشتۇرۇڭ، شۇنداق قىلسىڭىز جېنىڭىز ئامان قالىدۇ.

— ياق، قورقۇپ مەيدانىنى ئۆزگەرتتى دېگەن نامنى ئالغاندىن قاتىلنىڭ قولىدا ئۆلگىنىم تۈزۈك.

— نېمە دەيدىغانسىز، بېئاك خانىم. ئۇنداق بولسا ماركوس ئەپەندىگە مەلۇم قىلايلى، ئۇ ئاق كۆڭۈل ئادەم، بىزگە يارىدەم قىلىدۇ.

— ياق، ياق، يۇز تۆكۈلىدىغان ئىشنى زادى قىلمايمەن!

— ئۇنداق بولسا بىز ئىككىمىز كارخانىچىنىڭ ئالدىغا بارايلى. بىزنىڭ جېنىمىزغا، ئائىلىمىزگە كەلگەن پالاكەتنىڭ ھەممىسى شۇنىڭ زاۋۇتىدىن كەلگەنلىكىنى ئۇ بىلسۇن. ئۇ ئادەممۇ گېرمانىيىنىڭ ئىستىقبالى توغرىسىدا باش قاتۇرغۇدەكقۇ، ئايالار بولمىسا ئىستىقبال نەدىن بولسۇن؟ ئايالارنىڭ كۆز يېشى ھەرقانداق نېمىنى ئېرىتىدۇ، يۇرۇڭ، بېئاك خانىم، شۇنداق قىلايلى.

بېئاك خانىمنىڭ «بىنىسى» ماركىلىق ماشىنىسى يۇقىرىسۇرئەتلىك يولغا چىققاندىن كېيىن سائىتىگە بىر يۇز سەكسەن بەش كىلومېتىرتېزلىك بىلەن ئۇچتى. بۇ سۈرئەت ئىككى ئايالنى غەم-غۇسسىدىن ئازادقىلىشقا ئاستىلىق قىلماقتا. يېقىنلا يەردىكى شەھەر بۇگۇن

يىراقلاپ كەتتىمۇ ياكى قايغۇلۇق ئادەملەر ئۇچۇن جاھاندا قىستا يول يوقمۇ؟

ئۇلارنىڭ ماشىنىسى ئون بەش قەۋەتلىك بىنانىڭ ئالدىدا توختىدى، بىنانىڭ پىشانىسىگە ئۇلار كۆرۈشمەكچى بولغان خوجايىننىڭ ئىسمى، شىركەت ئىسمى بىلەن بىللە يېزىلغان. بۇ نام كۈندۈزۈمۇ يېشىل - قىزىل رەڭلەردە بىر ئۆچۈپ - بىر يېنىپ تۇراتتى، ئىككى ئايال لىفت بىلەن سەككىزىنچى قەۋەتكە چىقىپ خوجايىن ئىشخانىسىنىڭ ئىزۋانۇك كۈنۈپكىسىنى باستى.

— سىلەر كىم؟ — ئىشىك ئىزۋانۇكىدىن ئاۋاز چىقتى.

ئاياللار ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلدى، ئىشىك ئۆزلۈكىدىن ئېچىلدى.

ئاياللار كىرگەندە خوجايىن ئۆينىڭ پەردىلىرىنى چۈشۈرۈۋېتىپ سىنئالغۇ كۆرۈۋاتاتتى، ئۇ ئاياللارغا قاراپمۇ قويمىدى. ئاياللار ئۇنى - تىنسىز خوجايىن بىلەن بىللە سىنئالغۇ كۆردى، ئاجايىپ كۆرۈنۈشلەر: «يۇندارەك سۇ، سۇ تەركىبىدىكى سارغۇچ ماددا» بىر بېلىق سارغۇچ ماددا بىلەن ئۇچراشتى - دە، سۇ ئۈستىگە لەيلەپ چىقتى. سارغۇچ ماددا بىر يىلتىزغا ماڭدى - دە، ئېكراندا يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈۋاتقان ياغاچ پەيدا بولدى، يەر شارى ئايلاندى، يېشىل جايلار سارغايدى، ئاندىن ئۇچ يۈز نەچچە مىڭ كىلومېتار دېگەن رەقەم — ئۇنىڭ كەينىدىن ناھايىتى كۆپ رەقەم ئېكرانغا يېزىلدى، بۇ رەقەم ھېلىقى ئۇچ يۈز نەچچە مىڭ دېگەن رەقەمگە بۆلۈندى ۋە سوئال بەلگىسى قويۇلدى، سوئال بەلگىسى بىردىنلا كۆچلۈك بوراندا ئۆچتى، قوم دۆۋىلىرى كۆچتى، شەھەرلەرنى باستى، زاۋۇتلار قوم ئاستىغا كۆمۈلدى، چاك - چاك يېرىلغان يەرلەر، جان تالىشىۋاتقان، ئۆلگەن، سۆڭەككە ئايلانغان سان — ساناقسىز، خىلمۇ خىل ھايۋانلار...

ئاخىردا «ئېكراندا يەر شارىنى ۋە ئىنسانىيەتنى گۈللەندۈرىدىغانمۇ، ھالاك قىلىدىغانمۇ ئىنسان ئۆزى!» دېگەن خەت

چىقتى. خوجايىن سىنئالغۇنى ئۆچۈردى - دە، ئايالـلارغا قايىرىلدى،!

ـــ مانا سىلەرنىڭ ئەرلىرىڭلارنىڭ قەھرىمانلىقى، ـــ دېدى ئۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ، ـــ ئۇلار ھەممە تېلېۋىزىيە، رادىئو، گېزىت - ژۇرناللارنى ئىشقا سېلىپ ماڭا ھۇجۇمغا ئۆتتى، لېكىن بۇ ھۇجۇم گىتلېرنىڭ ئۆز كۈچىنى تولىمۇ ئۈستۈن چاغلاپ، ياۋروپاغا ھۇجۇم قىلغىنىغا ئوخشاش بىر تەلۋىلىك. مەن گېرمانىيىنىڭ شان - شەرىپى ئۈچۈن كۈرەش قىلغۇچى ۋەتەنپەرۋەر ئادەممەن. مەن ھەرگىز چېكەتكە، زەھەرلىك گاز، ئاتوم، ۋودورود بومبىسىدەك قىرغۇچى - يوقاتقۇچى ئەمەسمەن. گېرمانىيىنىڭ شان - شەرىپى پۇل بىلەن، بىلەمسىلەر ئامېرىكا، سوۋېت ئىتتىپاقى، ياپونىيىلەر، نېمىسى بىلەن بىزدىن ئۈستۈن؟ ياكوب، يۇداس، ماركوستەك «ئىنسانپەرۋەر» لىرى بىلەنمۇ؟ ياكى خەلقى ھاۋانى، سۇنى، ئۆسۈملۈك، ھايۋانلارنى مىللىي مەنپەئەتتىن ئۈستۈن بىلگەنلىكى ئۈچۈنمۇ؟ ياق، ياق، قەتئىي ياق، ئۇلار پۇلى بىلەن بىزدىن ئۈستۈن، ئۇلار بىزدىن دانا ئەمەس. بەلكى بىزدىن پۇللۇق، بىزنىڭ ھالاكتىمىز پۇلنىڭ قەدرىنى بىلمىگىنىمىزدە. سىلەرنىڭ ئەرلىرىڭلار تارىخنى، پەلسەپەنى، تەبىئەتشۇناسلىق، ئىنسانشۇناسلىقنى بىلگىنى بىلەن ئىختىساسشۇناسلىقنى بىلمەيدۇ، مەن بۇنى بىلىمەن، گېرمانىيىدە بىزدەكلەر ئاز، شۇڭا بىز دۇنيادا بىرىنچى ئورۇندا ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىزنىڭ يېرىمىز تۆت دۆلەتنىڭ ھەربىي گازارمىسى، گىتلېر بىرىنچى جاھان ئۇرۇشىدىن كېيىن گېرمانىيىنىڭ بوينىغا سېلىنغان ئاسارەت ـــ ۋېرسال سۈلھ شەرتنامىسىنى ھايت - ھۇيت دېگۈچە بىكار قىلىپ گېرمانىيىنى ياۋروپاغا خوجا قىلالمىغان. بىزچۇ؟ تىبخىچە يالتا قارارى، تېھران كېلىشىمى، سان - فرانسىسكو ئاخباراتى دېگەندەك نەرسىلەرنىڭ ئاسارىتى ئاستىدا تۇرۇۋاتىمىز، بۇ ئاسارەتتە ئازغىنا كەم يېرىم ئەسىر تۇردۇق. بىر ئەسىر، ئىككى

ئەسىر تۇرىمىزمۇ؟ گېرمانىيىنىڭ مۇنەۋۋەر بەرزەنتلىرى مانا مۇ-
شۇنىڭغا باش قاتۇرۇشى كېرەك. ۋەھالەنكى سىلەرنىڭ
ئەرلىرىڭلار!...

— بىزنىڭ ئەرلىرىمىزنى ئەيىبلەشكە ھەققىڭىز يوق! —
دېدى بېئاك خانىم تاقەتسىزلىنىپ، — بىزگە دۆلەتنىڭ، مىللەت-
نىڭ شان - شەرىپىمۇ زۆرۈر، لېكىن ھازىر بىزگە كېرەك بو-
لۇۋاتقىنى ئائىلىمىزنىڭ شان - شەرىپى، شەخسىي غۇرۇرىمىز،
بىزگە ئائىلە، بەخت كېرەك. قىسقىسى ئەرلىرىمىز كېرەك. سىز-
نىڭ قۇرماقچى بولغان زاۋۇتىڭىز بىزنى بەختتىن مەھرۇم قىلى-
دىغان بولدى. ھەيدى تۇل قېلىش ئالدىدا، مېنىڭ بالىلىرىم
ئاتىسىنىڭ ئەقىدىۋازلىقى سەۋەبى بىلەن يېتىم بولۇپ قېلىشى
مۇمكىن. سىز راستتىنلا ئۆزىڭىز ئېيتقاندەك ئالىيجانناب بولسىڭىز
بىزنىڭ يېزىمىزغا زاۋۇت قۇرۇش پىلانىڭىزدىن ۋاز كېچىڭ. مۇ-
شۇنداق قىلسىڭىز بىزگە تولىمۇ چوڭ ياردەم قىلغان بولىسىز!

— ھا ھا ھا!... بېئاك خانىم! — دېدى كارخانىچى
مەرۋايىت كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈك سالغان سول قولىنى ئېگىز
كۆتۈرۈپ، — ساددا ئىكەنسىز، گەپنى ئوچۇق قىلغىنىڭىز ئۈ-
چۈن سىزگە رەھمەت، لېكىن مەنمۇ ئەقىدىۋاز. مەنمۇ ئۆز ئەقىدەم
ئۈچۈن كۈرەش قىلىمەن. مەن يۇقىرى ئىش ھەققى تۆلەپ
ئۈچ نەپەر ئادۋوكات تەكلىپ قىلدىم. مەن رادىئو، گېزىت، تې-
لېۋىزىيە ئىستانسىلىرىنى ئۆزۈمگە خىزمەت قىلدۇرالايمەن. مەن
ئۇستا قەلەمكەش يالىلىۋالدىم. ئۇ مېنىڭ مۇشۇ ئەسىر ئىچىدە
گېرمانىيىنىڭ شان - شەرىپى ئۈچۈن قۇربىدىغان زاۋۇتلىرىم،
ياۋروپا ئورتاق بازىرىدا قولغا كەلتۈرىدىغان ئۈستۈنلۈكۈم،
ياۋروپادا، ئاسىيادا رىقابەتچىلىرىمنىڭ ھاياتىغا كەلتۈرىدىغان
كۆڭۈلسىزلىك - كىرىزىسلىرىم توغرىسىدا ماقالە يېزىۋاتىدۇ.
شۇ كۆڭۈلسىزلىكلەردىن ياكوب، يۇداس، ماركوس، لومىورسلار
قېچىپ قۇتالالمايدۇ. ئەلۋەتتە، ئەنە شۇ چاغدا ھەيدى خانىم

بىلەن بېئاك خانىم بارلىق قايغۇ ـ ئازابلاردىن خالىي بولىدۇ. ھەيدى خانىم ھازىردىن باشلاپ بىزنىڭ خادىم، ئايلىق ئىش ھەققىڭىزنى ئالغانسىز خانىم. ھە، بېئاك خانىم سىزگە كەلسەك ھېلىقى قان دېغى بار تەھدىت خېتى ھېچ نەتىجىگە ئېرىشەلمەيدۇ. سىز خاتىرجەم بولۇڭ، لوميورس قېرىنى سىزنىڭ مارـ كوسىڭىزنىڭ ئۆزى ماڭا تىزلاندۇرۇپ بېرىدۇ؟

كارخانىچىنىڭ بىردە مېڭىپ، بىردە توختاپ تۇرۇپ قىلـ غان بۇ لېكسىيىسى ئىككى ئايال ئۈچۈن تولىمۇ قاتتىق زەرـ بە بولدى. بولۇپمۇ ھەيدى نېمە دېيىشنى، نېمە قىلارىنى بىـ لەلمەي گاڭگىراپ قالدى. كارخانىچى ئۇنىڭ ئائىلىسى، مۇھەبـ بىتى، بەختى بىلەن ھېسابلاشمايدىكەن. ھەيدىنىڭ قارىشـ چە ئادەم ھېسسىيات بىلەن قەدىرلىك، باشقىلارنىڭ شەخسىي ھېسسىياتىغا ھۆرمەت بىلدۈرۈش ئىنسانىيەتچىلىكنىڭ ئالىي بەلـ گىسى. لېكىن، كارخانىچى ئۈچۈن شەخسىي ھېسسىيات ئەرزىـ مەس بىرنەرسەئىكەن. ئۇنىڭ قارىشىچە ھەيدى بىلەن بېئاك ئۆز ئەرلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتىنى كۆرۈپ ئازابتىن خالىي بولارئىمىش، چۈنكى ئەرلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتى ھېسابىغا ئايالىرى ياخشى ئىش ھەققى ئالارئىمىش؟ بۇ مەغلۇبىيەت ناۋادا جىسمانىي ياكى مەنىۋى ھالاكەت بولسىچۇ؟...

5

ياكوب بىردە يۇداس بىلەن بىللە كىتابخانىلاردىن كىشـ نى قايىل قىلىدىغان ئىلمىي يەكۈن، پاكىت ۋە سانلىق رەقەمـ لەرنى ئىزدەپ تېپىپ ماشىنكىدا ۋەرەقە قىلىپ ئۇرۇپ چىقىپ، بىردە يىغىنلارغا قاتنىشىپ نۇتۇق سۆزلەيتتى، بىكار بولسىلا يوداسنىڭ ياغاچچىلىق كارخانىسىدا تەرلەپ ـ پىشىپ توك ھەـ رىسى بىلەن پەن تىلاتتى. ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئۆز

ئىشىغا ـــ كارخانىچىنىڭ زاۋۇت قۇرۇشىغا قارشى تۈرۈش «كۈرىشى» گە كىرىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئائىلىسى، ھەيدى توغرىسىدا ھېچكىمگە ھېچنېمە دېمىدى. يۇداسنىڭ:

ـــ ھەيدى قانداق؟ ـــ دېگەن سوئالىغا قاپىقىنى تۈرۈپ:

ـــ ئۆز ئىشى بىلەن، ـــ دەپلا قويدى. لېكىن ئۇ ھەيدىنى ئويلىماي تۇرالمايتتى، ئايالىنى ئويلىغانسېرى ئۇنىڭ قەلبىدە ئايالىغا بىر خىل ئۆچمەنلىك ئۇلغايماقتا ئىدى. ئۇ ماركوستىن بېئاك، ھەيدىلەرنىڭ كارخانىچى بىلەن قىلغان سۆھبىتىنىڭ مەزمۇنىنى ئاڭلىغانىدى. ماركوس گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ! ـــ ئۇلارنىڭ نەسىھەت بىلەن كارخانىچىنى ئىنسابقا دالالەت قىلغىنى مېنىڭچە ساددىلىقى، ـــ دېۋىدى، ياكوب ساقلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ، ـــ ساددىلىقى دېدىڭما؟ ياق، ئەخمەقلىقى، ئاجىزلىقى، قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى قۇلچىلىقىنىڭ ئاشكارىلىنىشى، ـــ دېدى.

ـــ ئايالىلارنى تازا چۈشەنمەيسەن، ياكوب، ـــ دېدى ماركوس پۈتىغا قاراپ قويۇپ، ـــ ئۇلارغا ئۇنچىلا قاتتىق تەلەپ قويۇشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق! ئۇلار مېھرىبان، كۆڭۈلچەك، نازۇك.

ـــ ئىككى يۈز يىلنىڭ ئالدىدا بۇ گەپلىرىڭىزگە ھېكمەتلىك سۆزگە ئايلانغان بولارىدى، ماركوس، لېكىن ھازىر بۇ گەپلەرگە بىرىنچى سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىسىمۇ ئىشەنمەيدۇ. ئۇلار بىزگە ئوخشاش، پەقەتلا جىنسىي پەرقى مەۋجۇت. بىر ئەرنىڭ قەلبىنى چۈشەنمىگەن، ئۇنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىغا ھەمنەپەس بولالمىغان، ئەكسىچە ئۆز ئىرىنىڭ ئەقىدىسىدىن ئىچى پۇشۇپ زېرىكىپ يۈرگەن ئايالنى سېنىڭ بايىقى قىلراشلىرىڭ بىلەن ئاقلاپ چىققىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ كاسايىتىدىن بېئاك خانىم بىزگە ئاسىلىق قىلدى، ماركوس، بۇنىڭدىن كېيىن ھەيدىنى ئاقلايمەن دەپ زادىلا ئاۋارە بولما!

شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ ئاغىنىلەر ئوتتۇرىسىدا ھەيدى ياكى بېئاك توغرىسىدا بىر ئېغىزمۇ گەپ بولمىدى، ئۇلار ھەدەپ ماقالە يېزىش، تېلېۋىزوردا سۆزلەش، يۇقىرى دەرىجىلىك ھۆكۈمەت ئەربابلىرىغا ئەرز سۇنۇش، كارخانىچىنىڭ كۆپ خىل ۋاستىلەر بىلەن ئېلىپ بېرىۋاتقان قايتۇرما ھۇجۇمىغا جاۋاب بېرىش بىلەن ئالدىراش، كۈنلەرنىڭ قانداق ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنى بىلەن ھېسابلاشماي ئىشلەشكە كىرىشىپ كېتىشتى.

سىم - سىم يامغۇرلۇق، يېشىل جىرالارنى قويۇق تۇمان قاپلىغان دېكابىرنىڭ ئاخىرقى ئەتىگەنلىكى يۇداسنىڭ ئىشىكى ئالدىدا پاتقاققا مىلەنگەن بىر كۆك ماشىنا كېلىپ توختىدى. ماشىنىدىن لومىورس بوۋاي ئىنجىقلاپ چۈشۈپ كەلدى - دە، يامغۇردىن ھۆللەشكەن شالاك چاچلىرىنى سلاپ قويۇپ ھىم يېپىقلىق قاشا قاپقىسىنىڭ كۈنۈپكىسىنى باستى.

ئىشىك ئېچىلغاندىن كېيىن ئۇ ئالدىراپ سەندىرەكلەپ ئۆيگە كىردى - دە، تېلېۋىزوردا بىر ئىلمىي فانتازىيىلىك كۆرۈنۈشنى قىزىقىپ كۆرۈۋاتقان ئۇچ دوستىغا «تاك، تاك» دەپ قىسقىلا سالام قىلدى.

— ياخشى خەۋەر ھەم يامان خەۋەر،— دېدى ئۇ كۆك كۆزلىرىنى ئالايتىپ يىگىتلەرگە قاراپ قويۇپ، — كارخانىچىغا بىرى بارماق قېنىنى بېسىپ خەت يېزىپتۇ. خەتتە ئۇنىڭغا ئۇچ كۈنگىچە زاۋۇت قۇرۇشتىن ۋاز كېچىش بۇيرۇقى بېرىلگەن. دېمەك ياكى ئۇچ كۈنگىچە ئاپەت كېلىدۇ ياكى ئۇچ كۈندىن كېيىن كارخانىچى بېشىنى يەيدۇ؟ ھە، پاۋىل، نېمىگە قارايسەن؟ چۈشەنمىگۈدەك قانداق گەپ بار ئىكەن؟! كارخانىچى بۇ خەتنى ئېلىپلا قانۇنغا تاپشۇرغان. ئىستراخۇانىيە ئورۇنلىرىمۇ ئۇنىڭ جېنىنى قوغداش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىققان، قانۇن - ساقچى، ئىستراخۇانىيە كارخانىچىنىڭ قولچوماقچىلىرى بولۇپ، بىر مۇداپىئەچىلەر ئەترىتى شەكىللەنگەن، مانا ھازىرنىڭ ئۆزىدە

ئۇلار ئىملا قان تەكشۈرۈش نەتىجىلىرىنى يانچۇقلىرىغا سېلىپ بىزنىڭ يېزىغا كېلىشكەن. ئۇلارنىڭ بىرىنچى گۇمانى ياق، گۇمان ئەمەس. ھۇجۇم نۇقتىسى ئەلۋەتتە بىز. ھەر ئېھتىمالغا قارشى، بىرىنچىدىن، ياخشى ئادۋوكاتلاردىن ئىككىنى تەييارلاپ قويايلى، ئۇنىڭ خىراجىتى مەندىن بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، ئۇلارنىڭ مەسلىسىنى «ماشىنا سوقۇلۇش ۋەقەسى» بىلەن ھەل قىلىۋېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئىككى - ئۈچ كۈنگىچە سىرتقا چىقمايلى.

— ھەممە ۋەھىمىنى سەن پەيدا قىلدىڭ، لومىيورس! — دېدى ماركوس قاپىقىنى تۇرۇپ، — سەن بېئاكقا تەھدىت خېتى يازمىغان بولساڭ بۇ ۋەھىمە ھەم بولمىغان بولاتتى. ئېيتقىنا، بېئاك كارخانىچىغا قارشى بىرەر ئىپادە كۆرسەتمىسە خېيىم - خەتەرگە يولۇقامدۇ؟

— تەھدىت خېتى يېزىشقا پېتىنالمىغان ئادەم ئەلۋەتتە بېئاكنى ئاياپ قويماسلىقى كېرەك!

— سەن بۇۋاي، راستىنلا مېنىڭ ئايالىمنىڭ جېنىغا زامىن بولامسىنا؟

— خەتنى مەن يازغان بولسام شۇنداق قىلاتتىم.

— سەن تېخىچىلا بۇ خەتنى مەن يازمىغان دەپ تۇرۇۋاتامسىنا؟

— ھازىرغىچە ھېچكىم مېنى قارىلاپ ئىسپات كۆرسىتەلمىدى.

— مېنىڭ سەزگۈلىرىم ماڭا خاتا خەۋەر بەرمەيدۇ. مەن كېسىپ ئېيتىمەن، بۇ خەت سېنىڭ!

— سېنىڭ سەزگۈلىرىڭ گۇماندىن باشقىغا يارىمايدۇ. گۇمان ئالدى بىلەن ساڭا زىيانلىق، مەن ئۈچۈن ئۇنىڭ قىممىتى يوق.

— بىلىپ قوي، لومىيورس، بېئاك ھەرگىز خاتا قىلدىم دېمەيدۇ. مەن ئۇنىڭ مىجەزىنى بىلىمەن. ئۇ بىر تەھدىت خېتى، بىر تامچە قاننى كۆرۈپ ئۆزىنى يوقىتىپ قويىدىغانلار- دىن ئەمەس. ئۇ ئۆلۈشكە رازىكى، كۆز قارىشىدىن قايتمايدۇ.

سەن بىلىسەن، مەن ئۇنى تولىمۇ ياخشى كۆرىمەن، بالىلىرىمىز ئۇنىڭسىز قالسا بەختسىز بولىدۇ. تەھدىت خېتىنى يازغان ئادەمنى سەن بىلىشىڭ مۇمكىن. سەن ئۇنىڭغا ئېيت، مېنىڭ بالىلىرىمنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى قىلسۇن، ھېلىمۇ خېتىنى ئىناۋەتسىز قىلىۋەتسۇن، بېئاك بىزگە خائىنلىق قىلدى، لېكىن نېمە ئۈچۈن؟ سەن ئۇنى بىلىسەن، ئۇ بىز بىلەن بىر ئەقىدىدە، لېكىن ھەيدىنىڭ كۆز يېشى، ياكوبنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن بىچارە بېئاكنى ئۆز ئەقىدىسىگە خىلاپ ئىش قىلىشقا مەجبۇر قىلدى. ياكوب بىر كارخانىچىنىڭ ناھەق زەربىسىگە ئۇچراپ ئىشسىز قالدى، لېكىن، مۇنۇ يېزا خەلقىنىڭ، ياق گېرمانىيە خەلقىنىڭ، ياۋروپا - دۇنيا خەلقىنىڭ پايدىسىغا مۇناسىۋەتلىك ئىش ئۇنى تىنچ قويمىدى، بۇ ئىش ھەممىمىزنى تىنچ قويمىدى؛ مەن ئۆزۈمنىڭ دېسىرتاتسىيەمنى تاشلاپ قويدۇم. يۇداس نەچچە يۈز مارك كىرىم قىلىدىغان ئىشنى توختاتتى. ياكوب ھەيدىدىن، مەن بولسام بېئاكتىن ئايرىلغىلىۋاتىمىز. لوميورس، سەنمۇ ئىشىڭنى تاشلىدىڭ، نۇرغۇن پۇل خەجلىدىڭ، لېكىن مېنىڭ ئۈمىدىم ئادەم ئۆلمىسۇن. مەيلى كىم بولمىسۇن ھايات قالسۇن، بىز قانۇنىي يول بىلەن، گەپ - سۆز، دەۋا - دەستۇر، مۇنازىرە يولى بىلەن ئىشنى ئاخىرلاشتۇرايلى!

— مەن ماركوسنىڭ پىكرىگە قوشۇلىمەن! — دېدى يۇداس، - ئىشنىڭ يولى شۇ، لېكىن...

— لېكىن، — دېدى ياكوب يۇداسنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، — مەن كارخانىچىغا تەھدىت خېتى يازغۇچىنى قوللايمەن، بىز ئۇنى سىلەر دېگەن يول بىلەن يېڭەلەيمىز. چۈنكى بىز- دە ئۇنىڭكىدەك پۇل يوق!

— گېرمانىيىدە پۇلدىن باشقا ھەقىقەت يوق دەمسىنا؟ — دېدى يۇداس خاپا بولۇپ، — مەن پارلامېنتقا، شتات باش مىنىستىرىغا، بارلىق ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ پروفېسسورلىرىغا ئايرىم -

ئايرىم خەت يازدىم، بىزنى قوللايدىغانلار چوقۇم كارخانىچىنى قوللايدىغانلاردىن كۆپ!

— يۇداسنىڭ پىكرى توغرا! — دېدى مارکوس، دەرھال ئۇنى قوللاپ.

— ئارىمىزدىن يەنە خائىنلار چىقىدىغان ئوخشايدۇ! — دېدى لومبورس ئاشخانىدىن بىر رومكا ھاراق ئاچىقىپ — خائىنلارنىڭ جاجىسى قان، قان تۆكۈلمىسە ئېلىشىش دېگەننىڭ مەزىسى بولمايدۇ! مەن ياكوبنى قوللايمەن، كارخانىچىنى سۆز بىلەن ئەمەس، قان بىلەن يېڭىش كېرەك!

6

پۇتۇن دۆلەتنى خۇددى بەدەندىكى قان تومۇرلاردەك چىرمىۋالغان يۇقىرى سۈرئەتلىك ئاسفالت يوللاردا كېچەيۇ كۈندۈزلەپ بىر - بىرى بىلەن بەسلەشكەن ماشىنىلار چېپىشىپ يۈرۈشىدۇ. بۇ ماشىنىلار مىڭلارچە ئەمەس، تۈمەن ياكى يۈزمىڭلارچىمۇ ئەمەس، مىليونلارچە! شۇڭا ھەر يىلى بۇ يوللاردا سادىر بولىدىغان قاتناش ۋەقەلىرى (پاجىئەلەر) نەچچە ئون مىڭ قېتىمغا يېتىدۇ. بۇ گۈزەل، راۋان، نۇرلۇق يوللاردا ماشىنا چاقى بىلەن ئاسفالت سۈركىلىشىدىن زور مىقداردا كاد-مى پەيدا بولۇپ، ئۇ ئالىيۇمىن قاتارلىق زەھەرلىك مادداىلار بىلەن ھاۋاغا ئارىلىشىپ ھايانقا تەھدىت سالغاندىن باشقا، يەنە نۇرغۇن بەختلىك ئادەملەرنى بەختسىز قىلىدۇ. ئات ياكى ھارۋا ماڭغان توپىلىق يوللاردا ئون يىلدىمۇ كۆرۈلمەيدىغان بەختسىزلىكلەر مۇشۇ يۇقىرى سۈرئەتلىك يوللاردا بىر كۈن ياكى بىرنەچچە سائەتنىڭ ئىچىدە سادىر بولىدۇ - دە، يۇگۈرۈك ماشىنىلارنىڭ مەخسۇس قاتناش خەۋەرلىرىنى ئاپتوماتىك ھالدا ئاڭلىتىدىغان رادىئو كانايلىرىدىن بۇ بەختسىزلىك توغ-

رىسىدا قىسقا، ئېنىق خەۋەر ھەر كۈنىي ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ، غەرب يوللىرىدىكى بۇ پاجىئەلەرنى پاكار ئۇچىدىغان بىر تىك ئۇچار ئايروپىلان بىلەن ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىسىنىڭ ماڭغان تەرىپىگە قاراپ ئادەملەر ئوڭايلا بىلىۋالىدۇ ـ دە، ماشىنىلىرىغا تورموز بېرىشىپ «ئاۋارىيە» نىڭ ئۆتۈپ كېتىشىنى بىرنەچچە مىنۇت سەۋر ـ تاقەت بىلەن كۈتىدۇ. يول ئېچىلىغاندىن كېيىن ھېچكىمنىڭ خىيالىغا پاجىئە توغرىسىدىكى بىرەر خەۋەر كىرىپ ـ چىقمايدۇ. ئۇلار ئۇچۇن يۇقىرى سۈرئەتلىك يوللار بەخت يولى، ھايات يولى، ئىنسانىيەتنىڭ XX ئەسرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى قەدىمىي، تۇرمۇش رىتمى بولۇپ تۇيۇلۇۋېرىدۇ.

لومىورس بوۋاي ماشىنىسىغا يېتەرلىك مايي قاچىلاپ يۇقىرى سۈرئەتلىك يوللاردا ئالتە سائەتتىن بېرى چېپىپ يۈرىدۇ. ئۇ ماشىنا سۈرئىتىنى بىر يۈز سەكسەن كىلومېتردىن زادىلا چۈشۈرمەيدى. دېمەك مىنۇتىغا ئۈچ كىلومېتردىن كۆپرەك يول ماڭىدى دېگەندىمۇ ئۇ ھازىرغىچە مىڭ كىلومېتردىن كۆپرەك يول ماڭىدى. ناۋادا ئۇ ۋەتىنىنى شىمالدىن جەنۇبقا كېسىپ ئۆتمەكچى بولغان بولسىدى، بۇ چاغقىچە بۇ ئىشنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا ئاز قالغان بولار ئىدى، لېكىن ئۇ ئالتە سائەتتىن بېرى ئارىلىقلىرى ئىككى يۈز كىلومېتردىن ئاشمايدىغان ئۈچلا شەھەرنى ئايلىنىپ يۈرمەكتە.

ئۈچ شەھەر ئۇنىڭ پۈتۈن ھاياتىنىڭ تۈگۈچى، تۇرمۇشىنىڭ باشلانغان، گۈللەنگەن، ئاخىرلاشماقچى بولغان ئۈچ تۈگۈنى.

بۇگۈن تۇغۇلغان شەھىرىگە ئۈچ قېتىم بارىدى. شەھىرى لومىورس كىچىك ژاقتىدا كۆرگىنىدەك: ئاستا ئاقار دەريا، قىزىل خىشلىق ئىككى ـ ئۈچ قەۋەتلىك ئۆيلەر، تاش ياتقۇزۇلغان دەرەخسىز، تار كوچىلار... ئوقۇغان، قىزلارنىڭ كەينىدىن چاپقان شەھەرچۇ؟ قەرەللىك ئۇرۇلىدىغان چېركاۋ قوڭغۇرىقى، چېركاۋغا كىرىدىغان قاراڭغۇ كارىدورلۇق تاش دەرۋازا يەنە بۇرۇنقىدەك. بۇ خىلۋەت، بۇدۇر ـ چوقۇر تاش تاملارغا بۆلۈنۈپ تۇرۇپ قىز-

لارنىڭ يۇمشاق چاچلىرىنى ئۇيناش ئەجەب كۆڭۈللۈك ئىدى. لېكىن لومىيورسنىڭ ياشلىقىدا ئۆگەنگىنى تولىمۇ ئاز ئىدى. ئۇ «گېتلىرچى ياشلار ئىتتىپاقى» غا قاتناشىپ يېزىلارغا چۈشۈپ چىنىققان ۋاقتىنى زادىلا ئۇنتۇمايدۇ. ئۇ تۇنجى قېتىم شۇ چاغدا ئاننا بىلەن ھايىاتتىن رازى بولغانىدى. ئاننا ھامىلدار بولۇپ قالغىنىدا لومىيورس ئەسكەر سىپىدە ئىدى. ئەسكەرلىكتە ئۇ گېرمانىيە بىلەن فىنئوردىن باشقا ھېچنېمىنى بىلمەيتتى. شۇ ئىككىسى ئۈچۈن ياشاش، قۇربان بولۇش ئۇنىڭ بۇرچى ئىدى. لېكىن لومىيورس قۇربان بولۇشنى خالىغان بىلەن ئىلاجى بولمىدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن گېرمانىيە بىلەن فىيورىرنىڭ ئۆزى ھالاك بولدى ... ئۇ ئىلبا دەريا سىنىڭ كۆۋرۈكىدىنمۇ ئۇچ قېتىم ئۆتتى. دەريا سۈيى قارامتۇل، بېتى سوپۇن كۆپۈكىدەك كۆپۈكلەر بىلەن تولغان لومىيورس يىگىرمە نەچچە ياشلىق يىگىت مەزگىلىدە مۇشۇ دەريادىن ئۇزۇپ، ئامېرىكا، ئەنگلىيە، كانادا بىرلەشمە ئارمىيىسى بىلەن جەڭ قىلغان. گەرچە ئۇلار بېرلىنغا يۇرۇش قىلغان بۇ بىرلەشمە ئارمىيىنى توسۇپ قالالمىغان بولسىمۇ، ئۆز يېرىدە كەلگىندىلەرگە ئەجەللىك زەربە بەرگەنىدى...

مانا ئەمدى لومىيورس بىر دورىگەر. ئۇرۇش ئاخىرلاشمىغان، گېرمانىيە تەسلىم بولمىغان بولسا، لومىيورس بەلكى دورىگەرمۇ بولالمىغان، مىلتىق ئېتىشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان، ئادەم ئۆلتۈرۈشتىن قولى تىترىمەيدىغان ئادەم بولۇپ ياشاۋەرگەن بولار ئىدى. لېكىن لومىيورس يېڭىلانغان دۇنيادا قىرىق نەچچە يىل ياشىدى. ئۇ دۇنياغا قايتىدىن تۇغۇلغاندەك بولدى. گېرمانىيىنىڭ خارابىيىلىقتىن ئۆمىلەپ قوپۇپ قەد كۆتۈرۈشى ئۈچۈن ئۇ كۈچىنى تەقدىم قىلىشنىڭ مەنىسىنى شۇ چاغدا، يەنى گۈزەل ياشلىقى كەلمەسكە كەتكەن چاغدىلا چۈشەندى. بۇ چۈشەنچە «گېرمانىيە ئۈچۈن، فىيورىر ئۈچۈن ئۆلۈش» دېگەن چۈشەنچىدىن چوڭقۇر كەڭ مەنىگە ئىگە. ئۇ ھازىر ھايات ـ ئىنسانىيەت، تەبىئەت

ئىككىسىنىڭ نورمال پائالىيىتى، ساپلىقى بىلەن گۈللىنەلەيدۇ، دەپ چۈشىنىدۇ. گەرچە بۇ چۈشەنچىنى ئۇ ياشاۋاتقان تۈرمۈش، ياكوب، يوداس، ماركوستەك دوستلىرى ئۇنىڭ ئېڭىدا پەيدا قىلغان بولسىمۇ، بۇ چۈشەنچە ھازىر ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ...

كۈل رەڭ، يالتىراق ماشىنا يۇقىرى سۈرئەتلىك يوللاردا مانا يەتتە سائەتتىن بېرى چېپىپ يۈرىدۇ. ئۇنىڭ رولىدا يۇقىرىقى سەرگۈزەشت ۋە خىياللارنىڭ ئىگىسى يۇڭلۇق قوللۇق، ئاق چاچلىق، غۇژمەك قاش، قويۇق بۇرۇتلۇق، كۆك كۆزلۈك بوۋاي — لومىيورس سەزگۈرلۈك بىلەن ئولتۇرماقتا. ئۇنىڭ يوغان كۆك كۆزلىرى يانداپ ئۆتكەن ھەربىر ماشىنىغا دىققەت بىلەن قاراپ قويىدۇ. يولنىڭ قاسىقىدىكى ماشىنا چىرىغىدىن نۇر ئېلىپ يولنى يورۇتىدىغان ئەينەك چىراغلار قاراڭغۇنى كۈندۈزدەك يورۇتۇپ تۇرغاچقا، يانداپ ئۆتكەن ماشىنىلارنىڭ ئىگىلىرى ئۇنىڭغا ئېنىق كۆرۈنەتتى... مانا تونۇش قارا ماشىنا «بىنسى» ئۇنى يانداپ ئۆتتى. ئۇ كارخانىچىنىڭ قىسقا چاچ، قىزىل - يالتىراق يۈزلۈك چىرايى، ماشىنىسى بىلەن رەڭداش كاستۇم - بۇرۇلكىسى سۈر گالىستۇكىنى ئېنىق تونۇدى. كارخانىچى ھەتتا لومىيورسقا قاراپ كۈلۈپ قويدى. لومىيورس ئۇنىڭ مەغرۇر چىرايىنى كۆرۈپ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى. لومىيورس ماشىنىسىنىڭ تېزلىكىنى ئاشۇردى. كەينىدىن قوغلاپ يېتىپ ماشىنا بىلەن ئۇرۇش كېرەك، دەپ ئويلىدى. ئۇ، سۈرئەت ستېرىلكىسىنىڭ بىر يۈز توقسانغا چىققانلىقىغا قاراپ قويۇپ، — ياق مەن بېئاك بىلەن ئۇچراشماقچىدىمغۇ؟ مەن ئۇ مەغرۇر، تەرسا خوتۇنغا خائىنلىق قىلىشنىڭ نېمىلىكىنى كۆرسەتمەي تۇرۇپ ھالاك بولىمەنمۇ؟ ياق، مەن بېئاك بىلەن بۇگۈن جەزمەن ئۇچرىشىمەن!...

ئۇنىڭ ماشىنىسى كارخانىچىنىڭ ماشىنىسىغا يېقىنلاشتى. دەل شۇ پەيتتە، ۋۇۋىسكا يېزىلغان يان يولدىن بىر قىزىل ماشىنا ئوقتەك ئۇچۇپ چىقتى - دە، كارخانىچىنىڭ ماشىنىسىغا

كۆچ بىلەن ئۇرۇلدى. ئىككى ماشىنا ئوت، دەھشەتلىك ئاۋاز ئىچىدە كاللە ـ موللاق بولۇشتى ـ دەۋ بىرى ئىوتتۇرىسىدىكى توسۇققاۋ يەنە بىرى بىرىقى قىرغاققا ئۇرۇلدى. لومىيورس ماشىنىدىن قاچقىپ چىققۇچىنىڭ قىسقا، بۇدۇر چاچلىرىنى تونۇغاندەك قىلدى. غىل ـ پال كۆرۈنگەن بۇ باش كۆچ بىلەن قاچقىپ چىقىپ سىمونت قىرغاققا ئۇرۇلدى ـ دەۋ يۇقىرى سۈرئەتلىك يولغا قىپقىزىل قان ئېقىپ چىقتى. لومىيورس چاققانلىق بىلەن ئىككى ماشىنا ئۇرۇشقاندىن كېيىنكى پۇرسەتتە قان كېچىپ ئۇلاردىن ئۆتۈپ كەتتى. سىكۇنت ئارىلىقىدا پاجىئەنى كۆردى ـ دەۋ ئۇچقاندەك ئالغا قاراپ يۈگۈرۈپ كەتتى. بەش مىنۇت ئۆتمەي ماشىنا رادىئو كانىيىدىن ئاپتوماتىك خەۋەر تارقاتقۇچى تۆۋەندىكىنى خەۋەر قىلدى: «... شەھەردىن يىگىرمە يەتتە كىلومېتر ئون ئۈچ يېرىم مېتىر يىراقلىقتا قاتناش قائىدىسىگە ئاشكارا بۇزغۇنچىلىق قىلغۇچى قىزىل (× × ×) مارکىلىق ماشىنا ھەيدىگۈچى ئايال ئۆز ماشىنىسى بىلەن (بىنسى) مارکىلىق (0738) نومۇرلۇق ماشىنىغا كېلىپ ئۇرۇلدى. ھەر ئىككى ماشىنىنىڭ ئىگىلىرى ئۆلدى، ماشىنىلار كۆيۈپ كەتتى. يولۇچىلار ئۆز ئورۇنلىرىدىلاردا يىگىرمە مىنۇت كۈتۈپ تۇرۇڭلار، يىگىرمە مىنۇتقىچە بۇ يولدا قاتناش توختىلىدۇ.»

ـ ھەيدى! ـ دەپ ۋارقىرىدى لومىيورس ھەزەپ بىلەن، ـ مەن قىلىدىغان ئىشنى نېمىشقا تارتىۋالىسەن!

ئۇ چارچىغان، روھسىزلانغان ھالدا يۈداسىنىڭ ئۆيى ئالدىغا كېلىپ ماشىنىدىن چۈشتى. ئۇ مەست ئادەمدەك ئىشىك قوڭغۇرىقىنى قايتا ـ قايتا قوپاللىق بىلەن باستى.

ئۆيدە ئۇچ ئاغىنە تېلېۋىزور كۆرۈۋاتاتتى. تېلېۋىزور ئېكرانىدا قانغا بويالغان ئىككى جەسەت، كۆلىگە ئايلانغان ماشىنىلار كۆرۈنمەكتە.

ئاغىنىلەر جىمجىت، ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدا غەلىبە شادلىقى يوق ئىدى.

— هەیدی! — دەپ ساقلىنى چاڭگاللىدى ياكوب.
— نېمىشقا مەن سېنى ئۆلگەندىن كېيىن چۈشىنىۋاتىمەن-ھە؟
— ئۇ بىزنى قوغداش ئۈچۈن شۇنداق قىلدى!
— ياق ئۆزىنىڭ ئىززەت - ئابرويىنى قوغداش ئۈچۈن!
— ياق ھەقىقەتنى قوغداش ئۈچۈن!
— ياق مۇھەببەتنى قوغداش ئۈچۈن!
— ھەممىسى بىر گەپ! — دېدى لوميورس بىر ئىستاكان ھاراقنى تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن كۆتۈرۈپ!
تېلېۋىزىيە دېكتورى سۆزلىمەكتە:
«كارخانىچى سۈيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن. قاتىل ئۆزىمۇ ئۆلگەن. لېكىن خەلقئارا رىقابەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان قابىلىيەتلىك، ۋىجدانلىق، ياش كارخانىچىنىڭ قاتىللىرىدىن ھايات تۇرۇۋاتقانلىرىمۇ بار. گېرمانىيىنىڭ شان - شەرىپى ئۈچۈن ئۆزىنى ئاتىغان كارخانىچىنىڭ بۇ دۈشمەنلىرى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ...»
يۇداس تېلېۋىزورنى ئۆچۈردى. ياكوب ئۇنى قۇچاقلىدى.
— ھەممە ۋەرەقىلەرنى كۆيدۈرەيلى! — دېدى يۇداس قەغەزلەرنى غىجىملاپ!
— ياق، — دېدى ماركوس ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلىپ، — بۇ قەغەزلەر بىزنىڭ ھالال ئىشىمىزنىڭ ئىسپاتى، بۇلار تارىختىن ئورۇن ئالىدۇ!
— قورقماڭلار، — دېدى لوميورس، — ئەمدىكى قان تۆكۈش ئۆچىرىتى مېنىڭ، مەن قېرى جېنىم بىلەن سىلەرنى قوغدايمەن! ...
— نۆۋەت بېئاكنىڭ ئەمەسمىدى؟ — ماركوس بوۋايدىن: سوردى.
— ياق ۋاز كەچتىم، — دېدى لوميورس، — ھېلىقى تەھدىت خېتىنى مەن يازغان، ئۇ ئەمدى ئىناۋەتسىز!
— ھەيدى! — دەپ ۋارقىردى ياكوب، — مېنى ئەپۇ قىلغانمىدىڭ زادى؟

— يىغلىما، ئۇ ھەقىقەت ئۇچۇن ئۆلدى؟
— ياق مۇھەببەت ئۇچۇن ئۆلدى!
— ئىككىسى بىر گەپ، ـ دېدى ماركوس سالماق بىلەن،— ھەقىقەت بىلەن مۇھەببەت ئوتتۇرىسىغا تەڭلىك بەلگىسى قويۇلمىغىنى بىلەن، ئىككىسى بىر گەپ!
—مەن ھەيدىنىڭ ھەيكىلىنى ياساپ چىقىمەن!—دېدى يۇداس ياشلىق كۆزىنى سۈرتۈپ — ھازىر بۇ ئىشنى باشلايمەن!
— ئاھ، بېئاك نىمە بولۇپ كېتەر، بالىلىرىمچۇ تېخى! — ماركوسمۇ كۆز يېشىنى سۈرتتى، ئۇلار يىغلاشتى، بۇ ھېكايە يا-كوبنىڭ گىپپى بىلەن ئاخىرلاشتى:
— بىز ئىشسىز، شۇڭا قىلىدىغان ئىشىمىز ھەممىدىن كۆپ!

1987 - يىل بېرلىن — 1988 - يىل ئۇرۇمچى.

ئىنساپ

— خۇدادىن تۆۋەن، پەيغەمبەردىن يۇقىرى بىرنىمە بارە ئۇ نىمە؟

— ئۇ — ئىنساپ!

(ھەدىستىن)

1

مەككە — مۇكەررەمە شەھىرىنىڭ «ئىبراھىم خىلىلۇللا كوچىسى» ئۆزىنىڭ ئاۋات دۇكانلىرى بىلەن مەشھۇر. بۇ دۇكانلارغا خىلمۇ خىل ماللار تولغان. بۇ كوچا يەنە ھەج كۈنلىرىدە كېچەيۇ كۈندۈز ئۆتۈپ تۇرىدىغان ئېھرامىلىق، كۈنلۈك تۇتۇشقان مېھمانلىرى، قۇيرۇقى ئۈزۈلمەس ماشىنا سەپلىرى بىلەن باشقا كوچىلاردىن پەرقلىق. دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدىن كېلىشكەن ھاجىلار بۇ كوچىنىڭ ئىككى قاسىقىدىكى بايىقى دۇكانلاردىن شۇنچىلىك كۆپ مال سېتىۋالىدۇكى، دۇكاندارلار بۇ كۈنلەردە بۇ يىلىق پايدىنى بىراقلا تېپىۋالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بۇ كۈنلەرنى تولىمۇ ئەتىۋارلايدۇ. بۇ كۈنلەرنىڭ بىر مىنۇتىنىمۇ زايە قىلماسلىق ئۈچۈن ھەرقانداق مۇھىم ئىشلىرىنى قايرىپ قويۇپ تىجارەت قىلىشىدۇ؛ ئۇلار دۇكانلىرىغا خىزمەتچى يالىلىۋالغانىنىڭ سىرتىدا، ئۆزلىرىمۇ كۈنىگە ئون نەچچە سائەتلەپ، ئەللىك نەچچە گرادۇسلۇق ئىسسىقتا سودا قىلىدۇ، ھەتتا ئۆزىنى ئارانلا

دایاپ ماڭالایدىغان قېرىلارمۇ سالقىن ئۆيلىرىدە يېتىشنى خالىمايدۇ. ئۇلار مۇشۇ بىر-ئىككى ئايدا تاپقان پۇلى بىلەن قالغان كۈنلىرىنى خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزىدۇ - دە، كېلەر يىلى شۇ مەزگىلگىچە بۇ لەزىزەتلىك كۈنلەر توغرىسىدا ئۆزئارا سۆزلىشىدۇ.

هەر خىل ماللار: رەخت، چامادان، ساندۇقلار بىلەن تولغان دۇكانىنىڭ خوجايىنى سەكسەن ئىككى ياشلىق ياقۇپ هاجىم بۇگۈن نېمە ئۈچۈنكى خېرىدارلارغا سوغۇق مۇئامىلە قىلىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇ خېرىدارلار بىلەن باها تالاشمايلا «ئاخىر كالام، ئاخىر كالام!» دەيدۇ - دە، خېرىدارلارنى قاچۇرۇپ قويۇۋاتىدۇ، چايدانىدا چېيى لىق تۇرسىمۇ نېگىر يىگىتنى «چاي ئەكەلمىدىڭ» دەپ كايىپ قويىدۇ، ئىشىكى ئالدىدىكى سايىۋەن چۈشۈرۈكلۈك تۇرسىمۇ، بېشىدىكى قىزىل يوللۇق ئاق ياغلىقنى كۆزىگە تارتىپ قويۇپ ئىسسىقتىن زارلىنىدۇ. ئۇ پات - پاتلا چاقماق بومبىزىن «يوپكىسى» نى كۆتۈرۈپ ئورنىدىن تۇرىدۇ - دە، يولغا قارايدۇ. هېلىدىن - هېلىغا «ئۇهە» تارتىدۇ، ئاغزىنى مىدىرلىتىپ ئىچىدە بىر نېمىلەرنى ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ نېگىر يىگىت بىلەن قىلىشىدىغان چاقچىقىمۇ تىلەمچى نېگىر ئايالىرىغا قىلىدىغان مەردلىكىمۇ، بېشىغا مېۋە سېۋىتى قويۇۋېلىپ دائىم كېلىدىغان مېۋىچىگە قىلىدىغان زاكازلىرىمۇ بۇگۈن يوق. نېگىر خىزمەتچىسى ئۆز خوجايىنىغا هەيران. هەر يىلى بۇ يىگىت مۇشۇ بوۋاينىڭ خىزمىتىنى قىلىدۇ. ئۇ بوۋايدا بۇنداق كۆڭۈلسىزلىك بولغانلىقىنى ئىلگىرى كۆرگەن ئەمەس ئىدىغۇ، بۇگۈن بوۋايغا نېمە بولدىكىنە؟

بوۋاي ئۇيقۇسىزلىقتىن قىزارغان، ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ قويۇپ يولۇچىلارغا بىرمۇ بىر قارايدۇ. بولۇپمۇ قارا گىرىپ بىلەن پۇتۇن بەدىنى چۈمكەلگەن ئايالىلارغا سىنچىلاپ قارايدۇ - دە، ئۇلار ئارىسىدىن ئۆزىگىلا مەلۇم بولغان بىرىنى ئىزلەيدۇ. بۇ ئايالار ئۇنىڭ دۇكىنىغا ئەگىمىگەندىن كېيىن ئۆزىچىلا غودۇڭشىپ: «تېلېفون كەلگىلى ئىككى

سائەت بولدى، ئەجەب ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيدا!» دەپ قو-
يىدۇ. «پۇتۇن دىققىتىنى پۇل تېپىشقا قارىتىدىغان بۇنداق قا-
تىلاڭ چاغلاردا بوۋاينىڭ خىيالىغا نېمىلەر كىرىۋالىدىكىنە، بۇ
قانداق سىرلىق ئىشكىن؟» نېگىر خىزمەتچىسى ھەيران بولۇپ
ئۆزىدىن سورايدۇ.

بوۋاينىڭ بۇگۈنكى تاقەتسىزلىكىنىڭ سىرىنى بىلىشكە قى-
زىققان نېگىر يىگىت ئەمدى ئۆز خوجايىنىنىڭ ھەربىر ھەرىكى-
تىگە دىققەت قىلىشقا باشلىدى: بوۋاي ھېلىدىن - ھېلىغا ئۇۋ
تارتىدۇ، يېنىدىكى كونىرىغان سومكىدىن ئاق قول ياغلىقىنى
ئالىدۇ - دە، ئۇنىڭغا تۇگۇلگەن بىر جۈپ ئالتۇن بىلەزۈك
بىلەن بىر جۈپ تىللا كۆزلۈك ئۈزۈكنى تىترەپ تۇرغان قوللى-
رى بىلەن سىلاپ قويىدۇ. بوۋاي بىر ئايالغا ئاشىق، ئۇنىڭ
تەقەززا بولۇپ كۈتۈۋاتقىنى شۇ ئايال ئىكەن، دەپ ئويلىدى بە-
دىنى كۆمۈردەك قارا، چاچلىرى كۈچار مەريەسىدەك بۇدۇر، ئۇ-
زۇن ئاق كۆڭلەك كىيگەن نېگىر يىگىت خۇشال بولۇپ.

شۇنداق، ئۇ بىر ئايالنى كۈتمەكتە. ئايال بايا ئۇنىڭغا تېلېفوندا:
«دۇكانلىرىغا بېرىپ ئاخىرقى جاۋابىمنى بېرىمەن» دېگەندى.
ئايالارنىڭ بۇنداق ئاۋازى يىگىرمە ئىككى يىلدىن بېرى ئۆزىگە
ھەمراھ تىلەپ «ئىستىقامەت» دە ئولتۇرغان ئادەمنى ھايا جانغا سال-
مايتتىمۇ ئەمىسە؟

بوۋاي تاقەتسىزلىنىپ سائىتىگە قارىدى. مانا يەنە يېرىم
سائەت ئۆتتى «يالتايدىمۇ يا؟ مەندىن ياشراق، مەندىن بايراق
بىر لايىق چىقىپ قالدىمۇ يا؟» بوۋاي ئەنسىزلىك بىلەن شۇلار-
نى دېدى - دە، نېگىر يىگىتكە ۋارقىرىدى:

— ئاباباەكرى، ئۆتكەندە بىز بارغان ھېلىقى بۇخارىنىڭ
ئۆيىنى بىلەمسەن؟

— بىلىمەن.

— ماشىنا بىلەن شۇ يەرگە بارغىن - دە، ھېلىقى بىزگە

تاتلىق چاي قۇيۇپ بەرگەن دۇكاندار بوۋاينا، ھە، ھىلىقى رلـ دىئو، تىلىۋىزور، فىگدىيون ساتىدىغان بوۋاي شۇ. شۇ بوـ ۋايغا ئىيت، ھىلىقى مېھماننى سېنىك ماشناگغا سېلىپ قويسۇن. مېھمان بۇ يەرگە كېلىشتىن يالتايغان بولسا سەۋەبىنى ئېنىق بىلىپ كەلگىن، ئاڭلىدىڭمۇ؟ دەپ باقە، مەن نېمىلەرنى تاپىلىدىم؟

بوۋاينىك ئەرەبچە سوئالىغا نېگىر يىگىت ئەرەبچە جاۋاب بىلەن خوجايىننىك يۇقىرىقى تاپشۇرمىلىرىنى قايتا تەكرارلاپ چىقتى. نېگىرنىك ماشىنىسى ئەگىمىدىن ئۆتۈپ تونىلغا كىرگۈچە بوۋاي قاراپ تۇردى ـ دە، ئۇ كۆزىدىن يىتكەندىن كېيىن ھايا-جانلىنىپ شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

دىلىمنىك مىلىدا بىر دىلنى تاپسام،
مېنىك دەردۇ ھالىمنى بىر ئېيتىۋالسام ...

«ئاھ، سەكسەندىن ئاشقاندا بېشىمغا ئىشق سەۋداسى چۈشـ كىنى نېمىسى؟ ياشلىقىمدا پۇل ـ دۇنيادىن باشقىغا ئاشىق بولمـ غانكەنمەن. مانا ئەمدى پۇل ـ دۇنياغا قانغانمەن، ئاشىقى ـ بىقارارلىق ئۆمۈرنىك كەنجى كۈنلىرىگە نېسىپ بولغانكەن ـ دە! بۇ كۈپۈرلۈق، نەپسانىيەتلىك بولماسمۇ؟...»

ئۇ يەنە شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

گۈناھىك بولمىسا زەررى چىگىتتەك،
ياتارسەن گۆردە يېگى ئۆيلەنگەن يىگىتتەك!

«يېگى ئۆيلەنگەن يىگىت قانداق بولىدۇ؟ ھەي نۇرنىسا خېـ نىم، سىزنىك قارارىڭىز بۇنىڭغا جاۋاب بولالايدۇ!...»

ئۇنىك پۇرلەشكەن، تېرىلىرى ساڭگىلاپ قالغان يۈزلىرىدە، خۇنى ئازايغان ئۇمىدلىك كۆزلىرىدە مۇھەببەتنىك تەپتى بىلەن بىر خىل جانلىنىش، بىر خىل ئويغىنىش پەيدا بولدى. بۇنى ھېچـ كىم سەزمەيدۇ، بىر ئادەم، يەنى ئۇنىك ئۆزى، ئۇنىك ھاياتىنىك ئاخىرىدا تېپچەكلىگەن يۈرىكلا سېزىدۇ.

2

بوۋاي هەركۈنى كەچ سائەت ئوندىن كېيىن دۇكان تاقايتىتى. بۇگۈن سائەت سەككىز بولمايلا دۇكىننى تاقاشقا بۇيرۇق بېرىپ ئۆزى ماشىنىسىغا قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ ئون نەچچە يىلدىن بېرى ماشىنا ھەيدەپ كېلىۋاتقان قوللىرى بۇگۈن بىر كۈندىلا ماغدۇرىدىن قالغاندەك رولنى تەستە بۇرايتتى. پۇتلىرىمۇ ھېچ قولاشمايتتى. ئۇ تۆت كوچا ئېغىزىدا قىزىل چىراغقا قاراپ بىردەم تۇردى ـ دە، بىردىنلا ماشىنىسىنى يان كوچىغا بۇرىدى. بۇ كوچا بىلەن شىمالغا كېتىدىغان يورۇق تونىلغا چىقتى ـ دە، ئۇدۇللا بارىدىغان جاي ـــ دوستىنىڭ ئۆيىگە ئايلىنىپ بارماقچى بولدى. ئۇنىڭغا يۇرتىدىن كەلگىنىگە بىر يىل بولغان بۇ ئايالنى تاپقانىمۇ ئۇنىڭ بىلەن ئۆز ئۆيىدە بىر قېتىم يۈز كۆرۈشتۈرگەنىمۇ مۇشۇ دوستى ـــ ئىبراھىم ھاجى ئىدى. ئىبراھىم ھاجى دوستىغا لايىق تاپمىغان بولسا، ئەللىك يەتتە ياشلىق بۇ ئايالنىڭ ئۇيغۇرلارغا خاس بېجىرىم، چىرايلىق چىراي ـ ھۆسنىنى ئۆز ئۆيىدە بوۋايغا كۆرسىتىپ كوزا ـ كوزاڭ قىلمىغان بولسا، بوۋاينىڭ كۆل سۈيىدەك تىنچ تۇرمۇشىدا بۇنداق داۋالغۇش بولمىغان، ئۇنىڭ خۇدا بىلەن ئوقەتتىن باشقىنى يادلىمايدىغان قەلبىگە بىر ئايالنىڭ سىماسى مۇنداق كىرىۋالمىغان بولاتتى. ئۇ ئاخىرقى ئۆمرىدە ئۇنى تىنچ قويمىغان دوستى ئىبراھىم ھاجىنى قانچىلىك ئەيىبلىسىمۇ ھەق. ئۇنىڭ تاپقان لايىقى بوۋاينىڭ ئىچىگە بىر پارچە ئوتنى سېلىپ قويۇپ، مانا ئەمدى نېگىر يىگىتتىن: «ياتلىق بولمىغۇدەكمەن» دېگەن تېتىقسىز جاۋابنى ئەۋەتىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ جاۋابى بىر زەھەر، بىر خەنجەر، بىر ئوق ئەمەسمۇ؟ يېشى سەكسەندىن ئاشقان ئادەمنىڭ ئاجىز يۈرىكى بۇنداق زەربىگە بەرداشلىق بېرەلەيتتىمۇ ـ ھە؟

ئۇ ئىبراھىم ھاجىنىڭ سەككىز قەۋەتلىك بىناسى ئالدىغا كېلىپ ماشىنىسىنى توختىتىشى بىلەن، كەبە تەرەپتىن ھەيۋەتلىك ئەزان ئاڭلاندى. بوۋاي ماشىنىدىن ئالدىراپ، لېكىن تەستە چۈشۈپ ئىبراھىم ھاجى مەسچىتىنىڭ تەرەت ئالىدىغان زالىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ زالدا دوستىغا ئۇچراپ قالدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ياقۇپ ھاجى!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئىبراھىم ھاجى!

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار «ئىستىنجا» ئۆيلىرىگە كىرىپ كېتىشتى. ئۇلار زالدىن بىللە چىقىشتى.

— قانداقراق؟

— ئىنشائاللا!

— نامازدىن كېيىن ئۆيگە كىرەرسەن؟

— ئەلھەمدۇلىللا!

دوستىنىڭ قىسقا جاۋابلىرىدىن ئىبراھىم ھاجى بىر كۆڭۈلسىزلىكنى سەزدى. لېكىن گەپ قىلىشقا بولمايىتتى. ياقۇپ ھاجى خۇپتەننىڭ سۈننىتىگە قۇلاق قاقماقتا.

ئىمام پەرزىنى باشلىدى. ئىمام «ئەلھەمدۇ» نىڭ ئاخىرىسىدىكى «ۋالەز زالىن» نى سوزۇپ ئوقۇغاندا، ئەرەب ئادىتىدە پۇتۇن جامائەت تەڭلا «ئامىن» دەپ ئىمامغا ئەگىشىپ توۋلايدۇ. ياقۇپ ھاجى بۇگۇن پۇتۇن كۈچى بىلەن شۇنداق قاتتىق توۋلىدىكى ئۇنىڭ يېنىدىكى ئىبراھىم ھاجى چۆچۈپ كەتتى. نامازدىن كېيىن ئىبراھىم ھاجى دوستىدىن سوردى:

— نېمە بولدۇڭ، نېمانچە توۋلايسەن بايا؟

— نېمە قىلغان بولساڭ شۇ بولدۇم.

— نېمە قىلدىم زادى؟

— ساراڭ قىلدىڭ.

— نۇرنىسا خېنىمنىڭ جاۋابى مۇجمەل بولدىمۇ؟

— قۇرىسۇن خېنىمىڭ، — دېدى ياقۇپ هاجى هاسسىنى يەرگە ئاچچىق بىلەن ئۇرۇپ. ئۇ دوستىغا ئالىيىپ قاراپ قويۇپ شېئىر ئوقۇدى:

ئەقىدە بىلىمگەن شەيتانى ئەلدۇر،
گەر مىڭ يىل ئەمەل دەپ قىلسىمۇ يەلدۇر.

ئىبراهىم هاجىنىڭ ئاچچىقى كەلدى. ئۇ دوستىغا ئورۇنسىز كايىغىنى ئۈچۈن ئالايدى.

— ئېيتقىنا، يۇرتتىن چىققاندىن بېرى قىرىق بىر يىل بىللە ئىبادەت قىلىپ، بىللە ئوقەت قىلدۇق. بىر - بىرىمىزنى ئالدىمىدۇق، بىر - بىرىمىزنىڭ رىزقىغا كۆز ئالايتماي، بارنى تەڭ تالىشىپ يەپ، بىللە پۇل تاپتۇق، نەۋرىلىك بولدۇق، قېرىغاندا سەن بويتاق قالدىڭ!

قادالسا بىر تىكەن، يا چۈشسە بىر قىل،
ئىرادىسىز ئەمەس يىراق - يېقىن يىل.
ئىراده قىلسا ئۇل هەييۇ تاۋانا،
قىلۇر بىر لەمزىده بىلىمەس نىدانا!

هەر ئىش ئىراده بىلەن بولىدۇ. ئىگىسى ئالەمدىن، ئىنسساندىن ئەللىك مىڭ يىل بۇرۇن قەلەمنى ياراتقان. بارلىق يارالغۇچىنىڭ كەچمىش - كەچۈرمىشلىرىنى شۇ قەلەم ئاللىقاچان پۈتۈپ بولغان، سېنىڭ كۆڭلۈڭگە ئىشىق سەۋداسىنى ئەلۋەتتە ئىگىسى سالغان. مەندىن رەنجىسەڭ، ئۆز دوستۇڭنى: ئەقىدە بىلىمگەن شەيتان، قىلغان ئىبادىتى شامال، دەپ هاقارەتلىسەڭ، بۇ قىلىمنىڭ كۈپۈرلۈق شەرەكەلىك ئەمەسمۇ؟

ياقۇپ هاجى دوستىغا نېمىمۇ دېيەلىسۇن؟ ئۇنىڭ گەپلىرى يوللۇق، هەق گەپ!

— سۇبهانىاللا!...، — ياقۇپ هاجى سۈره ئوقۇپ تۆۋۋە قىلدى - دە، — سەۋەنلىك ئۆتۈلدى، گېپىڭ دۇرۇس. ئېيتقىنا بۇ سەۋدانىڭ دەۋاسى زادى نېمە؟ — دېدى.

— ئۆيلىنىش! — دېدى ئىبراھىم ھاجى دوستىنى ئۆينىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى ئۆز ھۇجرىسىغا باشلاپ، — قېنى ئولتۇرغىن، مەن ساڭا مەسلىھەت بېرىمەن. ئايالىنىڭمۇ ساڭا كۆڭلى بار. سېنىڭ چىرايىڭغا، خۇلقىڭغا ئەمەس، پۇلۇڭغا، جاي ـ ئالتۇنلىرىڭغا كۆڭلى بار!

— مەيلى، پۇلۇمغا كۆڭلى بولغىنى ماڭا كۆڭلى بولغىنى. پۇلۇم بىلەن جىسمىم بىر ئەمەسمۇ ئاداش؟

— شۇنداق، توغرا ئېيتتىڭ، سەن بىلەن ماڭا «ئاشىق»، «تۇغقان»، «يېقىن» بولغۇچىلارنىڭ ھەممىسىلا پۇلىمىزنى دەيدۇ. بىلىپ تۇرۇپ ئۇلارنىڭ يالغان مېھرىنى قوبۇل قىلىمىز ئەمەسمۇ، نۇرنىسا خېنىمنىڭ جاۋابىنى مەن ئاڭلىدىم. ئاۋۋال ئۇنىڭغا قانۇنىي مىراس بېكىتىدىكەنسەن، ئاندىن ئۇ سېنىڭ ئەمرىڭگە ئۆتىدىكەن.

— ئاپلا، يامان بولدى. مېنىڭ تېخى تابەم يوق ئەمەسمۇ؟ تابەم بولمىغاندىكىن مىراس قالدۇرۇش ھوقۇقۇم بولمايدۇ ـ دە!

— شۇنداق، لېكىن بۇنىڭ ئامالى بولىدۇ. سېنىڭ تابەڭ بولمىسا مېنىڭ بار. خوش قېنى خېنىمغا قانچىلىك بىرنەرسە مىراس قالدۇرماقچىسەن؟

— نۇرنىسا خېنىمنى بىر باي قىلاي دېگەن نىيەتتىمەن. يۈز مىڭ دوللارلىق ۋەج مىراس بېرەتتىم. بىر جايىم ئۇنىڭ نامىغا مىراس قالدۇرۇلاتتى.

— قايسى جايىڭنى بەرمەكچىدىڭ؟

— ئاشۇ ھۆكۈمەت بۇزماقچى بولغان تۆت قەۋەتلىك بىنانى. بۇ بىنا يولغا توغرا كەلمىگەن بولسا، بۇنچىلىك پۇل بولمىغان بولاتتى. يەنە ئاز ـ تولا ئالتۇن، دوللارمۇ بار.

— ئانداق بولسا ئىش پۈتتى، مەن نۇرنىسا خېنىمغا خۇش خەۋەر يەتكۈزىمەن. تابە ئېلىشقا ئادۋوكات يوللايلى. قىرىق بىر يىل ياشايمىزۇ، تابە ئالالمايمىز. بۇ قانداق گەپ ئۆزى؟

— كۆپۈرلۈق، كۆپۈرلۈق!— دېدى ياقۇپ هاجى، بۇ قېتىم دوستىنىڭ خاتالاشقىنىنى سېزىپ، دەرهال ئۆچ ئالماق بولۇپ:

قادالسا بىر تىكەن، يا چۈشسە بىر قىل...

— سۇبهانالالا! — دېدى ئىبراهىم هاجى چىرايلىق يا-ستىلغان تۆت چاسا ساقلىنى چاڭگاللاپ،— كۆپۈرلۈق. خاتالاش-مايدىغان كۈنىمىز يوق. شۇنا ئاسىي بەندە بىز.

3

بۇ يەرنىڭ قانۇنى شۇنداق: بۇ دۆلەتنىڭ پۇقرالىقىغا رەس-مىي ئۆتمىگەن ئادەمنىڭ ئۆي - جايىنى سېتىش، مىراس قالدۇ-رۇش هوقۇقى بولمايدۇ. زۆرۈر بولۇپ قالغاندا، هاجەتمەن تا-بەسى (نوپۇسى) بار بىر يېقىنىنىڭ نامى ئارقىلىق بۇ ئىشلىرىنى بېجىرىدۇ. ياقۇپ هاجى نۇرنىسا خېنىم ئۈچۈن بىر جاي بىلەن پۇل ۋە ئالتۇنلىرىنى مىراس قالدۇرۇش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ يېقىن-لىرى ئىچىدىن مۇۋاپىق بىر ۋەكالەتچى ئىزلەپ نۇرغۇن ئويلاندى: ئوغلى باشقا شەھەردە، هۆكۈمەت ئىشى بىلەن. ئۇنىڭغا بۇ ئىشنى ئېيتقىلى بولمايدۇ. قىزى بىلەن كۈيئوغلىنىڭ نوپۇسى بار، لېكىن ئۇلار ئۆمرى ئاز قالغان دادىسىنىڭ يات بىر ئايالغا بۇنچە مال - دۇنيانى مىراس قالدۇرۇشىغا هەرگىز يول قويمايدۇ. ئۇنىڭ بانكىدىكى پۇلى، ساندۇقتىكى ئالتۇنى، جايلىرىنىڭ قانۇنىي رەسمىيەتلىرى... هەممە بايلىقى ئاللىقاچان قىزىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ بولغان. ئۇ قىزىدىن بىسوراق بۇنچىلىك پۇلنى بىرىگە هەرگىز بېرەلمەيدۇ. لېكىن، قىزى دادىسىنىڭ بىر ئىنساپلىق مومايى بىلەن نىكاهلىنىشىنى ئۆزى ئۈتتۈرىغا قويغان. نۇرنىسا خېنىمنى هەم قىزى تاپقان. لېكىن، ياش كۆرۈپ قىزىقىغان، ئەمما ئۇ دادىسىنىڭ هازىرقى هالى-دىن، يەنى نۇرنىسا خېنىم بىلەن دەدارلاشقىنىنى، ئۇ ئايالغا سىلىق

سۆزلىرى، يۈزى ئېچىلمىغان قىزلاردەك نومۇسچانلىقى، نازۇكە-رەشمە، جادۇ كۆز، چىرايلىق لەۋلىرىدە ئۇيناپ تۇرىدىغان تەبەسسۇمى ئۇچۇن ئاللىقاچان «ئاشىقى بىقارار» بولۇپ قالغىنىنى بىلمەيتتى، بۇ ئىشلار دوستى ئىبراھىم ھاجىنىڭ ۋاستىچىلىكى بىلەن بولغان. ئىبراھىم ھاجى ئۇنىڭغا قېرىغىندا بۇ تارتقۇلۇقنى تېپىپ بەرگەندى. ئەمدى بوۋاي ئويلا ـ ئويلا ئۆزىنىڭ نۇرنىسا خېنىمسز ياشىيالمايدىغانلىقىنى چۈشەندى. ئۇنىڭ ئەسۇ خىيالى، چۈشى، ھەتتا بەش ۋاخ نامىزىدا خۇدايىمدىن تىلەيدىغان مۇراد ـ مەقسىتى ئاشۇ ئايال بولۇپ تۇرۇۋاتسا، ئۇ ئاجىز تېنى، چولتا ئەقلى، بوشاشقان ئىرادىسى بىلەن قانداقمۇ بۇ بىر كۈچلۈك ئارزۇ ـ تەمەنىڭ ھۇجۇمىدىن ئۆزىنى قوغداپ قالالايتتى؟!... «ئىبراھىم ھاجىنىڭ تابەسى بىلەن مىراس رەسمىيىتىنى ئۆتىسەم، مەن ئۇلۇگەندىن كېيىن بالىلىرىم يات بىر ئايالغا ئۆزلىرىدىن يوشۇرۇنچە قانۇنىي مىراس قالدۇرغانلىقىمنىڭ سەۋەبىنى بىلىدۇ. مېنىڭ ئامالسىز قالغانلىقىمنى، يۈرىكىمگە ماڭا بويسۇنمايدىغان، بەلكى مېنى ئېگىلدۈرىدىغان، بىر سەۋدانىڭ كىرىۋالغانلىقىنى چۈشىنىشىدۇ، ئۇلار بىلگەندىن كېيىن مېنى ئەپۇ قىلىشىدۇ، لېكىن ئىبراھىمغا ئىشەنگىلى بولامدۇ؟...»

ئۇ دۇكىنىدا غەمكىن ئولتۇرۇپ يۇقىرىقىلارنى ئويلاۋاتقاندا، دۇكان ئالدىدا ئۇزۇن ئاق كۆڭلەك كىيگەن، تۆت چاسا ساقال قويغان دوستى ئىبراھىم ھاجىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، غەمكىن دوستۇم، قانداق ئەھۋالىڭ؟

— ئەلھەمدۇلىللا، كەلگىن ھېلىگەر، كەلگىن!

— ھا، ھا، ھا... چۈش كۆرۈۋاتاتتىڭمۇ؟

— شۇنداق، چۈشۈمدە ئىستىخار قىلدىم.

— لەببەي، قانداق؟

— بىز ئىككىمىز تۆگىدە سېۋەتنىڭ ئىككى بېشىغا ئولتۇرۇپ

هەككىدىن ـ مەدىنىگە مېڭىپتىمىز.

— بۇ چۈش ئەمەس، قىرىق ئىككى يىل بۇرۇنقى ئىش.

— ياق، كونا ئىش، يېڭى چۈش.

— خوش؟

— شۇنداق قىلىپ، سەن مېنى تاراقچىغا تۇتۇپ بېرىپسەن!

— ھا، ھاھ ھا... ئىستىخار ئىمىش تېخى. ئۆتكەن ئىش بىلەن خام خىيالنىڭ قېتىشمىسى، تەمىسز تاماقتەك بىر نېمە؟ نەنىڭ قاراقچىسىكەن ئۇ؟

— نۇرنىسا خېنىم قاراقچى بولماي نېمە؟ — ياقۇپ ھاجى ياشاڭغىرىغان، لېكىن ھايات لەززىتىدىن ئۈمىدلىنىپ ياشارغان كۆزلىرى بىلەن دوستىغا تەلمۈرۈپ قارىدى.

— ئۇ دۇكىنىڭغا كەلدىمۇ؟

— خۇددى ئەزرائىلدەك تۇيدۇرماي كىرىپ كەلدى. مەن غەپلەت ئۇيقۇسىدا ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ ئاياغ ئاۋازىنى تونۇۋالدىم. كۆزۈمنى ئاچسام قارا پۇركەنچە ئىچىدە بىر نازۇك بەدەن ئېگىلىپ تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ «ئەسسالام ھاجى» دېگەندە ئاۋازى تىترىدى. مەن ئۇنىڭغا بىر پىيالە چاي سۇندۇم. بەچىخەر، پىيالىگە جان كىرىپ قولۇمدىن يەرگە چۈشتى. چاي تىزىمنى كۆيدۈردى. ئۇ نازۇك قوللىرى بىلەن پۇركەنجىنىڭ ئېتىكى بىلەن تىزىمنى سۈرتتى. ئۇنىڭ تىنىقى يۈزۈمگە ئۇرۇلدى، يۈرىكىنىڭ گۈپۈلدىشى ئاڭلاندى. ئۇنىڭ سۈزۈك بارماقلىرى قوللىرىمغا تەگدى... مەن بىھوشلاندىم. مەن بىر ئايالغا ئاشىق بولۇپ باقمىغان. سەكسەن ئىككى يېشىمدا مېنىڭ دىلىمغا بۇ سەۋدانى سالغان ئىگىسىگە مىڭ رەھمەت. مەن خۇدانىڭ بۇ نېمىتى ئالدىدا غەيرەتكە كەلدىم.

— خېنىم، مۇشۇ تاپتا مەن ئاخشامقى چۈشۈمنىڭ ئۆزىنى تەكرار كۆرۈۋاتىمەن. ئاللانىڭ مېنى بەخت بىلەن ئۇچراشتۇرغانلىقىغا مىڭ رەھمەت، — دېدىم. نۇرنىسا خېنىم يۈزىنى قىيا ئاچتى، نىكاھلانماي تۇرۇپ ماڭا يۈزىنى كۆرسەتكىنى ئەلۋەتتە

نامەھرەم گۇناھ. بۇ گۇناھ ماڭا ھېساب، مەن ئۇنى شەيتان بو-
لۇپ ئازدۇردۇم. ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— مەن سىلىنى قىرىق يىل بۇرۇن چۈشۈمدە كۆرگەن. ئۇ چاغدا سىلى قىرىق ئىككى ياشلىق يولۇاس ئىدىلە، مەن ئون ئالتىگە كىرگەن ھۆرى - غىلمان ئىدىم. ئىگىسى بىزنىڭ كۆڭۈل رىشتىمىزنى شۇ چاغدىلا بىر - بىرىگە ئۇلىغان. لېكىن، قاتمۇقات تاغلار، لاي سۇلۇق دەريالار، گىياھسىز چۆللەر ئارىمىزنى يىراق قىلىپ تۇرغاچقىلا، روھىمىز قوشۇلغان بىلەن جىسىمىز ھىجرانلىقتا تۇرۇشقانىدى. مانا ئەمدى ئىگىسى بىزنىڭ جىسىمىزنىمۇ يېقىنلاشتۇردى، — دېدى.

يەتتە ئىقلىمدا يوق ئەرمىش سەن كەبى نازۇك بەدەن،
سەككىز ئۇشماقتا تىلەيمەن، كۆزلىرى دۇردانىنى...

— بەللى، بەللى، مۆجىزە! — دېدى ئىبراھىم ھاجى دوستىنىڭ يېنىدا چاتىرىنى كېرىپ ئولتۇرۇۋېتىپ، — قاراقچى دەيسىنا تېخى، نازۇك بەدەن، كۆزلىرى دۇردانە قاراقچىكەن - دە؟ ھە، ھا، ھا!

— قاراقچى بولماي نېمىدى؟ چۆل قاراقچىلىرى سېنى باغلاپ، ئۇرۇپ پۇلۇڭنى ئالىدۇ. بۇنداق ئايالارچۇ؟ ئاشۇ بەدەن، كۆزە نازلىرى بىلەن پۇتۇن دۇنيايىڭنى، ھەققا جېنىڭنى ئالىدۇ. چۆل قاراقچىلىرىغا بىر تىللانمۇ بەرمەسلىك ئۇچۇن جېنىمىزنى تىكىمىز، مۇنۇ ئايال سۇرەتلىك قاراقچىلارغا ھەممىنى ئىككى تۇللاپ تۇتىمىز. لازىم دېسە جېنىمىزنىمۇ ئايىمايمىز. خوش دوستۇم، تابە قانداق بولدى؟

— ھەي، دوستۇم ياقۇپ ھاجى، بولمىدى، يېشىڭ سەكسەندىن ئاشتى. يېشى ئاتمىشتىن ئاشقانلارغا تابە بېرىلمەيدىكەن. بۇ يەردە قىرىق بىر يىل ياشىدىڭ، كۈنلۈكچىدىن كاتتا بايغا ئايلاندىڭ، لېكىن تېخىچە تابە ئېلىشقا ھەرىكەت قىلماپسىنا؟

— ئىبراھىم خىلىلۇللا كوچىسىدا ھەممە كۈنلەر بىر خىل ئۆتۈ-

ۋەردى، بەش ۋاخ نامازنى ھەر كۈنى قازاسىز ئوقۇدۇم. بىرىگە ئازار بەرمىدىم، بىرىدىن ئازار يېمىدىم، تابە ئېلىش ئادەمنىڭ خىيالىغا نەدىن كەلسۇن. راست، بىر قېتىم مۇشۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى ئۇستىدىن ھەرەم قازىسىغا ئەرز قىلىپ باردىم. سەن بىلىسەن، ئۇ ئىمام بىر يەھەنى ئىدى. ئۇ چېكەتتىن ھارامدىن قول تارتمايتتى. بىر ھەمشىرىمىز ئۇنىڭغا ئۆز ئۆيى - جايىنى سېتىپ بېرىشنى ھاۋاله قىلغانىكەن. ئۇ ھەمشىرىمىزنىڭ جايىنى ئون يەتتە مىڭ رىيالغا سېتىپ، ئون مىڭ رىيالنى قولىغا بېرىپ يەتتە مىڭ رىيالنى يەۋاپتۇ. ھەمشىرىمىز تابەسى بولمىغاچقا ئەرز قىلىپ ئاقتۇرالماپتۇ. مەن بىر رىپ قازىغا ئەرز قىلسام، قازى: «تابەڭ بارمۇ؟» دېدى، مەن: «يوق» دېدىم. قازى مېنى ئېلىۋەتكەن تىرىنقىچىلىك كۆرمىدى. مانا شۇ چاغدا تابە ئېلىشقا ئەرز يازغان، بۇنىڭغىمۇ يىگىرمە يىلدىن ئاشتى.

— ئەمدى قانداق قىلماقچى؟ نۇرنىسا خېنىمغا مىراس قالدۇرمىساڭ، بەربىر كېيىن خورلىنىدۇ؟

— شۇنداق، لېكىن سېنىڭ نامىڭ بىلەن ھېلىقى جايىنى خېنىمغا مىراس قالدۇراي دېسەم، ساڭا ئىشەنچ قىلالمايۋاتىمەن.

— نېمە؟ ماڭا ئىشەنمەمسىنا؟ مەندىن باشقا ساڭا قانات يا- پىدىغان يەنە كىم بار؟

— دۇرۇس، بىز يەتمىش يىلدىن بېرى ئاغىنە، لېكىنزە، بىر خۇدا، بىر ئۆزۈڭگە مەلۇم، سەن مېنى نۇرغۇن قېتىم باپلىدىڭ، ئويلىغىنا؟ بىرىنچى قېتىم مېنى نۇرغۇن باپلاپ سۈپۈرگە ھا- جىمغا ياخشىچاق بولغاندىن تارتىپ...

— قويغىنا، كونا خاماننى سورۇپ نېمە قىلاتتىڭ؟ ئۇ چاغلاردا ھەممىمىز ئاچكۆز ئىدۇق...

ئۇلار جىمىپ قېلىشتى. ئىبراھىم ھاجى سەكسەندىن ئاش- قاندا، يەنى پۇلدار، باي بولۇپ، نامى تونۇلغان بۇگۇنكى كۈندە ئۆزىنىڭ دوستىغا قىلغان خىيانەتلىرىنى ئازاب ۋە ئۆكۈ-

ئۇش بىلەن ئەسلەپ ئۆتتى.

...ئۇلار قىرىق نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا يۇرتىدىن «نىجاتلىق» ئىزدەپ بىللە يولغا چىقتى. ئىككىسى پەرىجە، خۇر-چۇنلىرىنى بىر ئېشەككە ئارتىپ، سۈپۈرگە باينىڭ ئارقىسىدىن ئون ئۈچ كۈن مېڭىپ مىڭتېكە (ھازىرقى قونجىراپ) ئېغىزىغا كەلدى. سۈپۈرگە باي قاپىقى ئېچىلمايدىغان، ھەرقانچە ئىسسىقتىمۇ سۆسەر تۇمىقىنى بېشىدىن ئالمايدىغان، كۆك چەكمەن پەرىجىسىنى يېشىمەيدىغان، كەمسۆز ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ئات-ئېشەكلەرگە ئارتىلغان مالىرى، قوينىدىكى ھەميانىدا نۇرغۇن ئالتۇن، تەڭگىلىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئون نەچچە خىزمەتچىسى، تىلى زەھەر، ئاۋازى غاراڭ - غۇرۇڭ خوجىدارى بىللە سەپەرگە چىققاچقا، ئۇ خالتار يورغىسى ئۈستىدە دائىم مۈگدەپ خاتىرجەم ئولتۇراتتى. لېكىن، مىڭتېكە ئېغىزىدىن ئۆتەردە، ھۆكۈمەت خادىمى ھەربىر ئادەمدىن بىردىن ئالتۇن تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلغاندا، ئۇنىڭ خاتىرجەملىكى تۈگىدى - دە، ئۇزۇن قاشلىرى كۈرۈك توخۇنىڭ شىللىسىدەك تەتۈر ئۆرۈلۈپ، يول بويى يۇ-مۇق كەلگەن كۆزلىرى جامدەك ئېچىلدى:

— بىزنىڭ توققۇز كىشى بىر ئۇلۇش، بىر ئالتۇن بېرىمىز، مۇنۇ قوتۇر ئېشەكنىڭ خوجايىنلىرى ئىككى ئۇلۇش، ئىككى ئالتۇن بېرىدۇ! — دېدى ئۇ شالاڭ ساقاللىرىنى دىر - دىر تىترىتىپ...

سۈپۈرگە ھاجىنىڭ شۇ كۈنكى تەلەتى ئىبراھىمنىڭ يا-دىغا ئۆمۈر بويى ساقلاقلىق!...

— بۇ، بۇ...!— دېدى جۇل - جۇل پەرىجە، تاقىرلاشقان سالۋاق تۇماق كىيگەن، يېڭىدىن ساقال قويغان ياقۇپ ئۇسسۇز-لۇق، يول ھارغىنلىقىدىن چاك - چاك يېرىلغان لەۋلىرىنى يالاپ قويۇپ،— بىزدە ئالتۇن يوق، پېچكى تەڭگىمىز بار.

— بىر ئالتۇن قىرىق تەڭگە، تەڭگە تۆلىگىن ئانداق بولسا!

— بار - يوقى قىرىق — ئەللىك تەڭگىمىز بار. بىز نامرات،

ئوقەت ئىزدەپ كېتىۋاتىمىز، تەقسىر!

— ئانداق بولسا ئارقاڭغا يان! — دېدى ئېغىز خادىمى، بايغا ھەجايغان بىلەن ئىككى نامراتقا قەھرلىك تىكەن بولۇپ سانجىلىپ.

— قەشقەر باھاسىدا بىر ئالتۇنغا يىگىرمە تەڭگىدىن تۆلەيلى ئەمىسە! — دېدى ئىبراھىم قوينىنى كولاپ.

— قەشقەر باھاسى قەشقەردە قالغان. بۇ يەر دېگەن مىڭ تېكە! — دېدى سۈپۈرگە ھاجى خوجىدارىغا قاراپ قويۇپ، — گەپنى سوزۇشما، بولمىسا مەن تۆلەپ قويىمەن. ئەمما گەپنى ئوچۇق قىلاي: داداڭلارنىڭ يۈز - خاتىرسىنى قىلدىم. خوجىدار، بۇلارنىڭ قولىدىن ھۇججەت ئېلىۋال، ھەر بىرى قىرىق تەڭگىدىن قەرزدار! بىلىپ قوي قىرىق تەڭگىدىن!

... ئۇلار پاكىستان - پىشاۋۇردا، گېلىگىتتا ناۋايلىق قىلىپ خېلى پۇل تېپىشتى، لېكىن قىرىق تەڭگىنى ئۈزۈپبولالمىدى. كاراچىدا پاراخوتتىن مالچۇشۇرۇپكۇنسگە ئون - ئون ئىككىسائەتلەپ ئىشلەپمۇ قىرىق تەڭگىنى تۈگىتەلمىدى. قىرىق تەڭگە بىردەم قىرىق ئالتۇنغا، بىردەم پاكىستان رۇپىيىسىگە، بىردەم ئامېرىكا دوللىرىغا، بىردەم ئەرەب ريىالىغا ئۆزگىرىپ، ئون ئۇچ ئاي ئۇلار بىلەن بىللە يۈرۈپ، جىددە شەھىرىگىمۇ يېتىپ كەلدى. ياقۇپ جىددە شەھىرىدە پورتتا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ھامماللىق قىلدى. تازىلىق ئىشچىسى بولدى، پىچاق چاقلىدى، ئاشخانىدا ئىشلىدى، دۇم يېتىپ - دۇم قوپۇپ، ئۇچ ئاي بولغاندا ئۇ تۆت يۈز ريىال سەئۇدى پۇلىنىڭ ئىگىسى بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا ئىبراھىم ئاللىقاچان قەرزدىن قۇتۇلغان، سۈپۈرگە ھاجىنىڭ مال ساتقۇچىسى بولۇۋالغانىدى. ئۇ ماڭا شۇ چاغدا بىرىنچى قېتىم دوستىغا خىيانەت قىلدى.

— ھاجىنىڭ قەرزىنى سۈيلەپ كەلدىم، — دېدى ئۇ يا- قۇپ ئىشلەۋاتقان ئاشخانىدا توخۇ كاۋىپىنى ئىشتىھا بىلەن يە- ۋېتىپ، — قەرز ئۈزارسا سىرتماق بولىدۇ، بىلىدىغانسەن؟

— پیشاۋۇردىلا ئۈچ يۈز رۇپىيە تۆلىدۇق،كاراچىدا يەنە يۈز رىيال بەردىم.مېنىڭ ھېسابىمدا ھاجىمغا بىز قىرىق تەڭگە ئەمەس يۈز نەچچە تەڭگە تۆلىدۇق! بۇنى سەنمۇ بىلىسەنغۇ؟ گۇۋاھلىق بەرگىن!

— ھۇججىتىڭ مانا! — دېدى ئىبراھىم قوينىدىن بىر قەغەزنى چىقىرىپ، — ئۈزۈۋەت ھاجى بولمىغان بولساڭ، بىز بۇ ئۇلۇغ تۇپراققا قەدەم باسالايتىۋۇقمۇ؟ مەن قەرزئۈزگىنىڭگە گۇۋاھلىق بېرەلمەيمەن.

— قانچە تۆلەيسەن؟

— ئۆسۈملىرى بىلەن ئۈچ يۈز رىيال.

ياقۇپ قۇمدا يېتىپ، سوغۇق سۇ ئىچىپ، قارا نان يەپ بىر رىيال - ئىككى رىياللاپ يىغقان پۇلدىن ئۈن - تىنسىز ئۈچ يۈز رىيال ساناپ‌بەردى.دوستىدىن رەنجىپ جىددەدىن مەككىگە قايتىپ كەلدى. بۇ يەردە بىر يىل ناۋايىلىق قىلىپ مىڭ رىيالغا ئىگە بولغاندا، بىر كۈنى دۇكان ئالدىدا يەنە ئىبراھىم پەيدا بولدى.

— ھاجىمۇ بىللە كەلدى، — دېدى ئۇ يالىڭاياغ پۇتلىرى بىلەن يەر تاتىلاپ، — بىچارە دىشۋارچىلىقتا يولۇقتى. يۇرتتا ھۆكۈمەت ئۆزگىرىپتۇ دېگەننى ئاڭلاپ ھېلىقى قىزىل كۆز خوجىدارى بۇ ئادەمنىڭ پۈتۈن پۇل، ئادەملىرىنى ئېلىپ پاراخوت بىلەن قېچىپ كېتىپتۇ.

— نەگە قېچىپتۇ؟

— تەيۋەنگە، ئامېرىكىغا!

ياقۇپ سۈپۈرگە ھاجىنى كۆردى. ھاجى بىر ئۆينىڭ بوسۇغىسىدا ھېلىقى كۆك پەرىجە، سالۋاق تۇمىقى بىلەن دۇگدىيىپ تۇرۇۋالىپ ئولتۇرۇپتۇ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھاجى دادا!

— مېنىڭ قىرىق تەڭگەمنى نېمىشقا بەرمەيسەن، ھارامىلىق!

— بەرگەنمەن، هاجى دادا، بىر قېتىم ئۆزلىرىگە، بىر قېتىم مۇشۇ ئىبراھىمغا بەرگەنمەن!

— ئىللا بىللا ئالمىدىم!

— گۇۋاھلىق بەرگىنە، ئىبراھىم ئاداش؟

— ئىللا بىللا ئالمىدىم!

ئىبراھىممۇ سۈپۈرگە ھاجىمنىڭ قەسىمىنى تەكرارلىدى. ياقۇپ سۈپۈرگە ھاجىغا قارىدى.

— ھاجى دېگەن سىلىدىك بولامدۇ، ھاجى دادا؟

— تىلىڭنى تارت نېسارى!

ھاجى شۇنداق ئالايدى، شۇنداق تىترىدىكى، ئۇنىڭ شۇ كۈنكى چىرايى ئىبراھىم ئۈچۈن ئۆمۈرلۈك يالداما. ياقۇپ گەپ-مۇ قىلماي يېنىدىن يەنە ئۇچ يۈز رىيال چىقاردى.

— رازى بولسىلا، ھاجى دادا!

كۈنلەر، ئايلار، يىللار بىر خىل ئۆتۈۋەردى. ئۆز ۋاقتىدىكى ياقۇپ كۈنلۈكچى ئەرەبستاننىڭ ئەللىك نەچچە گرادۇس بىلەن ئوتتۇز نەچچە گرادۇس ئارىلىقىدا قىشۇ ياز بولۇپ تۇرىدىغان ئىسقىلىرىدا تونۇر بېشىدا تەر تۆكۈپ كاۋاپتەك پىژىلداپ پىشىپ يۇرۇپ دۇكان، ئۆي ۋە ئايال - بالىلارغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «ھاجى» سۈپىتى قوشۇلدى. ئۇ بەش ۋاخ نامىزىنى ئوقۇپ، تېگىشلىك زاكاتنى كەم قىلماي بېرىپ، خاتىرجەم تىجارەت قىلىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇنىڭ دۇكىنى ئالدىدا ھاسىغا تايانغان، نەپىسى ئېغىرلاشقان، كۆزىنىڭ خۇنى ئاجىزلاشقان سۈپۈرگە ھاجى پەيدا بولدى.

— سېنى بۇ ئۇلۇغ جايغا مەن ئەكەلگەن، — دېدى ھاجى تىترەپ، ھاسىراپ تۇرۇپ، — سەن مېنى تاشلىۋەتتىڭ، سەن ماڭا قارا يۈزلۈك قىلدىڭ، تاپقان بۇلۇڭ ھارام!

بوۋاي تومۇزدىمۇ تىترەيتتى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى ھېلىقى ئۆز ۋاقتىدا كۆك ئىكەنلىكىنى ئەمدى ياقۇپ ھاجىدىن باشقا

هېچكىم بىلمەيدىغان ئۇيغۇر چەكمىنىدىن تىكىلگەن جۇل - جۇل پەرىجىسى ئۇنى كىشىلەرنى تەرلىتىدىغان تومۇزنىڭ سوغۇقلىرىدىن ساقلىيالماس بولۇپ قالغان چېغى، ئىگىسى بىلەن بىللە ئۇمۇ تىترىمەكتە ئىدى.

— راست، راست، نائىنساپلىق قىلدىڭ، ياقۇپ ھاجى! — دېدى سۈپۈرگە ھاجىنىڭ يېنىدا ئۇنۇپ چىققاندەك پەيدا بولۇپ قالغان ئىبراھىم ھاجى بوۋاينى يۆلەپ تۇرۇپ، — ھاجىنىڭ ھېلىقى ياخشىلىقى بولمىغان بولسا...

— بولىدۇ، ھاجى دادا، — دېدى ياقۇپ ھاجى يانچۇقىنى كولاپ، — مانا مىڭ رىيال، رازى بولسىلا راست، سىلىگە قارىيالمىدىم. يەنە قانداق تەلەپلىرى بار؟

— ھاجى يۇرتقا قايتماقچى! — دېدى. ئىبراھىم ھاجى مىڭ رىيالنى ساناۋېتىپ، — يول خىراجەت، سوۋغا - سالام لازىم.

ياقۇپ ھاجى يۇرتىدىكى تۇغقانلىرىغا ئون ئالتۇن، ھاجىغا يوللۇق قىلىپ ئون ئالتۇن بەردى. بوۋاي قاپىقىنى ئاچماي، خوش، رەھمەتمۇ دېمەي، ئىنجىقلاپ كەلگەن تەرىپىگە كەتتى.

ئاز كۈندىن كېيىن بوۋاينىڭ ھەرەمدە ۋاپات بولغانلىقى ئۇنى دەپنە قىلىدىغان ئادەم چىقماي تۇرۇۋاتقانلىقى ياقۇپ ھاجىغا خەۋەر قىلىندى. ياقۇپ ھاجى ئۇنى ئەردب ئادىتى بويىچە ئۆز ھويلىسىدىكى تەييار قەبرىگە دەپنە قىلدى ۋە نەزىر قىلىپ ئۇچ كۈنگىچە پەتىچىلەرگە ئىشىكى ئالدىدا چاي قۇيۇشقا بىر يەمەننى يەتتە يۈز رىيالغا يالىلىۋالدى.

ياقۇپ ھاجى ئىبراھىم ھاجىدىن يىگىرمەئالتۇننىڭ دېرىكىنى قىلىۋىدى، ئىبراھىم ھاجى «ئىللا بىللا بىلمەيمەن!» دىن باشقىنى دېمىدى.

«بىر خۇدا، بىر سەنلا بىلىسەن» دېگەن سۆز ئىبراھىم

هاجىغا تەسىر قىلغان چېغى، يۇقىرىقى ئىشلارنى ئەسلەپ ئۆتكەندىن كېيىن ئىبراھىم هاجى كۆز يېشىنى سۈرتتى:

— يۇز ئادەمنى ئۆلتۈرگەن قاتىلنىڭ تۇۋۇسىنى قوبۇل قىلغان خۇدايىم مەندەك بىر جاهىل بەندىسىنىڭ گۇناهىدىن كېچىدۇ ئەلۋەتتە! — دېدى ئۇ ئاخىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، — راست، سۈپۈرگە هاجىم يىگىرمە ئالتۇننى ماڭا ئامانەت قويغان. بۇ يىگىرمە ئالتۇن سۈپۈرگە هاجىمنىڭ مۈلكى، مەيلى يوللۇق، مەيلى سوۋغا سالام قىل ئۇ سېنىڭ قولۇڭدىن چىقتى، باشقىنىڭ قولىغا كىرىدى. ئۇ ئەمدى باشقىنىڭ، مەندىن ئۇ پۇلنى تەلەپ قىلىساڭ، سۈپۈرگە هاجىدەك ئۇلۇغ زاتنىڭ هەققىگە خىيانەت قىلغان بولىسەن، ئىنساپ قىل، ياقۇپ هاجى!

— ماقۇل، ماقۇل ئىنساپ قىلاي، ئىبراھىم هاجى، — دېدى ياقۇپ هاجى بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن، — نۇرنىسا خېنىمنى سەن ماڭا تونۇشتۇردۇڭ، ئۇنىڭ سەۋداسىنىمۇ سەندىن كۆرىمەن. نۇرنىسا خېنىم ئۈچۈن مەن هەرنېمە قىلىشقا رازىمەن. ماقۇل سېنىڭ تابەڭ بولغاندىن كېيىن مېنىڭ هېلىقى جايىمنى، يىگىرمە سەر ئالتۇن ئەللىك مىڭ رىيال پۇلنى نۇرنىسا خېنىمغا قانۇنىي يول بىلەن مىراس قىلىپ توغرىلا! خېنىمنى بۇگۈن - ئەتىنىڭ ئىچىدە نىكاهلاپ ئەمرىمگە ئالاي. ئەمما مەن ۋاپات بولغاندىن كېيىن خېنىمغا يۈزسىزلىك قىلما، ئۇنداق قىلساڭ ئەرسات كۈنى قىزىل تىرىقىم قىزىل ئۆڭگىچىكدە بولىدۇ. مۇڭگۈزسىزلىك مۇڭگۈزلۈكتىن قىساسىنى ئېلىپ بېرىدىغان خۇدايىم جازا ئۇشەردى ئىنئامىنى سەندىن ئايىمايدۇ!

4

مۇهەببەتتىن مەست بولۇپ، هاياتىنىڭ ئاخىرىدا بەخت ئىزدىگەن بوۋاي بالىلىرىنىڭ نارازىلىقىغا قارىماي نۇرنىسا خېنىمنى

نىكاھ قىلىۋۇرۇپ ئۆز ئەمرىگە ئالدى. نىكاھتىن كېيىنكى تۈنجى ئاخشام ئۇچۇن ئۆزىنىڭ ئەڭ كۆڭۈللۈك ئۆيى ــ بازار سىرتىدىكى يېڭىدىن سېتىۋالغان بەش قەۋەتلىك، ئەترابى بۇك خورما زارلىق جايىنى تەييارلىدى. قىرىق ئېغىزلىق، ھەممىلا خانىسى ئەڭ تېىسىل، ئىران، يونان، ئىتالىيە گىلەملىرى، ياۋروپا دىۋانلىرى بىلەن بېزەلگەن بۇ ئۆيدە ئۇ ئاخشام ئەر ــ ئايال ئىككىسىدىن باشقا ھېچكىم قالمىغاندا، نۇرنىسا خېنىم نېپىز گىرىپ كۆڭلەك، بويۇن، قۇلاق، بىلەك، بارماقلىرى ئالتۇن بىلەن نۇرلانغان، ئۆزىدىن گۈپۈلدەپ ئەمبەر پۇرىقى كېلىپ تۇرغان ھالدا بۇۋاينىڭ ئالدىدا يۇمشاق گىلەمدە تىزىنىپ ئولتۇردى ۋە تېخى جەلپ قىلىش كۈچىدىن ئايرىلمىغان خۇمار كۆزلىرى بىلەن نازلىنىپ سۇرۇپ:

ــ ھاجى، مەن بۇگۈن ئۆزۈمنى بەختلىك دەيمەن، خۇدانىڭ قۇلچىلىقىنى قىلىپ، ھالال ئىشلەپ نېمەتكە ئېرىشكەن بىر تەقۋادارنىڭ تەرىتىگە سۇ بېرىش ماڭا نېسىپ بوپتۇ. مېنى سىلى بەختلىك قىلدىلا، قانداق قىلسام مەندىن رازى بولالىكەن؟ ــ دەپ سورىدى.

بۇۋاي شادلانغان، ھايۋانلانغاندى. ئۇنىڭ ئۇستىگە يىگىرمە نەچچە يىلدىن بېرى بىرەر ئايالغا تىكىلىپمۇ قارىمىغان، ئەمما خىيال ۋە چۈشىدە گۈزەل ئايالار بىلەن دائىم پىچىرلىشىپ گەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئالدىدا ئۆزىگە تەنمۇروپ تۇرغان گۈزەل ئايالنىڭ خىيالىمۇ، چۈشىمۇ ئەمەس، نەق ئارزۇسىدەكلا راستىنلا تىرىك ئايال ئىكەنلىكىگە تېخى ئىشەنچ قىلالماي ئارىسالدىلىقتا ھودۇقماقتا ئىدى. ئۇنىڭ شالاڭ ساقىلى، كۆكۈچ لەۋلىرى تىترىمەكتە، قوۋۇز گۆشلىرىمۇ تارتىشىپ نېپىلدىماقتا ئىدى، نۇرنىساخان بۇۋاينىڭ چىرايىغا قارىدى ــ دە، تىترىدى ۋە ئۆزىگە بېقىنمايدىغان سەسكىنىشنى يوشۇرۇش ئۈچۈن كۆزلىرىنى يۇمدى. بۇۋاينىڭ تىترەپ تۇرغان قوللىرى ئۇنىڭ مۇرىسىگە چۈشكەندە ئۇ

خۇددى ئىسسىق يوتقاندىن مۇزدەك سۇغا تاشلانغاندەك بولدى. بوۋاينىڭ تىترەڭگۈ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— راست دەۋاتاملا، خېنىم، سىلى خۇددى بەختلىك بولغان بولسىلا ئىدى، بۇ مېنىڭ بەختلىك بولغانلىقىم، ماڭا بەخت لازىمىدى؟ تۆت كۈنلۈكۈم قالغان ئادەمەن. سىلىنى نىكاھىمغ ئالغىنىم سىلىنى ئايال قىلىپ، ھۇزۇرلىنىش ئەمەس، سىلىنى ئاز - تولا پۇل - دۇنياغا ئىگە قىلىش. بىلىپ قويىسىلا مەن سىلىگە بىر قورۇ - جاي، يۈز مىڭ دوللار پۇل، يىگىرمە سەر ئالتۇن مىراس قالدۇردۇم. مەن بىلىمەن، ھازىر بەختمۇ، مۇھەببەتمۇ، دوستلۇق، ئادەمگەرچىلىكمۇ ئالتۇن - پۇل بولۇپ قالدى. مەن ئەرلىك ھوقۇقۇمنى ئىشلىتىش كۈچىدىن ئايرىلغان ئاجىز قېرىمەن. ھەقانداق دورا، ھەر قانداق ئەملەشمۇ مەندە يوقالغان كۈچنى تىرىلدۈرەلمەيدۇ. مەن سۆزلەيدىغان مۇردا، تاماق يەيدىغان ھەيكەلمەن. نۇرنىسا خېنىم، ماڭا ئېيتسىلا، ئىبراھىم ھاجى سىلىگە تۇغقانمۇ، ياتمۇ؟ ھېلىلا خۇپتەن ئوقۇدۇق. تەرەت بىلەن تۇرۇپتىمىز، راست گەپلىرىنى قىلىسىلا؟

— ئىبراھىم ھاجى ئاتا باشقا ئانا بىر ئاكام بولىدۇ. ماڭا ۋىزا ئەۋەتىپ بۇ يەرگە ئەكەلگەنمۇ، سىلىنى لايىق تاپقانمۇ شۇ كىشى.

— بەلەن، بەك بەلەن! — دېدى ياقۇپ ھاجى تىترەپ تۇرۇپ، — سىلىنى بىر ئەرەبنىڭ خىزمىتىگە سالغانمۇ، ئۆز ئۆيىدە تۇرغۇزماي كوچا راباتتا تۇرغۇزغانمۇ ئىبراھىم ھاجىمۇ؟

— شۇنداق ھاجى، ئۇ ماڭا: بىرمۇ كىشىگە مېنى ئۆز ئاكام دېمىگىن، ئۇنداق دېسەڭ شۇ ھامان يۇرتقا قايتۇرۇۋېتىمەن، — دېدى.

— ھەي ئۇيغۇر، ھەي ئۇيغۇر، پۇل، پايدا ئۇچۇن ھەممىنى قىلالايدىغان ئۇيغۇر. خېنىم بىلەملا، مەن خوتۇن ئالىمەن دېسەم، يەمەن،مىسىر، تۇرك، ئەرەب، ھىندونېزىيە، پاكىستان

گۈزەللىرى تولۇپ تۇرۇپتۇ، مېنىڭ پۈتۈم ھەرقاندىقىنى ئالدىمدا تىز چۆكتۈرەلەيدۇ. لېكىن مەن بىر ئۇيغۇر ئايالنى بەختلىك قىلماقچى بولدۇم. مەن مانا شۇ ئارزۇنىڭ ئىشقىدا ياندىم، مانا شۇنىڭ ئۈچۈن سىلىگە ئاشقى - بىقارار بولدۇم. خېنىم، ئىشىمىزغا ئىبراھىم ھاجىنىڭ ھارام نىيىتى ئارىلىشىپ قالدى. ئۇ سىزنى بەختلىك قىلمايدۇ. ئۇ ئۆز بايلىقىنى كۆپەيتىش ھېسابىغا سىزنى بەختسىز قىلىدۇ. بىر ئۇيغۇر ئايال بىچارە خورلۇقتا ئۇچرايدۇ!...

بوۋاينىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياشلار قۇيۇلدى. توختىماي تىترەۋاتقان قوللىرى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرغان ئايالنى قۇچاقلىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئېرىدى. پۇت قولى بوشاشتى، ئەڭ ئاخىرقى ئەرلىك تەلىپى خۇددى قېلىن كۈل ئاستىدا قالغان بىر تال چوغ بوراننىڭ كۈچى بىلەن كۈل تېگىدىن ئازاد بولۇپ سۇس يالقۇنجىغاندەك، پىل - پىل قىلدى - دە، ماغدۇرسىز قوللىرى بىلەن ئايالنى يۇمشاق چۈشەككە تارتتى. ئۇ ئۇنتۇغان، تامامەن خىيالىدىن كۆتۈرۈلگەن ئىشنى باشلىدى - دە، بىردىنلا ھوشىدىن كەتتى. ئارتۇق خۇشاللىق، بەخت ھالاۋىتىنى بوۋاينىڭ ئاجىز بەدىنى كۆتۈرەلمىدى...

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندە، ياقۇپ ھاجىنىڭ جەستى ئاشۇ يېڭى قورۇسىنىڭ ھويلىسىدىكى يېڭىدىن كولانغان يەرلىككە ئەرەب قائىدىسى بويىچە دەپنە قىلىندى. ئىبراھىم ھاجى ئۇنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇپ ئۈچ كۈن قۇرئان ئوقۇدى. يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن، ئۇ نۇرنىسا خېنىمغا ئايروپىلان بىلىتىنى تەڭلەپ تۇرۇپ:

— ئەتىلا يۇرتقا ماڭ، بىرىپلا ئېرىڭ بىلەن يارىش، بالىلىرىڭنى باق، مانا ساڭا مېنىڭ يارىدىمىم ئىككىمىڭ ئامېرىكا دولىرى! — دېدى.

نۇرنىسا خېنىم:

— هېچ بولمىسا ئېرىمنىڭ يىلىغچە ئولتۇرىمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېرىم ماڭا بىر جاي، يۈز مىڭ دوللار، يىگىرمە سەر ئالتۇن مىراس قالدۇرغان، بۇ بايلىقنى ئەكېتىمەن، — دېدى.

— مىراس قەغىزىڭ قېنى؟ قازىخانىنىڭ مۆھۈرى بېسىلغان مىراس قەغىزىڭ بولمىسا بىر رىيالغىمۇ ئىگە بولالمايسەن!

— بۇ قەغەز سىلىدە ئەمەسمىدى، ئاكا! هاجى جان ئۈزۈش ئالدىدا سىلىگە شەرەت بىلەن گەپنى ئۇقتۇرغان. سېخىرىنىڭ هەققىگە خىيانەت قىلمايدىغانلا، ئاكا!

— مەندە هېچقانداق مىراس خېتى يوق؟ — دېدى ئىبراهىم هاجى قاپىقىنى تۈرۈپ، — ياقۇپ هاجى سېنى ئالداپتۇ. تېز كەت، بولمىسا ياقۇپ هاجىنىڭ بالىلىرى سېنى سولىتىپ قويىدۇ. بىلەمسەن، سەن ئۇنىڭغا تەگمىگەن بولساڭ ئۇهېچ بولمىسا بەش يىل ئۆمۈر كۆرەلەيتتى. ئۇلار قانۇنغا ئۇستۇڭدىن ئەرز سۇنسا، قانۇن چوقۇم سېنى جاۋابقا تارتىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە...

— نېمە، بوۋاينىڭ ئۆلۈمىنى مەندىن كۆرەمدۇ تېخى ئۇلار؟ نۇرنىساخان غالىلداپ تىترىدى.

— ئەلۋەتتە. توي ئاخشىملا يىقىلغان تۇرسا!...

نۇرنىسا خېنىم ئەتىسى جىددە ئايرودرومىدا ئاكىسى بىلەن خوشلاشقاندا بۇلدۇقلاپ يىغلاپ تۇرۇپ:

— ئاكا، مېنىڭ ئورنۇمدا ياقۇپ هاجىنىڭ روهىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇتۇپ قويۇڭ!— دېدى.

— ئەلۋەتتە، — دېدى ئىبراهىم هاجى ئوشۇقنى يېپىپ تۇرىدىغان ئاق كۆڭلىكىنىڭ چوڭقۇر يانچۇقىدىن قول ياغلىقنى چىقىرىپ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ، —ئىبراهىم خېلىلۇللانىڭ نامى بىلەن ئادالەت ئۈچۈن ياشاۋاتىمەن سىگلىم، ئىنساپ دىيانەت تۈغى قولۇمدا كۆتۈرۈكلۈك، جازا ئۈشەردى نەسارىلارغا ئىنئام. مەن دۇنياغا جازا ئۈلخەيرى ئۈچۈن تۇغۇلغان ئۇيغۇر ئوغلىمەن!...

1988 - يىل 12 - ئاينىڭ 4 - كۈنى.

هاجم توغرىسىدىكى ئىغۋالار

... ماقۇل بالام، مەن پىكىرىڭنى قوبۇل قىلاي: ناسىر ھاجىمنىڭ ئۇستىدىن يازغان ئەرزىمنى قايتۇرۇۋالاي. لېكىن مەن ئۆمرۇمدە ھېچكىمدىن ئاڭلىمىغان ئاھانەتنى ھاجىمدىن ئاڭلىدىم، ھېچكىمدىن كۆرمىگەن خورلۇقنى ھاجىمدىن كۆردۈم. مەن مۇ قانۇننى بىلىمەن، ئۇزۇن يىللىق ئوقۇتقۇچىمەن. ھازىر دىندار بولغىنىم بىلەن، نۇرغۇن ئۆمرۇم مۇئەللىمچىلىك بىلەن ئۆتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن قانۇننى بىلىمەن: بىر ئادەمنىڭ ئۇستىدىن ئىغۋا توقۇشقا، بىر ئادەمگە ھاقارەت قىلىشقا قانۇن يول قويمايدۇ. ھاجىم مېنى نەچچە يۈز ئادەمنىڭ ئالدىدا: «پەخرىدىن سەررابۇ» دەپ ئاتىدى. ئۇنىڭ پاش قىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلاردىن ئادەم كېلىپ: «قانۇنسىز ئالتۇن سودىسى» قىلىۋېتىپسەن، دەپ مېنى جاۋابقا تارتتى. مەن ئۇلاردىن قاتتىق رەنجىدىم. ئۇلارنى: «تۇخۇمدىن تۈك ئۈندۈرىدىغان مۇتەھەملەر!» دەپ تىللىدىم. ئۇلار: «ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئاتاقلىق دىنىي زات ناسىر ھاجىمۇ يالغانچىمۇ؟» دەپ ھاجىمنىڭ پاش قىلىش ماتېرىيالىنى ئالدىمغا تاشلىدى. ئوقۇپ باقسام قىپقىزىل تۆھمەت! غەزىپىم ئىچىمگە سىغماي شۇ كۈنى نەزىردىلا ھاجىم بىلەن تۇتۇشۇپ قالدىم-دە، كالىچمنى ھاجىمنىڭ بېشىغا ئاتتىم. ھېلىمۇ ياخشى، كالاچ ھاجىمنىڭ سەللىسىگە تەگكىنى، بولمىسا جاماۋەت مېنى چالما —

كېسەك قىلاتتىكەن. مېنى جامائەت ئۇ كۈنى دۈشكەلەپ، غولۇم-دىن ئىنتىرىپ، نەزىردىن قوغلاپ چىقارغاننى ئاز دەپ، ناھىيە-لىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ بىر كېچىلىك ھاجىم-نىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن مېنى ئۈچ كۈن سولاپ قويىدى... بۇ ئىشلار ھار كەلمەمدۇ؟ مېنىڭمۇ بالىلىرىم، نەۋرىلىرىم، يۇرت-جامائىتىم بار-دە! ھاجىم يۈز-خاتىر قىلمىغاندىكىن، مەنمۇ قا-راپ تۇرمايمەن-دە. ھاجىمنىڭ ئۈستىدىن سوتقا ئەرز بەردىم. قانۇن ئالدىدا ھەممە ئادەم باراۋەر. قانۇن مۇتىۋەرگىمۇ، لۈۋك-چەككىمۇ ئوخشاش ئىشىنىشى كېرەك-دە. ئەرزىمنى ئاڭلاپ ھاجىم كۈندە دېگۈدەك ئەلچى قويۇپ بوسۇغامنى تېشىۋەتتى، بۇگۈن سەن كەپسەن، نېمىمۇ دەيمەن، ماقۇل، ئەرز يازمىغان بولاي. ماقۇل، ھاجىم بىلەن سىياسىي كېڭەشنىڭ ۋەكىللىكىنىمۇ تالاش-ماي، لېكىن، سەن ئاڭلاپ قوي، ھاجىم ھەققىدىكى ئىغۋالارنى بىر تەكرارلىۋالاي: ھاجىم مېنى ئىغۋا تارقاتتى دەيدۇ. مەن ئىغ-ۋاچىمۇ ياكى ھاجىم ئۆزى «ئىغۋا» ئۈچۈن ئۇرۇق چاچتىمۇ؟ بۇنى سەن ئۆزۈڭ ئويلاپ خۇلاسىلىۋال، مەن ھاجىم بىلەن بىل-لە ھەج قىلىش جەريانىدا كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىمنلا ساڭا دەپ بېرەي:

ھەج قىلىش — ئىسلام دىنىدىكى بەش پەرزىنىڭ بىرى. مەن بالىلىرىمنىڭ زورى بىلەن ھەج قىلدىم، بالام. ئۈچىنچى ئوغلۇم ئەفرىدىن بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن ئۆيدىن يامانلاپ چىقىپ كېتىۋىدى، گۇۋاڭجۇ دېگەن شەھەرگە بېرىۋېلىپ بەش يىلدىن كېيىن كاتتا سودىگەر بولۇپ قايتتى. يەتتە ئوغۇلنىڭ يەتتە خىل ھۈنىرى بار، بالام. ئەمما، يامىنى ئاشۇ ئەفرىدىن. ئۇ، شەيتانغا نوختا سالالايدۇ، ئالدارکۇسنى ئالدىيالايدۇ. تو-ۋا، مېنىڭ پۇشتۇمدىن ئەفرىدىنده‌ك ئالدامچىنىڭ چىقىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغان‌ئىكەنمەن. ھازىر ئۇنىڭ ئۈچ شەھەردە دۇكىنى بار، نەچ-چە يۈز مىڭ سوملۇق دەسمايىسى بار. ھازىر ئۇ چوڭ باي.

لىپكىن ئۇنىڭ بايلىقى ساختىلىق ـ يالغانچىلىق بىلەن قولغا كەلـ
گەن. مەن ئۇنىڭ پۇلى بىلەن ھەج قىلمىشنى راۋا كۆرمۈدىم،
قالغان ئالتە ئوغلۇم بىلەن ئىككى قىزىم ھالال ئەمگەكتىن تاپـ
قان پۇللىرى بىلەن مېنى يولغا سالماقچى بولدى. ئىككى مىڭ ئامېرـ
كا دوللىرى بولمىسا ساڭا پاسپورت بەرمەيدىكەن. مېنىڭ بالىلىرىم نەـ
دىن جۆنىدىدىكىن سەككىزمىڭ ئامېرىكا دوللىرى جايلاپتۇ. ئەفرىدىـن
مەن بىلەن بىللە بارماقچى بولۇۋىدى، مەن، سودىگەرچىلىك قىلىـپ
ھەج ساۋابىنى گۇناھقا ئايلاندۇرمىسۇن دەپ ئۇنىڭغا ئۇنىمىدىم.
ئاخىر، بالىلىرىم ناسىر ھاجى بىلەن ئىككىمزنى يولغا سالدى.
ناسىر ھاجىم كىم بولىدۇ، دەمسىنا؟ بىلمەمسەن، ھېلىقى مازانىڭ
جارۇپى شۇ. ئۇ ھازىر سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسىمۇ بولىدى،
بېيجىڭ، ئۇرۇمچىلەرگە ۋەكىل بولۇپمۇ نەچچە قېتىملاپ بارىدى.
بولىدۇ، ناسىر ھاجى كونكرىت ئادەم. مەن مۇشۇ ئادەمنىڭ ئەھـ
ۋالىنى سۆزلەپ بېرەي. ئۇ ئادەم ھازىر يۇرت چوڭى، ھۆكۈمەتـ
نىڭ تىزىمىدا بار ئىناۋەتلىك ئادەم. ئۇ ئادەم ئالدىنقى يىلى
ھۆكۈمەتنىڭ ھەج ئۆمىكى بىلەن بىر قېتىم ھەج قىلىپ كەلـ
گەن. بۇ ـــ ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق سەپىرى. ئالدىنقى قېتىم
ھەج قىلىپ يانغىنىدا پۈتۈن رايوندىكى يۇرت چوڭلىرى تۆت
ئاپتوبۇس بىلەن شەھەرگە كىرىپ ھاجىمنى كۈتۈۋالغانىدۇق. ئۇ
بىزنىڭ تۇنجى ھاجىممىز بولغاچقا، بىز ئۇنىڭ پەشلىرىنى سۆيـ
دۇق. ئۇنىڭ ئۆيىدە بىر يۇتۇم زەمزەم سۈيى ئىچكەنلىكىمىز
ئۈچۈن، ئۆز قولىدا بىردىن تەسۋى تەقدىم قىلغانلىقى ئۈچۈن
ئۆزىمىزنى بەختلىك ـ ئامەتلىك ھېسابلىدۇق. ھاجىم ئات ياكى
ئېشەك بىلەن كوچىلاردىن ئۆتسە، ھەممىمىز بېشىمىز يەرگە تەگـ
كۈچە ئېگىلىپ سالام بەردۇق. ئۇنىڭ ئارقىسىدا نامازغا ئوقۇشنى
ساۋاب بىلىپ، يىراق كۆرمەستىن ناسىر ھاجىم ئۆز ۋاقتىدا جا
رۇپلۇق قىلغان، ھازىر ئىماملىق قىلىۋاتقان جۇمە مەسچىتىگە بېـ
رىپ بەش ۋاخ نامىزىمىزنى ئوقۇدۇق. نەزىر ـ چىراغ، ئۆلۈم ـ

يېتىم مەرىكىلىر دەدىۋىنىڭغا ئون سوم شۇڭغۇتۇش ئورنىغا يۈز سوم شۇڭغۇتتۇق. ئۇنىڭ دۇئاسى،ئۇنىڭ دىممىدىسى قىرىق يىللىق كونا كېسەلگە، ئوتتۇز يىللىق تۇغماس خوتۇنغىمۇ داۋا ـ شىپا بولىدۇ دېـ سە، ئۇنىڭغا ئىشەندۇق. ئۇ بىزنىڭ بۇ يېزىلىرىمىزدا تىل تەگـ كۈزگىلى، گۈمان قىلغىلى بولمايدىغان بىر «پەيغەمبەر» گە ئايـ لىنىپ قالدى. مانا شۇنداق ئۇنىڭ ئىززەت ـ ئابرويى، كىـرىم ـ تاپاۋىتى راسا كۆپىيىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ناسىر ھاجـىم چاندۇرۇپ قويدى. نېمە قىلدى دەمسىنا؟ بىر تـۈل ئەما ئـايـال ئۆز قىزىنى ھاجىمغا دۇئا قىلدۇرغانىكەن، ھاجىم يۇرت ـ جـامـا ـ ئەتتىن ئەيمەنمەستىن ئۆزىنىڭ يەتمىشتىن ئاشقان، يۇرت ـ جامـا ـ ئەت ئىچىدە ئىناۋىتى بار ھاجىم ئىكەنلىكىنى ئـۇنـتـۇپ، ئـون يەتتە ياشلىق مەسۇم قىزنى مومىيى ئۇستىگە نىكاھ قىـلـدۇرۇپ توقاللىققا ئاپتۇ. ھاجىمنى يۇرت ـ جامائەت قانـۇنىي جـازادىـن ساقلاپ قالدۇق. لېكىن ئۇنىڭ ئىناۋىتىنى ساقلىيالمىدۇق.

مانا مۇشۇ ناسىر ھاجىم ماڭا ھەمراھ بولدى. ھاجىم ماڭـا:

ــ ئىككىنچى قېتىم ھەج قىلىپ پاكلىنىپ كېلىمەن. خـۇدا بەندىسىنى كەچۈرىدۇ. مەن ئەرافاتتا ھەممە گـۇناھىم ئـۈچـۈن خۇدايىمدىن كەچۈرۈم سورايمەن! ــ دېدى.

بىز ناسىر ھاجىم ئىككىمىز بۇ يىل 6 ـ ئايدا يۇرت ـ جامـا ـ ئەتكە كاتتا نەزىر بېرىپ، يۇرتنىڭ دۇئا ۋە سوۋغا ـ سالام يول ـ لۇقلىرىنى قوبۇل قىلىپ يېزىدىن شەھەرگە كىردۇق. ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى بىلەن ئىسلام جەمئىيىتى بىزنى يىغىپ بىـر ھـەج ئـۆمـىكى تەشكىللىدى. بىز تۇغقان يـوقـلاش ۋەزىپىسى بىلـەن مـاڭىدىغانلار ئوتتۇز تۆت كىشى ئىكەنمىز. كۆپچىلىك مېنى ھەج ئۆمىكىنىڭ باشلىقى قىلىپ سايلاپ قويدى. مەن ناسىر ھاجىمنى كۆرسىتىۋىدىم، مەندىن باشقا ئىككىلا ئادەم ئۇنى قوللاپ ئاۋاز بېرىپـ تۇ. ئۆمرىدە تۆت ئادەمگە باشلىق بولۇپ باقمىغان مـاڭا ئـوخـ شاش بىر سەھرالىق ئوتتۇز نەچچە كىشىلىك ھەج ئـۆمىكـىگـە

باشلىق بولۇپ سايلانسا، تولىمۇ كۆلكىلىك تۇيۇلىدىكەن. ھەممىدىنمۇ ماڭا بۇ ئىش كۆلكىلىك تۇيۇلدى. ساقال قويغىنىم ياخشى بولماڭىكەن. مەن نەۋرە كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن يېزا ئادىتىگە ئەمەل قىلىپ ساقال قويغانىمەن. ساقال بىلەن ھۆرمەت تېپىش خىيالىمغا كىرمەۋىدى، بۇ قېتىم ساقالنىڭ ھۆرمىتى بىلەن «باشلىق» بولۇپ قالدىم، دەپ ئويلىدىم.

ــ ياق، ساقالنىڭ ھۆرمىتىنى قىلسا مېنى سايلىسا بولاتتى، ــ دېدى شەھەردىن قەشقەرگە يولغا چىققان كۆنىمىز ئاسرىھاجى چىرايلىق، تۆت چاسا ساقىلىنى سىپاپ قويۇپ، مەيۋىس ھالدا، ـ سىزنىڭ بۇ گېپىڭىز توغرا ئەمەس. كۆپچىلىك سىزنىڭ مۇئەللىم بولغانلىقىڭىزنى ھۆرمەت قىلىشتى. ھەممىنى بىلدىم، ئەپەندىم. ھەج قىلغۇچى ئوتتۇز نەچچە كىشىنىڭ يىگىرمە نەچچىسى سىزنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىڭىز ئىكەن. ئۇلار ھەج قىلغىلى ئەمەس. سودا قىلىپ پۇل تاپقىلى كېتىپ بارغان سودىگەرلەر. سىز ساپلا سودىگەرلەرنى تەربىيىلەپسىز. يۈز بالىڭىزنىڭ توقسىنى سودىگەر. سودىگەر دېگەندە ئىمان سۈيۇق بولىدۇ. بۇنداق ئىمانى سۈيۇق ھەج ئۆمىكى بىلەن بىللە سەپەر قىلىشمۇ بىر گۇناھ. ئەپەندىم. سىز بۇلارغا باشلىق بولدۇم دەپ خۇشال بولۇۋاتىسىز. بىلەمسىز، سىز گۇناھكارلارغا باش بولدىڭىز، ھى ... ھى ... ھى ...

ــ ھاجىم، ھەج سەپىردە كىشىگە ئازار بېرىش، قوپال گەپ قىلىش ھەتتا ئېھرامغا كىرگەندىن كېيىن گۈل ـ گىياھلارنى ئۈزۈش، ھاشاراتلارنى ئۆلتۈرۈشمۇ گۇناھ بولىدۇ، شۇنداقمۇ؟

بىز ئاپتوبۇسنىڭ ئالدىدا ئولتۇرىمىز. ئارقىمىزدا ئوتتۇز نەچچە ھەج قىلغۇچى ئولتۇرۇپتۇ. بىز چۈشكەن قىرىق نەچچە ئورۇندۇقلۇق، چەت ئەلدە ياسالغان ئالىي دەرىجىلىك ئاپتوبۇسنىڭ بوش قالغان ئورۇندۇق ۋە ئاپتوبۇسنىڭ ئۈستى ھەج قىلغۇچىلارنىڭ چامادان، چىڭدالغان مشكاپ، خالتىلىرى بىلەن تولغان، ھاجىمنىڭ كۆزدە تۇتقىنى مانا شۇ ماللار ئىدى. ئۇ مېنىڭ

گېپىمنى ئاڭلاپ كەينىگە بۇرۇلدى - دە، كۆپچىلىككە ئاڭلىتىپ تۇرۇپ:

— ئازار بېرىش، قوپال گەپ قىلىش گۇناھ، لېكىن پەرز ئادا قىلغىلى ئەمەس، باي بولۇپ كېلەيچۇ دەپ ھەج قىلغىلى يولغا چىقىش تولىمۇ چوڭ گۇناھ. خۇدانى ئالداش، ئىماننى سېتىش دېگەن مانا شۇ!

— ئۇنداقتا سىلىنىڭ ئىمانلىرىچۇ، تەقسىر! — دېدى ئېگىز، چوقۇر يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ، — راست، مەن ئۇزۇم سودىگىرى. سوۋغا - سالام ئۈچۈن ئىككى - ئۈچ يۈز مېتىردەك شايى بىلەن ئىمبوس ئالدىم. سىلىچۇ؟ ماشىنىدىكى يۈكنىڭ يېرىمى سىلىنىڭ، تەقسىر. قانچىلىك يوپكا، چۈچۈنچە، مەرۋايىت ئالدىلا؟ يول ئۇزۇن، تېخى كۆرىمىز. كىم سودا قىلغىلى، كىم ھەج قىلغىلى كېتىپ بېرىپتۇ؟ ياراتقان ئىگىسى ھەممىنى كۆرۈپ تۇرىدۇ!

— بەس، ھاي قاسىم ئۇكام، — دېدىم مەن تەخىر قىلالماي، — ھاجىمىنىڭ گەپلىرى يوللۇق، راست ئېيتىدۇ، ھەج قىلغىلى ساپ نىيەت بىلەن مېڭىش زۆرۈر.

يول ئۇزۇن، سەپەر مۇشكۈل، ماشىنىدىكىلەر تېزلا بىر جامائەت بولۇپ قالدۇق. سۇ بار يەرلەردە توختايمىز، بەش ۋاخ نامازنى قازا قىلمايمىز. مەن ئەزان ۋە تەگبىر ئېيتىمەن، ئىمامەتچىلىككە ھاجىمنى ئۆتكۈزۈپ قويدۇق. ھەر ۋاخ نامازدىن كېيىن ناسىر ھاجىم «ھەج ساۋاتلىرى»، ئىسلام دىنىنىڭ ئەۋزەللىكلىرى ئۈستىدە ئۇزاقتىن - ئۇزاق كىتابخانلىق قىلىدۇ. نامازدىن كېيىن ماشىنىدا كېتىپ بېرىپمۇ ساۋاب ۋە گۇناھلار ئۈستىدە ئاۋازلىرى پۈتكۈچە سۆزلەيدۇ. مەن قايىلمەن، ناسىر ھاجىم شەرىئەت ئىلمى چوڭقۇر كىشى ئىكەن. قاراڭ، «قۇرئان كەرىم» كەلىمىلىرى ئۈستىدە شۇنداق تەپسىلي سۆزلىدىكى، قۇرئاندىكى ئىالتە مىڭ ئالتەيۈز ئاتمىش ئالتە ئايەتنى تۇرلەرگە بۆلۈشنى مەن بىرىنچى

بولۇپ ھاجىمدىن ئاڭلىدىم. نېمە، قانداق تۇرلەرگە بۆلۈندىكەن دەمسىنا؟ ساڭا بۇنىڭ نېمىگە لازىمى بار بالام؟ بوپتۇ، بۇمۇبىر بىلىم دەپ تونۇغان بولساڭ دەپتىرىڭگە يېزىۋال، ھە، راستىنلا ئاۋۇ ئۇنـ ئالغۇ دېگەن نېمەڭ ھەممىنى ساڭا خاتىرىلەپ بېرىدۇ ئەمەس مۇ. ئۇنداق بولسا بىلىۋال. قۇرئاندىكى ئالتە مىڭ ئالتە يۈز ئاتمىش ئالتە ئايەت تۆۋەندىكىچە تۇرگە بۆلۈندىكەن:

مىڭ ئايەت ۋەنىدە (يەنى ئەمرىمگە مەدھىيە).

مىڭ ئايەت ۋەئىدە (يەنى تەھدىت).

مىڭ ئايەت ئەمرى (يەنى بۇيرۇق).

مىڭ ئايەت فەھىيە (يەنى مەنئى، چەك).

مىڭ ئايەت قىسسە (يەنى ۋەقەلەر).

مىڭ ئايەت مىسال (مىسالنى ئۆزۈڭ بىلىسەن).

بەش يۈز ئايەت ھالال ـ ھارام.

يۈز ئايەت دۇئا (يەنى تىلەك).

ئاتمىش ئالتە ئايەت ناسۇخ ـ مەنسۇخ (تىلاۋەت قىلىنىدۇ، ئەمەل قىلىنمايدۇ، دېگەن سۆز).

ـــ ناسىر ھاجىمنىڭ ئەڭ كۆپ سۆزلەيدىغىنى ھالال ۋە ھارام توغرىسىدىكى بەش يۈز ئايەت. قارا، بالام، ھاجىم ھالال بىلەن ھارامنىڭ تۇرلىرىنى شۇنداق سانايدۇكى، ئاڭلىغان ئادەمـ نىڭ ئاغزى ئېچىلىپ قالىدۇ. ئۇ، دۇنيادىكى ھارام نەرسىلەرنىڭ سانىنى بىرنەچچە يۈزگە، ھەتتا بىرنەچچە مىڭغا يەتكۈزگەن. ئۇنىڭ دېيىشىچە: ئادەم پىلىراتنىڭ ئۇستىدە ماڭغۇدەك، ئاز- راقلا دىققەت قىلمىسا ھارامىلىق پاتقىقىغا دەسسۇالىدىكەن. كۆپـ چىلىك سەپەر جەريانىدا ھاجىم توغرىسىدىكى ھېلىقىدەك گەپلەر- نى ئۇنتۇپ ئۇنى ھۇرمەتلەشكە، ئۇنىڭغا ئىخلاس قىلىشقا باشـ لىدى. ئۇ ئاشۇنداق قىلىپ گەپ ـ سۆزسىزلا بىزنىڭ ھەج ئۆمىكىمىزنىڭ بىرىنچى نومۇرلۇق ئادىمىگە ئايلىنىپ قالدى. مەن ھەج ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بولغىنىم بىلەن ھېچقانداق بىر ئىشنى

ناسىر ھاجىمنىڭ مەسلىھەتسىز قىلمايدىغان بولۇپ قالدىم. ئۇ ئوتتۇز نەچچە كىشىنىڭ ئەقىلدارى، رەھبىرى، پىشۋاسى بولۇپ قالدى.

— ئۇنىڭ دۇئا قىلىنغان قىزنى ئالغىنى ئىغۋا ئىكەن.

— شۇنداق بولماي نېمە بولاتتى، بىز ئۇيغۇرلار پىتنە - پاساتقا شۇنداق ئۇستا تۇرساق...

— پىتنە توقۇيدىغان بولساق ئىگەكتىم...

— ھاڭگىنى مىدە قىلىۋېتىمىز!

— نارەسىدىنى قاتىل قىلىۋېتىمىز!

— ئۆزۈمىز توقۇغان پىتنىگە ئۆزۈمىز ئىشىنىمىز!

ئاخشىمى چۆلدىكى ئازادە شەخسىي سارايدا يېتىپ قىلىنغان بۇ سۆھبەتكە يەنە مەن چەك قويدۇم:

— قويۇڭلار دەيمەن، غەيۋەت - شىكايەت گۇناھ!

— بىز بىرىنى دېمىدۇق.

— ئۇيغۇرلار توغرىسىدا دەۋاتىسىلەرغۇ؟ بۇ گۇناھ ئەمەسمۇ - يا؟

— بىزمۇ ئۇيغۇرغۇ. ئۆز - ئۆزۈمىزنى دېسەك گۇناھ ئەمەستۇ، ئەپەندىم؟

مەن دائىم مۇشۇنداق سوئاللارغا جاۋاب بېرەلمەيمەن.

نېمىشقا دەمسىنا؟ پاكىتلار مىنىڭ ئاغزىمنى تۇۋاقلاپ قويىدۇ، بالام. راست. بىز پىتنە - ئىغۋاسىز ياشىيالمايمىز. مەن ئۆز خەلقىمىزنى ياخشى كۆرىمەن، بالام. ئۇيغۇر دېسە تىك تۇرىمەن. لېكىنزە، بۇرۇن ئۆز خەلقىمنى ياخشى كۆرگەن بىلەن ياخشى بىلمەيدىكەنمەن. مانا قارا، بۇ قېتىم خەلقىمنىڭ مولىلىرى، زىيالىيلىرى، سودىگەرلىرى، ئەخمەقلىرى، كۆكەرمىلىرى... خىلمۇ خىل كەسىپ، خىلمۇ خىل مىجەزلىكلىرى بىلەن بىللە سەپەر قىلىپ، پايدا - زىيان، راھەت - جاپادا بىللە، بىردە يول قويۇپ، بىردە تالىشىپ، قىزىرىشىپ يۈرۈپ خەلقىمنى چوڭقۇرراق

چۈشەندىم. بالام، بەزى ئادەملەرگە ھەيران قالدىم: ئۇلارغا خۇ-
دايىم شۇنداق بىر كۆز بېرىپتۇ، ئۇ كۆز باشقىلارنىڭ ئەيىبىنىلا
كۆرىدىكەن، ئۇلارغا شۇنداق تىل بېرىپتۇ، بۇ تىل باشقىلارنىڭ
يامان گەپىنىلا قىلىدىكەن، ئۇلارغا يەنە شۇنداق بىر مېڭە بېرىپ-
تۇ، بۇ مېڭە باشقىلارنى ۋەيران قىلىشنىلا ئويلايدىكەن!
... قېنى چاي ئىچ، بۇ گەپلىرىمنى ئۇنۇتالغۇدىن ئۆچۈ-
رۈۋەت، باشقىلار ئاڭلاپ قېلىپ رەنجىپ يۈرمىسۇن يەنە!
ــ مەن يولدىن چىقىپ كەتتىم، نەگە كېلىۋىدىم ـ ھە؟ ھەئە
شۇنداق. ھېلىقى چۆلدىكى سارايدا بوسو، پېتىر مانتا، چەينەك
شورپىلىرى بىلەن ياخشى تويغاندىن كېيىن خۇپتەننى ئوقۇپ،
قوغۇن ـ تاۋۇز شىرنىسىدىن بوشاشقان، شۇ سەۋەبتىن سىم كا-
رىۋاتتا پاكىز كىرلىك سېلىنغان كۆرپە ئۈستىدە يېتىشقان ياش
سەپەرداشلارنىڭ سۆھبىتىگە كېلىپ توختىغانمەن.
بىز ئون كىشىلىك چوڭ ئۆيدە سۆھبەتتە، ھاجىم يانىدىكى
كارىۋاتلىق ھۇجرىدا يالغۇز خورەك تارتماقتا. بىز ئۇنىڭ خور-
كىنى ئېتىبارغا ئېلىپ ئاشۇ يالغۇز ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرغان.
ــ ھاجىمنىڭ خورىكى مۇشۇ ئۆيگە ئاڭلىنىپ ئۇخلىيال-
مايۋاتىمەن!
ــ ھاجىمنىڭ خورىكى ماشىنىنىڭ ئاۋازىنىمۇ بېسىپ چۈ-
شىدىكەن!
ــ خۇدايىم ئىشتىھا بىلەن ئۇيقۇنى ھاجىمدىن ئايىما-
نىكەن.
ــ بۇگۈنكى تاماق پۇلىنى تۆلىگىنىڭگە چىدىيالماي ھا-
جىمنىڭ يامان گەپىنى قىلىۋاتامسىنا، چىدىماس؟
ــ ھاجىمنىڭ تاماق، ياتاق پۇلىنى ئۈستىمىزگە ئالغىنى-
مىز ساۋابلىق ئىش، ئاغىنىلەر!
ــ نەچچە تاي مېلى بىلەن مەرۋايىتلىرىنى چېگىردىن
ئۆتكۈزۈشۈپ بەرسەڭ توپتوغرا جەننەتكە كىرىسەن، ئەمەت ھاجى!

— قاسم چوقۇر، هەرەمگە ئۇزۇم ئېلىپ ماڭالمىدىم دەپ غەم بىلەن ئۇخلىيالمايۋاتامسەن. قەشقەردىن كاۋاپدان ئېلىۋال، بىيجىلىك، گۇاڭجۇلاردا كاۋاپچىلىق قىلغان ئۇيغۇرغا ئىسلامئاباد، كاراچى، جىددە، مەككىلەر نېمىدى؟

— سەن دۇغچىلىق قىلغىلى ماڭدىڭمۇ ئەمىسە؟ ئەمەت دۇغچى بىر دومىلاپلا ئەمەت ھاجى بولۇۋاپتۇ تېخى!

— بولدى قىلىڭلار، ھاجىم ئويغىنىپ قالمىسۇن يىگىتلەر،— دېدى ئارىمىزدىكى قېرى ئىشچى ئۆز كارىۋىتىدا تەسۋى سېرىپ، ئاغزىنى مىتىلدىتىپ قىلىۋاتقان تەقۋادارلىقىدىن مەغرۇرلىنىپ،— بىلەمسىلەر، ناسىر ھاجىم تەكشى ئادەم ئەمەس، سىلەرنىڭ مۇشۇ چاقچاقلىرىڭلارنى چۈشىدە ئاڭلىدى ئۇ. ھەج سەپىرىدە چاقچاق ھارام، ئۇنتۇپ قالماڭلار!

— غەيۋەت ھارام، چاقچاق ھارام، ئاچكۆزلۈك، خىيانەت، نامەھرەم، كۈپۈرلۈق، شېرىكلىك... يەنە نېمىلەر ئىدى؟ قاسم چوقۇر، سەن ياخشى يادلىۋال جۇمۇ؟

— ئەمەت دۇغچى، سەن بوينۇڭغا تۇمار قىلىپ ئېسىۋال، ھارام بىلەن ھالالنىڭ پەرقىنى بىلمەيدىغاندىن ئارىمىزدا بىرلا سەن بار!

بىز ئاشۇنداق چاقچاقلار بىلەن ئۇخلاپ قالدۇق.

يەرگە يوروق چۈشمەستە بىز ماشىنىغا چىقىشتۇق. ئىشىك ئالدىدا سارايۋەن ئايال پەيدا بولدى.

— قايسى ھارامىلىق ئەدىيالنى ئېلىپ ماڭدى؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ قوللىرىنى شىلتىپ،— ئۇچ كويچەنلىك ياتاق پۇلى تۆلەپ ئوتتۇز كويچەنلىك ئەدىيالنى ئېلىپ ماڭغان نائەھلىنى تېپىپ بەرمىسەڭلار ماشىناڭلارنى ماڭغۇزمايمەن!

مەن تۆش يانچۇقۇمدىن ئوتتۇز يۈەن چىقىرىپ ئايالغا بېلىندىم:

— سىڭلىم، مەڭ، يېڭىسىنى ئېلىۋېلىڭ، ھەج سەپىرىگە ماڭ-

خان ئادەملەرگە قارا چاپلىماڭ!

— ۋاي ئازازۇل دوزىخى! — دېدى ناسىر هاجىم ئايالغا هومىيىپ، — پۇل بەرمەڭ بۇ تويىمغۇر قانجۇققا!

جېدەل چىقاتتى، لېكىن شوپۇرىمىز مېنىڭ ئىشارەم بىلەن ماشىنىنى هەيدىدى.

بىز سەپەر ئۈستىدىكى ئاخىرقى بامدات نامىزىنى بىر قوغۇنلۇقتا ئوقۇدۇق. مەن هاجىمنىڭ بىر يېڭى ئەدىيالنى جايناماز قىلىپ بىزگە ئىمامەتچىلىك قىلىۋاتقىنىنى كۆردۈم-دە، هېلىقى سارايۇەننى ئېسىمگە ئېلىپ سەسكىنىپ كەتتىم.

— قەشقەرگە كېلىپ قالدۇق، جامائەت! — دېدى هاجىم ئورنىدىن تۇرۇپ، كۆپچىلىككە قاراپ، — ئۇلۇغ ئاپپاق غوجام مازىرى بار، مۇقەددەس شەهەرگە پاك ئىمان، پاك نىيەت، پاك بەدەن بىلەن كىرەيلى. ئەنە سۇ، تەرەت ئېلىپ ماشىنىغا چىقايلى.

بىز ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلدۇق. ئۇ، سەللىسىنى قايتىدىن ئۆرۈپ سەللىنىڭ پەتتىسىنى ئالدىغا چۈشۈرۈپ قويۇپ، ئۇزۇن قاشلىرى ئاستىدىكى يوغان كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ بىزگە باشلامچى بولۇپ سۈرە باشلىدى:

— لەببەك، ئاللاهۇممە لەببەك!...

قەشقەر شەهىرىنىڭ خام بازىرىدىكى ئابدۇقادىر داموللام مەدرىسىگە (ئۇ جاي هازىر سىياسىي مەكتەپ ئىكەن) سۈرە ئوقۇپ هەيۋەت بىلەن كىرىپ كەلدۇق!

خوش، ئۆي ئىسسىپ كەتتى، قالغان گەپنى باغقا چىقىپ قىلىشايلى. قېنى، ئوغلۇم ئەيسىرەم، مەرهەمەت قىل، بالىلار باغقا — ئالما تېگىگە ئورۇن راسلاپ قويۇپتۇ.

كۆرپە بېسىپ ئولتۇرغىن، مامۇق، ياستۇقنى قولتۇقۇڭغا قىسىپ يانپاشلا. هە، مانا شۇنداق. بالىلار چاينى ئۈزۈلدۈرمەڭلار. گەپ ئۇزۇن، تېخى ئەمدى باشلاندى، بالام. ئۇنىڭغۇڭنىڭ

زاپاس ئېنتىسى باردۇ ـ ھە؟ ئۇنداق بولسا ياخشى. خوش، قەـ يەرگە كېلىۋېدىما؟

ھـە، راستىنلا خام بازىرىدىكى ئـابدۇقادىر داموللام مەدـ رىسىگە كېلىۋېدۇق. شۇنداق قىلىپ بىز مەدرىسە ھۇجرىلىرىغا جايـ لاشتۇق. ھويلا مىغ ـ مىغ ئادەملەر بىلەن تولغانىكەن. مەن ئۇ كۇنى شۇنداق چارچىدىمكى، ئۇكام، ئون پۇتلۇق يەرنىڭ زىغـ رىنى چالغا بىلەن چاپقاندەك بولـدۇم. نېمىـشقا دەمىـسىنا؟ مەن ئۆمەك باشلىقى ـ دە، بۇ يەردە ئۆمەك باشلىقىنىڭ ئىشى شۇنـ چىلىك جىقكى، ئۇنى بىر دېمە.ئوتتۇز تۆت ئادەمنى ياتاقلارغا بۆلۈش، ئانكىتلارنى تولدۇرۇش، ساقچى ئىدارىـسىدە ئـۆچىرەت تـۇرۇپ پاسپورت ئېلىش، ئۇ يەردىن پوچتىخانىغا كېلىـپ پوچتا ھەققى (بۇ نېمىسكىنتاك) تۆلەش، بانكـىغا بېرىـپ قـىستىلىپ يۇرۇپ ھەربىر كىشىگە ئىككىيۈز ئامېرىكا دوللىرى تېگىشىپ ئېلىش. بۇ يەردە ئىككىمىڭ ئامېرىكا دوللىرى كۆرسەتمىسەك تېخى ساڭا پۇل تېگىشىپ بەرمەيدىكەن دېگىنە! نـاسىر ھـاجىم ئـۇ يەرددىمۇ بىر جـالىق قىلدى جۇمۇ، ئۇكام. مەندىن مىڭ دوللار ئېـلىپ ئۆزىـ دىكى سەككىز يۈز دوللارغا قوشۇپ كۆرسىتىپ ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋالدى. ماڭا قايتۇرۇپ بەرگەن مىڭ دوللاردىن ئىككى قەغەز كەم چىقـ تى جۇمۇ، ئۇكام. بۇنى قانداقمۇ ھاجىمغا دېـگۈلـۈك، بـەلكى، قېرى ئادەم چۈشۈرۈپ قـويغاندۇ ياكـى بىرى ئېلىۋالغاندۇ.لېكىن مەن نېمىلا بولمىسۇن ئىشنىڭ پۈتكىنىگە خـۇشال. كـەچتە ھېـ رىپ ياتاققا كەلىسەم يەنە ھاجىمنىڭ جېدىلى. ئادەم ياتىدىغان ئۇچ كارىۋاتقا ھاجىم ئۆزىنىڭ يۈك ـ تاقىنى قـويۇۋالغانىكەن، ئۇچ ئادەممىز تالادا قاپتۇ. ھاجىمنىڭ يۈكلىرىنىڭ تولىلىقىنى دېمەپتىمەن تېخى، مېنى چارچىتىپ ھالىمدىن كەتكۈزگەنمۇ شۇ يۈكلىرى ئىدى. ئۆمەك باشلىقى بولغانلىقىم ئـۈچۈن بىرمۇ ئا ـ دەمنىڭ يۈكىنى تالادا قويماسلىقىم لازىم ـ دە. مـەن توشىماي كىم توشۇيىتتى ئەمىسە. قارا تەرگە چۈمـگۈچە يۈك توشۇدۇم، ئۇكام.

بۇ چاغدا قۇرئاندىكى ھىلىقى بەش يۈز ھالال ـ ھارام، ناسىر ھاجىمنىڭ ھاراملارتىزىملىكى ھەممە ئادەمنىڭ ئېسىدىن چىقىپ كەتكەنىدى. ئاخشىمى ياتاق ماجىراسىدا قاسىم چوقۇر يەنە بۇ گەپنى قوزغىدى:

— ھاجىم، غوجامنىڭ ئېشىكى چۈشەكتە يېتىپ، مالىيى توپىدا ياتسا، بۇ ئېشەك غوجامغا ھالالغۇ دەيمەن؟ — دېدى ئۇ ھاجىمنى مەسخىرە قىلىپ. شۇنىڭ بىلەن ياشلارنىڭ ئېغىزلىرى ئېچىلدى:

— مولىلىنىڭ دېگىنىنى قىل، قىلغىنىنى قىلما!

— ھەممىنى مولىلا بىلىدۇ، مولىلا قوپۇپ كۆلگە!...

— پاھ، ھاجىم، ئون تاي مال ئېلىپ مېڭىپىتىلا، تاموژنا بىلەن پۈتۈشۈپ قويلىمۇ نېمە؟

ھاجىم ئۇ چاغدا شۇنداق بىر ئادەمگە ئۆزگىرىۋالدىكى، قويۇۋەر، ئۆزىنىڭ ئىززەت ـ ئابرويى، تەقۋادارلىقى ۋە يول بويى قىلغان ۋەز ـ نەسىھەتلىرىنى ئون تاي مال ئۈچۈن يۇنىدىدەك تۆكۈپ تاشلاپ، ھارسىز، بىچارە، پاكىغا ئايلىنىۋالدى. ئۇ، قارا يەكتەك ئۈستىدىن كۆك پوتا باغلاپ، ئاق شاپاق دوپپىسىنى كۆزىگە چۆكۈرۈۋېلىپ، كارىۋاتتا تۇگۇلۇپ ئولتۇرۇۋېلىپ ھەممە زەربە، ئاھانەتلەرگە چىداشلىق بەردى. ئېكىن مەن چىدىمىدىم:

— بولدى، يۈرۈڭلار، كارىۋات يېتىشمىگەنلەرنى مەن مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرىمەن، — دېدىم ئاخىر ئورنۇمدىن تۇرۇپ.

ھاجىمنىڭ شۇ كۈنلەردىكى بىچارە، مىسكىنلىكىنى ئويلىسام كۈلگۈم كېلىدۇ، ئۇكام. ئازراق پايدا ئۈچۈن ئۆزىنى خورلاش، باشقىلارغا يېلىنىش، باشقىلارنىڭ ئايىغىدا ئۆمىلەش بىز ئۇيغۇرلاردىلا بار ئەيىبمۇ ياكى باشقا مىللەتلەردىمۇ بارمۇ؟ بۇنى مەن بىلمەيمەن، سەن ياخشى بىلىسەن، ئۇكام.

يېرىم كېچىدە بىرى مېنى ئېغىتىپ ئويغاتتى.

— بۇ مەن، ناسىر ھاجىم، — دېدى ئۇ مەن چالا ئوي-

ئانغاندىن كېيىن پىچىرلاپ، — يۈرۈك، باشلىق، تالاغاچقىسىڭىز ۋە سىز ماڭا مەسلىھەت بەرمىسىڭىز بولمىدى.

بىز ھويلىغا چىققاندىن كېيىن ئۇ پىچىرلاپ تۇرۇپ:

— سىز راستتىنلا ھېچقانداق مال، سوۋغا ـ سالامسىز يولغا چىقتىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— شۇنداق، تەقسىر، ھەج قىلغىلى چىقتىم.

— تائىقتا تۇغقانلىرىم بار دېۋېدىڭىزغۇ؟

— شۇنداق، شىرەم تۇغقان.

— ئۇنداقتا مۇنۇ تۆت كوپتىنى ئېلىۋېلىڭ، قۇرۇق قول بارغاندىن ياخشى. سىز تولا خام ئادەم ئىكەنسىز.

مەن كوپتىلارنى قوبۇل قىلدىم ھەم ئىككى يۈز سوم تەڭلىدىم.

— ياق، بۇ مېنىڭ سىزگە قىلغان ياردىمىم. سىز ماڭا كۆپ ياردەم قىلدىڭىز. ئۇمەك باشلىقنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئەزالارنىڭ بۇرچى. بۇنى ئوتتۇز تۆت، ياق ئوتتۇز ئۈچ ئەزانىڭ ئىچىدە بىر مەنلا چۈشىنىدىغان ئوخشايمەن!

— ئېسىمگە سالغانلىرىمۇ چوڭ ياردەم، تەقسىر، شۇنداقتىمۇ بىكارغا ئالالمايمەن!

— ماقۇل ئەمىسە، دانىسى ئەللىك كويدىن ئەمەس، قىرىق بەش كويدىن ئۆز باھاسىدا بولسۇن، پۇلنى يۈرتقا بارغاندىمۇ كېيىن بەرسىلە.

بىرئازدىن كېيىن ئۇ:

— مېنىڭ ئىككى تاي يۈكۈم سىزنىڭ پاسپورتىڭىز بىلەن تاموژىنىدىن ئۆتسە قانداق دەيسىز، تەنجاڭ!

ئۇ بىردەمدىلا خەنزۇچىلاپ «تەنجاڭ» (تۇەنجاڭ — ئۆمەك باشلىقى دېمەكچى) دېگەن سۆزنىمۇ ئىشقا سالدى. مەن ئۇنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلدىم. ئەتىسى ماللار ئۆتكۈزۈلۈپ بولۇپ، بىز قەشقەردىن پاكىستانغا قاراپ يولغا چىقتۇق. ھەممە ئادەم ھايا ـ جانلانغان، ھويلىلار، كوچىلار خوشلاشقۇچىلارنىڭ يىغا ـ زارە،

هۆكمەت، تىلاۋەت دۇئالىرى بىلەن تولغان، ماشىنىلارغا يۇرت - يۇرت بويىچە ئورۇنلاشقان ھەج ئەھلى. ئۆز ئۇرۇغ-تۇغقان، ئەل - ئاغىنە، يۇرت - جامائىتى بىلەن ئەنە شۇنداق خوشلىشۋاتقاندا، بىزنىڭ ناسىر ھاجىم قايتىدىن جانلاندى. ئۇ قارا پەشمەت ئاپئاق كۆڭلەك، چىرايلىق ئورالغان سەللىسى، تۆت چاسا چىرايلىق ساقلى بىلەن ھەممە ئادەمنىڭ دىققىتىنى تارتىماقتا ئىدى. ئۇ سۆزلىمەكتە، ئايەت ئوقۇماقتا، كەينى - كەينىدىن دۇئا قىلماقتا ئىدى. پۈتۈن خەلق ئۇنىڭ ۋەز نۇتقىنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلىماقتا:

— ھەج قىلغىلى ماڭغان ھەربىر مۇسۇلمان خۇدادىن باشقىنى ئويلىماسلىقى، پەرھىز ئادا قىلغىلى ماڭغان ھەربىر ئۇممەت خۇدانىڭ بىر نامىدىن باشقا نامنى تىلغا ئالماسلىقى، دىلغا پۈكىمەسلىكى لازىم. كىمدەكىم مال - دۇنيا، ئالتۇن - كۈمۈش ۋەسۋەسىگە چۈشىدىكەن، ئۇنداق ئادەمنىڭ قىلغان ھەجى قوبۇل بولمايدۇ... ۋالىنىمە تەكۋە كەلەلمۇللىك، لاشەرەكەلەك!

ئەنە شۇنداق، بالام ئەيسەرەم، بىز خەق مەنپەئەت ئۈچۈن ھەممىنى قىلالايدىكەنمىز، بىچارە بولىدىغان، ئۇششۇق بولۇۋالىدىغان جايدا ئۇنىمۇ قاملاشتۇرالايدىكەنمىز. مەرتىۋە، ئابروي تالىشىدىغان سورۇن تېپىلسا باشقىلارغا زادىلا ئۇلۇش قالدۇرمايدىكەنمىز.

ئوپالدىن ئۆتۈپ تاقىر تاغقا ياماشقاندىن كېيىن، ھاجىم بېشىنى مۇرەمگە قويۇۋېلىپ شۇنداق خورەك تارتتىكى، بۇ خورەك تاكى قاراڭغۇ چۈشكەنده تاشقورغانغا كەلگۈچە ماشىنىدىكى ھېچ ئادەمگە ئارام بەرمىدى. ياشلىرىمىزنىڭ ئاغزى ئېچىلدى:

— ئون تاي مالنىڭ ئالتىسى تاموژنىدىن ئۆستىلىق بىلەن ئۆتتى. تۆت تاي مال ئورۇندۇقنىڭ ئاستىدا، ماشىنىنىڭ ئۆستىدە خاتىرجەم بولۇۋالغان ھاجىم بۇنچىلىك ھۆركىرىمەيتتىمۇ ئەمىسە!

— ھاجىمدىن سورىۋالماپتىمىز - دە، كۆل بۇقىسى ھۆر-

كىرىگەندەك ئاڭلىنىدىغان خورەك ھالالمىدۇ، ھارامىدۇ؟

ــ ھەي يىگىتلەر، ياخشى گەپلەرنى قىلايلى، ئازار بولـ دىغان گەپلەرنى قىلمايلى.

مەن ھېلىدىن ھېلىغا ياشلارنى نەسىھەت بىلەن توسۇۋالـ مەن. ھاجىم بۇ تاپا ـ تەنىلەرنى نەدىن ئاڭلىسۇن، ئۇنىڭ ئۇ- چۇن مەن ئازابلىنىمەن، خىجىل بولىمەن. بۇ ئازاب، خىجالەتـ چىلىك، مېنى ئۇنىڭ يۈكلىرىنى توشۇغاندىنمۇ، تاموژنىدىن ئۇ- نىڭ يۈكىنى ئۆتكۈزىمەن دەپ خادىملارغا يېلىنغاندىنمۇ بەك- رەك تەرلەتتى، ئۇكام.

تەرلەپ ـ پىشىپ، ھېرىپ ـ چارچاپ، ھاۋاسى شالاڭ تـاغ ئۈستى «مىڭتېكە» (خۇنجىراپ) ئېغىزىغىمۇ كەلـدۇق. مـەن بـۇ يەرنى مىڭتېكە دېيىشنى لايىق كۆرۈۋاتىمـەن. ئارىمىـزدا خېلـى بىلىملىك ئادەملەرمۇ بار ئىكەن. «خۇنجىراپ» دېگەن سۆز پارسـ چە «قان ئاقار دەريا» دېگەن بولىدىكەن. بۇ يەرنىڭ ئۇيغۇرچە مىڭتېكە دېگەن ئىسمىمۇ بار ئىكەن ئەمەسمۇ. بىز نېمىشقا ئۇيـ غۇرچە يەكەن دەرياسى، مىڭتېكـە دېگەن سۆزلەرنـى قوللانمـاي «زەرەپشان»، «خۇنجىراپ» دېگەندەك پارسچە سۆزلەرنـى قوبـۇل قىلىمىزكىنتاڭ!

ماقۇل، گەپنى شاخلاتماستىن ئاشۇ «مىڭتېكە» ئېغىزىغا كېـ لەي. بۇ يەردە بىزنـى قەشقـەردىن ئە كـەلگـەن ماشىنىلار يەر- گە چۈشۈردى ـ دە، بىز چېگرىدا تەكشۈرۈشتىن ئۆتۈپ ئاندىن يەنە قايتىدىن ماشىنىلارغا ئولتۇرۇپ، پاكىستانغا قاراپ ماڭدۇق. مانا شۇ يەردە ھەممە ئادەمنىڭ ئەستەر ـ پاختىسى چۈۋۈلىدىغان گەپ ئىكەن.

ئۈستى سۈلياۋ بىلەن يېپىلغان تەكشۈرۈش ئۆيلىرىگە ھەـ مە يۈكنى كۆتۈرۈپ ئەكىرىدىغان گەپ ئىكەن. بۇ يەردە ھېچكىم- ھېچكىمگە ياردەم قىلمايدىكەن. ئادەملەر سەمىمىيەت، راستچىللىق دېگەنلەرنى مانا مۇشۇ يەرلـەردە تامامەن ئۇنتۇشىدىكـەن. مـەن

ئاران ـ ئاراتلا نەپەس ئېلىپ يانىدىكى ئاشخانا سايىسىدە ئول تۇرۇپ تەكشۈرۈشتىن ئۆتۈۋاتقان خوتەن ھەج ئۆمىكىدىكىلەرنىڭ قىزىقچىلىقىنى كۆرمەكتىمەن. بۇ يەردە خالتىلار ئۆلچىنىدۇ، تالونلار تەكشۈرۈلىدۇ، بەلگىلىمىدىن ئارتۇق مالىلار تۇتۇپ قېلىنىپ، مال ئىگىلىرىنىڭ قوللىرىغا تالون بېرىلىدۇ، ئۇ تالون بىلەن ھەج قىلىپ قايتقاندا تۇتۇپ قېلىنغان ماللىرىنى قايتۇرۇپ ئېكىتىدۇ. بىزنىڭ ھەج قىلغۇچىلىرىمىزنىڭ پەم ـ پاراستىگە ھەيران قالدىم. بىر خالتىنى تارتقۇزۇپ بىرنەچچە خالتىنى ئۆتكۈزۈۋاتقان، مومايلارنىڭ بويۇنلىرىغا، بىلەكلىرىگە قات ـ قات مەرۋايىت باغلاپ، ھەتتا تەكشۈرۈشتىن ئۆتۈپ بولغانلارغا ئۇسۇتىلىق بىلەن ماللىرىنى شۇڭغۇتۇپ بېرىش ئارقىلىق ماللىرىنى ئۆتكۈزۈۋاتقانلار ماڭا ئۆز ھۈنەرلىرى بىلەن كۆرۈنۈپ تۇرماقتا. تاموژنا خادىملىرىنىڭ سەگەك كۆزلىرى، مول تەجرىبىلىرى بىزنىڭ ھەج قىلغۇچىلىرىمىز ئالدىدا ئۆز رولىنى يوقاتقان.

مەن ئۆزۈم بىلەن بىللە نەچچە كۈنلەپ سەپەر قىلغان، ئادەتتە ئۆز گېپىنىمۇ ئوڭلاپ قىلالمايدىغان، ناچار كېسىنگەن دېھقانلارنىڭ بۇنچىلىك ماھارەتنى ئۆگىنىۋالغىنىغا ھەيران قالىمەن. مەندىن باشقا ھەممىلا ئادەم مال ئەكەلگەن. ھەممىلا ئادەم تاموژىدىن ئارتۇق ئۆتكۈزۈشنىڭ كويىدا.

ــ ھاجىمىنىڭ ماللىرى ھارام بولىدىغان بولدى،ــ دېدى قاسىم چوقۇر خۇشال بولۇپ، ــ قاراڭلار، بوز يەرگە مۆكۈنگەن دوغداقنىڭ ئۆزى، ئۇنىڭ ماللىرى...

مەن شۇ چاغدىلا يول بويى يېنىمدا ئولتۇرغان، قىلىقلىرى بىلەن جېنىمغا تەگكەن يۇرتلۇقۇم ناسىر ھاجىمنىڭ ئارىسىدا يوقلۇقىنى بايقىدىم. ئۇ، يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا بولۇشىغا تاشلانغان مىشكاپ، خالتا، چامادانلار ئارىسىدا شاپاق دوپپىسىنى كۆزىگە چۈشۈرۈۋېلىپ مۈكچىيىپ يۈرەتتى. ياشلارنىڭ ئاغزى ئېچىلدى:

ــ مەرۋايىتلىرىنى بوينىغا ئاسارمىكىن بۇ ھاجىم!

— ماللرىنى تارتىۋالسا ھوشىدىن كېتەرمىكىن دەيمەن!
— ھەي ئەمەتجان، ھېچ بولمىسا ماللرىنى تارازا يېنىغا ئەكېلىشىپ بەرسەڭ بولىمىدۇ، ئۇنتۇما، قېرىلارغا يارىدىم قىلماق ھالال!
— ھارامنى كۆتۈرمەك ھالال دېگىنە!
— ئاپلا، ھاجىم ھېلىقى ھاراملارنىڭ تىزىملىكىگە ئۆلچەمدىن ئارتۇق مال ئېلىش ھارام دېگەننى كىرگۈزمىگەنكەن - دە!
— ھاي يىگىتلەر، يۇرۇڭلار يارىدىم قىلايلى بىچارە بوۋايغا!
مەن يەنە ئىككى - ئۈچ يىگىت بىلەن ھاجىمغا يارىدىم قىلىشقا باردىم.
— ئەي... ئەزالىرىغا قارىمايدىغان قانداق ئۆمەك باشلىقىمەن، ئەپەندى!
ھاجىم بىرنەچچە مىنۇتنىڭ ئىچىدىلا قېرىپ - مۇكچىيىپ، قاريداپ - سارغىيىپ كېتىپتۇ. ئۇ خۇددى بەزگەكتەك تىترىمەكتە ئىدى. مەن يۇمشاق كۆڭۈل ئادەم ئىكەنمەن. ئۇنىڭغا بىر-دىنلا ئىچىم ئاغرىپ قالدى:
— ماۋۇ ئىككى بوپىنى مەن ئۆتكۈزۈپ بېرەي، يەنە نېمىلىرى بار، تەقسىر؟
ئۇ، قوينىدىن بىر كىر خالتىنى ئالدى. خالتا ئېغىر ئىدى.
— مەرۋايىت، — دېدى ئۇ ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ماڭا قاراپ يېلىنىپ، — بىرىنىڭ ئامانىتى ئىدى. ناھايىتى بەش كىلو...
— ئەكېلىڭ، مەن ئۇنى ئۆتكۈزۈشۈپ بېرەي.
مېنىڭ ئۆمەك باشلىقى ئىكەنلىكىم شۇ يەردە ھەممىنىڭ يادىغا كەلدى. مەنمۇ شۇ يەردىلا ئۆزۈمنى راست باشلىق ھېس قىلدىم: ھاۋا يېشىمەي ھالسىرىغان قېرىلارغا ئۇسسۇزلۇق تېپىپ

بېرىش، ماللارنى رەتلىك تىزىش، ئەزالارنىڭ پاسپورت، ئانكىت-
لىرىنى رەتلىشىپ بېرىش، يۇقىرى بېسىملىق قازاندا پىشقان
كۆكتاتسىز سۈيۇقئاشقا ئادەملەرنى ئىنساپ بىلەن ئۆچىرەت ساق-
لاشقا دەۋەت قىلىش، ھەممە ئادەمگە يېتىپ بىر ئادەمگە يەتمە-
گەندە، سۈيۇقئاش يەتمىگەن شۇ بىر ئادەم بىر مەن ئۆزۈم بو-
لۇپ قېلىش، تېخى سۈيۇقئاش تالىشىپ بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىپ
ئاخىرىدا ياقلىشىپ قالغان ئۇيغۇرلىرىمنى ئاجرىتىپ قازى بو-
لۇپ ماجىرا سوراش، مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆمەك باشلىقىنىڭ
قىلىدىغان ئىشلىرى. ئەلۋەتتە بۇ ئىشلاردا ھەركىم مېنى ئەسلەيـ
دۇ - دە، بالام.

ئۆمەك باشلىقى بولغانلىقىم ئۈچۈن باشقىلارنىڭ قانۇنغا
خىلاپ قىلمىشلىرىغا سۈكۈت قىلدىم. بۇنىڭ ئازابى ئازمۇ، بالام.

بىز يېزىدا خۇددى قويدەك ياۋاش، شەبنەمدەك تازا ئۆسـ
كەن ئادەملەر. راستنى راست، يالغاننى يالغان دەپ ئادەتلەنگەن.
ھۆكۈمەت بىرنېمىنى بىلمىسە چېگرىدىن ئۆتكۈزۈلىدىغان مالغا
چەك قويامدۇ؟ لېكىن بىزنىڭ ئادەملەرنىڭ ھەممىسلا مۇشۇ
چەكنى بۇزدى. بۇزغاندىمۇ يوق قىلدى دېگىنە. بۇنىڭ ئازابىنى
بىرلا مەن تارتتىم. نېمىشقىمۇ مۇئەللىم بولغاندىمەن؟ دەپ ئويـ
لىدىم، ئۇكام. ساختىلىق، يالغانچىلىق، ئالدامچىلىق تەرىپىدە
تۇرۇش قانچىلىك ئازاب - ھە؟ لېكىن چېگرىدىن ئۆتۈپ بولـ
غاندىن كېيىن ئازابقا ئازاب قوشۇلدى: مەن ھاجىمنىڭ مالىلـ
رىنى سالامەت ئۆتكۈزۈشۈپ بېرىش ئۈچۈن ئەزالارغا نەسىھەت
قىلدىم. ئەزالار قولىمۇ قول قانات يېيىپ ئۇنىڭ ھەممە مېلىنى
ئۆتكۈزۈشۈپ بەردى. ئۇنىڭ ھەممە مەرۋايىتلىرىنى ئۆمىكىمىزـ
دىكى ئايالار بويۇنلىرىغا باغلىشىپ ئۆتكۈزۈشۈپ بەردى. لېكىن
مەن ساناپ، ئۆلچەپ ئۆتكۈزۈۋالمىغان مەرۋايىتنى ھاجىم مەنـ
دىن ساناپ ئۆتكۈزۈۋېلىپ، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ ناله قىلىشـ
قا باشلىدى:

— كىشىنىڭ ھەققى ھارام، مېنىڭ بەش تىزىق مەرۋايىتىم كەم تۇرىدۇ. كىم ئالغان بولسا قىلغان ھەجىسى قوبۇل ئەمەس! — دېدى ئۇ ماشىنىدا ئۆزىدە تۇرۇۋۇپلىپ ۋارقىراپ. مەن ئۇنىڭ پېشىنى تارتتىم:

— ئاياللارغا ئازار بولىدۇ ھاجىم، تارتقان زىيانلىرىنى مەن تۆلەپ بېرەي، ۋارقىرىمىسلا!

ھاجىمنىڭ دېگىنى بويىچە پۇل تۆلىدىم. بۇنىڭ كارى چاغلىق. سېنىڭ بەرىبىر يانچۇقۇڭدىكى پۇلىمۇ باشقىلارنىڭ، ئۇكام. لېكىن ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنى بولۇپمۇ كۆيۈمچان ئاياللارنى ناھەق قارىلاش، ماڭا ئوخشاش «ئىنساپ دالالەتچىلىرى»گە تولىمۇ ھار كېلىدىكەن.

مەن قالغان پۇتۇن سەپەر داۋامىدا ھاجىمغا گەپ قىلمىدىم. ئۇنىڭغا ئىقتىدا قىلىپ نامازمۇ ئوقۇمىدىم. ئۇ «مىڭتېكە» ئېغىزىدىن ئۆتكەندىن كېيىنلا قايتىدىن جانلاندى: ۋەز ـ نەسىھەت، سۈرە، ھالال ـ ھارام ھەققىدىكى ئىزاھاتلار، بولۇپمۇ ھەج قىلغۇچىنىڭ سۈپەتلىرى توغرىسىدىكى گەپلىرى پۇتۇن يول بويى توختىمىدى.

ئاخىر ئاجايىپ ئېگىز تاغلاردىن، تىك قىيالاردىن، قورقۇنچلۇق سۇ بويلىرىدىن سالامەت ئۆتۈپ، كوئېنلۇن ـ ھىمالايا تاغلىرىنىڭ تۇتىشىدىغان جايىدىكى ئۆتەڭ — سوس شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. بىز بۇ يەردە بىزنى قەشقەردىن ئەكەلگەن شوپۇرلار بىلەن خوشلىشىپ پاكىستان ماشىنىلىرىغا چىقتۇق. مەن باشقىلارنىڭ خىزمىتى بىلەن بولۇپ ئورۇن ئىگىلىمىگەنىكەنمەن، ئالدىنقى قاتاردىن ماڭا قالدۇرۇلغان ئورۇنغا ھاجىم ئۆز چامادانىنى قويۇۋاپتۇ. مەن ئۇن ـ تىنسىز ئەڭ كەينىگە بېرىپ ئولتۇردۇم.

— پەخرىدىن ئەپەندىم، چامادانىنى ئېلىۋېتىپ ئالدىدا ئولتۇرسىلا، — دېدى قاسىم ئورنىدىن تۇرۇپ، — چامادان ئارقىدا تۇرسىمۇ بولىدۇ.

— ياق، ياق، ئۇكام قاسىم، ماشىننىڭ كەينى ئازادىكەن، پۇت - قولۇمنى سۇنۇپ ئولتۇرغىلى قوي!

هاجىم ماڭا ئالىيىپ قاراپ قويدى.

پاكستانلىق ساھىبخان — چاڭگا ساقاللىق ئادەم بىزنى شەھەرنىڭ سىرتىدىكى دۆڭگە جايلاشقان مەسچىتكە باشلاپ باردى. بۇ چاغدا ناسىر ھاجى ئانچە - مۇنچە ئوردۇ تىلى بىلگەنلىكى ئۈچۈن دەرھال ئالدىنقى سەپكە ئۆتۈۋالدى. مەسچىت ئالدىدا شۇ يەرنىڭ ھاكىمى، شەھەر چوڭلىرى بىزنى قارشى ئېلىپ تۇرۇشقانىكەن. ھەربىر ھەج ئۆمىكىنىڭ باشلىقلىرى ئاۋۋال چۈشۈپ ئۇلارنىڭ قارشى ئېلىشى ۋە ئۆمەك باشلىقلىرىنىڭ بوينىغا ئاسىدىغان ئالاھىدە چەمبىرەكنى قوبۇل قىلىدىغان گەپ ئىكەن. مانا شۇ چاغدا ناسىر ھاجىمغا قايىل قالدىم. مەن ئارقىدىكى ئورنۇمدىن قوزغالغىچىلا ئۇ خۇددى ياش يىگىتلەردەك تېتىكلىشىپ نەلەردىدۇ كىيىپ ئۇلگۈرگەن چۈچۈنچە پەشمەت، چىرايلىق سەللىسى بىلەن سۈرلۈك قىياپەتكە كىرىپ ساھىبخانلارنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى ۋە ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ چەمبىرەكنى قوبۇل قىلىپ بوينىغا ئېسىۋالدى. بىزگە كەڭ زالدا بىر قاچىدىن ئاچچىق - چۈچۈك سۈيۇقئاش تارتىلدى. ھاجىم يۇقىرىدا، بىز پەگاھدا ئولتۇرۇشتۇق.

— پەخرىدىن ئەپەندىم، بىز سىزنى ئۆمەك باشلىقى قىلىپ سايلىغان، نېمىشقا ئورنىڭىزنى تارتقۇزۇپ قويىسىز؟

— ھۇرمەتنى ھاجىمغا ئۆتۈنگىنىم تۇغرا، ئۇكام قاسىم، قورساقنى كەڭ تۇتايلى! — دېدىم مەن چىن دىلىمدىن ھاجىمغا قايىل بولۇپ.

بىزنىڭ ياشلارنىڭ ئاغزى ئېچىلدى:

— جاپاغا سىز، راھەتكە ئۇ!

— جاپاغا سىز، ئابرويغا ئۇ!

— ھالالغا سىز، ھارامغا ئۇ، ۋۇي ھاجى بولماي قالغان لەنىتى!

— هاي، قويۇڭلار، كىشىگە ئازار بولىدىغان گەپلەرنى قىلمايلى!

ئاجايىپ ئېگىز تاغلارنى مەن شۇ يەردە كۆردۇم. بۇلۇتلارنىڭ ئۈستىدە، ئاسماننىڭ قەھرىدە تۇرىدىغان بۇنداق قارلىق ئېگىز چوققىلارنى مەن كۆرمىگەنىكەنمەن. ئۇ يەرنىڭ يوللىرىچۇ؟ ئۈستۈڭ تىك قىيا، ئاستىڭ بۇزغۇنلۇق دەريا، ئاسمانغا قارىساڭمۇ يەرگە قارىساڭمۇ بېشىڭ قايىدۇ. پاكىستان شوپۇرلىرىغا ئاپىرىن! ئاشۇنداق خەتەرلىك، ئىگىرى - بۇگرى يوللاردا ماشىنىنى تۈزدە ھەيدىگەندەك ھەيدەيدىكەن. ئۇكام مەن باشتا قورقتۇم، ئەندىكتىم، ئاستا - ئاستا كۆندۈم. لېكىن، ھاجىم شوپۇرلارنى بىردە ئۇيغۇرچە، بىردە ئوردۇچە، بىردە ئەرەبچە ھەتتا بىردە خەنزۇچە تىل بىلەن شۇنداق تىللىدى، قارغىدىكى ھاجىمنىڭ قارغىشىنىڭ ھېكمىتى بولغان بولسا، ئاشۇ شوپۇرلار غۇلاپ ئۆلگەن بولار ئىدى. مەن ئاخىر ئارقىدىكى ئورنۇمدىن ھاجىمنىڭ يېنىغا كەلدىم. بۇ قېتىم غەزىپىمنى يوشۇرالمىدىم:

— ئۇ سىزنىڭ جامائىتىڭىز ئەمەس، چەت ئەللىك، ماۋۇ تىللىرىڭىزنى توختىتىڭ تەقسىر.

— سەن پەخرىدىن بىزدەكلەرگە ئۆلۈم تىلەيسەن، يامان نىيەت بىلەن بۇ سەپەرگە چىققانسەن!

ئۇ ماڭا يەيدىغاندەك ئالىيىپ قارىدى. مەن ئۇنىڭ ئىككى قېتىم «سەن» دېگىنىگە خاپا ئەمەسمەن: «يامان نىيەتلىك» دېسىمۇ مەيلى، لېكىنزە بىزنى تېزرەك قارارگاھىمىزغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن جاپا چېكىۋاتقان مېھماندوست پاكىستانلىق شوپۇرنى «ئاستا ماڭىدىك» دەپ تىللىغىنى ماڭا بەكمۇ ھار كەلدى. بىر چەت ئەللىكنىڭ ياخشى نىيىتىگە بىشەملىك بىلەن ھۇجۇم قىلغۇچى نەق مېنىڭ يۇرتلۇقۇم، مېنىڭ ئۇيغۇرۇم ئەمەسمۇ؟ بۇنىڭغا ئادەمنىڭ زەردىسى ئۆرلىمەمدۇ ئۇكام!

سەپەر ئاخىرلاشتى. بىز يېرىم كېچىدە راۋالپىندى بىلەن ئىسلامئاباد ئارىلىقىدا ياپىيشىل، مۇنبەت، قاراچىلان تۇپراققا سېلىنغان «ھاجىخانا»غا كېلىپ ئورۇنلاشتۇق. ماشىنىلاردىن مال-لارنى ئىككىنچى قەۋەتتىكى ياتاقلارغا توشۇماق بىر ئېغىر ئەمگەك. ھاجىمنىڭ ماللىرىنىڭ ھەقىقىي مىقدارىنى مانا مۇشۇ يەردە بىلدىم. ئۇنىڭ ھەممە مېلى ئەگەر كىلو بىلەن ھېسابلانسىمۇ بەش - ئالتە يۈز كىلو كېلىدۇ. نېمىشقا دېگەندە، ئۇنىڭ بىر-دىنبىر يارىدەم قىلغۇچىسى بولغان پەخرىددىن ئەپەندى تەرلەپ - پىشىپ، ھارغان - چارچىغىنىغا قارىماستىن، ئۇنىڭ ھەممە يۈك-نى توشۇدى ئەمەسمۇ؟

— نېمىشقا توشۇيسىز دەمسىنا؟ ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ، ئۇ مېنىڭ يۇرتلۇقۇم، ئۇيغۇرۇم، مەن ئۇنىڭ ئۆمەك باشلىقى!

ھاجىخانىنىڭ خەيمىسىدىن كۆرپىلىك، يەردە ئىككى شامالدۇرغۇچ گۈركىرەپ تۇرىدىغان، تورۇستا ئالتە دانە پىرقىرىغۇچ شامال چىقىرىپ پىرقىراپ تۇرىدىغان ياتاقلىرى، قارا ئۇن چەلىپكى، قېتىقى، تۆمۈر قاچىلاردىن قۇيۇپ ئىچىدىغان مۇز-دەك سۈيى پات ئارىدىلا سەپەر ئۇستىدىكى ھەممە كۆڭۈلسىز-لىكلەرنى ئۇنتۇلدۇرۇۋەتتى. مېنىڭ ئىشىم يوق، بەش ۋاخ نامازنى ئوقۇيمەن، راۋالپىندىنىڭ راجى بازىرىغا ياكى ئىسلامئابادتىكى «فەيسال جامەسى» گە بارىمەن - دە، پاكىستانلىق كىراكەشلەر-نىڭ قوڭغۇز سۈرەت، ئورۇندۇقى قاتتىق، سىرلىرى ئۆچكەن ماشىنىلىرىدا ھۇزۇرلىنىپ ئولتۇرۇپ سەيلە - تاماشا قىلىمەن. ھاجىمچۇ دەمسىنا؟ ئۇ ئادەم بەش ۋاخ نامازنىمۇ ھاجىخانا مەس-چىتىگە بارمايلا ياتاقتا ئوقۇيدۇ - دە، ھاجىخانا سىرتىدىكى «ھاجىلار بازىرى» دا ئۆزىنىڭ يىپەك ماللىرى بىلەن مەۋۋايىت-لىرىنى يېيىۋېلىپ ئەتىدىن - كەچكىچە سودا قىلىدۇ، پەقەت خۇپتەندىن كېيىنلا ماڭا ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسىنى تۇتقۇزىدۇ - دە، بىركۈنلۈك سودىسىنى ھېسابلاتقۇزىدۇ:

ـــ شايى ئىككى يۈزىيگىرمە روپىيىدىن بىر مىڭ تۆت يۈز مېتر...
ئۇنىڭ پۇلى كۈندىن ـ كۈنگە كۆپەيمەكتە. ئەكەلگەن ماللىرى بىرگە ئىككى، ھەتتا ئۈچ پايدا بىلەن سېتىلماقتا. لېكىن ئۇ يەنىلا خېرىدارلارنى تىللايدۇ:
ـــ ۋوي پاكىستانلىق پىت كۆزلەر!...
ھاجىم قاتناش، ياتاق، تاماقنى بىكارغا بەرگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە سوددا شۇنچە پايدا كەلتۈرۈۋاتقان پاكىستانلىقلارنى تىللىغىنى ئۈچۈن مەن ئازابلىنىمەن.
مېۋىگە باق، ھاي، چاينى يېگىلاكلار! غىزا تەييار بولغۇچە پارىڭىنى تۈگىتەي، قاندىراق؟ تازا ياخشى بولۇۋاتىدۇ دەمسىنا؟ ناسىر ھاجىمنىڭ غەيۋىتى بولۇپ قالمىسۇن ـ ھە، يەنە؟ ئۇنۇ ئالغۇنى ھاجىم ئاكلاپ قالسا مېنىمۇ، سېنىمۇ جايلىۋېتىدۇ جۇمۇ. نېمە، قانۇن، سىياسەت دەمسىنا؟ بىلىپ قوي، ھاجىم بىز بىلىمگەن قانۇن، سىياسەتلەرنى بىلىدىغان ئادەم. ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم ھاجىمغا يۇقىرىدىن پىكاپ كېلىدۇ. ئاكلىساق، ئۇ پىكاپ ھاجىمنى مۇھىم ئۆگىنىش، مەجلىسلەرگە ئاپىرارىمىش. ھازىر ھاجىم كىم؟ ئۇ بىزنىڭ يۇرتنىڭ «پەيغەمبىرى»، ئۇنىڭ رازىلىقىسىز قىز تالالىق قىلمايمىز، ئۇنىڭ دۇئاسى بولماي تۇرۇپ تەۋەلۇتتىكى ئايالىلارمۇ يەڭگىيەلمەيدۇ، ئۇنىڭ نامىدا بىر كاتتا مەسچىت سېلىندى. «ناسىر ھاجىم مەسچىتى» دېسەك، پاكىستاندىكى فەيسال جامەسى، قەشقەردىكى ھېيتگاھ جامەسى، ئۇرۇمچىدىكى خانتەڭرى جامەسى، غۇلجىدىكى بەيتۇللادەك ھەممە ئادەم بىلىدۇ، بالام. بۇ مەسچىتنىڭ پۇلىنى ھاجىم چىقارغانمۇ دەمسىنا؟ شۇنداق دېسىمۇ بولىدۇ. ھاجىمنىڭ بىر جۈمەدە قىلغان كىتابخانلىقى، بىر دۇئاسى بىلەن، بىزنىڭ يۇرتتىن گۈاڭجۇ، بېيجىڭ، شاڭخەيلەرگە بېرىپ باي بولۇپ قايتقان سودىگەر دېھقانلار بىلەن يېزىمىزدا كارخانا ئاچقان، خىلمۇ خىل ئوقەتلەر

بىلەن بىيىغان دېھقانلار پۇل دېگەننى تۆكۈپ تاشلىدى. بىرلا سودىگەر ئىككى يۈز پارچە گىلەم تەقدىم قىلدى دېگىنە! شۇ- نداق، پۇل سودىگەردىن بولغىنى بىلەن، دۇئا - تىلاۋەت ناسىر هاجىمدىن ئەمەسمۇ؟ ئۇنداق بولغاندىكىن مەسچىتنىڭ نامى «ناسىر هاجىم مەسچىتى» بولىدۇ - دە!

— نېمە، هېكايىنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلاشقا ئالدىراۋاتىمەن دەمسىنا؟ ماقۇل ئەمىسە، نەگە كېلىۋېدىم؟ هە راستىنلا هاجىمنىڭ پاكىستانلىق خېرىدارلارنى تىللىغان يېرىگە كەلگەنىدىم.

شۇ بىر كۈنكى هېسابتىلا هاجىم ئوتتۇزسەككىز مىڭ رو- پىيىگە مال سېتىپ، يىگىرمە مىڭ روپىيە پايدا تاپقان!

هاجىم شۇ كۈندىن باشلاپ ماڭا پۇلنى هېسابلاتقۇزمايدىغان بولۇۋالدى. ئاخشىمى تەرگە مىلىنىپ كىرىدۇ - دە، خۇپتەننى ئال- دىراپلا ئوقۇيدۇ، شامالدۇرغۇچقا قاقلىنىپ يېتىپ هېلىقى خور- كىنى بەھۇزۇر باشلىۋېتىدۇ.

ئىسلامئاباد ئايرودرومىغا ماڭىدىغان كۈنىلا مەن هاجىمنىڭ ماڭا گەپ قىلغىنىنى ئاڭلىدىم. ئۇ خۇشال، چىرايلىق كىيىنگەن هالدا ماڭا هەج ساۋاتلىرىدىن دەرس سۆزلەشكە باشلىدى:

— هەرەمدە ئوقۇغان بىر رەكئەت نامازنى باشقا يەردە ئوقۇغان يەتمىش مىڭ رەكئەت نامازنى بىلەن باراۋەر. هاجى بولماقلىق خۇدانىڭ ۋىسالى ئۈچۈن دەرۋىش بولماقلىق دېگەن سۆز. كۆردىڭىزمۇ، بىزنىڭ ناپىسەنت هاجىلىرىمىز چامادان، سومكى- لارغا نېمىلەرنى تولدۇرۇۋالغان؟ سىزنىڭ سومكىڭىزمۇ سەككىز ئايلىق قورساقتەك، هى هى ... بۇنداق ناپىسەنتلىك قىلىڭىز قىلغان هەجىڭىز راۋا بولمايدۇ، ئەپەندىم. مانا مەن بىرلا كىچىك سومكا بىلەن ...

مەن ئۇنىڭ قانچىلىك مالنى ئامېرىكا دوللىرىغا ئايلاندۇرۇپ بولغانلىقىنى بىلمىگەن بولسام، ئۇنىڭ ماللىرىنىڭ هەممىدىن جىق ئىكەنلىكىگە گۇۋاهچى بولمىغان بولسام بەلكى ئۇنىڭغا خاپا

بولىغان بولار ئىدىم، لېكىن سۆزلىمەي بولمىدى:

— كىمنىڭ راۋاۋ، كىمنىڭ راۋا ئەمەسلىكىگە ھۆكۈم قىلغۇچى بەندە ئەمەس، ئاللا تائالانىڭ ئۆزى، تەقسىر! لاشەرەكەلەك!

مانا شۇ بىر ئېغىز گەپ بىلەن ھاجىمنى رەنجىتىپ قويدۇم. بىز ھەر قۇرى ئون بەش ئورۇندۇقلۇق ئاجايىپ چوڭ ئايروپىلان بىلەن ئىسلامئابادتىن كاراچىغا باردۇق. كاراچىدا ئېھرام باغلىدۇق. يەنە شۇنداق ئايروپىلان بىلەن قىزىل دېڭىز ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ، ئەرەب يېرىم ئارىلى ئۈستىدىن توغرا كېسىپ ئەرەب قولتۇقى بويىغا جايلاشقان جىددە شەھىرىگە كەلدۇق. بۇ سەپەردە ھاجىم بىلەن يانمۇ يان ئولتۇردۇق. لېكىن ھاجىم ماڭا گەپ قىلماق تۇگۈل قاراپمۇ قويمىدى.

جىددە ئايرودروملىرىنىڭ تەكشۈرۈش ئۆيىدە ئەرەب خادىملىرى مېنىڭ چامادانىمنى چۈۋۈپ شۇنچىلىك قاتتىق تەكشۈردى. مېنىڭ يېنىمدا تۇرغان ھاجىم ئۇيغۇرچە «تۈركىي تىللار دىۋانى» نى «لۇغەت» دەپ ئۇقتۇرۇپ بېرىشكىمۇ ئۇنىمىدى ... بىز مەككە مۇكەررەمە شەھىرىگە چۈشتىن بۇرۇن يېتىپ كەلدۇق. مەن «مۇسىلىمە» كوچىسىدىن ناھايىتى تەسلىكتە بىر ئېغىز ئۆي ئىجارىگە ئالدىم. ھاجىمنى شۇندىن باشلاپ يوقىتىپ قويدۇم.

مەن كۈچارابات، قەشقەر رابات، خوتەن راباتقىمۇ ھاجىمنى ئىزدەپ باردىم. لېكىن ھاجىمنىڭ دېرىكىنى ئالالمىدىم. پەقەت ئەرەفات كۈنىلا، بىز مېنادىكى چىدىرلاردىن ئورۇن ئالغان ئاخشىملا ھاجىمنى ئىشتىھا بىلەن توخۇ گۆشى بېسىلغان پولۇ يەۋاتقان ھالەتتە كۆرۈپ قالدىم.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھاجىم!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

— نەلەردە يۈردىلە، ھاجىم؟

— كەلگەن كۈندىن تارتىپ كېچەيۇ كۈندۈز ھەرەمدە بولۇدۇم، ئەپەندىم.

مەنمۇ كەلگەن كۈنلا ھەرەمگە بىرىپ ئىككى رەكئەت نا-
ماز ئوقۇپ، كەئىبنى يەتتە ئايلاندىم، ساقا، مەرۋىنى يەتتە قې-
تىم قاتراپ مېڭىپ تاۋاب قىلدىم. چېچىمنى ئالدۇرۇپ بولۇپ
يۇيۇنۇپ ئېھرامدىن چىقىپ كىيىمىمنى كىيۋالدىم. لېكىن ھاجىم
كەئىبنىڭ يۇمشاق گىلەم سېلىنغان، مۇزدەك سۇ ئۇزۇلمەيدىغان
سالقىن قوينىدا كېچەيۇ كۈندۈز يېتىپ - قوپۇپ، قۇرۇق نان
بىلەن سوغۇق سۇ ئىچىپ ئىبادەت قىلغانىكەن - دە!

— ياتاققا پۇل تۆلەشتىن قاچقان گەپ! — دېدى قاسىم
چوقۇر قۇلىقىمغا پىچىرلاپ، — يىگىرمە مىڭ ئامېرىكا دوللىرى بىلەن
كەلگەن ئادەم بىر ئېغىز ئۆي ئىجارە ئالسا بولماسمىدى. قاراڭ،
قېرى تېكىدەك بىخسىپ - پۇراپ كېتىپتۇ خەسىس ھاجىم!

— ياماں گەپ قىلما قاسىم، سەن پەرھىز ئادا قىلغىلى ئەرە-
فاتقا ماڭغان ھاجىسەن!

ئەرەفات كۈنى مىليونلىغان ئادەملەر ئۆز دۆلەتلىرى بويىچە
قوللىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ تۇتۇشۇپ، ئۆز دۆلەت بايرىقى ئاستىدا
ئەرەفات تۈزلەڭلىكىگە ماڭىدىكەن. ماشىنا، پىيادىلەر توپى چەكسىز،
مەن ئۆمرۈمدە مۇنچىلىك نۇرغۇن ئادەم قاينىمىنى كۆرمىگەنمەن بالام.
كۈن شۇنچىلىك ئىسسىق، ئەللىك گرادۇسىتىن يۇقىرى دېگىنە! لېكىن،
سۇ بىلەن مۇز بايىاشات. مېنىڭ كۆزلىرىم يەنىلا شۇنچە جىق
ئادەملەر ئارىسىدىن ھاجىمنى ئىزلەيدۇ. ھاجىم ھېچ يەردە كۆرۈنۈ-
مىدى. بىز بىر كۈن شۇ تاشلىق سايدا ئىبادەت قىلىپ ئولتۇر-
دۇق. مېنىڭ كۆڭلۈم بىر خۇدادىن باشقا ھېچ نەرسىنى
سېغىنمىدى، بالام، مەن گۇناھلىرىمغا كەچۈرۈم سوردىم،
ئەڭ ئالىي تىلەكلىرىمنى بايان قىلدىم. گۇناھلىرىم ئۈچۈن خۇ-
دادىن كەچۈرۈم سوراۋېتىپ ھاجىمنى يادىمغا ئالدىم. نېمە ئۈ-
چۈن ئۇ كىشى يادىمغا چۈشكىنى ئۆزۈمگىمۇ قاراڭغۇ، ئىشقىلىپ
ھاجىم يادىمغا كەلدى. تازا شۇ چاغدا نەچچە مىڭلىغان دۇئا -
تىلاۋەت قىلغۇچىلار ئارىسىدىن ھاجىمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قال-

ددم. قانداق تونۇۋالدىمكى، بۇ ئۆزۈمگىمۇ قاراڭغۇ، هاجىم تاشـ لىق يەردە تىزلىنىپ ئولتۇرۇۋۇپلىپ، ئالىقانلىرىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈۋۇپلىپ، يىغلاپ تۇرۇپ دۇئا قىلىۋاتقانىكەن. ئۇنىڭ بار ئاۋازى بىلەن چىرقىراپ:

— خۇدايىم، خۇدايىم! — دەپ ۋارقىرىغىنى، هۆكۈرەك ئېتىپ يىغلىغىنى، شۇ چاغدىكى كۆزلىرى يۇمۇلغان، ساقاللىرى تىترىگەن هالىتى، ئېھرام ئىچىدىن يېرىم يالىڭاچ چىقىپ تۇرغان تېرىلىرى بوشاشقان، لاي توپا باسقان گەۋدىسى هېلىمۇ كۆز ئالدىمدا تۇرۇپتۇ بالام. مېنىڭ هاجىمغا تولىمۇ ئىچىم ئاغرىدى. مەن ئۇ- نىڭ هەممە يارامسىزلىقلىرىنى ئۇنتۇپ، هاجىم ئۈچۈن خۇدايىم- دىن ئەپۇ - مەغپىرەت تىلىدىم بالام.

شۇنىڭدىن كېيىن هاجىمنى كۆرمىدىم. بىز سەئۇدى ئەرەبىس- تاندىكى هەج پەرزى ئادا قىلىش ئىشىمىزنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، تۇركۇم - تۇركۇمگە بۆلۈنۈپ كەلگەن يولىمىز بىلەن پاكىستانغا قايىتتۇق.

يولدا كېتىۋېتىپ يېنىمدىكى ئەمەتجان بىلەن قاسىم چوقۇردىن:

— ناسىر هاجىم يەنە مەككە مۇكەررەمدە قالدىغۇ دەيمەن، ئاڭلىسام كەئىبىگە كىرىۋاپتۇدەكقۇ؟ — دەپ سوردىم.

ئەمەتجان قاسىم چوقۇرغا قاراپ كۈلۈپ قويدى:

— دەڭلا قاسماخۇن، هاجىم نېمىلەرنى قىلدى؟ — دەپ سوردى.

— سەن دېمەمسەن شېرىكلىشىپ ئوقەت قىلغان سودىگەرلەر بولغاندىكىن...

— ئەپەندىم، هاجىم كەئىبىدە قالمىدى، ئۇ هازىرپاكىستاندا، — دېدى ئەمەتجان مازاق ئارىلاش كۈلۈپ قويۇپ، — ئۇ توپتوغرا يىگىرمە تاي چىكەن، ئون تاي بۆرتەمشال بىلەن كەشمىر ياغلىق تويۇڭ قىلدى (پوچتىدىن سالدى)، ئۆزى بىلەن يەنە ئون تايدەك مال ئېلىپ ماڭدى!

— بىر مىڭ يەتتە يۈز رىيالدىن تۆت پىدىيون ئالغىنىنى

كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، — دېدى قاسىمۇ قوشۇمچىلاپ.

مەن مۇسغىلە كوچىسىدىكى سەئۇدى ئەرەبىستان پۇقرالىقىغا ئۆتكەن ئۇيغۇر دۇكاندارلاردىن ئاشۇنداق تاي - تاي مال ئېلىۋاتقان سۆدىگەرلەرنى كۆپ كۆرگەن، لېكىن ھاجىمنى كۆرمىگەنىدىم.

— نېمە، ئىشەنمەمسىز مۇئەللىم؟ — دېدى قاسىم كۈلۈپ، — ئۇ ھەممە مالنى مەككىدىن ئەمەس، مەدىنە شەھىرىدىن ئالدى. شۇ يەردىن پوچتىغا سالدى. نېمىشقا بىزدىن بالدۇر كەتتى دەمسىز!؟ مۇئەللىم سىز بەكمۇ تۇز كۆڭۈل - دە. ئۇ قالغان مالنى پاكىستاندىن ئالىدۇ، ئۇ شۇ تاپتا جەزمەن راۋالپىندىدىكى قەشقەر خوۋۇزدا يېتىپ - قوپۇپ، راجى بازاردىن ئەرزان مالىلارنى ئېلىپ پوچتىدىن ماڭغۇزۇش بىلەن ئاۋارە، ئۇ ھاجىم ئەمەس، سودىگەر!

— قاسىم ئۇكام، ھاجىمنىڭ يامان گېپىنى قىلمىغىنا، بۇ ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىم ھەج قىلىشى، بىرىنچى قېتىم ھەج قىلىپ ھاجى نامىغا خىلاپ ئىشلارنى قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۇ قېتىم خۇدايىمدىن گۇناھلىرى ئۈچۈن ئەپۇ سوراپ ئىككىنچى قېتىم ھەج قىلغىلى كەلگەن ئادەم. ئۇنىڭ ئاز - تولا پۇل تاپقىنىغا كەلسەك، ئۇ بۇ پۇلنى ساۋابلىق ئىشقا سەرپ قىلماقچى، ئۆزى شۇنداق دېدى ئۇكام!

بىزنىڭ سۆھبىتىمىز تېزلا ئاخىرلاشتى.لېكىن مېنىڭ ھاجىم توغرىسىدىكى ئوي - خىياللىرىم ئاخىرلاشمىدى، مەن يول بويى ھاجىم توغرىسىدا ئويلاندىم: بىزنىڭ ھۇرمەتلىك ئادەملىرىمىزنىڭ ھەممىسلا ھاجىمدەك ھەم خەلقنى، ھەم خۇدانى ئالدايدىغان ساختىپەزلەرگە ئايلىنىدىغان بولسا، بىزدەكلەرنى، بولۇپمۇ ئاق كۆڭۈل، ياۋاش - يۇمشاق ئادەملەرنى كىم ھمايە قىلىدۇ؟ ياۋاشلار دائىم زەربىدىن نېرى بولالمايدۇ. ئۇلار ئۈچۈن ھمايە ئاندەك زۇرۇر، بەش پەرزدەك مۇھىم، بالام!

پاکستاندىكى ھاجىخانا ھاجىلار بىلەن تولدى. لېكىن ھازىر بۇ يەردە سۆزلەپ تۇرىدىغان رادىئو، يۇگۇرۇپ يۈرىدىغان ئۈزۈن كىيىملىك مۇلازىمەتچىلەر، ئىككى دەرۋازا ئالدىدىكى ھاجىلار بازارلىرىمۇ يوق، بۇ يەر چۆلدەرىگەن. بىزنىڭ ھاجىلىرىمىزنىڭ ئۇزۇلمەي كىرىپ ـ چىقىپ تۇرىدىغان مالىلىرىنى توشۇغۇچى كىرا ماشىنىلىرىدىن باشقا ماشىنىلارمۇ يوق.

مەن بۇ شەھەردىمۇ ناسىر ھاجىمنى تاپالمىدىم.

توۋا دەيمەن بالام، ئادەم ئاجايىپ ئىشلارنى كۆرىدىكەن ـ دە!

بىز پاكستاندىن ماشىنىلار بىلەن يەنە يولغا چىقتۇق. مەن پوچتىدىن ئالدىغان مېلى يوق ھاجىم بولغاچقا، ئالدىدا ماڭىدىغانلار قاتارىغا قېتىلدىم. قالغانلار مالىلىرىنى ساقلاپ ھاجىخانىدا قېلىشتى. بىز كۈن ئولتۇرغاندا «مىڭتېكە» ئېغىزىغا يېتىپ كەلدۇق. بىز ئەمدى بۇ يەردە بىرمۇبىر تەكشۈرۈلىمىز.

بىز مالىلىرىمىز بىلەن ھويلىغا توپلاندۇق. ئۇ يەردە ئىسمىمىز چاقىرىلغاندا تەكشۈرۈش زالىغا بىرمۇبىر كىرىمىز. مەن مانا شۇ تەكشۈرۈش زالىدا ھاجىمنى كۆرۈپ قالدىم. ھاجىم پاكستاندىن ئەرزان باھادا (جۇڭگو پۇلىغا ئون ـ ئون بەش يۈەن) سېتىۋالغان چەت ئەل پەلتوسى بىلەن تولىمۇ كۆركەم كۆرۈندى. ئۇ ساقلىنى قىسقا ياستىپ شىلەپە كىيىپ ھەقىقىي «دىپلوماتىيە خادىمى» قىياپىتىگە كىرىۋاپتۇ، ئۇ بىر يىگىتنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ قويۇپ، ماڭا ھومىيىپ قاراپ ئولتۇراتتى.

ـــ بار ـ يوقى مۇشۇ بىر چامادان، بىر سومكىمۇ؟ ـــ تاموژنا خادىمى سىلىق، سىپايە سوردى.

ـــ مال ئاز بولغىنى بىلەن ئالتۇن كۆپ ـ دە! ـــ دېدى ھاجىم مېنى خۇددى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك يات ئاۋازدا سۆزلەپ، ـــ مېنىڭ پەرىزىمچە بۇ كىشىنىڭ پۇلدار ئوغۇللىرى بار، بۇ كىشى سەككىز مىڭ ئامېرىكا دوللىرى بىلەن چەت ئەلگە ماڭغان، ئىككى مىڭ دوللار ھەج خىراجىتىگە كەتتى دېسەكمۇ ئالتە مىڭ دوللارلىق مال

ئېلىپ قايتقان گەپ. قېنى ئەپەندىم، ئالتۇن، سائەت ۋە مارجانلار-نى ئۈستەلگە ئۆزلۈكسىزدىن قويۇڭ!

مەن چامادان، سومكامنى ئاچتىم - دە، ھەممە مېلىمنى ئۈستەلگە يايدىم. بالىلىرىمغا ئالغان ئۈششاق - چۈششەك سوۋغىلار-دىن باشقا ھېچنېمە چىقمىغاندىن كېيىن، تاموژنا خادىمى — ياش، چىرايلىق يىگىت ھاجىمغا قاراپ ئالايدى:

— سىلى بىزگە يارىدىم قىلىمەن دەپ ئاۋارەبولىمىسلىمۇبولاتتى ھاجىم، بىز كىملەرنى قانداق تەكشۈرۈشنى ئۆزىمىز بىلەتتۇق!

— ئۇنداق دېمەڭ ئوغلۇم! — دېدى ھاجىم سالماقلىق بىلەن، — مەن ھۆكۈمەت پايدىسىغا ئىش قىلىمەن، سىلەردىمۇ سىلاپ - سىپاپ ئۆتكۈزۈۋېتىدىغانلار بار، ھاجىملار ئارىسىدىمۇ تۇيغۇزماي كۆزگە قۇم چاچىدىغان ساختىپەزلەر كۆپ. سىز مېنىڭ كىم ئىكەنلىكىمنى بىلىسىز، مەن ھەم ھۆكۈمەتنىڭ، ھەم خەلقنىڭ ۋەكىلى!

ئۇنىڭ «ۋەكىل» بولۇۋېلىپ ھاجىلار ئىچىدىكى سودىگەرلەرنى تاموژنا خادىملىرىغا بىرمۇبىر تونۇشتۇرۇپ، ھەسسىلەپ باج چۈشكەنلىكى ئۈچۈن ئەلەمدىن يىغلىغان، سارغايغان، ھوشىدىن كەتكەن چىرايلارنى كۆرۈپ خۇرسەن بولغانلىقى مېنى غەزەپلەندۈرمىدى، مېنى غەزەپلەندۈرگىنى ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالماي، مېنى «ئالتۇن سودىگىرى» دەپ تاموژنا خادىملىرىغا تونۇشتۇرغىنى بولدى. دېمەك، ئۇ ماڭا تۆھمەت قىلغانىكەن، باشقىلارنىمۇ تۆھمەت بىلەن زىيانغا ئۇچراتىشى تۇرغان گەپ ئەمەسمۇ؟ مېنىڭ يۈرتلۇقۇم، مېنىڭ ئۇيغۇرۇم بولغان ئادەمنىڭ باشقىلارغا زىيان سېلىشى مېنى بەكمۇ ئازابلىدى.

بىزنىڭ خەلقىمىز، بولۇپمۇ يۈرت چوڭلىرى يەنە بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ھاجىمنىڭ پېشىنى كۆزلىرىگە سۈرتۈپ، سۆزلىرىنى تۇمار قىلىپ بويۇنلىرىغا ئېسىۋېلىشىدۇ. ھاجىم بولسا بىردە تەقۋادار، بىردە بىچارە، بىردە غادايغۇچى، بىردە ئۆملىگۈچى،

بىردە ساخاۋەتچى، كەڭ قورساق، مېھرىبان، بىردە بولسا زالىم، تۆھمەتخور، كۆڭلى قارا سۈيقەستچى. ئۇ خۇدايىمغا ھىيلە ئىشلىتىدىغان ئادەم تۇرسا، بەندىلەرگە ئادىللىق قىلاتتىمۇ ئەمسە؟ ... دەپ ئويلىساملا يۈرىكىم ئېچىشىدۇ، ۋۇجۇدۇم كۆيىدۇ. ھەي بالام، بۇگۈن مېنىڭ ئويلىغانلىرىم بولۇۋاتىدۇ. بىزنىڭ جامائەت ھازىر ناسىر ھاجىمنى بېشىغا ئېلىۋالدى. ھاجىمغا يارىماق، ھاجىمنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشمەك ھازىر خەلقىم ئۈچۈن ھەج قىلغانغا ئوخشاش بىر ئۇلۇغ ئىش. مەن مانا شۇنىڭ ئۈچۈن، يەنى خەلقىمزنىڭ ھېچ نەرسىنى بىلمەيلا بىر ئادەمنىڭ نامى بىلەن سەللىسىگە چوقۇنۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ئازابلانماقتىمەن.

مىڭتېكىدە نە ياتاق، نە ئاشخانا، نە سۇ يوق. ئەتراپتىكى تۆپىلىكلەرئاپئاق قار، مۇز توڭلىغان تاغ سۈيىدە ئامالسىز تەرەت ئېلىپ، دالادا بەش ۋاخ نامازنى ئوقۇپ، سوغۇق چېدىرلاردا قىستىلىشىپ ياتىمىز. ھاجىلارنىڭ تولىسى نۇرغۇن مال بىلەن چېگىردىدىن ئۆتكەنلىكى ئۈلار ئۈچۈن نۇرغۇن باج تۆلەشكەن. مەن ئۈلارنىڭ باجىغا چىدىماستىن، ھاجىمنى قارغاشلىرىنى ئاڭلاپ چىداپ ياتىمەن. بولۇپمۇ ياش ھاجىلار بىلەن، ئاتا ـ ئانا، قېرىنداشلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا چىقىشقان ياشلارنىڭ ئاغزى ئېچىلغان:

ــ باج كادىرى بەش مىڭ كوي باج تۆلەيسەن دېسە، ناسىر ھاجى باج كادىرىغا: «سەن نېمىشقا بۇلارنىڭ ماللىرىنى ساناپ ئۆلچەپ كۆرمەيسەن؟ سېنى يۇقىرىغا چاقىمەن» دەپ قورقۇتۇپ، ھەممە تاغارلىرىنى يەشكۈزدى. قاراپ تۇرۇپلا يىگىرمە ئۈچ مىڭ كوي تۆلەتكۈزدى. ئوغرى ھاجىم ئون يەتتە مىڭ كوي زىيان سالدى!

ــ ماڭا ئون ئىككى مىڭ كوي!

ــ ماڭا ئوتتۇز بەش مىڭ!

ــ ماڭا ئون ئىككى مىڭ!

ــ ئۆزى قانچىلىك باج تۆلىگەندۇ ئۇ ئوغرى؟

— ئۇنىڭ خىزمىتىنى مۇكاپاتلاپ باج ئالماس بەلكى!
— تاموژندىكلەرمۇ ئۇنىڭدىن جاق تويۇپتۇ!
— قۇتۇلۇش ئۈچۈن بولسىمۇ باج ئالماس ئۇ ئوغرىدىن!
— تۆھپىسىمۇ بار، ھەيۋىسىمۇ بار، تۆھمىتىمۇ بار!
— يىغىسىمۇ، تۆۋىسىمۇ بار!
— قايتىپ ئۆيىگە بارغاندىچۇ؟
— بېشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، ئاغزىدا ئىمان، قوينىدا زەللە، ئاغزىدا ئەپسۇن، كۆڭلىدە شەيتان!

قاسىم چوقۇر بىلەن ئەمەتجان بىردەمدىلا ناسىر ھاجىم توغرىسىدا بىر مىسرادىن شېئىر تەييارلاپتۇ، مەن لام - جىم دېمىدىم.

شۇنىڭدىن كېيىن ناسىر ھاجىمنى كۆرمىدىم. ئەتىگەنلىكى بىز قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتۇق. مەن ھاجىم بىلەن ئۈچرىشىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ قەشقەردىمۇ ئۇزاق تۇرمىدىم.

غەيۋىتىم ئاخىرلاشسۇن بالام. ھاجىم مەندىن بىر ئاي كېيىن قايتىپ كەلدى. ئۇنى يۇرت - جامائەت تۆت ماشىنا بىلەن شەھەرگە كىرىپ ھۇرمەت - داغدۇغا بىلەن قارشى ئېلىپ مەھەللىگە ئەكەلدى. قاسىم چوقۇرنىڭ دېيىشىچە، ئۇ بۇ قېتىم ناھايىتى نۇرغۇن پۇل - مال بىلەن كەپتۇ. ئوغلىغا شەھەردە، كېلىنگە ناھىيىدە دۇكان ئېچىپ بېرىپتۇ. ئۇلارنىڭ دۇكانلىرى ماللىرىنىڭ تولىلىقى، خىللىقى بىلەن ھەممە دۇكانلارنى بېسىپ چۈشەر ئىمىش!

— نېمە، ئەمدى ئۇ راست ھاجىم بولدىمۇ دەمسىنا؟ مازاق قىلىۋاتىسەن - ھە؟ دۇرۇس، مەن ھازىر «ئالتۇن سودىگىرى» دېگەن نامىغا ئېرىشتىم. مېنى «سودىگەر ھاجىم»، «زەرگەر ھاجىم» دەيدىغانلار كۆپەيمەكتە. ناسىر ھاجىمنىڭ بىرىنچى تۆھپىسى مانا مۇشۇ، بالام! بۇ تۆھمەت، لېكىن، راستقا ئايلىنىدىغان تۆھمەت. بۇ نېمىشقا دەمسىنا؟ «ئۇلۇغ» ئادەملەرنىڭ تۆھمەتلىرى

ناهايىتى ئاسانلا راستقا ئايلىنىدۇ بالام. بىزنىڭ راست گەپلىرىمىزچۇ؟ ئوخشاشلا ناهايىتى تېزلىكتە ئىغۋاغا ئايلىنىپ قالىدۇ. بولدى بالام، هاجىم هەققىدىكى «ئىغۋالار» نى ئاخىر-لاشتۇراي، ئۇنىڭ پېشىنى سۆيۈش ئۈچۈن ئۆملىشىپ يۈرگەن جامائەت بۇ ئىغۋارلارنى ئاڭلىسا، مېنى هېلىقى «ئالتۇن سودىسى» قىلغان «جىنايىتىم» بىلەن قوشۇپ جازالاپ قويىدۇ. مەن خۇ-دادىن قورقىمەن، جامائەتتىن، قانۇندىن قورقىمەن. مەن هاجىم-دەك ئىككىنچى قېتىم «هەج» قىلىپ گۇناهتىن قۇتۇلالمايمەن!

1988 - يىل 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى، ئۇرۇمچى

باش - ئاخىرى يوق خەتلەر

قىممەتلىك دوستۇم گۈلىمرە، مەن بۇ خەتلىرىمنى ھېكايىگە ئوخشىتىپ يېزىۋاتىمەن. نېمە ئۈچۈن ساڭا ئارقا - ئارقىدىن خەت يازىمەن، بۇ ئۆزۈمگىمۇ قاراڭغۇ. يېقىندىن بېرى ساڭا خەت يېزىشنى ئارزۇ قىلىدىغان بولۇپ قالدىم. بۇنىڭ سەۋەبىنى ئاخىرقى خەتلىرىمنى ئوقۇپ چىقىپ چۈشىنىپ قالارسەن... سەن بىلىسەن، مەن رومان ئوقۇشقا تولىمۇ ھەۋەسكار ئىدىم. «چالىقۇشى» نى دەپتەرگە كۆچۈرۈپ چىقىقانلىقىم يادىڭدىدۇر - ھە؟ «ئۆتكەن كۈنلەر»، «مېھراپتىن چايان» لار ھازىرمۇ يېنىمدا جۇمۇ؟ لېكىن ھازىر بۇ كىتابلار كونىراپ قالدى. مەن ھازىر ئەرەبچە رومان ئوقۇيالايدىغان بولۇپ قالدىم. كۈن بويى قىلىدىغان ئىشىم كىتاب ئوقۇش، ياسىنىش... مەن ئالتۇن - كۈمۈش، ياقۇت - مەرۋايىت ئىچىدە، خان ئوردىسىدەك ياسداق ئۆيدە ياشاۋاتىمەن. مەن راھەت - پاراغەتنىڭ يۈكسەك چوققىسىدا تۇرغانلىقىم ئۈچۈن ئۆتكەن كۈنلەرنى ئۇنتۇماقچى، ھەممىنى باشقىدىن باشلىماقچى بولغانىدىم. لېكىن ئۆتكەن كۈنلەر ئادەمنىڭ يۈرىكىگە يىلتىز قالدۇرۇپ ئۆتىدىكەن. ئۇنى يۇلۇپ ئېلىۋەتمەك تولىمۇ تەس ئىكەن، ياق، مۇمكىن ئەمەس ئىكەن. مەن يىگىرمە تۆت ياشقا تولغان كۈنۈم ئاتمىش نەچچە ياشلىق باي بىلەن تىوي قىلغىنىمدا سىلەر مېنى مازاق قىلىش ئۈچۈن

تويۇمغا كەلدىڭلار، لېكىن ھەربىرىڭلارنىڭ قۇلىقىغا بىردىن ئالتۇن ھالقا سېلىپ قويۇۋىدىم، مازاق، تاپا ـ تەنە ئۇچۇن تەييارلىغان سۆزلىرىڭلار ئاپىرىن ـ مەدھىيىگە ئۆزگىرىپ كەتتى. مەن بۇنى سەزدىم، سىلەردىن نەپرەتلەندىم ۋە پۇلنىڭ كۈچىگە قايىل بولدۇم. مەن ئەقلىمنى بىلىسەم ئىنسانلار تەلپۈنىدىغان نەرسە پۇل ئىكەن. ھەرقانداق چىرايلىق، داغدۇغلىق گەپلەرمۇ پۇلىيالقۇنىدا ئېرىيدىكەن ياكى رەڭگىنىئۆزگەرتىدىكەن. مەن بۇ سىرنى چۈشەنگەندىن كېيىن ئاتىمىش نەچچە ياشلىق بوۋاينىڭ نىكاھىغا ئۆتۈشنى خۇشالىلىق ۋە مۇھەببەت بىلەن قوبۇل قىلدىم. ناۋادا باشقا بىرى ئۆزىنىڭ ئاجايىپ گۈزەل چىرايىنى، ياشلىقىنى ۋە «ئىستىقبال» دەپ ئاتىلىدىغان كەلگۈسىنى پۇل ـ پۇچەك ئۇچۇن قۇربان قىلغان بولسا، مەن ئۇنىڭدىن نەپرەتلەنگەن ۋە ئۇنى تىللىغان بولاتتىم. لېكىن مەن ھېچكىمدىن نەپرەتلىك گەپ ئاڭلىمىدىم. مانا شۇنىڭ ئۇچۇن مەن ئۆتمۈشكە نەپرەتلەنگەنىدىم. لېكىن نەپرەت بىلەن ئۇنتۇش ئىككى نەرسە ئىكەن...

مەن بۇگۇن چوڭ بىر مەرىكىگە بېرىپ ئۆز چىرايىم، بايلىقىم بىلەن ماختىنىپ كەلدىم. لېكىن كۆڭلۈم غەش، روھىي ھالىتىم ناچار. يالغۇز ئۆيدە ئەينەككە قاراپ ئۇزاق ئولتۇردۇم. كۆز ئالدىمدىن ياشلىق، بالىلىق چاغلىرىم زادىلا كەتمەي تۇرۇۋالدى. غەشلىكتىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن بىرى بىلەن مۇڭدىشىش كېرەك. بىرىگە ئۆز بەختىمنى كۆز ـ كۆز قىلىشىم كېرەك. بۇ خىل كۆز ـ كۆز قىلىش ئاغرىق پەسەيتىش دورىسىغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. مېنىڭ نېرۋىلىرىم بىر مەھەل ئالدىنىدۇ ـ دە، مەن ئۆز تۇرمۇشۇمدىن رازى بولۇپ قالدىمەن. ساڭا ماختىناي: مەن ئالتۇن ـ كۈمۈش، ياقۇت ـ مەرۋايىت ئىچىدە، (مېنىڭ خېتىم ئارقىلىق ساڭا ھەم ھال ئېيتقۇم، ھەم ماختانغۇم، تۇرمۇشۇمنى كۆز ـ كۆز قىلغۇم كېلىدۇ. ماڭا بۇ يەردە ماختىنىشقا ئورۇن يوق. يېنىمدا سىلەر ـــ مېنىڭ بىللە ئۆسكەن دوستلىرىم بولساڭلار ئىدى،

قانچىلىك ماختانسامۇ بولاتتى. سىلەر ماڭا ھەيران قالاتتىڭلار، مېنىڭ ھاياتىم بىلەن پەخىرلىنەتتىڭلار، چىن كۆڭلۈڭلاردىن ماڭا بەخت تىلەيتتىڭلار...

لېكىن ھازىر مېنىڭ ئاق كۆڭۈل دوستلىرىم — سىلەر مەندىن تولىمۇ يىراقتا. ئارىمىزدا قارلىق تاغلار، شاۋقۇنلۇق دەريالار، قۇملۇق چۆللەر، نەچچە مىڭ كىلومېترلىق ئۇزۇن يوللار بار.

سەن بىلىسەن، مەن كىچىكىمدىلا زىب ـ زىننەتكە ئامراق ئىدىم. يادىڭدىدۇر؟ سېنىڭ ھېلىقى ھېقىق مارجانلىرىڭ يوقالغاندا قانچىلىك يىغلىدىڭ ـ ھە؟ سېنىڭ كۆز يېشىڭ مېنىڭ قەلبىمگە يىگىنىدەك سانجىلدى. لېكىن نەپسىم ئىنساپىمدىن غالىب ئىدى، مەن مارجانلىرىڭنى تىقىۋالغانىدىم. دوستۇم، مانا ئەمدى شۇ قىلىقىم ئۈچۈن ساڭا خەت بىلەن خالتا ئەۋەتتىم. خالتىدا تۈركىيىنىڭ قىزغۇچ ئالتۇندىن ئىشلەنگەن مېدالىئونى بار. مۇشۇ سوۋغام بىلەن كۆڭلۈڭدىكى غەشلىك يوقىلار، بەلكى...

... مەن ساڭا خەت يېزىۋېتىپ ئۆزۈمچىلا نومۇستىن تەرلەۋاتىمەن، توۋا ھېلىقى چاغدا سېنىڭ گىرىپ كۆڭلىڭگە ئەتەيلا سىياھ تۆكۈۋەتكەنىدىمۇ سېنىڭ كۆزلىرىڭگە ياش كەلگەنىدى. لېكىن لەۋلىرىڭ يەنىلا كۈلكىگە مايىل كۆرۈنگەن...

دوستۇم گۈلمىرە، شۇنىڭ ئۈچۈن ئالدىڭدا ماختانغۇم، تۇرمۇشۇمنى كۆز ـ كۆز قىلغۇم كېلىدۇ: بىلەمسەن بوۋىيىمغا ھەر كۈنى سېنىڭ گېپىڭنى قىلىپ بېرىمەن، بوۋىيىم سېنىڭ گېپىڭ چىقسا بۆلەكچىلا جانلىنىپ كېتىدۇ ۋە مېنىڭ چىشىمغا تېگىپ:

— ئەكىلىپ ھەمراھ قىلىپ بېرەيمۇ؟ سەنلا ماقۇل دېسەڭ قولۇمدىن كېلىدۇ،— دەپ قويىدۇ. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىسام كۆڭلۈم بۇزۇلىدۇ. ياشلىقىم، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىم كۆز يېشىم بىلەن بىللە پەيدا بولىدۇ ـ دە، «بوۋىيىم» كۆزۈمگە سوغ، كۆرۈمسىز كۆرۈنۈپ قالىدۇ.

بۇنداق دېسەم «بوۋايغا ياتلىق بولۇپ پۇشايمانىدا قاپتۇ»

دەپ ئويلاپ قالما يەنە، مەن بوۋاينى ياخشى كۆرىمەن. ئۇنىڭغا خۇدايىمدىن ئۆمۈر تىلەيمەن. بوۋاي ئاتمىش ئالتىگە كىرگەن بىلەن ماڭا ئوتتۇز ياشلىق قىران يىگىتنىڭ مۇھەببەت ھارارىتىنى تەقدىم قىلماقتا. دوستۇم، يىگىرمە بەش يېشىمدا بۇنچە ياشلىق (دادامدىن ئون ياش چوڭ) ئادەمنى تاللۋالغىنىمغا پۇشايمان قىلمايمەن. بوۋاي ــ مېنىڭ مېھرىبان، سېخىي ئىرىم بولمىغان بولسا مەن ساڭا نېمە بىلەن ماختىنالايتتىم؟...

... دوستۇم، بۇگۈن ئۆيىمىزگە يۇرتىمىزدىن بىرنەچچە «ھاجى» مېھمان بولۇپ كەلدى. مەن ئۇلارنىڭ ئاۋازىنلا ئاڭلىلىدىم. بىر ئاۋاز ماڭا تولىمۇ تونۇش ئاڭلاندى. دېرىزىدىن ماڭراپ ماشىنىغا چىقار ۋاقتىدا ئۇلارنى غىل ـ پال كۆرگەندەكمۇ بولدۇم: ھېلىقى قول ھارۋىسىدا ئالما ساتىدىغان باققال بالا ھەج قىلغىلى كەلگەنمۇ ـ نېمە؟ ئۇنىڭ ھېلىقى شوخ، ھىيلىگەر كۆزلىرى ھايت ـ ھۇيت دېگۈچىلا بىزنىڭ بۇ ئالتە قەۋەتلىك بىنايىمىزنىڭ ھەممە دېرىزىلىرى، مەرمەر تاشلار ياتقۇزۇلغان ھويلىدىكى فونتان، ئىككى تۈپ خورما، كۆلدىكى بىر جۈپ ئاق قۇ، ھەتتا ئامبىرىكىدىن كىرگۈزۈلگەن بىر جۈپ يېڭى ماشىنىلىرىمىزنى كۆرۈپ بولدى. مەن ئۇنىڭ بىزنى ئالدايدىغان چىرايلىق، لېكىن نەپرەتلىك كۆزلىرىدىن پۇل، دۇنياغا بولغان چەكسىز ئاچكۆزلۈك، ھېرىس ۋە قىزىقىشنى بايقىدىم. ئۇنىڭ ماڭا كەلتۈرگەن كۆڭۈلسىزلىكلىرىمۇ شۇ كۆزلىرىدىن كەلگەن ئەمەسمىدى؟...

... بولدى، بۇ «ئالمىچى ھاجىم» نى ئۇنتاي، مەن ساڭا ماختىناي: يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ھەممە بايلىق مېنىڭ. مەن بوۋىيىمنى شۇنىڭ ئۈچۈن سۆيىمەن: ئۇ قانۇنىي يول بىلەن بۇ بايلىقنى ماڭا مىراس قىلىپ قالدۇردى. بىلەمسەن، «بوۋاي»نىڭ نە ئوغلى،نە قىزى يوق. بارلىق مىراسخورى بىز ئۈچ ئايالى. ئاياللىرىنىڭ چوڭلىرىنىڭ ئۆيلىرى باشقا شەھەرلەردە. بوۋاي دائىم مېنىڭ يېنىمدا ئۇرىدۇ.

... دوستۇم، ساڭا بۇ مەملىكەتتىكى تويۇم ۋە نيۇيورك شەھىرىگە تويغا بارغانلىقىم توغرىسىدا ھېكايە قىلىپ بېرەي، سەن بەلكى بۇ گەپلەرگە ئىشەنمەيسەن، لېكىن مەن راستىنى يېزىۋاتىمەن، ناۋادا باشقا بىرى ماڭا سۆزلەپ بەرگەن بولسا مەنمۇ ئىشەنمىگەن بولاتتىم.

يۇمشاق، سىلىق، سالقىن (خۇددى بىزنىڭ يۇرتنىڭ سېنتەبر ئايلىرىدەك) ماشىنا بىلەن شەھەردىن سىرتقا قاراپ ماڭدۇق. ماشىنا ئىچىدە بوۋىيىمدىن باشقا ھېچكىم بولمىغاچقا مەن چۈمپەردەمنى ئېلىۋەتتىم. بۇ يەرگە مودا بولغان قارا گىرىپ ئۈزۈن كۆڭلەكنى زىلۋا بەدىنىمگە ياراشقان، بوينۇمدىكى بريلىيانت كۆزلۈك مېدالىئون، قۇلىقىمدىكى ئاجايىپ ھالقام ماشىنا ئەينەكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. مەن شۇنچىلىك ئاقىرىپ كەتكەنمەن (بىر يىلدىن بېرى كۈن كۆرمىگەنلىكىم ئۈچۈنمىكىن) ھېلىقى چاغدا قايتا تەربىيىدىن شەھەرگە بىر تويغا كەلگىنىمدە يېرىلىپ كەتكەن قىزىل - قارا يۈزلىرىمنى كۆرۈپ، مازاق قىلىشىپ لەۋلىرىنى پۇرۇشكەن ماشىنىچى قىزلار ئەمدى كۆرگەن بولسىدى، دەپ ئويلايمەن. ئاداش، ئۇلار مېنى كۆرسە جەزمەن بىر - بىرىگە: «باي بولغاندىكىن سۈت بىلەن يۇيۇنار ھەرقاچان» دېيىشەر... دوستۇم مەن ھازىر ئاجايىپ گۈزەلمەن. بارماقلىرىمدىكى بىر - بىرىدىن چىرايلىق ئۈزۈكلەر، ئاپئاق بىلەكلىرىمدىكى كۆزنى چاقىدىغان قۇر - قۇر بىلەزۈكلەر ... بىر مىڭ تۆت يۈز ئامېرىكا دوللىرىغا ئالغان ئالتۇن سائەت ... باشقىلارنىڭ بولغىنىدا مەن كۆرۈپ ھوشۇمنى يوقىتار ئىدىم. لېكىن ئۇلارنى يىغسا مېنىڭ بىر قېتىم مىيىقىمدا كۈلۈپ قويغىنىمغا تەڭ كەلمەيدۇ. دوستۇم، بۇ بوۋىيىمنىڭ ماڭا ئېيتىدىغان شېرىن سۆزلىرىنىڭ بىرى...

قويۇق خورمىزارلىققا شۇنچىلىك كۆپ چېدىرلار تىكىلگەن،

شۇنچىلىك كۆپ قازانلار ئېسىلغان، بۇۋاي مېنىڭ قۇلىقىمغا:
ــ توقسان ئالتە قوي سويۇلدى، قىرىق ئالتە چېدىر تىكىلدى، ئەڭ ئاتاقلىق بايلاردىن ئوتتۇز ئىككىسىگە، دوستلاردىن بىر يۈز يىگىرمە ئىككىسىگە باغاق تارقىتىلدى. ئۆزىمىز بىلەن بىر يۈز ئەللىك بەش‌جۈپ بولدۇق. لېكىن بۇ بىر يۈز ئەللىك بەش جۈپ ئادەم ئون بەش مىليون ئادەمگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. پۈتۈن مەملىكەت بۇگۈن بىزنىڭ تويىمىز بولغانلىقىنى بىلىدۇ،ــ دېدى.
بۇ يەرنىڭ خەلقى پۇل ـ دۇنيا بىلەن ماختىنىشتا دۇنيادا بىرىنچى ئورۇندا تۇرسا كېرەك. ئەرلەر ئالتۇنلىرى بىلەن، ئىمارەتلەرنىڭ سان ـ سۈپىتى بىلەن ياكى بۇ يىلقى ھەج مەزگىلىدە ئۆيلىرىنى ئىجارىگە بېرىپ تاپقان پۇلى، دۇكانلىرىدا سودا بولغانلىقى بىلەن ماختانسا، ئاياللىرى زىب ـ زىننەتلىرى، قايسى مەملىكەتلەردە زىيارەت قىلىپ يازنى ئۆتكۈزگەنلىكى، خان ئائىلىسىگە جەمەت كېلىدىغان خېنىملار بىلەن بېرىش ـ كېلىش قىلغانلىقلىرى، ئېرىنىڭ ۋەدىلىرى، بالىلىرىنىڭ ئوقۇش، قىلىقلىرى، ھەتتا ئالدىدىن ئاشقان تاماقلىرى بىلەن ماختىنىدۇ.
بىز چېدىرلارنى ئارىلىدۇق: فرانسىيە، ئىتالىيە، ھىندىستان، تۈركىيە، تۇنىسلارنىڭ ئەڭ ئېسىل گىلەملىرى سېلىنغان چېدىرلاردىن بۇرنۇڭغا گۈپۈلدەپ ئەنبەر پۇرىقى ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ. داستخانلاردىكى مېۋىلەر دۇنيانىڭ ھەممە يەرلىرىدىن كەلگەن. پۈتۈن ـ پۈتۈن پېتى تونۇردىن چىققان پاقلان گۆشلىرى (تونۇر كاۋىپى بۇ يەردە ئەتىۋارلىق)، تونۇر كاۋىپىنىڭ شورپىسىدا پىشقان مەززىلىك پولو، ھەر خىل شەربەتلەر ... كىشىنىڭ ئىشتىھاسىنى ئاچىدۇ. لېكىن تويلاردا بۇ نېمەتلەر زادىلا يېيىلمەيدۇ. ئاياللار ھەتتا بىر ـ ئىككى چىشلەم بىلەنلا قوللىرىنى سۈرتىدۇ (گەرچە قورسىقى ئاچ بولسىمۇ)، ئاياللار ئۆزلىرىنىڭ مۇشۇ «توقلۇقى» بىلەنمۇ ماختىنىدۇ. ئاشقان تاماقلارنى مەخسۇس توكلاتقۇلىرى بار ماشىنىلار كېلىپ ئەكېتىدۇ ـ دە، مۇشۇ خىل غىزالارغا قاراشلىق ئائىلىلەرگە ئۆز قەرەلىدە ئاپىرىپ بېرىدۇ.

مەن توي تەييارلىقىدىن رازى بولدۇم. لېكىن پۇلغا بولغان ئامراقلىقىم ۋە خوجايىنلىقىم مېنى سۆزلەشكە مەجبۇر قىلدى:

— نېمىشقا بۇنچىلىك ھەشەمەتلىك توي قىلىپ پۇل زايە قىلىمىز؟

— پۇل دېگەننى چاچىمىز، تاپىمىز، ئۇ دائىم قول يۇغاندەكلا بىر ئىش.

— ئۆيلىرىمىزمۇ كاتتا، نېمىشقا ئۆيلىرىمىزدە مېھمان ئۇزاتمايمىز؟

— بۇ يەردە ئەرلەرنىڭ تويدا قانچە چېدىر تىككەنلىكى نامى ـ ئابرويىغا مۇناسىۋەتلىك.

ئېرىمنىڭ تاپشۇرمىسى بويىچە مېھمانلار كەلگەندە چۈمپەردە ئىچىگە يوشۇرۇندۇم. ئەرلەر بىلەن ئاياللار ئايرىم ـ ئايرىم كۈتۈلدى، مەن ئاياللارغىمۇ ئارىلاشماي مەخسۇس چېدىردا توي كىيىمى بىلەن ئىززەت ساقلاپ ئولتۇردۇم. چۈمپەردە ئىچىدە تۇرۇپ تەقدىم قىلىنىۋاتقان توي سوۋغاتلىرى: ئالتۇن ـ مەرۋايىت، ئېسىل رەختلەر، ئالتۇن جابدۇقلار، زامانىۋى ئۆي ـ مۇلۇكلىرىنى كۆرۈپ تۇردىمەن.

دوستۇم، بۇ سوۋغىلار بىزنىڭ پۇلىمىزغا نەچچە يۈز مىڭ يۈەنگە يارايدۇ دېگىنە؟

لېكىن مەن ئامېرىكىدا كۆرگەن قىز سوۋغىلىرىغا سېلىشتۇرغاندا ماڭا چۈشكەن بۇ سوۋغىلار ھېچ گەپ ئەمەس. بىزگە نيۇ يورىكتىكى ئەڭ كاتتا مېھمانخانىنىڭ بىر ئېغىز ئۆيىنىڭ بېلىتى، ئامېرىكىغا بېرىپ ـ كېلىدىغان ئايروپىلان بېلىتى سېلىنغان بىر كونۋېرت پوچتا ئارقىلىق كېلىپ تەگدى. كونۋېرتقا باغاق بىلەن يۇقىرىقى بېلەتلەر بىللە سېلىنغانىكەن. بىز ئەر ـ خوتۇن ئايروپىلان بىلەن نيۇيورىكقا تويغا باردۇق. بىر باي (بىزنىڭ بوۋاينىڭ بىر يېقىنى) ئۆز ئوغلىنىڭ تويىنى مۇشۇ مەشھۇر شەھەرگە ئورۇنلاشتۇرغانىكەن. بەلكى سەن «نېمە ئۈچۈن؟ ياكى

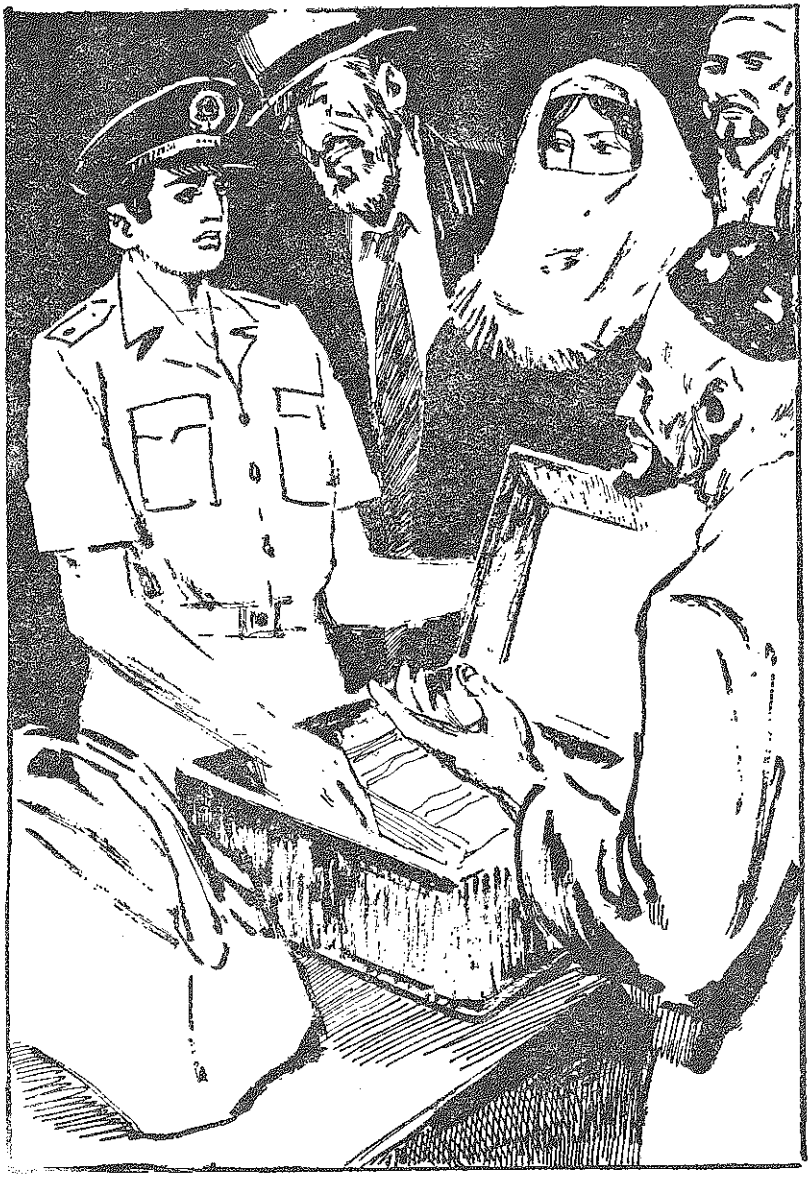

قىز ئامىرىكىلىقمۇ؟» دەپ سوراپ قالارسەن. ياق، قىزمۇ مۇشۇ يەرلىك. ئۇلار پۇل خەجلەش ئۈچۈن، پۇل خەجلەپ نام ـ ئاتاق چىقىرىش ئۈچۈن شۇنداق قىلىشىدۇ.

شۇنداق قىلىپ مەن ئاجايىپ ئېگىز بىنالىرى، پاكىز كوچىلىرى، مەدەنىيەتلىك ئادەملىرى بىلەن دۇنيادا داڭقى بار مەشھۇر شەھەرگە كەلدىم. بىزنىڭ ياتاق ئاتمىش تۆتىنچى قەۋەتتە ئىكەن، ياتاقنىڭ بىر كۆنلۈكى ئۈچ يۈز نەچچە ئامىرىكا دوللىرى ئىكەن (يا تاقنى تەسۈرلەپ سىنىڭ ئىچىگنى پۈشۈرۈپ قويماي يەنە). بىز دۇنيانىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىدىن كەلگەن ئىككى يۈز نەچچە ئەر ـ خوتۇن قىز ـ يىگىتلەرنىڭ سانى نامەلۇم) مانا شۇ مېھمانخانىدا تۇي مۇراسىمىغا قاتناشتۇق. مەن كەتكەن پۇلنى ھىسابلاپ ئاۋارە بولۇپتىمەن: مەسىلەن، بىر كىشىگە يىگىرمە مىڭ دوللار كەتتى دېسەك، ھەممىسى بولۇپ قانچە؟ ... ناۋادا بىر مېھمانخانىغا خەجلەنگەن پۇل بىزنىڭ يېزىلىرىمىزنىڭ بىرىگە تەقدىم قىلىنسا قانچىلىك ئىش قىلىۋالغىلى بولار ـ ھە؟ ... دېگەنلەرنى ھىسابلاپ ھېرىپ كەتتىم ... كەچتە قىزنىڭ يۈز ئاچقۇ مۇراسىمى بولدى. بىر يىگىت قىزنىڭ يىپەك رومىلىنى ئاچتى. ھەيۋەتلىك زالدا ھەيرانلىق نىشانى ـــ قىقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى. قىز گۈزەل ئىدى. ئۇنىڭ سۈتتەك ئاق يۈزى، ئاجايىپ چىرايلىق چاچلىرى، بۇرۇن، قاش ـ كۆزى مېنىمۇ ھەيران قالدۇردى. مەن زالدىكى چۈمپەردىسىز ئولتۇرغان خېنىملارغا (بۇ يەردە ئاياللار چۈمپەردىسىز، ئەرلەر ياۋروپاچە كىينگەن) بىر ـ بىرلەپ قارىدىم. ياق، ھېچكىم بۇ قىز بىلەن چىرايدا تەڭلىشەلمەيدىكەن. گۈزەل قىزنىڭ لەۋلىرى كۈلۈمسىرىدى، يۈزى قىزاردى. لېكىن ئۇ كۆزىنى ئاچمىدى. بىر يىگىت ئورنىدىن تۇردى ـ دە: «مەن كۆزىنى ئاچۇرىمەن!» دەپ قىزغا قاراپ ماڭدى. ئۇ يانچۇقىدىن بىر سىقىم تىللا ئالدى ـ دە، بىر تال تىللانى تىلى بىلەن نەمدەپ قىزنىڭ پېشانىسىگە چاپلىدى. قىز كۆز ئاچمىدى، تىللا كۆز

يوپۇرمىقىدەك يەرگە چۈشتى. يىگىت يەنە چاپلىدى، قىز كۆز ئاچمىدى، يىگىت ئارقا - ئارقىدىن تىللا چاپلاۋەردى. قىز كۆز ئاچمىدى. يىگىتنىڭ تىللالىرى تۈگەپ باشقا بىر يىگىت ئورنىدىن تۇردى.

دوستۇم، مۇبالىغە ئەمەس، باي يىگىتلەر قىزنىڭ پېشانىسىگە شۇنچىلىك جىق تىللا چاپلىدىكى، قىزنىڭ ئەتراپىدىكى تىللالارنى يىغسا جەزمەن بىر جاۋۇر ئالتۇن بولىدۇ. بۇ ئالتۇن بەلكى ئون كىلو ياكى يىگىرمە كىلو كېلەر، ئىشقىلىپ بۇ كۆكۈل ئېچىش ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان ئالتۇنلار بىلەن بىزنىڭ يۇرتىمىزدا كىچىكرەك شەھەر قۇرغىلى بولار ئىدى. بىز مېھمانخانا ھۇجرىسىغا كىرگەندە مېنىڭ بوۋىيىم ئۇستەلگە قويىۋالغان كۈمۈش پىيالىنى تىللا بىلەن تولدۇرغاندىلا «پاھ» دەپ ۋارقىرىۋەتكەنىدىم. بوۋاي:

— بۇ بىر رەسىم - قائىدە، ھەيران قالغۇچىلىكى يوق! — دېگەندە، مەن:

— بىر ئىمارەت پۈتىدىغان ئالتۇننى بېرىۋەتتىڭىز، — دېگەنىدىم، مانا ئەمدى، قىزنىڭ چۆرىسىگە جىرىڭلاپ چۈشۈۋاتقان تىللالارنى كۆرۈپ، زادىلا ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمىدىم: پاھ، «بويى بىلەن تەڭ ئالتۇن...» دېگەن سۆزنى ئاڭلىغان، لېكىن بۇ گەپنىڭ راستلىقىنى بۇگۈن كۆردۇم، دەپ پىچىرلىدىم بوۋىيىمغا، بوۋىيىم كۈلۈپلا قويدى.

دوستۇم، ھېلىقى قىز راستىنلا بويى بىلەن تەڭ ئالتۇن ئارىسىدا قالدى.

نىۋيوركقا تويغا بېرىپ، پۇل دېگەن نەرسىنىڭ بۇ يەردە قانچىلىك ئەرزىمەس نەرسە ئىكەنلىكىنى كۆردۇم. بۇ يەردە ئادەملەر قەغەز پۇل ئەمەس، ساپسىرىق ئالتۇن تىللالارنى دەسسەيدىكەن، چاقچاق قىلىپ خۇددى تاشئالمىدەك بىر - بىرىگە ئاتىدىكەن! ... دوستۇم، سەن بىلىسەن، مەن پۇلغا تولىمۇ ئامـ

راق، پۇلغا ئىگە بولۇش، نۇرغۇن پۇلنىڭ خوجايىنى بولۇش ئىستىكى مېنى ۋەتەن ـــ يۇرتۇمدىن كېچىشكە مەجبۇر قىلدى. مەن ئەنە شۇنداق نۇرغۇن قۇربان بېرىشلەر ھېسابىغا بۇگۈن نۇرغۇن بايلىقنىڭ قانۇنىي مىراسخورىغا ئايلىنالىدىم. مەن پۇل ۋە راھەت تۇرمۇش بىلەن ھەممىنى ئۇنتۇماقچى، ھەممىنى باشتىن باشلىماقچى ئىدىم، لېكىن بۇ ئىش تولىمۇ تەس ئىكەن. مەن ھېلىقى ئالمىچىنى كۆرگەن كۈندىن بېرى ياشلىقنى، تۇغۇلغان، كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن يۇرتنى، دوستلارنى ئۇنتۇش زادىلا مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چۈشەندىم. مەن مانا ئۇچ كۈندىن بېرى راھەت ئىچىدە ئازابلىنىۋاتىمەن. نۇرغۇن پۇلغا ئىگە بولغان تۇرۇقلۇق يوقسۇزلۇق دەردى بىلەن ئۆرتىنىۋاتىمەن. دوستۇم، مەن ساڭا باشتا «ماختىنىمەن» دېگەندىم، ئەلۋەتتە ماختانغۇچىلار مەڭگۈ غالىبلار ئەمەس ئىكەن. شۇنداقلا ئارزۇ قىلغۇچىلار، تەلمۇرگۈچىلەرمۇ مەڭگۈ بىچارىلەر ئەمەس ئىكەن...

مەن ئاخشام بوۋىيىمدىن سورىدىم:

ـــ ھاجىلار سىزدىن يارىدىم سوراپ كەلگەندۇر ھەرقاچان ـ ھە؟

ـــ شۇنداق ـ دە، ـــ دېدى بوۋىيىم قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ ھېلىقى شاپاق دوپپا كىيگەن ياشراقى، ھەراست، سىز ئۇلارنى كۆرمىدىڭىز ـ ھە؟ ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ياشراقى، مىللەتنى تەربىيىلەش، خەلققە ياردىم قىلىش ھەربىرىمىزنىڭ بۇرچى، بىز بايلار پۇل چىقىرىپ مەكتەپ ئاچتۇق. تۆت قەۋەتلىك بىنا سالدۇق. ھازىر ئىككى يۈز ئوقۇغۇچى ھەر خىل تىللارنى ئۆگىنىۋاتىدۇ. بىزنىڭ مەكتىپىمىزگە قانچىلىك ياردىم قىلالايسىز؟ دەيدۇ تېخى.

دوستۇم گۈلىمرە، ھېلىقى جادۇ كۆز ئالمىچى ھازىر راستتىنلا بايمۇ؟ بايلار پۇل چىقىرىپ مەكتەپ سالدۇق دەپتۇ، شۇ ئالمىچى راستتىنلا شۇنداقمۇ؟ مەن دېرىزىدىن ئۇنىڭ كەڭ پۇچقاقلىق ئىشتان، ئاق كۆڭلەك، شاپاق دوپپا كىيىۋالغىنىنى كۆرگەن. ئۇ

مەن كۆرگەن تۇرقى بىلەن ھەچىر بايغا ئوخشىمايدۇ، بەلكى تىلەمچىگە ئوخشىشىدۇ. مەن ئۇنى ھېلىقىدەك، رېزىنكە ئۆتۈك، مايلىق شەپكە، شەپكىدىن چىقىپ تۇرغان بۇدۇر چاچلىرى، ئەلەم ۋە تەنە سىگگەن سىرلىق كۆزلىرى بىلەن كۆرۈشنى خالايتتىم...

ئەتىسى بوۋىنىم كەچ قايتىپ كېلىپ ئالمىچنى كايىشقا باشلىدى:

— بايلارنى يىغىپ ھېلىقى شاپاق دوپپىلىق چاي تەييارلاپتۇ، بايلار بىر - بىرىدىن ئېشىپ پۇل بەرگىلى تۇردى. شاپاق دوپپا كىيگەن ھېلىقى سىزنىك يۇرتلىقىڭىز ھەدەپ سۆزلىگىلى تۇردى. مەن لام - جىم دېمەي قايتىپ كەلدىم. بېرەي دېسەم دىلىم تارتىماىدۇ. بەرمەي دېسەم بايلارنىك ئالدىدا سەت، مەن «ئۇيلىشۇالاي» دەپ قايتىپ كەلدىم، — دېدى. مەن ھەيران قالدىم:

— نېمىشقا ئۇنى يامان كۆرۈپ قالدىڭىز؟ سىز مەرد ئادەم ئىدىڭىزغۇ؟

— مەندىن سوراۋاتامسىز؟ — دېدى ئۇ تامدەك تاتىرىپ، — ئۇ بۇ يەرگە سىزنى كۆرگىلى كەلگەن، مېنى بىلمەيدۇ دېمەك، ئۇ ھازىرمۇ سىزنىك پىيىڭىزدا، گادايلىقىدا ئېرىشەلمىگىنىگە ئەمدى باي بولۇپ ئېرىشمەكچى، ھە، نېمىگە تاتىرىپ كەتتىڭىز؟ مەن بىلجىرلاۋاتىمەنمۇ؟ ياق! ئاشۇ شاپاق دوپپا، بىزنىك تويىمىز بولغان كۈنى غەرق مەست بولۇۋېلىپ توينى بۇزغىلى تاسلا قالغان ئەمەسمىدى؟ ئۇ ئۇنتۇغان بىلەن مەن ئۇنتۇمايمەن، ئۇنىك باغدىكى ئالمىنى قۇچاقلىۋېلىپ: «ھەي، گۈلجەھرە!» دەپ ۋارقىرىغىنى ھېلىمۇ قۇلىقىم يېنىدا، ئۇ بىزنىك ھۇجرىمىزنىك دېرىزىسى يېنىدا ۋارقىرىمىدىمۇ؟...

مەن بوۋايغا نېمىمۇ دېيەلەيتتىم. خۇددى بىرى گېلىمنى بوغۇۋالغاندەك بولۇپ قالدىم...

...كەچكۈز، يامغۇر، پاتقاق، سوغۇق...يۇگۈرۈپ دېگۈدەك يېزىدىن

شەھەرگە كېتىۋاتىمەن. قاراڭغۇ چۈشتى. مېنىڭ ئەسۇ خىيالىم ئاپامدا. مەن چۈخەيلىرىمگە چاپلاشقان ئېغىر لاي، ئېغىز ـ بۇرنۇمغا كىرىۋاتقان قاڭسىق تەر ئارىلاشقان يامغۇر بىلەن ھېسابلاشماستىن كېتىۋاتىمەن. مەن قايتا تەربىيە قىلىۋاتقان يېزىنىڭ شەھەردىن بۇنچىلىك يىراقتا ئىكەنلىكى مانا شۇ كۈنى بىلىندى. مېنى ماشىنا، تراكتورغا تەكلىپ قىلىپ كۆزۈمنىڭ ئىچىگە قارىشىدىغان تەمەخور شوپۇرلار بىراقلا ئۆلدىمىكىن، ھېچكىم ئۇچرىمىدى. كېتىۋاتىمەن، ئاياغلىرىم بارغانسېرى ئېغىرلاشماقتا، ماغدۇرسىزلانماقتا. تەبىئەتنىڭ بۇ كۆڭۈلسىز، رەھىمسىز پەسلىگە شۇنىڭدىن بېرى ئۆلگۈدەك ئۆچمەن.

...ئالدىمدا تاشقىن كۈز سۈلىرى يامرىماقتا، سۈنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئېشەك ھارۋىسى تۇرۇپتۇ. ئېشەك كۆرۈنمەيدۇ. ھارۋىكەش تىزىدىن يۇقىرى سۈغا كىرىپ ھارۋىسى بىلەن ھەپىلەشمەكتە (كۆز باغلاشقان مەھەل بولغاچقا مەن ئېنىق كۆرەلمىدىم). «نېمىلا بولمىسۇن بىر جاپاكەش ئادەمگە يولۇقتۇم، جاپاكەشلەر بىر ـ بىرىنىڭ ھالىغا يېتىدۇ. ھەمراھ بولاي» دەپ ئويلىدىم-دە، سۈغا تېخى چۆكۈپ بولمىغان چىغىر يول بىلەن ھارۋىغا قاراپ ماڭدىم.

— ئېشىكىڭىز يېتىۋالدىمۇ نېمە؟

— ياق، ئۆلدى!

— ئۆلدى؟

مېنىڭ سوئالىم جاۋابسىز قالدى. ئالدىمدا تۇرغان ئادەم— يىگىرمىدىن ئاشقان يىگىت ماڭا سېھىرلىك كۆزلىرى بىلەن يالت قىلىپ قارىدى ـ دە، كۈلۈمسىرىدى. ئۇنىڭ شۇ كۆزلىرى، شۇ ئەلەملىك كۈلۈمسىرىشى ھېلىمۇ ئېسىمدە. ئۇ كۈلۈمسىرەشكە ئاشۇ كەچ كۈز مەنزىرىسىگە، ئەرزىمەس بىرنەچچە سېۋەت ئالمىغا مۇشۇنداق جادۇ كۆزلەرنىڭ ئىگىسى بولغان قىران يىگىتنى باغلاپ قويغان، پاتقاققا سىلىنىشكە، ياماق چۈشكەن، ئۇزۇن قونچ-

لۇق رىزىنكە تۆتۈك بىلەن سۇ ئىچىدە سائەت ـ سائەتلەپ تۇرۇشقا، ئۇلگەن ئىشەك ئۈچۈن ياش تۆكۈشكە ۋە باشقا خورلىنىشلارغا مەجبۇر قىلغان شارائىتقا نەپرەت، تەنە ۋە مەسخىرە يوشۇرۇنغانىدى.

ئۇ ئاشۇ كۆزلىرى بىلەن بىرلا قاراپ بىرلا كۈلۈمسىرەپ يۇقىرىقىلارنى ماڭا ئۇنسىز، شەرتسىز ئېيتىپ بەردى، مەن ئاغرىق ياتقان ئانامنى، يىگىتكە ھەمراھ بولۇشنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇدۇم ـ دە، ئۇنىڭغا يارەملەشتىم.

بىز ئىشەكنىڭ ئۆلۈكى بىلەن خوشلىشىپ، ھارۋىنى سۆرەپ سۇدىن چىققاندا ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە ـ نېرىدىكى قارامتۇل تاغلار، يېقىندىكى چىغ، قورايلار قاراڭغۇلۇق ئىچىگە يوشۇرۇنغانىدى.

يىگىت ھارۋا شوتىسىنى يېرگە قويۇپ، يورۇقىنىڭ كۈچى قالمىغان قول چىرىغى بىلەن مېنىڭ ئاياغلىرىمنى، ئاندىن يۈزۈمنى يورۇتتى، مەن قوشۇمامنى تۇردۇم.

ـ نېمانداق قىلىسىز، بىلىپ قويۇڭ، بۇ قىلىقىڭىز ئەخلاقسىزلىق.

ـ نېمە؟ چىرايلىق قىزلارغا قاراشنى ئەخلاقسىزلىق بولىدۇ دەپ قانداق كىتابقا يېزىپتىكەن؟ مەنمۇ كىتاب مەستانىسى. مەن بۇنداق كىتابنى ئوقۇماپتىمەن. ئەكسىچە تېخى...

ـ ئەكسىچە نېمىنى ئوقۇدىڭىز؟ ـ دېدىم مەن خاپا بولۇپ، ـ قول چىرىغى بىلەن باشقىلارنىڭ كۆزىنى يورۇتۇش گۈزەل ئەخلاق دەپ ئوقۇغانمىدىڭىز؟

ـ ھا، ھا، ھا... پاھ، ئۇكام، ئەللىكىنچى يىللارنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدەك گەپ قىلىدىڭىزغۇ؟ مېنىڭ ئاكا ـ ھەدىلىرىم مۇشۇنداق دەيتتى. لېكىن سىز بىلەن بىزدەك ئۇزۇندە ئوقۇغان ياشلارغا بۇنداق سۆزلەر ياراشمايدۇ!

ئۇ موخوركىسىنى يانداۋردى. مەن چاقماق يورۇقىدا ئۇنىڭ چىرايىغا قاردىم: ئۇ چىرايلىق، شەپكىسىدىن چىقىپ تۇرغان بۇدۇر چاچلىرى، ئۇزۇن كىرپىك، يارىشىملىق يۈمران بۇرۇتى،

دۆگلەك يۆزىدىكى قاش - كۆز، ئېغىز - بۇرۇنلىرى— ھەممىلا يېرى چىرايلىق يىگىت ئىدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن مەن ئېھتىيات قىلغان قوپاللىق بىلەن ۋەھشىيلىك تېپىلمىدى... ئېھ، گۈلىمرە، سەن مېنى زاڭلىق قىلىپ: «نېمانچە ئەزمىلىك قىلىپ ئۇنىڭ چىرايىنى يېزىپ ئولتۇرىدىغانسەن، بىر كۆرۈپ كۆيۈپ قالغان مىدىك - يا؟» دەپ سورىشاڭ مۇمكىن. بىزنىڭ ئاجىزلىقىمىز مۇشۇ ئەمەسمۇ دوستۇم، راستىنلا يىگىتلەرگە بىر كۆرۈپ كۆيۈپ قالىمىز. لېكىن لام - جىم دېيەلمەيمىز. ئۇلاردىن مۇھەببەت، شوخلۇق تەلەپ قىلىمىز. لېكىن كۆپ ھالىلاردا ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيمىز.

مەن شۇ كېچىسى شۇنداق تىترىدىمكى ماڭغۇدەك ھالىم قالمىدى. ئاسمانغا قارىسام ھاۋا ئېچىلىپتۇ، ئاي ئاقۇچ بۇلۇتلار ئارىسىدىن پات - پاتلا چىراي كۆرسىتىپ ماڭا قاراپ قويىدۇ. قارا - كۆك ئاسماندىكى يۇلتۇزلارمۇ خۇددى ماڭا دۇربۇن بىلەن قاراۋاتقاندەك، ئاي بىلەن يۇلتۇزلار خۇددى «ئەجەب بىھايا قىز ئىكەن، كېچىدە ئادەمزاتسىز دالادا بىر يىگىت بىلەن يالغۇز تۇرغىنىنى قارىمامدىغان» دەۋاتقاندەك قىلىدۇ.

— ماڭايلى، سىز ئالدىرىمىسىڭىز مەن ئالدىرايمەن!— دېدىم تىترەپ تۇرۇپ.

— مەن نېمىشقا ئالدىرىمايمەن،— دېدى يىگىت تاماكىسىنى شوراپ تۇرۇپ،— چايىچە ئالمىنى پۇل قىلىپ بۇياقتا يەنە ماڭىمەن، ئېشەك ئۆلدى. پۇتۇن بىر ئايلىق پايدا تۈگىدى. دائىم بازار باشقۇرۇشتىكىلەر بۇلۇۋالاتتى، بۇ قېتىم خۇدايىم ئۆزى ئالدى.

ئۇنىڭ تاماكا يورۇقىدا قىزارغان ئەلەملىك چىرايىغا قاراپ ئىچىم ئاغرىدى.

— نان يەمسىز؟

— ئا يەردە خامان بار. مەنگەن ئاستىدىن قۇرۇقراق بىر-

نىمە تىپىپلا، ئوت قالاپ ئىسسىنۇالايلى، قاراڭ جالاقلاپ تىترەۋاتىسىز...

مەن ئۇنىڭ كەينىدىن خامانغا ماڭدىم. مېنى راھەت سۆرەپ ماڭدىمۇ ياكى ھېسداشلىقمۇ ھېچ يادىمدا يوق بىردەمدىن كېيىن گۈلخان يېنىدىن ئوروۇن ئالدىم. بىز ئوت ئالدىدا راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ نان بىلەن ئالما يېدۇق.

گۈلمىرە، ئادەمنىڭ ھاياتىدا نۇرغۇن ئىشلار بولىدىكەن. ئۇلاردىن نۇرغۇنلىرى ئېسىڭدە قالمايدىكەن. بەزىلىرى ئۇنتۇلۇمايدىكەن. بەزىلىرى ھەتتا ھەر كۈنى يادىڭغا كېلىدىكەن. ئاشۇ خامان، ئاشۇ كېچە مەن ئۈچۈن ئاشۇنداق ئۇنتۇلغۇسىز...

گۈلخان ئۆچتى، لېكىن مېنىڭ ماڭغۇم يوق. گۈلخان يېنىدا قىلىشقان گەپلەر ئەمدى قاراڭغۇلۇقتا داۋاملاشماقتا. ئاسمان زۇمرەتتەك تىنىق، يۇلتۇزلار بۆلەكچىلا نۇرغۇن ۋە نۇرلۇق، ئاي خۇددى ھازىرلا مۇنچىدىن چىققان قىزدەك سۈزۈك. سوغۇق كۈز شامىلىمۇ ماڭا يىللىق ۋە يېقىملىق، ئالما پۇرىقى ئارىلاشقان زەي ھاۋامۇ شۇنچە راھەت، ئۇ قاچانلاردا يېنىمغا كېلىۋالدىكى، يۈرەكلىك ھالدا قولۇمنى تۇتتى:

ــ نېرى تۇرۇڭ، قېلىنلىق قىلماڭ!ــ مەن ئۇنى بىئىختىيار (خالىماستىن)، ماغدۇرسىز قوللىرىم بىلەن ئىتتەردىم. لېكىن ئۇ خۇددى مەن ئۇنى ئۆزۈمگە تارتقاندەك ماڭا چاپلاشتى. مەن يەنە خالىماستىن تىللاۋاتىمەن:

ــ نېمانداق قىلىدىغاندۇ، بېشىڭنى يەيدىغان داپشاق، ۋىيىەي قېلىنلىقنى، ۋارقىرايمەن جۇمۇڭ بىكار...

بىز قىزلار جۇرئەتچان (قېلىن) يىگىتلەرگە ئامراق ئوخشايمىز. مەن ئۇنىڭ ھەممە شوخلۇقلىرىنى تىللاپ تۇرۇپ، يۇمشاق قارشىلىق بىلەن كۈتۈۋالدىم. ئۇ مېنىڭ قۇلىقىمغا:

ــ بۇ دۇنيادا بۇنىڭدىن باشقا نىمە راھەت بار دەيسىز، دائىم جاپا، دائىم مۇشكۈل، دائىم خاپىچىلىق، ئاھ راھەت، نىمانچە راھەت!...

ئۇ مېنى كـۆچلۈك، قـوپال قـوللىرى بىلـەن شـۇنچىلىك چىڭ قۇچاقلىدىكى، مېنىڭ نازۇك بەدىنىم غـارسىلداپ ئـۆگە ـ ئۇگىسىدىن ئاجراپ كېتىدىغاندەك بىلىندى. لېكىن مەن زارلانـمىدىم. ئەكسىچە راھەتلەندىم...

بـولغان ئىش شـۇنچىلىك، لېكىن ئۇنتۇلغۇسىز. شۇنىڭدىن كېيىن مەن ئۇنى كوچىلاردا نۇرغۇن كۆردۈم، لېكىن كۆرمەسكە سالدىم. ئـۇ دائىملا ئـۆستىبىشى نـاچار، رېزىنكە ئـۆتۈك بىلەن ئالدىراپ يۈرەتتى. بۇنداق كۆرۈمسىز، دۇگدۇك ئوقەتچىلەر دوقـمۇش ـ دوقمۇشتا تولۇپ تۇرۇپتۇ. شەھىرىمىزنىڭ مودا تالشـىدىغان قىزلىرى بۇنداقلار بىلەن گـەپلىشىشنى نـومۇس بىلىدۇ. ئۇنداقلارغا چىشىڭنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ قويساڭ پۈتۈن شەھەرـگە يامان گېپىڭ تارقىلىدۇ.

مەن ئۇنىڭغا يىراقتىن قاراپ قويۇش بىلەنلا چەكلـەندىم. بىر كۈنى ۋېلىسىپىت بىلەن ئالدىراپ كېتىۋېتىپ تـار كـوچىدا بىر ئېشەك ھارۋىسىغا دوچ كەلدىم. ھارۋا يولدا توغرىسىغا تۇرۇـۋاپتۇ. مەن ئامالسىز ۋېلىسىپىتتىن چۈشۈپ ئېشەكنى تىللىدىم:

ـــ خىخ، ھـارام!

ـــ تىللىماڭ، قىزچاق، ھـارامنىڭ ھـارۋىسىدىكى ئـالمىسى ھالال، ئالما يەڭ!

قوش ئىشىكلىك، سوقما تاملىق، ھويلىسى ئالما ـ ئۆرۈكـلۈك قورۇدىن ھېلىقـى ئـالمىچى چىقىپ مـاڭا تىكىلىپ قـاراپ، كۆزلىرىنى ئوينىتىپ سۆزلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ بۇدۇر چاچ، يۇمـشاق بۇرۇتلىرى، ئويناپ تۇرىدىغان جادۇ كۆزلىرى مېنى ئىختـيارسىز توختاتتى:

ـــ سىزنىڭ ئۆيىڭىز مۇشۇمۇ؟

ـــ ھەئە، تـۇل ئانام، ئالتە ئـۇكام بىلـەن مۇشۇ ئـۆيىدە كۈن كۆرۈۋاتىمىز.

ـــ يالغۇز سىزلا ئوقەت قىلامسىز؟

— شۇنداق، قىزچاق، ئۆزۈم بىلەن سەككىز جاننى مەن باقىمەن. ئېشەك بىلەن ئۇنى دەك تېخى!

— ئايالىڭىزچۇ؟

— ئايال؟ ئايالىم بولسا ھېلىقى كۈنى سىزگە شۇنچە...

— قويۇڭ ئۇ گەپنى! — مەن ۋېلىسىپىتىمگە سەكرەپ مىندىم. ئۇ كەينىمدىن «گۈلجەھرە!» دەپ ۋارقىرىۋىدى، مەن قارىمىدىم. ئۇنىڭ نېمىسىگە قارايمەن: چىرايىغىمۇ؟ ماڭا چىراي ئەمەس، بايلىق كېرەك. ئۇنىڭ كۆڭلى بار ئوخشىمامدۇ؟ تۇنجى مۇھەببەتنى بىلەن مېنى قۇچاقلىغان بولسىچۇ؟ بۇمۇ بىر بايلىق ئەمەسمىدى؟ لېكىن بۇ بايلىق بىلەن ئىنسان بەختلىك بولالمايدۇ...

گۈلىمىرە، مەن ئەمدى ئىقرار بولۇۋاتىمەن. مەنمۇ ئاشۇ ئالىمچىنى تۇنجى مۇھەببەت بىلەن ياشىشى كۆرگەنىكەنمەن. لېكىن ئۇنىڭ كۆرۈمسىز ئۇستىبىشى، ئورنى، چۆچۈرىدەك ئۇكىلىرى ماڭا توسالغۇ بولغانىكەن. مەن بۇ خىل ئادەملەر بىزدەك قىزلارنىڭ خىلى ئەمەس، ئۇلار مۇھەببەت، ئائىلە دېگەننى خورلاشقىلا، تۇگىتىشكىلا يارايدىغان دەپ ئويلىغانىكەنمەن. مەن: مۇھەببەت بىر ئاجايىپ سىرلىق گۈلگە ئوخشىشىدۇ، ئۇ شۇنداق بىر تۇيۇقسىز موھتاج: بۇ تۇيۇقسىز يۇل، ئالتۇن ـ كۈمۈش دەپ ئويلايتتىم. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن «ئالىمچى» نىڭ ئىسمىنىمۇ سورىمىدىم. ئۇنى ئۇنتۇش ئۈچۈن نەچچە يىلدىن بېرى ھەر كۈنى، ھەر سائەت ھەرىكەت قىلدىم. لېكىن ئۇنىڭ ھېلىقى جادۇ كۆزلىرى، بۇدۇر چېچى مەن بىلەن قېرىشتى. مەن ئۇنى ئۇنتالمىدىم، ئالىمچىنىڭ شوخلۇقىغا گۇۋاھ بولغان خامان، گۈلخان، ئاي ۋە يۇلتۇزلار زادىلا ئۇنتۇلمىدى...

— قانچىلىك بىرنەرسە بەرمەكچىسىز ئۇلارغا؟ — دەپ سوردىم بوۋىيىمدىن. بوۋاي ماڭا ئالىيىپ قارىدى.

— بىلمەيمەن، بەلكى ھېچنېمە بەرمەسمەن! — دېدى

بوۋاي ئاخىر خاپا بولۇپ.

مەن باتۇرلۇقۇمنى نامايان قىلىشنى ئويلىدىم:

ــ ئۇنداق بولسا، مەن بارلىق ئالتۇنلىرىمنى ئۇلارنىڭ مەكتىپىگە يارىدىم قىلىمەن. بەلكى يۈز مىڭ ياكى يۈز ئەللىك مىڭ دوللارغايارىپ قالار!

ــ نېمە؟ سىز شاپاق دوپپا بىلەن بەلكى مەندىن يوشۇرۇنچە كۆرۈشكەنسىز. ئۇنىڭغا بەلكى ھېلىھەم كۆڭلىڭىز بارمۇ؟ ئۇ ياش، چىرايلىق، بىز بولساق قېرى، كۆرۈمسىز؟

ــ سىز نېمىلەرنى دەۋاتىسىز؟ مەن ئۇنى ئۆمرۈمدە كۆرگەن ئەمەسمەن. مەن سىزدىن باشقا ھېچكىمگە كۆڭۈل بەرگەن ئەمەسمەن، ئىللا ــ بىللا شۇنداق.

مەن كۆزلىرىمگە ياش ئالدىم. بۇ ياش كىملەرگە مۇھەببەت، كىملەرگە نەپرەت تەقدىم قىلىشى بىر ئۆزۈمگىلا ئايان.

دوستۇم گۈلىمرە، ئەرلەر بىزنىڭ كۆز يېشىمىزنى كۆرسە ئاسانلا يۇمشايدۇ. بىز ئۇلارنى ھەرقانداق يالغان گەپكە ئىشەندۈرەلەيمىز، بۇ ئىشتا بىزنىڭ ئازۇك تىلىمىز بىلەنلا كۆز يېشىمىز بىزگە يارىدىم بېرىدۇ. مەن بوۋىيىمنىڭ چىرايىدا رازىلىق ۋە خۇشاللىق پەيدا بولغىنىنى كۆردۈم.

ــ بولىدۇ، ــ دېدى ئۇ كۈلۈپ قويۇپ، ــ مەن يىگىرمە مىڭ دوللار تەقدىم قىلاي، خوتۇن، ھېچكىم بۇنچىلىك چوڭ يارىدىم قىلمىدى تېخى. يۇرتۇڭنىڭ گۈللىنىشى سېنىڭ خۇشاللىقىڭ: مەن بۇنىڭغا بېشىڭ بىلەن تەڭ ئالتۇن بېرىشكىمۇ رازى.

ئاڭلىدىڭمۇ گۈلىمرە، مانا بۇ مېنىڭ بوۋىيىمنىڭ جاۋابى. بۇ جاۋابقا قانچىلىك مۇھەببەت ھارارىتى سىڭگەن ــ ھە! لېكىن بىز ئۆزىمىزنى قەدىرلەيدىغان ئادەملەرنى دائىم ئالدايمىز: ئۇلارغا يالغان سۆزلەيمىز. بايلىرىمىزنى، گادايلىرىمىزنى، ئۆزىمىز ياخشى كۆرىدىغانلىرىمىزنى، يامان كۆرىدىغانلىرىمىزنى شۇنداق قىلىمىز. باشقىلار قانداقكىن، مەن نەق شۇنداق.

1988 ــ يىل 8 ــ ئاي، پاكىستان راۋالپىندى.

ياۋروپاغا سەپەر

(زەيارەت خاتىرىسى)

سەپەردا شلار

7 - ئۆكتەبر.

قولۇمدىكى يەتتە ۋاراقلىق پويىز بىلىتى، پاسپورتۇمدىكى غەربىي گېرمانىيە كونسۇلخانىسىنىڭ مەخسۇس تامغىسى ۋە موكغۇلىيە، سوۋېت ئىتتىپاقى، پولشا قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ چېگرىسىدىن كىرىپ - چىقىشقا بەرگەن رۇخسەت ۋىزىلىرى... مېنىڭ ئىككى - ئۈچ ئايدىن بېرىقى خاپىلىقلىرىم بىلەن چەت ئەلگە چىققۇچىلارنىڭ رەسمىيەتلىرىنى بېجىرگۈچى ئورۇنلارغا بولغان نارازىلىقىم، گېزىت - ژۇرناللارغا يازماقچى بولغان تەنقىدىي ماقالىلىرىم توغرىسىدىكى خىياللىرىمنى بىردىنلا يوققا چىقىرىۋەتتى. بىلەت بىلەن پاسپورتۇمغا قارايمەن - دەۋ خۇشاللىقتىن قىن - قىنىمغا پاتمايمەن. ماڭا ھەممىلا نېمە، ھەتتا ئاپتوبۇس، مېترولاردىكى تىقمۇ تىقماقچىلىق، قوپاللىقلار، تۆت كوچا ئېغىزلىرىدا ئاپتوبۇسلارنىڭ ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا توختاپ قېلىشى قاتارلىق كىشىنى بىزار قىلىدىغان ئىشلارمۇ كۆڭۈللۈك تۇيۇلماقتا.

مەن 10 - ئاينىڭ 7 - كۈنى تۈركىسىپ تۆمۈريولىدا

ئاسىيادىن ياۋروپاغا سەپەر قىلىمەن. دېمەك، يەر شارىنىڭ بىز ياشاۋاتقان مۇشۇ بېتىنى كېسىپ ئۆتۈپ، شەرقتىن غەربكە ئون مىڭ كىلومېتردەك يول ماڭىمەن. سەپەر خۇشاللىقى ۋە يېڭىلىققا ئىنتىلىش ئىستىكى بىلەن كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزدۇم. راستىنلا 7 - ئۆكتەبر سەھەرلىكى بېيجىڭدىن پويىز بىلەن يولغا چىقتىم.

... پويىز چىڭلۇڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلغاندىن كېيىنلا مەن ئۆزۈم بىلەن بىر خانىدىكى ھەمراھلىرىم بىلەن تونۇشتۇم. بۇلار ئاۋستىرالىيىلىك سایاھەتچى ئاتمىش يەتتە ياشلىق فوتوگرافىست ئەرك سابىلل، شاڭخەي سانائەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ يۇگوسلاۋىيىدە ئوقۇۋاتقان ئاسپىرانتى جاڭ ژېنجۇن، كۇنمىڭ سانائەت ئىنىستىتۇتىنىڭ شەرقىي بېرلىندا ئوقۇۋاتقان ئاسپىرانتى خې تىيەنجىنلار. سابىلل بىر ئېغىزمۇ خەنزۇ تىلى بىلمەيدۇ، ئىككى يىگىت ئىنگلىزچە سۆزلىيەلەيدۇ. مەن بولسام يادلىۋالغان ئانچە - مۇنچە ئىنگلىزچە تېرمىن ۋە جۈملىلەردىن باشقىنى بىلمەيمەن. مۇشۇ ئەھۋالدىمۇ بىز بىر بۆلمىگە جايلاشقان تۆت ئادەم ناھايىتى تېزلا يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق.

مېنىڭ تېتىملىق زاكۇسكام بىلەن ئەلا سۈپەتلىك ھاراقلىرىم سابىلل بىۋاينى ۋە ياشلارنى داستىخىنىغا ئەكەلدى. بىزدىكى تەكەللۇپ، قورۇنۇش، ياسالمىلىقلار مانا شۇنىڭ بىلەن تېزلا يوقالدى. مەن سابىللنىڭ تىكىپ قويغاندەك قۇر - قۇر تۇرغان شالاڭ چاچلىرىغا قارىۋېدىم، ئۇ:

— مېنىڭ چېچىم ئوپېراتسىيە يولى بىلەن گەجگەمدىن ئالدى تەرىپىمگە كۆچۈرۈلگەن، — دېدى شالاڭ، سېرىق چاچلىرىنى سىلاپ، — بىر قېتىم ئوپېراتسىيە قىلغىنىغا ئۈچ يۈز نەچچە دوللار ئالدۇ، مەن ئالتە - يەتتە قېتىم ئوپېراتسىيە قىلدۇرۇپ ئاران مۇشۇنچىلىك چاچلىق بولالىدىم. سىلەرنىڭ چاچلىرىڭلار قاپقارا، ئەجەب ياخشىكەن!

ئۇ دېگىزدەك كۆپكۆك كۆزلىرىنى چىملدىتىپ بىزگە زوق بىلەن قارايدۇ. ئۇ، ھەممىنى بىلىشكە قىزىقىدۇ، مەندىن ئۇيغۇر خۇرلار توغرىسىدا توختىماي سورايدۇ، مەن بىلگەنلىرىمنى ئۇنىڭغا دەپ بېرىمەن. ئۇ، بىزگە ئۆزىنىڭ ئاۋستىرالىيىدىكى ئۆي-جايىنىڭ رەسىمىنى، ئۆز دۆلىتىنىڭ بايلىقى، جۇغراپىيىسى، كۆن ۋە بەش يۈلتۈزلۇق كىنگورا كۆتۈرۈپ تۇرغان بايرىقىنىڭ تارىخىنى تىنماستىن سۆزلەپ بەردى. ئۇ موگغۇلىيىنىڭ قار بىلەن قاپلانغان دەرەخسىز دالاسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىمىزدا:

— بىزدە ھازىر قالتىس يىللىق، سالقىن پەسىل. ھەممە يەر ياپىيېشىل دەرەخ، بىزدە مۇنداق قاقاس دالا يوق، — دېدى. شۇ چاغدا خانىغا يېڭى زېلاندىيىلىك ياش يىگىت كىرىپ كەلدى. بۇ قىزىل يۈزلۈك، تەمبەل، ساغلام يىگىت يېڭى زېلاندىدىكى ساقچى ئىكەن. ئۇ، ئۆز ئىسمىنى مارك فىن دەپ تونۇشتۇردى. ئۇ، بوۋاينىڭ گېپىنى ئاڭلاپ مازاق قىلىپ:

— سىلەر ئاۋستىرالىيىلىكلەر ئەنگلىيىدىن سۈرگۈن قىلىنغان جىنايەتچىلەرنىڭ ئۇرۇق پۈشتى. سىلەر قەھرىمان، ئىسيانچى بولۇشۇڭلار لازىم ئىدى، لېكىن بۇ يەلقى ئولىمپىك مۇسابىقىسىدە بىز سەككىز ئالتۇن مېدال ئالالىدۇق، سىلەر بىرنىمۇ ئالالمىدىڭلار، ھا... ھا... ھا...، — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى.

سابىلل ئۆز دۆلىتى توغرىسىدىكى بۇ چاقچاقنى ھار ئالمىدى، ئۇ كۆپكۆك كۆزلىرىنى چىملدىتىپ، كەمشۇك ئاغزىنى مىتىلدىتىپ:

— شۇنداق بولسىمۇ سىلەرنى بىلىدىغانلار ئاز، بىزنى بىلىدىغانلار كۆپ! — دېدى.

يىگىت تېخىمۇ ماختاندى:

— بىزنىڭ ئالتە مىليون تۇياقتىن كۆپ قويىمىز بار. كىشى بېشىغا چاچقاندا، دۇنيا بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىمىز. سىلەر يەنىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىسىلەر، ھا... ھا... ھا...

پویىز ئولانباتۇر ۋوگزالىدا توختىدى. بىز يەرگە چۈشۈپ ئەتراپنى تاماشا قىلدۇق. پاكار ئىدىرلىق قاپتاللىرىغا جايلاشقان بۇ شەھەر يوللىرى قىشلىق پەلتو، ئۆتۈك، قۇلاقچا كىيىشكەن ئادەملىرى بىلەن بىزگە يېڭى تۇيۇلدى. شەھەرگە يانداشقان پاكار ئۆيلۈك مەھەللىلەردە كىگىز ئۆيلەرمۇ تۇرۇپتۇ. مەن موڭغۇل دالاسى توغرىسىدا كىتابلاردىن ئوقۇغانىمەن. مانا ئالدىمدا سىرتق توپىلىق تۆپىلىكلەر، ئادەمزاتسىز چۆللەر ياتماقتا. بۇ يەردىكى بايىنۇلگەي دېگەن يەردە بىر يۈز ئاتمىش مىڭ قازاق بارئىكەن. موڭغۇلىيە كونسۇلخانىسىدىكى ۋىزا باشقۇرغۇچى يىگىتنىڭ قازاقچە سۆزلىشى شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك. جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان، قاقاس قاپتاللار ئارىسىغا جايلاشقان ئولانباتۇر شەھىرىدىن شىمالغا قاراپ ماڭغانسېرى ئادەمزاتسىز چۆللۈك باشلىنىپ، ئاخىر سۇخەيباتۇر شەھىرىگە يېتىلاشقانسېرى ئورمانلار كۆپىيىشكە باشلىدى. تاغلار ئاق تۇمان بىلەن قاپلانغان، قار ئاستىدا شۇمشەيگەن ياش قارىغايلار بىلەن سىرتق يوپۇرماقلىق ئارچىلار كىشىگە ھۇزۇر بېغىشلايدۇ.

ئەتىگەنلىكى ئويغانسام، ۋاگونغا يوروق چۈشۈپتۇ. سابىلل بوۋاي دېرىزىدىن سىرتقا قاراۋېتىپتۇ. مەنمۇ سىرتقا قاردىم. بىز بايقال بويلاپ شىمالغا كېتىۋېتىپتىمىز. بايقال جىمجىت، ئۇ ئۇيقۇدىن يېڭى ئويغانغان ئېرىنچەك بالىدەك ئاستا مىدىرلايدۇ، ئۇنىڭ تىنچ بېتىدە يېڭىدىن ئۇيۇق كىرۋىكىدىن باش چىقارغان قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى جىمىرلايدۇ. كۆل بويىدىكى قارىغاي، ئارچىلارنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرىمۇ قېيىن يوپۇرماقلىرى بىلەن ئارىلىشىپ قىزارغان، ئەتراپ خۇددى يالقۇن ئىچىدە تۇرغاندەك بايقالنىڭ نېرىقى قىرغاقلىرىدىكى قويۇق تۇمان بۇ يالقۇندىن كۆتۈرۈلگەن ئىستەك كۆرۈنىدۇ. سابىلل بوۋاي بىرنېمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى. مەن ئۇنىڭ گېپىنى ئۇقمىغان بىلەن ئۇنىڭ دېگىز بويىدىكى ئۆزىنىڭ بۇۋاك دەرەخ

لەر ئارىسىدىكى ياغاچ ئۆينى ئەسلەۋاتقىنىنى چۈشەندىم. چۈنكى مەنمۇ بايقال بويىدىكى گۈزەل مەنزىرىنى كۆرۈپ ئىخ تىيارسىز سايرام بويلىرىنى ئەسلىدىم ـ دە!

شىمالغا قاراپ بىر سائەتتەك ماڭغاندىن كېيىن، قويۇق قېيىنزارلىققا كىردۇق. مەن ئىختىيارسىز «موسكۋادىن ئۇزاقتا»، «جاسارەت» رومانلىرىدىكى تايگا توغرىسىدىكى تەسۋىرلەرنى ئەسلىدىم.

بايقال ئورمانلارنىڭ نېرىسىغا مۆكۈندى. ئۇ ئارىلاپ ـ ئارىلاپ تۆپىلىكلەر ئارىسىدىن چىراي كۆرسىتىپ قويىدۇ ـ دە، يەنە يوقىلىپ كېتىدۇ. مانا، يەنە بايقال كۆرۈندى، ئۇ بىزنىڭ شەرقىمىزدە، غەرب تەرىپىمىز قويۇق تايگا ئورمانلىقى. قارلىق تاغ چوققىلىرىمۇ يىراقلاردا كۆرۈنۈپ قالىدۇ. بايقال يەنە كۆ- رۈندۈ، بېلىقچى كېمىلەر، جۇۋۇسىغا ئورنىپ كۆلگە قاماق سې- لىپ ئولتۇرغان ئادەملەر، ئۇستى چېدىرچىلاپ يېپىلغان قاراۋۇل ئۆيلىرى، ئېرىنچەك كاللار ئېكراندىكىدەك تېز ـ تېز ئۆتمەك- تە. سىلىۋىيانكا ئىستانسىسىغا كەلگەندىلا مەن تۇنجى سۈپەت كىشىلىرى بىلەن ئۇچراشتىم. ئوك تەرىپىمىز بايقال، سول تە- رەپ تاغ باغرىدىكى شەھەر. قىشلىق كىيىم كىيگەن ئادەملەر ئالدىرىشىپ يۈرۈشمەكتە. مەن تەسەۋۋۇرۇمدا سوۋېت ئادەملىرى- نىڭ كىينىشلىرى، مۇئامىلىسى، مېڭىش ـ تۇرۇشلىرى بىزدىن ئۆزگىچە بولۇشى كېرەك، دەپ ئويلايتتىم، لېكىن بۇ يەردىكى ئادەملەر 50 ـ يىللاردا مەن كۆرگەن ئادەملەرنىڭ ئەينى ئۆزى ئىدى. مەن تۆمۈردىن ياسالغان پىيادىلەر كۆۋرۈكى ئۈستىگە چىقىپ شەھەرنى تاماشا قىلدىم. شەھەر چىرايلىق ئىكەن. لې- كىن پويىز ئىستانسىسى قاتمۇ قات پويىزلار بىلەن تولغان.

بىز تاغ ئۈستىدە كېتىۋاتىمىز. بايقال ئاستىمىزدا ـــ تۆ- ۋەندە چەكسىز يېيىلىپ ياتماقتا. سابىل بوۋاي ھايىاجانلىنىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— هەقىقىي ساياھەت ئەمدى باشلاندى، كۆلگە قاراڭلار قانداق چىرايلىق، ئۇنىڭ تىلىنى بىلمەيسىلەر، مەن دېگىزنىڭ تىلىنى بىلىمەن. كۆلمۇ سۆزلەيدۇ، دېگىزمۇ سۆزلەيدۇ. بۇ، تىلسىملارنىڭ بېتىگە قاراپ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلىمەن.

خوش، بايقال نېمە دەيدۇ؟

— بوران چىقىدۇ، دولقۇنلايمەن، دەيدۇ. بۇ كۆلنىڭ بېلىقى بەك قىممەت ئىكەن. ئاۋستىرالىيىدىن ئون باراۋەر قىممەت ئىكەن. چايچمانى① دەيدىغانلار بۇ يەردىمۇ جىق ئىكەن. ئالدىغا تۇخۇم، پەمىدۇر قويۇپ ئولتۇرىدىغان مومايلار چېغىدا مېنى ئالدىماقچى بولۇپ چايچمانى، دەيدۇ تېخى. بىزدە بۇنداق سودىگەرلەر يوق، تۇخۇم، پەمىدۇر ساتىدىغان مومايلار يوق!

— ئۇلاردىن چوڭلىرى بار - دە؟ — دېدى ئىشكىتىن كىرىپ كەلگەن يېڭى زېلاندىيىلىك ساقچى، — سىزگە پايدا بەرمەكچىغۇ ئۇلار. بىر ئامېرىكا دوللىرى ئاران 0.6 رۇبلى. لېكىن ئۇلار بىر دوللارنى ئۈچ رۇبلىغا ئالىمىز دەۋاتسا، يەنە يامان دەيسىزغۇ؟ بايقالنىڭ بېلىقى سىلەرنىڭ دېگىز بېلىقىڭلارىدىن تاتلىق، شۇڭا قىممەت. نېمىشقا دەمسىزا؟ سىلەر بېلىقنى پاراخوت بىلەن تۇتىسىلەر، بۇ يەردىكىلەر قارماق بىلەن تۇتىدۇ، ھا... ھا... ھا...

بۇ قېتىم ئۇنىڭ كۈلكىسى ماڭا ياقمىدى. مەن بىزدىن يىراقلاپ قېلىۋاتقان بايقالنى ماختىدىم:

— دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭقۇر كۆل — بايقال كۆلى. بىزنىڭ ئېرتىش دەريامىز مۇشۇ كۆلگە قۇيۇلىدۇ. شۇڭا بۇ كۆلنىڭ بېلىقى ئالتاي ئېرتىش بېلىقى بىلەن ئوخشاش، ناھايىتى تەملىك.

— كۆلنىڭ چوڭقۇرى بۇ يەردە بولسا، دېگىزنىڭ دۇنيا

① چايچما — دوللار تېگىشىمەن.

بوۋىچا چوڭقۇر يېرى بىزدە، — دېدى سابىلل كۈلۈپ تۇرۇپ.

— تاغنىڭ ئېگىزى بىزدە! — دېدى شياۋجاڭ.

— ئوينىنالىتىنىڭ چوڭقۇرى تۇرپانىمۇ بىزدە، — دېدى شياۋشى.

سۆھبىتىمىزگە ھاكچىلارنىڭ ئالا - بۇلماچ كىيىمىدىكى ئىشتان - چاپان كىيگەن ئامېرىكىلىق يىگىت بىلەن غەربىي گېرمانىيىلىك قىزلارمۇ كېلىپ قوشۇلدى:

— تەكلىماكانمۇ گۈزەل، ھازا تەڭشەيدۇ. مەن بەك قىزىقىمەن. پۈتۈن ياۋروپا يايىشىل بىر باغ، لېكىن بۇنداق تەڭشىگۈچ يوق.

— يەنە ئىككى كۈندىن كېيىن ياۋروپاغا ئۆتىمىز. ئاسىيا بىلەن ياۋروپانىڭ پەرقى يەر بېتىدىلا ئەمەس، ھاۋاسىدىمۇ بىلىنىدۇ. ياۋروپا يىلىق، نەمىۋش، ئاسىيا ئىسسىق - سوغۇق، قۇرغاق.

— ئاڭلىشىچە، بېرلىندىكى تۇنجى قارىغاي موگۇلىيىدىن بارغانىكەنغۇ؟

— لەڭمەن بىلەن چۆچۈرىنىمۇ ماركوپولو جۇڭگودىن ئىتالىيىگە ئاپارغان!

— گېرمانىيىلىكلەرمۇ ئاسىيادىن - ھىندىستاندىن بارغان!

بۇ گەپلەرگە گېرمانىيىلىك قىزلار باشلىرىنى ئېغىتىپ قوشۇلۇشتى.

— ئاسىيا، ياۋروپا بىر قۇرۇقلۇق، — دېدى بىر قىز كۈلۈپ تۇرۇپ، — ئادەملىرىمۇ، تەبىئەتىمۇ ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى ئالماشتۇرۇپ تۇرىدۇ!

پويىز تونىلغا كىردى، بىزنىڭ سۆھبىتىمىز ئۈزۈلدى. سابىلل ئالدىراپ نەرسىلىرىنى يىغىشتۇرۇشقا باشلىدى. ئۇ ئىركۈتىسىكىدا چۈشۈپ قالىدۇ. مەن بوۋاينىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن بىر رومكا ھاراق سۇندۇم. بوۋاي كۈلۈپ تۇرۇپ ھاراقنى ئالدى ۋە ئىچىپ بولۇپ:

— ئادەمنىڭمۇ، ھاراقنىڭمۇ ياخشىسى سىلەردە! — دېدى.
ئىركۈتسكىدا ھەم بۇۋاي بىلەن، ھەم بايقال بىلەن خوشلاشتۇق. تاغلارمۇ كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ قالدى. پويىز سائىتىگە بىر يۈز يىگىرمە كىلومېتر تېزلىك بىلەن سوۋېت يېرىدە چاپماقتا. بوۋاينىڭ بىز بىلەن خوشلاشقاندا يىغلاپ تۇرۇپ قۇچاقلاشلىرى، يېڭى زېلاندىيىلىك يىگىتنىڭ كۈچلۈك قوللىرى، قاقاقلاپ كۈلگەندە قىزارغان چىرايى مېنىڭ كۆز ئالدىمدىن نېرى كەتمىدى: ئاق كۆڭۈل، سەممىي ئادەملەر دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىدە بار. ئۇلار بىر - بىرىنى چۈشىنەلەيدۇ، دوست بولالايدۇ.
... زېمادىن ئۆتۈپ نىژنىيۇدېنسىك ئىستانسىسىدا توختىغاندا، كۆمۈر بىسىپ كېتىۋاتقان پويىزلارنى كۆرۈپ بۇ يەرنىڭ ئېگىز ئۆتۈشمە كۆۋرۈكىگە چىقىپ يىراق تاغلار ئارىسىغا قاردىم. بۇ شەھەرنىڭ ئىسمى ماڭا تونۇش. بۇ يەردە XIX ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدىكى رۇس سوتسىيال دېموكراتلىرىنىڭ ئۇلۇغ سەركەردىسى، ئىدېئولوگ، ئەدەبىي تەنقىدچى ۋە يازغۇچى نىكولاي گاۋرىلوۋىچ چېرنىشېۋسكى 1863 - يىلىدىن 1871 - يىلىغىچە سۈرگۈن ھاياتىنى بېشىدىن كەچۈرۈپ «سىبىر كانىلىرىنىڭ چوڭقۇر تېگىدە» ئەمگەك قىلغان ... مەن خۇددى بۇ ئۇلۇغ كىشىنى كۆرمەكچى بولغاندەك تۇمانلار ئىچىدىكى يىراق تاغلارغا، قويۇق ئورمانلارغا قاردىم. ئۈستىنى تۇمان باسقان قويۇق ئورمانلار ماڭا ل.تولستوينىڭ «تىرىلىش» رومانىدىكى سىبىرىيە توغرۇلۇق يېزىلغان تەسۋىرلەر، لېنىن ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك ئەسلىمىلەردىكى بايانلار، فادىيېۋنىڭ «تارمار» نامىلىق كىتابى، ماركوۋنىڭ «ستوگوۋلار ئائىلىسى» نامىلىق رومانىدىكى تەسۋىرلەرنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈردى. ماڭا خىيالەن تونۇش بولغان قارا چىلان تۈپراق، سازلىق جىلغىلار، قويۇق ئورمان، ئەگرى - بۈگرى چىغىر يوللار ئەمدى كۆز ئالدىمدا ئۆز قىياپىتى بىلەن تۇرماقتا. مەن 9 - ئۆكتەبىر كېچىسىنى خىيال ۋە

ئەسلىمىلەر بىلەن كۆتۈۋالدىم.

— كراسنو يارسكىغا كەلدۇق. يۇرۇك، تۆۋەنگە چۈشىمىز، — دېدى ۋالېنتىنا بىزنىڭ «ئۆي» گە كىرىپ، ۋالېنتىنا ئەللىك ياشلار-غا كىرگەن ئايال بولۇپ، بېيجىڭدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدىكەن. ئۇنىڭ يولدىشى يېنىك ئاتلېتكا بويىچە خەلقئارا تېرىنىر ئىكەن. ئوغلى ياپونىيىدە (ئۇنىڭ ئايالى ياپونىيىلىك ئىكەن)، ئانىسى بىلەن ئىنىسى ئالمۇتادا ئىكەن. ۋالېنتىنا بۇگۈن ئايرىلغىنىغا يىگىرمە ئالتە يىل بولغان ئانىسى بىلەن ئىنىسىنى كۆرىدۇ. ئۇ-نىڭ خۇشاللىقى، ياش قىزلاردەك تېتىكلىشىپ قېلىشى ئەنە شۇ سەۋەبتىن ئىكەن.

— بىز بىر ئائىلە كىشىلىرى ئۇچ دۆلەتتە ياشايمىز. ئۇچ دۆلەتكە گراژدان بىز، — دەيدۇ، ئۇ ياپونىيىلىك نەۋرىسىنىڭ سۈرىتىگە قاراپ سۆزلەپ، — بۇ چوڭ بولغۇچە يەنە قانچە دۆلەتكە تارىلارمىزكىن تېخى.

نوۋى سىبىر مەن كۆرگەن ھەممە شەھەرلەردىن چىرايلىق، چوڭ كۆرۈندى. ۋالېنتىنا ئىنىسى بىلەن ئۇن سېلىپ يىغلاپ كۆرۈشتى. بىز نۇرغۇن جۇڭگولۇق ۋە چەت ئەللىكلەر ئۇنى خېلى يەرگىچە ئۇزىتىپ باردۇق. ئۇنىڭ ئىنىسى بىلەن قۇچاقلاشقىنىنى تەبرىكلىدۇق.

پويىز موسكۋاغا قاراپ قويۇق ئورمانلار ئىچىدە كېتىپ بار-ىدۇ. قاچانلا ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ دېرىزىدىن قارىسام، قويۇق ئورمانلىق. نېمىدېگەن تۇگىمىگەن قېيىنزارلىق، قارىغايلىق بۇ-ھە؟! نەچچە سوتكا مېڭىپمۇ تۇگىتەلمىدۇقمۇ؟ تيومىن، سۈىردلو-ۋسكى ... سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسىغا كىرگەندىن بۇيان سۈىرد-لوۋسكىغىچە يىگىرمە يەتتە شەھەرنى بېسىپ ئۆتتۇق. مانا ئەمە-دى ئورالدا كېتىپ بارىمىز. بۇ يەردە ئاسىيا - ياۋروپا چېگرا-سىغا ئورنىتىلغان قىتئە بەلگىسى — ئىككى مېترەدەك ئېگىزلىكتە ئاق مەرمەر بەلگە تېشى بار ئىكەن. بۇ تاش بىلەن موسكۋانىڭ

ئـارىلىقى بىرمىڭ يەتتە يۈز يەتمىش يەتتە كىلومېتر ئىكـەن. ئـورال تـاغلىرى، ئورال دەريـاسى مانا شۇ ئەتراپتا. بۇ يەردىن يەنە سەككىز شەھەرنى بېسىپ ئۆتسەك موسكۋاغا بارىمىز.

مەن كىچىك ۋاقتىمدا بۈيۈك رۇس شائىرى لېرمونتوۋنىڭ موسكۋا ناملىق شېئىرىنى يادلىغانىدىم. بۇ شېئىر ھېلىمۇ ئېسىمـدە. مەن ئەدەبىي ئەجادىيەت بىـلەن شۇغۇللانغانـدىن كېيـىن، ل.تولىستوينىڭ «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» رومانىنى ئوقۇغـان. ناپا- لېئون ئەسكەرلىرى تالان - تاراج قىلغان بۇ شەھـەرگە باللىق چاغلىرىمدىن تارتىپلا قەلبىمدىن ھۇرمـەت - مۇھەبـبەت پەيـدا بولغان، بولۇپمۇ ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا 1942 - يىلى 1 - ئاي- لاردىكى موسكۋانى قوغداش جېڭى توغرىسىدىكى خاتىرىلەر، گىتلېر ئارمىيىسىدىن ئىككى يۈز ئەللىك مىڭ ئەسكەرنىڭ نەق مۇشۇ موسكۋا بوسۇغىسىدا يوقىتىلىشى ۋە شۇنىڭ بىلەن ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشـ دا ھەل قىلغۇچى بۇرۇلۇشنىڭ بولغانلىقى بۇ شەھەرنىڭ قەل- بىمدىكى سىماسىنى تېخىمۇ ئۇلۇغلىغانىدى.

مەن موسكۋا ــ لېنىن توغرىسىدىكى خېلى جىق كىتابلار- نى، شېئىرلارنى ئوقۇغانلىقىم ئۈچۈن، موسكۋاغا يېقىنلاشقانسېرى ھاياجانلانماي تۇرالايىتىمۇ؟! مەن دېرىزىدىن كـۆز ئۈزمەسـتىن سىرتقى يوپۇرماقلار يەر بېتىنى قاپلىغان ئورمانلىقلار، كـۆز ئاپ- تىپىدا ھۇزۇرلىنىپ ئىستانسا، يول چېتىدىكى بەندىگۈلەردە ئولتۇ- رۇشقان ئادەملەرنى تاماشا قىلىپ ماڭماقتىمەن...

بۇ كېچە تۈزۈك ئۇخلىمىدىم. ئاخىرقى شەھەرلەردىن ئۆتـ مەكتىمىز: مانا ۋولگا دەريـاسىدىن ئۆتتۇق. دەريا تىنـچ، ئاسـتا ئاقماقتا. مەن چاپايېۋنىڭ دەريـاغا چۆكۈش ئالدىدىكى قىياپىتـ نى ئەسلىدىم. ۋولگا ــ سوۋېت ئىتتىپاقىدىـكى گراژدانلار ئۇ- رۇشنىڭ گۈۋاھچىسى، ۋولگا بويلىرىدا بولغان جەڭلەر، كولچاك، ۋارانگىل قىسىملىرىنىڭ مۇشۇ دەريانى پاناھ قىلىپ، مۇشـۇ شە- ھەرلەردە قىلغان قارشىلىقلىرى سوۋېت ئەدەبىياتـىدا شۇنـچىلىك

كۆپ يېزىلغانكى، غوپۇر غۇلامنىڭ مۇنۇ مىسرالىرى ئىختىيارسىز يادىمغا كەلدى:

«تېخى ئورال بويىدا ئۇر، يىقىت، چاپنىڭ،
ساداسى قۇلاقلاردىن نېرى كەتمەستىن.
تېخى ئاتلىرىنى ئىركەش ئۆلتۈرگەن،
پەرغانە يېتىملىرى بويىغا يەتمەستىن.»

ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىنىڭ غەلىبە قىلىشىدا سوۋېت خەلقىگە ئارقا سەپ بولۇپ، ئالدىنقى سەپنى ھەربىي لاۋازىمەت، قورال-ياراغ بىلەن تەمىنلىگەن، فرانسىيە شائىرى «ئورال ياشسۇن!» دېپ مەدھىيە شېئىرى يازغان قەھرىمان ۋە گۈزەل ئورال بىز بىلەن خوشلاشتى. ئاخىرقى شەھەر يارۇسلاۋل كەينىمىزدە قالدى. ئەمدى چىرايلىق، رەتلىك يېزا، خوتۇرلار باشلاندى. توچۇق ھاۋادا كۆز يوپۇرماقلىرى بىلەن قىزارغان باغ دالالار تولىمۇ گۈزەل.

— گۈزەل، تولىمۇ گۈزەل ئىكەن! — دېدىم مەن ئەتراپىمدىكى ۋەتەنداشلىرىغا ئۆز ھاياجانلىرىمنى بايان قىلىپ.

— سىز سوۋېت يېرىنى ياخشى كۆرىدىغان ئوخشىمامسىز؟

بۇ سوئالنى سورىغۇچى پۇتۇن يول بويى ھېچكىمگە گەپ قىلمىغانىدى، تاماكا چېكىپ ئولتۇرغان ئوتتۇرا ياش، جۇڭسەنچە چاپان كىيگەن سۈرلۈك ئادەم ماڭا سىناق نەزىرىدە سىگايان قارىدى.

— شۇنداق، ياخشى كۆرىمەن!

— جۇڭگونىچۇ؟

مەن ئۇنىڭغا ئالىيىپ قارىدىم. بىزدە سىياسەت بىلەن ئادەملەرنى، تەبىئەتنى، ھەتتا ھاۋانى ئارىلاشتۇرۇۋالىدىغان ئاشۇنداق بىر قىسىم ئادەملەر بار. ئۇلار گۈزەللىك بىلەن رەزىللىك توغرىسىدىكى بارلىق چۈشەنچىلەرنى بىرلا ئۆزى ياقتۇرىدىغان، قاتمال سىياسەت سۈيىدە پىشۇرۇپ ئالغان كۆز قاراش-

لىرى بىلەن ئۆلچەيدۇ. ئۇلارچە بولغاندا قىرىم، كاۋكازمۇ بىز-
نىڭ قاقاس تاغلارچىلىك مەنزىرىلىك ئەمەس، چۈنكى ئۇ ھۆۋگۈ
گو تۈپرىقى ئەمەس. ئۇلارچە چەت ئەل مەنزىرىسىنى كۆرۈپ
ھايابانلىشىمۇ ساپ بولمىغان ھېسسىياتنىڭ پارتلىشى، مەن
ئىشىنالارنى ئۆزئارا ئۆچەنلىك، ئاداۋەت ۋە دۈشمەنلىشىشكە
ئۈندەش بىلەن ھاياتتىن لەززەت ئالىدىغان بۇ خىل ئادەملەر-
دىن تولىمۇ بىزار. مەن ئۇنىڭ سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇردۇم.

موسكۋا ئەترابى — گۈزەل ئورمانلىق باشلاندى. ئارچا
قارىغاي، قېيىنزارلىق، توق قىزىل رەڭلىك مېۋىلەر شاخلىرىدا
تۇرماقتا، ئۇ نېمە؟ جىنەستىمۇ ياكى باشقا مېۋىمۇ؟ ياغاچ ئۆي-
لەردىن، يىللىق ھاۋالىق باغلاردىن بالىلار چىقىپ قوللىرىنى
پۇلاڭلىتىپ بىزگە ئاقىۋول تىلىمەكتە. سۈزۈك موسكۋا ئاسمىندا
كەپتەرلەر ئۇچماقتا. مانا ئېگىز بىنالار، پويىز ئاستىلاپ يارۇس-
لاۋل ۋوگزالىغا كىرمەكتە. چۈشتىن كېيىن ساۋەت ئىككىدىن
ئۆتكەندە بىز پويىزدىن چۈشتۇق. بەش سوتىكا بىللە ماڭغان
دوستلار خوشلاشتۇق. شياۋجاڭ مۇشۇ يەردىن باشقا پويىزغا چى-
قىپ يۈگوسلاۋىيىگە ماڭىدۇ. بىز شياۋخې بىلەن بىللە بۇ ۋوگ-
زالدىن بېلوروسىيە ۋوگزالىغا بارىمىز. ئۇ يەردە ئالتە - يەتتە
سائەت تۇرىمىز. بۇ مەزگىل ئىچىدە موسكۋانى ئوبدان كۆرۈ-
ۋالغىلى بولىدۇ.

موسكۋانىڭ جەنۇبىدىن شىمالغا تاكسى بىلەن ئۆتتۇم.
خىيالىمدىكى شەھەرنىڭ ئوچۇق ھاۋالىق كۆز مەنزىرىسىنى كۆر-
مەكتىمەن، ئاياغلىرىم ئاستىدىكى تۇپراق، بۇ موسكۋا. ئەترا-
پىدىكى ئالدىراش ئادەملەر كىنولاردىكى ئادەملەر ئەمەس،
ئۇلار بۇگۈنكى موسكۋانىڭ گراژدانلىرى.

مەن تېلېفون بوتكىسىغا كىرىپ، ئالدىن يېزىۋالغان نو-
مۇرلار بويىچە موسكۋادىكى تونۇشلىرىمغا تېلېفون بەردىم.

موسكۇالىق دوستلار

مەن تېلېفون بېرىشنىمۇ بىلمەيدىكەنمەن. ئاخىر يۈك توشۇغۇچى ساغلام يىگىتنى «فوماگايت»① قا تەكلىپ قىلدىم. ناھايىتى، تۇرسۇن سادىق ئاكىنىڭ ئايالى پاشا ھەدە بىلەن، ئۇنىڭدىن كېيىن شېرىپنىڭ ئايالى بىلەن تېلېفوندا سۆزلىشەلمىدىم.

تۇرسۇن سادىق ئاكا بۇرۇن شىنجاڭدا، ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىدە ئىشلىگەن. ئۇ كىشى موسكۇادا نۇرغۇن يىل خىزمەت ئىشلەپ، ھازىر پېنسىيىگە چىقىپتۇ.

تۇرسۇن ئاكىدىن بۇرۇن ئۇنىڭ ئوغلى رەپقەتجان ۋوگزالغا يېتىپ كەلدى. ئۇ كەلگۈچە مەن ئىككى سائەتتەك ۋوگزال ئالدىدىكى چوڭ كوچىدا تۇرۇپ موسكۇالىقلارنى كۆزەتتىم، نېرى - بېرى ئايلاندىم. خاتىرجەم، قولتۇقلىشىپ يۈرۈشكەن، قىسقا پەلتو كىيىشكەن قېرىلار، ياسانچۇق، مەغرۇر قىز - يىگىتلەر بىلەن كۆپكۆك كۆزلىرىدىن ئاق كۆڭۈللۈكى بىلىنىپ تۇرىدىغان، ھەممىگە قىزىقىدىغان ئوماق بالىلار موسكۇادىكى تىنچ، خاتىرجەم ھاياتنىڭ سىمۋولى. مەن دوپپا كىيگەن ئۆزبېكلەرگە، بۆرتىمەشال سالغان ئەزەربەيجان ئايالىرىغا سالام بېرىپ، ئۇلار بىلەن سۆزلەشمەكچى بولدۇم، لېكىن ئۇلار خالىمىدى. ھەر خىل چىرايلار، ھەر خىل كىيىملەرنى كىيگەن مىڭلىغان ئادەملەر ئىچىدىن بىرەر تونۇش چىراي ئىزدەيمەن. لېكىن بۇ ئامەت ماڭا نېسىپ بولمىدى. موسكۇانىڭ كەڭرى كوچىلىرىدا ئۇزۇلمەي چېپىشىپ يۈرگەن ماشىنىلار بىلەن گۈمبەزلىك، چىرايلىق پەشتاقلىرى ئوچۇق ھاۋادا چاقناپ تۇرغان مىللىي پاسوندا ياسالغان بىنالارنىڭ ئۈستىدە غوڭۇلدىشىپ يۈرگەن كەپتەرلەر بېشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇق ئۆتكەن بۇ شەھەرنىڭ بۇگۈنكى

① فوماگايت (رۇسچە) — يارىدەم.

تىنچلىقى ئۈچۈن قانچىلىغان ئادەملەرنىڭ ئىسىق قانلىرى تۆكۈلگەنلىكىنى ماڭا ئەسلەتتى:

«موسكۋا، موسكۋا،
ئوغلۇڭدەك سۆيىمەن سېنى.
سۆيىمەن رۇستەك قايناق ئەركە ۋە كۆركەم.
سۆيىمەن چاچلىرىڭنىڭ ئەزگۈ ئېقمىنى،
چىشلىق تاملىق، مەغرۇر كرېملىنى ھەم.»

شائىر لېرمونتوۋ بۇ مىسرالىردا رۇس خەلقىنىڭ بۇ ئۇلۇغ شەھەرگە بولغان يالقۇنلۇق مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن. مەن كرېمىل ئالدىدا ئىختىيارسىز بۇ مىسرالارنى ياد ئوقۇدۇم، «موسكۋا» نامىلىق بۇ شېئىرنىڭ:

«خام خىيال قىلغاندىمۇ ئۇ، يات ھۆكۈمدار...»

دېگەن مىسرالىرى يادىمغا كەلگەندە، مېنىڭ خىيال ئېكرانىمدىن كۆيۈۋاتقان بىنالار، ئوت ئىچىدە بالىلىرىنى قۇچاقلىشىپ، ئالاقزادە بولۇپ يۈگۈرۈشۈپ يۈرگەن ئايالىلار، پېشانىمدىن قان ئېقىپ تۇرغان، ئۇڭدىسىغا ياتقان ساقاللىق سولداتلار ... ئۆتتى. بۇ مەنزىرىنى مەن «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» رومانىدىن ئوقۇغانىمەن. «روسىيە ئىنقىلابىنىڭ ئەينىكى» بولغان ئۇلۇغ يازغۇچى لېۋ تولستوي ئۆزى تۇغۇلغان ۋاقىت (1828 - يىل) تىن ئون ئالتە يىل بۇرۇن بولۇپ ئۆتكەن موسكۋا پاجىئەسىنى خۇددى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندەك يازغان. مانا مەن بۇگۈن تىنچ، بەختلىك مىنۇتلاردا موسكۋانىڭ ھازىرقى گۈزەل ھۆسنىنى خىيالىمدىكى موسكۋانىڭ بۇنىڭدىن بىر يۈز توقسان بەش يىل بۇرۇنقى يانغىن ئىچىدىكى مەنزىرىسى بىلەن سېلىشتۇرۇپ تۇرۇپتىمەن. مانا بۇ ھال ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنى ئاۋازسىز ھالدا سۈرەتكە ئالغۇچى ئۇلۇغ بىر پائالىيەت ــ ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ رولى. «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» يېزىلمىغان بولسا، مەن موسكۋانى مۇشۇ ھالەتتىلا چۈشەنگەن بولاتتىم. ھاياتنىمۇ بۇگۈنكىدەك قىزغىن سۆيىمگەن بولاتتىم.

موسكۇانىڭ بۇگۈنكى قىزىل يوپۇرماقلار ئىچىدىكى مەنزىرىسى ماڭا بۇ تۈپراقتا چوڭ بولغان سانسىز ئەزىمەتلەر ئىچىدىن ئۆزۈمگە تونۇش بولغان ئەدىبلەرنى، قەھرىمانلارنى بىرمۇ بىر ئەسلەتتى. ئەپسۇسكى، تارىخ بىگۇناھ ئادەملەرنى بىر - بىرىگە دۇشمەنلەشتۈرگۈچىلەرنى يادىدىن چىقارمىغىنىغا ئوخشاش، ئۇقۇشماستىن بىر - بىرىگە دۇشمەنلىك قىلغۇچى ئۇلۇغلارنىمۇ ئېسىدە چىڭ ساقلايدۇ. 1812 - يىلى ناپالېئون موسكۇاغا بېسىپ كىرگەندە XIX ئەسرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئۆتكەن ئاتاقلىق تەنقىدىي رېئالىزمچى يازغۇچى ستېندال ناپالېئون قوشۇنىنىڭ بىر ئوفىتسېرى سۈپىتىدە موسكۇاغا ھۇجۇم قىلىپ كىرگۈچىلەر قاتارىدا بولغان. شۇ چاغدا ستېندالىلار ئىوت قويغان شۇ شەھەردە ئىككىنچى بىر ئۇلۇغ ئەدىب — ئالىكساندىر ئىۋانوۋىچ گېرتسىن دۇنياغا كۆز ئاچقانىدى. بۇ بىر ئۇنتۇلغۇسىز پاجىئە. بىرىنىڭ ئىورنىنى بىرى باسىدىغان قەلەمداشلار، ۋەتەنداشلار، ھەتتا قېرىنداشلارنىڭ بىر - بىرىگە تىغ تەگمىشى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشقىنى يوق. بۇگۈنكى موسكۇانىڭ تىنچ، گۈزەل مەنزىرىسى ھېچقاچان بىزگە بۇ خىل دۇشمەنلىكنىڭ تۈگىگەنلىكىدىن بىشارەت بېرەلمەيدۇ.

ناپالېئون مەغلۇپ بولدى. لېكىن تەلۇىلىك ئاخىرلاشمىدى. 1941 - يىلىنىڭ ئاخىرى، 1942 - يىلىنىڭ باشلىرىدا مۇشۇ بىلوروسىيە ۋوگزالىنىڭ ئەترابىدا يەنە موسكۇانى قوغداش جېڭى بولدى. گىتلېر 1941 - يىلى 10 - ئايدا ئۆزىنىڭ دۆلەت بايرىقىنى كرېمل ئاسمىنىدا لەپىلدەتمەكچى بولغانىدى. لېكىن موسكۇا ئۇنچىلىك ئاسان تىز پۈكمەيدىكەن. ئىككىنچى قېتىملىق تەۋەككۈلچىلىك تاجاۋۇزچىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى...

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ئالدىمغا قاراپ قۇچاق ئېچىپ كېلىۋاتقان ياش يىگىت شۇبىسىز رەپقەتجان ئىدى. مەن كۆرۈشۈشتىن كېيىن بۇ ياش يىگىتكە دىققەت قىلىپ قاريدىم. ئۇ، ئوتتۇرا بوي، قاراكۆز ئۇيغۇر يىگىتى ئىكەن. ئۇ، ئۇيغۇر تىلىدا چىرايلىق سۆزلەيدىكەن (گەرچە رۇس مەكتەپلىرىدە ئوقۇغان بولسىمۇ) ئۇ هازىر موسكۋانىڭ سرتىدىراق ساقلىق قازان زاۋۇتىدا سېخ باشلىقى ئىكەن. ئۇنىڭ ئايالى رۇس ئىكەن. هازىر ئىككى قىزى بار ئىكەن. ئۇ مېنى ئۆيىگە قاتتىق تۇرۇپ تەكلىپ قىلدى.

كەچرەك، تۇرسۇن سادىق ئاكا، شېرىپجانلار كەلدى. شېرىپ جان ئىنژېنىر ئىكەن. ئۇ، شۇ ئاخشىمى خىزمەت بىلەن ئوكراىنىغا ماڭماقچىكەن. بىز ئۇزاققىچە كوچا ئايلىنىپ يۇرۇپ، ئۆتۈكەن ۋە هازىرقى ئىشلار توغرىسىدا پاراڭلاشتۇق. رەپقەتجانغا مېنى تەكلىپ قىلغۇچى، غەربىي گېرمانىيىلىك جۇگگوشۇناس توماس هاپپى ئەپەندىنىڭ ئادرىسىنى بېرىپ، مېنىڭ شەرقىي بېرلىن ۋوگزالىغا يېتىپ بارىدىغان ۋاقتىنى ئېيتىپ بەردىم. رەپقەتجان ئالدىراپ تېلېگراممىا بەرگىلى يۇرۇپ كەتتى...

پويىز بېلوروسىيىنىڭ بىيازما شەهىرى بىلەن مىنسىك شەهىرى ئارىلىقىدا كېتىپ بارىدۇ. مەن تۇرسۇن ئاكا، شېرىپجانلار بىلەن قىلغان سۆهبىتىمنى ئەسلەپ، دېرىزىدىن قاراڭغۇ دالاغا قاراپ ئولتۇرۇپ، خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت ۋە ئىلىم ـ پەندىن كۆپرەك بەهرىمەن بولالايدىغان كۈنلەرنىڭ تېزرەك كېلىشىنى، بىزنىڭ خەلقلىرىمىزنىڭ سابىلل بوۋايدەك ئۆز ۋەتىنىدىن چىقىپ، سىرت دۆلەتلەرنى كۆرۈپ بېقىشنى چىن قەلبىمدىن ئارزۇ قىلدىم.

خىيالدىن رېئاللىققا قايتتىم. بېلوروسىيە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باي ۋە چوڭ رېسپۇبلىكىسى. بۇ ماكان روسىيە ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى هاياتىدا نۇرغۇن ئۆچىمەس ئىشلارنىڭ شاهىتى بولغان. ناپالېئون ۋە گىتلېر ئارمىيىسى مۇشۇ دالالاردىن هەيۋە

بىلەن گۈركىرەپ بوراندەك شەرقىقە ئۆتۈكەن، ئوخشاشلا مۇشۇ يەرلەردە ئۆزلىرىنىڭ مىڭلىغان جەسەتلىرىنى قالدۇرۇپ، ھارغىن، ئالاقزادە، ۋەھىمە ئىچىدە ئۆز خوجايىنلىرىنى قارغىشىپ غەربىكە قارىپ قېچىشقان. مەن شائىر تۇاردوۋسكىنىڭ يۈرتىدا كېتىپ بارغىنىمدا، ئۇنىڭ ئاجايىپ ماھارەت بىلەن يېزىلغان داستانى «ۋاسىلى تيۇركىن» دىكى تەسۋىرلەرنى ئەسلىدىم: ۋاسىلى تيۇر-كىن يارىدار بولۇپ قارغا كۆمۈلۈپ ياتقان ئورمانلىق مۇشۇ يەرلەرمىدۇ؟

مانا، ئىساكوۋسكى، تۇاردوۋسكىدەك شائىرلارغا شېئىرىي ھېسسىيات، چوڭقۇر پىكىر مەدھىيە قىلىپ ئۆز قوينىدا قابىل شائىرلارنى يېتىشتۈرگەن مىنسىپك. ئۇ، ئۆزىنىڭ يارقىن چىراغلىرى بىلەن مېنىڭمۇ قەلبىمدە ھېسسىيات - لىرىكا پەيدا قىلدى:

موسكۋا ئۇزاقتا قالدى، ئەمما ئۇ يەردىن ئالغان تەسىرات، ئۇ يەردىكى دوستلار مەڭگۈ قەلبىمدە.

پولشا زېمىنىدا ئويلىغانلىرىم

13 - ئۆكتەبىر ئەتىگەنلىكى شۇ يەرنىڭ ۋاقتى ئون ئۈچتىن يىگىرمە بەش مىنۇت ئۆتكەندە، پويىز ۋارشاۋا ۋوگزالىغا كىرىپ كەلدى. ۋارشاۋا كوچىلىرى كەڭ، بىنالىرى مەللىي تۇستە سېلىنغان، دەل - دەرەخكە چۆمۈلگەن شەھەر ئىكەن. بۇ شەھەر 1596 - يىلىدىن باشلاپ پولشانىڭ پايتەختى بولغان. ئىككىنچى جاھان ئۇرۇ-شىدا ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان. ئەمما شەھەرنىڭ ھازىرقى قىيافىتىدىن قىلچە ۋەيرانچىلىق ئىزناسى تېپىلمايدۇ. ۋىلا دەرياسى شەھەرنى ئىككىگە بۆلۈپ تۇرىدۇ. پويىز دەريادىن ئۆتۈپ تونىلغا كىردى ۋە كەڭ چىراغلار بىلەن يورۇتۇلغان مەيداندا توختىدى. مەن بۇرۇتى ئۆزىگە ياراشقان ساقچىدىن سوردىم:

— بۇ يەر مېترومۇ؟
— ياق ۋوگزال.
مەن ئۇنىڭ بىلەن رۇس تىلىدا سۆزلەشتىم. بۇ يەرنىڭ ئەرلىرى بەستلىك، بۇرۇت قويغان، ئاياللىرى گۈزەل ئىكەن. فرانسىيە يازغۇچىسى بالزاكنىڭ پولشالىق بارىنىگە ئاشىق بولغانلىقى بىكار ئەمەس ئىكەن، دەپ ئويلىدىم.
دەريا بويلاپ مېڭىشقا بولىدى، ئۇ چاغدا كراكۇ شەھرىنى كۆرگىلى بولاتتى. بۇ يەردە كوپپىرنىك كوچىسى بار، بۇرۇن سان ئاننا دەپ ئاتالغان بۇ شەھەردە كوپپىرنىك ياشىغان. ئۇ ئۆزىنىڭ «ئاسمان جىسىملىرى تەلىماتى» ناملىق ئەسىرىنى شۇ يەردە يازغان. ئۇلۇغ ئۇستاز لېنىن «دۆلەت ۋە ئىنقىلاب» ناملىق ئەسىرىنىمۇ شۇ شەھەردە يازغان. ئىنسانىيەتكە ئۆز تۆھپىلىرى بىلەن زور ئۇتۇقلارنى ھەدىيە قىلغان بۇ شەھەرنى ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا گىتلېر گېرمانىيىسى قان بىلەن بۇلغىغان. ئۇنىڭ يېنىغا قۇرۇلغان ئوسۋېتسىن لاگېرىغا ئون‌سەككىز دۆلەتنىڭ مەھبۇسلىرىنى قاماپ، تۆت مىليوندىن ئارتۇق كىشىنى ئۆلتۈرگەن.
ھازىر ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا ئون مىليوندەك ئادەمدىن ئايرىلغان بۇ دۆلەتنىڭ كۆز يېشى قۇرۇغان. ۋارشاۋا شۇنچىلىك جىمجىت، يىللىق، سىمىلداپ يېغىۋاتقان يامغۇردا ياشىرىپ تۇرغان چىمەنلەر خۇددى ھاياتىدا قان ئىزى كۆرمىگەندەك پاكىز...
ۋارشاۋادىن قوزغالدۇق. كەڭرى، قوناقلىرى ئورۇلمىغان ئېتىزلار، سارغايغان باغلار — مانا بۇ — پولشا زېمىنى. X ئەسىردە دۆلەت بولۇپ قۇرۇلغان بۇ زېمىندا XVIII ئەسىرگە كەلگۈچە نۇرغۇنلىغان شائىرلار، يازغۇچىلار پەيدا بولۇپ، ئۇلار پولشا مەدەنىيىتىنىڭ دۇنياغا داڭ چىقارغان نەمۇنىلىرىنى ياراتتى. ناروشۇۋىچ (1733 — 1796)، تلونىسكى (1739— 1812)، كرا-

شسکی (1735 — 1801)، ژېنگرسکی (1755 — 1787) قاتارلىقلار ئەنە شۇلارنىڭ ۋەكىللىرى.

1795 -يىلى پولشانى چارروسىيە، پروسىيە، ئاۋىستىرىيە دۆلەتلىرى بۆلۈشۈۋالدى. شۇنىڭدىن باشلاپ پولشا ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىي تېمىسى مىللىي ئازادلىق كۈرىشى بولۇپ قالدى. شۇ يىللاردا ئىجاد قىلىنغان ژېسىكىنىڭ (1747 — 1822) «پولشا پولىك ناخشىسى» كېيىن پولشانىڭ دۆلەت گىمنى بولۇپ قالغان...

پويىز پولشا ئېتىزلىرى ئارىسىدا كېتىپ بارىدۇ. كەڭ ئېتىزلار، ئىھاتا ئورمانلىرى مېنىڭ پولشا ئەدەبلىرى ئۈستىدىكى خىياللىرىمنى سەزگەندەك، مىدىرلايدۇ، ئاللىقاچان كېيىنىدە قالغان ۋارشاۋا: «ھە، قېنى، بىلگەنلىرىڭنى يەنە ئويلا» دەپ مېنى رىغبەتلەندۈرۈۋاتقاندەك بىلىنىدۇ...

... 1863 - يىلى مېنىڭ يۇرتۇم غۇلجىدا زۇلۇمغا قارشى دېھقانلار قوزغىلىڭى بولغان يىلى مۇشۇ پولشادىمۇ باتۇار قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلۈپ، كاپىتالىزم تېز تەرەققىي قىلىپ پولشا پرولېتارىياتى دۇنياغا كەلگەن. بۇ دەۋر پولشا رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ پەيدا بولۇش، گۈللىنىش دەۋرى بولغان. بولۇپمۇ پروزا تېز تەرەققىي قىلدى. ئەدەبىياتنىڭ پىشىپ يېتىلىشى، مىللەتنىڭ ئويغىنىشى، يېتىلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ، ئەلۋەتتە. ئورەيىشكاۋا (1841 — 1910)، سىنكېۋىچ (1846 — 1916)، فروسىس (1847 — 1912)، كانوپىنىسكايا (1842 — 1610) لار شۇ چاغدا يېتىلگەن يازغۇچىلار. ئورەيىشكاۋانىڭ «مارتا»، «نىمان دەرياسى بويىدا» نامىلىق رومانلىرى، سىنكېۋىچنىڭ «ئوت ۋە قىلىچ»، «كەلكۈن»، «لىيۇۋدىيىۋسكى ئەپەندى» نامىلىق تريلوگىيىسى... مانا شۇ پولشا رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق مىسالىرى.

پولشا 1918 - يىلى مۇستەقىللىققە ئېرىشتى. لېكىن 1926 - يىلى بىسۇيىسكى تەختكە چىقىپ، فاشىستىك دىكتاتورا يۈرگۈزۈپ، كومۇنىستىك پارتىيە بىلەن دېموكراتىك كۈچلەرنى قاتتىق باس-

تۇردى. ئۇ، گېتلىر گېرمانىيىسىگە قارىتا تەسلىمچىلىك سىياسەت يۈرگۈزدى. بۇنىڭ بىلەن 1939 - يىلى 9 - ئايدا بۇ دۆلەتنى گېرمانىيە فاشىزمى تامامەن يوقاتتى. رېئالىست يازغۇچى دونبو - روۋسكىنىڭ (1889 — 1965) «قاراڭغۇ تۈن ۋە يوروق كۈن» نامىلىق رومانى، ناۋۇكو ۋىسكايانىڭ (1885 — 1954)، ۋىكتور (1890 — 1967)، مورچىنىڭ (1891 — 1963) ... قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرى جاھانگىرلىككە، فاشىزمغا قارشى خەلق كۈرىشىنىڭ جەريانى ۋە جاپا - مۇشەققەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. كلوچ - كۇۋسكىنىڭ «كاردىيان ۋە سەھرالىق» نامىلىق رومانى، ۋاسىلىسا - ۋسكايانىڭ «ۋەتەن» نامىلىق رومانلىرى ئەركىن پولشا ئۈچۈن كۈرەش قىلغان ئىشچى، دېھقان ئەمگەكچىلەرنى تەسۋىرلىگەن ...

پويىز كېتىپ باردۇ، ئېتىزلار، يېزىلار جىمجىت. سىم - سىم يامغۇردا يۇيۇلغان دالالار ئۆز گۈزەللىكى بىلەن كىشىگە زوق ۋە ئىلھام بېغىشلايدۇ. بىر چاغلاردا بۇ يەردە قانلار ئاققان، پولشا خەلقى ئورمانلاردا مىڭلاپ، تۈمەنلەپ، يۈز مىڭلاپ قىرىلغان. گىتلىر: «پولشالىقلار بىلەن رۇسلارنى دۇنيادىن مىللەت سۈپىتىدە يوقىتىش» شوئارىنى توۋلاپ، ئون مىليوندەك پولشالىقنىڭ جېنىغا زامىن بولغان. لېكىن قورال ۋە زەھەرلەنگەن قول بىلەن ئادەملەرنى ئۆلتۈرۈشكە بولىدىكەن. بىر مىللەتنى، بىر ئۇلۇپمۇ ئۆزىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتى بار بىر مىللەتنى يوقاتقىلى بولمايدىكەن.

پولشا 1944 - يىلى ئازاد بولدى. لېكىن پولشا مەسىلىسى 1943 - يىلى باشلانغان يالتا يىغىنىنىڭ ئەڭ قىيىن مەسىلىسى بولۇپ قالغانىدى. رۇزۋېلىت، ستالىن، چېرچىللار — بۇ ئۈچ كاتتا باش بۇ دۆلەتنىڭ كەلگۈسى ئۈستىدە قانچىلىك تالاشتى، قانچىلىك قىزىرىشتى، قانچىلىك ئەقىل ئىشلەتتى؟ بۇنى بۇگۈنكى دۇنيانىڭ ساۋاتلىق جامائىتى ناھايىتى ئوبدان بىلىدۇ: ناۋزكو - ۋسكايانىڭ «زىننەت بۇيۇمى» نامىلىق ئوچېركلار توپلىمى، بىر - راندىسنىڭ (1916) «تىز پۈكمەس شەھەر» نامىلىق رومانى، ئان -

دىرۇسكىنىڭ «كۈل ۋە ئالماس» ناملىق رومانى ۋە «كىچە» نامـ لىق ھىكايىلەر توپلىمى، «مارىيا بىلەن خەيرلىشىش»، «رىئاللىق» قاتارلىق ئەسەرلەر پولشا خەلقىنىڭ ئەنە شۇ ئالدىنقى سەپ ۋە فاشىستلار بىسۇالغان مەزگىلىدىكى ئىغىر، جاپالىق ھاياتىنى تەسـ ۋىرلىگەن. مانا بۇ ئەسەرلەر بىزگە پولشا خەلقىنىڭ دۆلەت، مىلـ لەت سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالىشىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنـ دۈرۈپ بېرىدۇ.

پولشانىڭ ئاخىرقى شەھىرى كۈنوبىتسى شەھىرىدە پولشا توغرىسىدىكى خىيال ۋە بىلىدىغانلىرىم ئاخىرلاشتى. ھازىرقى پولشا توغرىسىدا ھېچ نەرسە بىلمەيدىكەنمەن. مانا مۇشۇ ئىش بىلەن تولىمۇ كۆڭۈلسىز تۇيۇلدى. بۇ سەۋەبى چۈشىنىشلىك بولـ غان ئىش ھەتتا مېنى ئازابلىدى. مەن بۇيۇك سوۋېت قازاق يازغۇچىسى مۇختار ئەۋىزوۋنىڭ تۆۋەندىكى سۆزىنى ئەسلىدىم: «يازغۇچى ئۇچۇن خەلقلەر دوستلۇقىدىن، خەلقلەر ئەۋلادىنىڭ دوستلۇقىدىن قىممەت تۇيغۇ بولمىسا كېرەك. ئادەم روھىنىڭ ئەڭ چوڭ خۇسۇسىيىتى ئەنە شۇ تۇيغۇدىن باشلىنىدۇ.»

بېرلىندا زىيارەت

رەپقەتجانغا رەھمەت. ئۇنىڭ تېلېگراممىسىنى كېچىدە فرانكـ فورتقا ئىلمىي دوكلاتقا مېڭىش ئالدىدا تاپشۇرۇۋالغان توماس ئەپەندى مېنى كۈتۈۋېلىش توغرىسىدا بېرلىندىكى دوستى دې رىك ئەپەندىگە تېلېفون بەرگەنىكەن. ئۇ مېنىڭ ئالدىمغا چىقـ تى. دېرىك تەمبەل، ساغلام، خۇش خۇي يىگىت ئىكەن. ئۇ، شۇ كېچىسى فرانسىيىدىكى دەم ئېلىشنى ئاخىرلاشتۇرۇپ تېخى ئەمـ دىلا ئۆيىگە كەلگەنىكەن. ئۇ مېنىڭ قوللىرىمنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ خەنزۇ تىلىدا يۇقىرىقىلارنى مەلۇم قىلدى. بۇ چاغ 1987- يىل 13 - ئۆكتەبىر بېرلىن ۋاقتى 21.58 ئىدى. بىز شەرقىي

بېرلىن ۋوگزالىدىن مېترو ئارقىلىق غەربىي بېرلىنغا ئۆتتۈق.

مەن بېرلىن شەھىرى توغرىسىدا يۇزەلا بىلىمگە ئىگە ئەدىم. بۇ قېتىم غەربىي گېرمانىيىگە زىيارەتكە مېڭىش ئالدىدا ئانچە - مۇنچە «ساۋاتلىق» بولۇۋېلىش ئۈچۈن، گېرمانىيە - بېرلىن توغرىسىدا يېزىلغان كىتابلاردىن بىرنەچچە پارچە ئوقۇدۇم.

مېنىڭ تەسەۋۋۇرۇمدىكى بېرلىن بىلەن بۇگۈن مەن كۆچىلىرىدا تاماشا قىلىپ يۈرگەن بېرلىن ئوتتۇرىسىدا تولىمۇ چوڭ پەرق بار ئىدى. 1945 - يىل 4 - ئايىنىڭ ئاخىرىدا ھەر كۈنى بۇ شەھەرنى ئۈچ - تۆت مىڭ ئايروپىلان بومباردىمان قىلغان. يېزىلغان خاتىرىلەردە دېيىلىشىچە، بىرمۇ ساق بىنا قالمىغان. لەنت ۋىيا قانىلىنىڭ قاپقىسى ئېچىلىپ شەھەر سۈغا باستۇرۇلۇغاندىن كېيىن، كوچىلاردا يېرىم مېتر قېلىنلىقتا لاي يېتىپ قالغان، گىتلېر بېرلىننىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، پارىژدىكى ئەڭ چىرايلىق بىناۋەرۋازىلاردىن نۇسخا ئېلىپ، كوچا، شەھەر پىلانلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، ئارخىتېكتۇرانىڭ ئەڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى بېرلىن ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇپ بېرلىننى دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل شەھەرگە ئايلاندۇرماقچى بولغان («3 - ئېمپېرىيىنىڭ ئىچكى سىرى» دا شۇنداق يېزىلغان) لېكىن «ئاخىرقى يۈز كۈن» دە يېزىلىشىچە، بۇ شەھەر تەسلىم بولۇش ئالدىدا نەچچە ھەپتىلەپ ئوت، ئىس - تۈتەك ئىچىدە قالغان، دەھشەتلىك ھاۋا ھۇجۇمى، ئوت - يالقۇنى بۇ شەھەرنى مەڭگۈ ھوشنى تاپالمايدىغان ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان ... لېكىن مەن ھازىر كوچىلىرى ئازادە، يايىبشىل، بىنالىرى پۈتۈنلەي سىللىي ئۈسلۈبتا سېلىنغان ئاۋات شەھەرنىلا كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن. شەھەرنىڭ ئاۋات كوچىسى — كوپىستىندام كوچىسىدا قاپقارا بولۇپ ئۆرتەنگەن تاش بىنا فرىدرىخ ئىبادەتخانىسىدىن باشقا بىرمۇ خارابە كۆرۈنمىدى. يىگىرمە بىر ئەۋەتلىك «ياۋروپا سودا مەركىزى»نىڭ ئۈستىدە تۈرۈپ پۈتۈن بېرلىننى تاماشا قىلدىم. شەھەر

قويۇق ئورمان ئىچىدە تولىمۇ كەڭرى، يىپىلاڭغۇ كۆرۈندى. شەھەر ئوتتۇرىسىدا كۆللەر، قانال ـ دەريالارمۇ بار، نەچچە يۈز مو يەردە يىپىلىپ ياتقان ئورمانلىقلارمۇ بار. هايۋانات باغچىسى يېقىنلا تۇرىدۇ. «ئاخىرقى يۈز كۈن» دە يېزىلىشچە، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى مۇشۇ هايۋانات باغچىسىنى ئىگىلىگەن مەزگىلدە گىتلېر ئۆز پاناه جايىدا ئايالى بىلەن زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋەتكەن. ئۇنىڭ يېقىنلىرى ئۆزىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ئۇنى ئايالى بىلەن قوشۇپ بېغىدىكى گودالغا تاشلاپ، ئۈستىگە بېنزىن چېچىپ ئوت قويۇپ جەستىنى كۆلگە ئايلاندۇرۇۋەتكەن...

ـــ گىتلېرنىڭ قوماندانلىق شتابى قەيەردە؟

ـــ پوتسدام ئاپىلاتسى، ئەنە، چېگرا تامنىڭ يېنىدا، ـــ دەپ قولى بىلەن ئالىيىشىل بويالغان بېرلىن چېگرا تېمىنى كۆرسەتتى دېرىكىگە ـــ ئاپىرايمۇ؟ بىراق هازىر قوماندانلىق شتاب بىناسى يوق. ئۇنىڭ شىپال تاشلىرىنى ئېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى براندىن بوگىستوغا كونسۇلخانا ياسىدى. قوماندانلىق شتاب ئورنى، هىپىر (تەشۋىقات مىنىستىرى) نىڭ ئىدارىسى، يەنە باشقا فاشىستلار ئۈچۈن خىزمەت قىلغان ئورۇنلار شەرقىي بېرلىن تەۋەسىدە، ئاۋۇلار شۇ!

مەن ئۇ قولىدا كۆرسەتكەن ئوچ ـ تۆت قەۋەتلىك كىۋل رەڭ بىنالارغا قارىدىم.

ـــ رىخستاگ، چەكپە ئىنىت چارلى، شتابىنبورگ شتارشى لەنت ۋىيا قانلى بۇ ياقتا بولسا كېرەك؟

ـــ بۇ يەرلەر غەربىي بېرلىندا. سىز ئىككىنچى جاهان ئۇرۇشى توغرىسىدا بىرنېمە يازماقچىمۇ؟ نېمىشقا هەدىسىلا ئۇرۇش توغرىسىدىلا سورايسىز؟

ـــ مەن بىر يازغۇچى. يازغۇچى بولغان ئادەم ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرى توغرىسىدا كۆپرەك باش قاتۇرىدۇ، بۇنى سىز بىلىسىز.

— لېكىن گىتلېر توغرىسىدا، ئۇنىڭ ئىنسانىيەتتىكە كەلتۈر-
گەن بالايىئاپەتلىرى توغرىسىدا سۆزلەش بىز گېرمانىيە ياش-
لىرى ئۈچۈن ئازابلىق!

— سىز شۇنى ئۇنتۇماڭ، مۇشۇ شەھەردە پەيدا بولغان بۇ
ئاپەتنى يوقىتىش ئۈچۈن ئوتتۇز نەچچە مىليون ئادەم جېنىدىن
ئايرىلغان. گېرمانىيىمۇ ئۆزىنىڭ يىگىرمە مىليوندەك ئادىمىدىن ئايرىل-
دى. جەمئىي ئەللىك نەچچە مىليون ئادەم يوقىتىلدى، دېگەن سۆز.
بۇنى ئويلىغاندا ھەرقانداق بىر ۋىجدان ئىگىسىنىڭ يۈرىكى
ئېچىشىدۇ، سىلەر ئۈچۈن ئازابلىق بۇ ئىشنى بىز ئۈچۈن كۆ-
كۈلۈك تۈيۈلىدۇ، دەپ ئويلامسىز يا.

— ياق، ياق، ئۇنداق بولغاندا بىز قانداقمۇ دوست بولا-
لايتۇق؟ يۈرۈك، مەن سىزگە بېرلىننىڭ مەشھۇر جايلىرىنى تولۇق
كۆرسىتەي.

بىز ماشىنىمىزنى توختىتىپ قويغان شەھەر مەركىزىدىكى
جايغا كەلگۈچە (ماشىنا توختىتىش ئورنى تېپىش بۇ يەردىكى
چوڭ قىينچىلىق) ئۆز ۋاقتىدىكى گېرمانىيە توغرىسىدا پاراڭلاش-
تۇق. فرىدرىخ خاننىڭ قاتۇرۇلغان ھەيكىلى، بۇرۇنقىلىق،
تەمبەل، يوغان قورساق بىسماركنىڭ ھاسا تۈتۈپ، شىلەپە ئا-
تىدىن سۈرلۈك قاراپ تۇرغان پۈتۈن قاتۇرۇلغان ھەيكىلى جاي-
لاشقان كەڭرى سەيناغا كەلگەندە، مەن:

— كۆردىڭىزمۇ، گېرمانىيىنى بىنا قىلغان مۇنۇ مويسىپىتلەر-
مۇ خاپا. بۇلارنىمۇ گىتلېر خاپا قىلغان، — دېدىم چاقچاق قىلىپ.

— راستە — دېدى دېرىك زورىغ كۈلۈمسىرەپ، — بىر
شەھەرنىڭ، بىر مەملىكەتنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈشى، ئۇنىڭ ئۈستى-
گە، بۇ مەملىكەت زېمىنىدا قىرىق نەچچە يىلدىن بېرى تۆت غالىب
دۆلەت ئەسكەرلىرىنىڭ تۇرۇۋېتىشى بىزنىڭ خەلقىمىز، ھەتتا

ئۆلگەن داڭلىق ئادەملىرىمىز ئۈچۈن قاتتىق ھاقارەت، قاتتىق ئازاب! مانا بۇگۈن بىزنى مۇشۇنداق يەرگە قارايدىغان قىلىپ قويغانمۇ ئاشۇ تەلۋە گىتلېر، ناتسىستلار ئەمەسمۇ!؟

بىز زىيارەتتىن بۇرۇن شەھەرنىڭ چېتىدىكى تۈركلەر يا-شايدىغان رايون — ئۆزبېرىك كوچىسىغا غىزالىنىشقا كەلدۇق. بىز پىيادە كوچا ئايلاندۇق. تۈرك دۇكانلىرى، ئاشخانا، قاسساپ-خانا، كۆكتات دۇكانلىرى، دورا دۇكانلىرىنى ئارىلىدۇق. تاملار-غا ھەر خىل شوئار، ئېلانلار يېزىلغانىدى. بۇ تۈرك مەھەللىسى-نىڭ بىنالىرى بېرلىننىڭ باشقا كوچىلىرىدەك ھەيۋەتلىك بىنالار بىلەن تولغان ئەمەس، بىنالار كونا، ئاددىي، ئۈچ - تۆت قە-ۋەتلىك كوچىلارمۇ باشقا كوچىلاردىن تار، تازىلىقى ناچار ئىكەن، مەن بىر چوڭ خەتلىك شوئارغا قارىدىم. دېرىك خەنزۇچىغا تەر-جىمە قىلىپ:

— تۈركلەر گېرمانىيىدىن يوقىلىڭلار. گېرمانىيە سىلەرنىڭ ئېمىپ ياتىدىغان ئاناڭلار ئەمەس!؟ دېگەن شوئارئىكەن، —دېدى ئۇ خاپا بولۇپ، — بۇ پانكىلارنىڭ ئىشى. پانكىلار دېگەن نېمە دەمسزا؟ ئۇلار، غەلىتە كىينىپ يۈرىدىغان، دەۋرگە نارازى ياشلار. ئۇلار شەرقىي گېرمانىيىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلىش كېرەك. يەھۇدىيـ-لەر بىلەن تۈركلەرنى قىرىش كېرەك، دەپ تەلۋىلەرچە ۋارقىرايـ-دۇ. لېكىن ئۇلارنى خەلقمۇ، ھۆكۈمەتمۇ قوللىمايدۇ. بىرئازدىن كېيىن مەن سىزگە ئۇلارنى كۆرسىتىمەن.

— ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا ئالتە مىليوندىن كۆپ بىگۇناھ يەھۇدىي ئۆلتۈرۈلدى، — دېدىم مەن خاپا بولۇپ، — بۇ پانـ-كىلار بۇ سانىنى ئاز كۆرسە كېرەك!

بىز لاتىن يېزىقىدا «رېستائورانت ياشار بورىكچىسى» دې-گەن ۋىۋىسكا يېزىلغان تۈرك ئاشخانىسىدا غىزالاندۇق. كۇۋەيچ (يېرىمى قورداق. يېرىمى گۈرۈچ تاماق). يۇمشاق پىدە (بولكا)، تەملىك ھىۋا ماڭا ياقتى. مەن ياشار بىلەن ئوقتىي، ئائىلىسى،

تۇركلەر توغرىسىدا پاراڭلاشتىم. بېرلىندا بىر يۈز ئوتتۇز مىڭ تۇرك بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ مىللىي مەكتىپى، مەسچىت، بانكا، خارجى ئىشلار ئىدارىلىرى بار ئىكەن. بۇ يەردىكى تۇركلەرنىڭ تولىسى ئىشچى، ئاز قىسمى ئوقەتچى سودىگەر، دۇكاندارلار ئىكەن. يا-شار چىرايلىق يىگىت ئىكەن. ئۇنىڭ ئۆيىدە يەتتە جان بار ئىكەن. بەش ئېغىزلىق ئۆيدە تۇرىدىكەن. ئايلىق كىرىمى بەش مىڭ مارکقا بارىدىكەن. ئۇچ كىچىك ماشىنىسى، بانكىدا نۇرغۇن پۇلى (بۇ مەخپىي) بار ئىكەن. ئۇلار تۇركىيىگە قايتىپ كېتىش-نى خالىمايدىكەن. تۇرك ئىشچىلىرى ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدىن كېيىن غەربىي گېرمانىيىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، گۈللەندۈرۈش يولىدا نۇرغۇن تۆھپە قوشقان. ھازىر گېرمانىيە زېمىنىدا تۇرۇۋاتقان ئىككى مىليونغا يېقىن تۇركلەر بۇ يەرگە مېھمان ئەمەس، بۇ يەرنىڭ مۇناسىپ ئىگىسى. ئۆزىبىرىك كوچىسى ئۇلارنىڭ. ئۇلارنى ھېچكىم بۇ يەردىن قوغلىيالمايدۇ. مانا بۇلار ياشلارنىڭ ماڭا ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ مەزمۇنى.

مەن ياشار بىلەن بىللە سۈرەتكە چۈشتۇم. كوچىدا ئۇچ-رىغان تۇركچە كىينگەن چىرايلىق ئايالار، قاراكۆز، بۇدۇرچاچ بالىلار مېنىڭ سالامىرىمغا تولىمۇ ھۇرمەت بىلەن جاۋاب بېرىش-تى. ئۇلار مېنى ئۆيلىرىگە تەكلىپ قىلىشتى. ئۇلاردىكى ئوچۇق كۆڭۈللۈك، مېھماندوستلۇق ماڭا ئۆز يۇرتۇمدىكى ئۇيغۇرلىرىنى ئەسلەتتى. بىز بېرلىن سایاھىتىنى باشلىدۇق.

مانا، ئالىيىشىل رەسىملەر سىزىلغان «بېرلىن چېگرا تېمى» يېنىدا توختىدۇق. بېرلىن شەھىرىنى جەنۇبتىن شىمالغا بۆلۈپ تۇرىدىغان بۇ سېمونت ۋە تاش بىلەن قاتۇرۇلغان تام تەخمى-نەن ئىككى مېترىدىن ئېگىزرەك. تامغا سایاھەتچىلەر خىلمۇ خىل رەسىملەرنى سىزىپ، ئۆزلىرىنىڭ تىنچلىققا بولغان ئۇمىد - ئار-زۇلىرىنى بايان قىلىشقان. تام يېنىغا ئالاھىدە كۆزىتىش مۇنبەر-لىرى ياسالغانىكەن. بىز مۇنبەرگە چىقىپ، شەرق تەرەپنى

كۆردۇق. ئۇ تەرەپ كەڭلىكى ئون مېتردەك كېلىدىغان ئوت ـ چۆپسىز، تاقىر بوشلۇق ئىكەن. شەرق تەرەپ يەنە تام. ئىككى تام ئارىسىدا ئەسكەرلەر مېڭىپ يۈرىدىكەن. بۇلار چېگرا قاراۋۇللىرى.

ـــ قاراملىق قىلىپ بۇياقتا قاچقۇچىلاردىن نەچچىسى ئاشۇ بوشلۇقتا ئېتىلغان، ـــ دېدى دېرىك ھەسرەت بىلەن، ـــ بۇ بىر ئۆلۈم بەلبىغى. ئاۋۇ شەرقتىكى ئوچ قەۋەت ئۆيلەر ئۆز ۋاقتىدا كوچا بويىدىكى پۇقرا ئۆيلىرى ئىدى. مۇنۇ بوشلۇق بىر ئاۋات، چوڭ كوچا ئىدى. بۇ چېگرا تېمى 1961 ـ يىل 8 ـ ئايىنىڭ 13 ـ كۈنى پۈتتى. شەرقىي گېرمانىيە بۇ تامنى ياساتتى، قاراۋۇللارمۇ شۇلارنىڭ. ئۇروش بىزنى مانا مۇشۇنداق بىر ـ بىرىگە دۈشمەن بولغان ئىككى لاگېرغا ئاجرىتىپ قويدى. بىلىمدۇق، قانچىنچى ئەۋلادىمىز بۇ تاملارنى ئۆز قوللىرى بىلەن ئېلىپ تاشلايدىكىنتاق؟

چېگرا تېمى بويلاپ ماشىنا بىلەن بىرئاز مېڭىپ ئۆز ۋاقتىدىكى گىتلېر فاشىست ھۆكۈمىتىنىڭ قوماندانلىق شتابى بولغان ئورۇن پوشىتام ئاپلاتىسقا كەلدۇق. بۇ يەر ھازىر چۆل، خارابە ئورۇن. ئۆز ۋاقتىدا بۇ يەردە گىتلېر ئارمىيىسى ھەر كۈنى ھەربىي مەشق قىلاتتىكەن. مەن تاملاردىكى رەسىملەرگە سىنچىلاپ قاردىم. بوز ئات مىنگەن تەلۋە گىتلېرنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا سول قولىنى كۆتۈرۈپ كېتىپ بارغان رەسىمى كۆزگە چېلىقمايدىغان بىر جايدا تۇرۇپتۇ. مەن بۇ خەلق دۈشمىنىگە تىكىلدىم.

ـــ بۇ تەلۋىنى سېغىنىدىغان، ئۇنىڭغا ئېتىقاد قىلىدىغانلار ھازىرمۇ بار بولسا كېرەك؟ ـــ مەن دېرىكتىن سوردىم.

ـــ ئەلۋەتتە بۇ يەرگە كېلىپ تاۋاپ قىلىدىغانلار بىزدە يوق ئەمەس. ئۇلار مۇشۇ يەرگە كېلىپ ئاۋۇ پىۋىخانىلاردا بىر ـ بىرىگە ھال ـ مۇڭ ئېيتىشىدۇ.

جىمجىت، سۈرلۈك كوچىنىڭ چېگرا تېمىغا يېقىن جايىدا بىرنەچچە دۇكان، قەھۋەخانىلار بار ئىكەن. دېمەك، ئۆز ۋاقـتىدا ۋەھىمىلىك تۈيۈلغان بۇ جاي هازىر ياشلىقىنى يامانلىق بىلەن ئۆتكۈزۈپ، قېرىغىندا جۈلمەرەپ كوچىدا قالغان ناچار ئادەمگە ئوخشاش هەسرەتلىك كورۈنىمۇ، ئىنسانىيەت بۇ يەرنىمۇ ئۆز نەزەرىدىن نېرى قىلمىغانىكەن.

بىراندىن بوگىستو دەرۋازىسى هازىر سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىنىڭ ئالدى ئىكەن. ئۇنىڭ يېنىدىكى سوۋېت قىزىل ئارمىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ ئالدىغا بېرلىنغا هۇجۇم قىلغان تانكا، زەمبىرەكلىرى خاتىرە ئۈچۈن قويۇلۇپتۇ. ئىراندىن بوگىستو دەرۋازىسىنىڭ ئۈستىگە بۇنىڭدىن ئىككى يۈز نەچچە يىل بۇرۇن يالغان تۆت ئات قېتىلغان هارۋا ئۈستىدە بايراق تۇتۇپ ئولتۇرغان ئايال ــ غالىبىيەت ئىلاهى هەيكىلى ئورنىتىلغان. مىسىتىن ياسالغان بۇ زور هەيكەل سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ ئالدىدىكى بىراندىن بوگىستو دەرۋازىسى ئۈستىگە مەقسەتسىزلا قويۇلغان ئەمەس. 1788 ــ 1791 ــ يىللىرى ياسالغان بۇ دەرۋازا گېرمانىيە تارىخىنىڭ گۈۋاهچىسى سۈپىتىدە ساقلاپ قېلىنغان. 1810 ــ يىللاردا ناپالېئون گىرمانىيىنى بېسىۋالغاندا، بۇ هەيكەلنى بېرلىندىن پارىژغا ئېكىتكەن. 1940 ــ يىلى گىتلېر گېرمانىيىسى فرانسىيىنى ئۇرۇشتا يېڭىپ، پارىژدىن بۇ هەيكەلنى يەنە بېرلىنغا قايتۇرۇپ ئېكەلگەن. تارىخ هەممىنى يازىدۇ. غەلىبە ــ يېڭىش ــ يېڭىلىش تەكرارلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ هەيكەلنى مەڭگۈلۈك غەلىبىنىڭ سىمۋولى قىلىپ ياسىغۇچىلار ۋە بۇ ئەقىدىگە ئېتىقاد قىلغۇچىلار نېمىلەرنى كۆزلىدىكىن؟ بۇنى هېچ بىلەلمىدىم.

رېخستاگ بىنىسى هازىر كۆرگەزمىخانا ئىكەن. بېيجىڭدىكى خەلق چوڭ سارىيىغا ئوخشاشراق (رېخستاگ كۆپ كىچىك) ياسالغان بۇ بىنانىڭ پەلەمپەيلىرى پۇچۇلغان. ئۈستىدىكى گۈم-

بىزى ئۇرۇشتا بۇزۇلغاندىن كېيىن، قايتا رېمونت قىلىنماپتۇ. بۇ پارلامېنت بىناسى 1894 - يىلى بېسمارك ۋاقتىدا ياسالغانىكەن. بۇ يەردە ئۆز ۋاقتىدا گېرمانىيىنى قۇدرەتلىك ئېمپېرىيە قىلىپ چىقىشتا زور خىزمەت كۆرسەتكەن ھۆكۈمەت باشلىقى بېسمارك قىلىچ بىلەن سەھنىگە چىقىپ نۇرغۇن يىغىنلارنى ئېچىپ، نۇرغۇن قارارلارنى قوبۇل قىلغان. 1931 - يىلى ئامېرىكىلىق رۇزۋېلىت، ئىتالىيىلىك موسسۇلىنلار بىلەن بىر يىلى تەختكە چىققان گىتلېرمۇ مۇشۇ پارلامېنت بىناسىدا ئەسەبىيلەرچە ھەيۋە بىلەن نۇتۇق سۆزلەپ، دۇنيانى ئۆزىگە تىز پۈكتۈرۈشنىڭ پىلانلىرىنى قارارلاشتۇرغان!

بۇگۈن بۇ جايدا بىز خاتىرجەم ئېكسكۇرسىيە قىلماقتىمىز. بىزدە تارىخنى توغرىراق بىلمەكتىن باشقا ئىستەك يوق، رېغىستاگ — تاجىدىن ئايرىلغان بۇ بىنا ماڭا مۇكچەيگەندەك، ئۇستىگە قادالغان ھەررەك بايراقلاردىن بىزار بولۇپ، يەرگە قارىغاندەك بىلىنىدى.

ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فرانسىيە ئەسكەرلىرى تۇرۇۋاتقان جاي — چەكپە ئېنىت چارلى ماڭا سۈرلۈك بىلىنىدى. گەرچە ئەسكەرلەر ماڭا كۈلۈپ، باش لىڭشىتىپ، يېقىنچىلىق قىلىشقان بولسىمۇ، بۇ قىلىدىغان ئىش يوق ياش ئەسكەرلەر ماڭا يېقىملىق تۇيۇلمىدى. ئۇلار دۇنيانىڭ تەقدىرى بىلەن ھېسابلىشىدىغان چوڭ دۆلەتلەرنىڭ ئەسكەرلىرى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۆز ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ يات بىر ئەلنىڭ زېمىنىدا ئاسلاج تۇرۇۋاتقانلار. ئۇلارنىڭ يىللىق چىرايلىرى تېگىدە يوشۇرۇن غەملىرى بارەدەك بىلىنىدۇ. چۈنكى ئۇلار تىنچلىققا تەشنا يىگىتلەر تۇرۇپ، بۇگۈنكى كۈندە ۋەھىمە پەيدا قىلغۇچى بولۇپ قالغىنىغا رازى ئەمەس.

تىنچلىق، بولۇپمۇ ئۇزۇن مۇددەتلىك تىنچلىق كىمگە زۆرۈر ئەمەس ئىكەن؟ شتاپىنبورگ شتارشى تۆمۈر دەرۋازىلىق، ئۈچ

قەۋەتلىك بىنا ئالدىغا مۇشۇ سوئال بىلەن يېتىپ كەلدىم. ھويلىسى تاپتاقىر، بىرلا يالىڭاچ جەڭچىنىڭ ھەيكىلىدىن باشقا ھېچنېمە يوق بۇ بىنا ھازىر گېرمانىيە خەلقىنىڭ فاشىزمغا قارشى كۈرىشىنى نامايان قىلغۇچى كاتتا مۇزېيى ئىكەن. ھويلىدىكى تام تۈۋىگە گۈلله‌ر (چەمبىرەك، رەستىلەر) قويۇلغان، تامدىكى بىر قارا سېمونت تاختىغا نېمىسچە خەت ۋە 1944 - يىل 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى دېگەن رەقەملەر يېزىلغان. بۇ نېمە خەت؟ دېرىك ماڭا خەتنى ئوقۇپ بەردى. بۇ بىنا گىتلېر قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى قوماندانلىق شتابى ئىكەن. گۈلله‌ر قويۇلغان جاي شۇ يىلى گىتلېرغا قارشى گۇرۇھ ئۈيۈشتۈرۈپ، سياسىي ئۆزگىرىش قىلماقچى بولغان بەش نەپەر گېنېرالنىڭ ئېتىلغان جايى ئىكەن. مەن مۇزېيغا كىرىپ، بۇ گېنېراللارنىڭ ئىشخانىلىرى، گىتلېرنى ئۆلتۈرۈش پىلانى، قوراللىرى، كىيىملىرى، رەسىملىرى قاتارلىقلارنى كۆردۇم. قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ بۇ يۇقىرى دەرىجىلىك گېنېراللىرى فاشىزمغا قارشى خەلق كۈرىشىنىڭ سېپىدىن شۇنىڭ ئۈچۈن ئورۇن ئالالىغان. ئۇلار فاشىزمنىڭ خەلققە كەلتۈرگەن، ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن مىسلىسىز زور زىيانلىرىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرگەن. 1943 - 1944 - يىللىرى گىتلېرنىڭ مەغلۇپ بولۇشى مۇقىملاشقان مەزگىلدە ئۇلار گېرمانىيىنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش، خەلقنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن گىتلېرنى ئۆلتۈرۈشتەك خەتەرلىك ئىشقا تەۋەككۈل قىلالىغان...

مۇزېيغا قويۇلغان فاشىزمغا قارشى كۈرەش پاكىتلىرى نۇرغۇن تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالغان: كومۇنىستلار (پارتىيە رەھبەرلىرىمۇ بار)، ئىلغار زاتلار، زىيالىيلار، ئالىملار، سىياسەتچىلەر، يازغۇچىلار، ھەربىيلەر، ئوقۇغۇچىلار، ئىشچىلار بولۇپ، بىر نەچچە مىڭ كىشىنىڭ پاجىئەلىك ھالدا قەتلى قىلىنغانلىقى رەسىملەر، بۇيۇملار بىلەن چۈشەندۈرۈلگەن، لېكىن شۇنچە قۇر-

بان بېرىشلەر بەدىلىگە گېرمانىيە خەلقى مەغلۇبىيەتتىن باشقا ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىگەن ...

مانا، بىز لەنت ۋىيا قانىلىنى بويلاپ ماشىنا بىلەن ئاستا كېتىۋاتىمىز. قانال سۈيى جىمجىت، سۈكۈتتە. بۇ قانال 1919 - يىلى دۇنيا ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئاتاقلىق ئەربابلىرىدىن بولغان روزالوكسۇنبورگ، كارىل لىبنكىنخلارنىڭ قېنى بىلەن بويالغانىدى. شۇ چاغدا گېرمانىيە ھۆكۈمىتىدە ئۇستۇنلۇككە ئېرىشۋالغان ئوڭچى ھەربىيلەر يۇقىرىقى ئىنقىلابچىلارنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، جەستىنى مۇشۇ قانالغا تاشلىۋەتكەنىكەن. مەن جىمجىت ئېقىۋاتقان قانال سۈيىگە قارىدىم. فاشىستلار زامانىدا دەريامۇ، قانالمۇ فاشىستلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ قان ئىچكەن، ھازىر بۇ دەريا خىجالەتتىن ئۆكۈنۈۋاتقاندەك بىلىندى. دوستۇم دېرىك، سەن نېمىشقا ئازابلىنىسەن؟ دۆلىتىڭنى، مىللىتىڭنى فاشىزم نامى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ «گىتلېر گېرمانىيىسى» دەپ ئاتىغانلىقىمىز ئۈچۈنمۇ؟ ياكى ئىنسانىيەت دۈشمىنى سېنىڭ ۋەتىنىڭدىن چىققانلىقى ئۈچۈنمۇ؟ مېنىڭچە، ھەر ئىككى ھالدىمۇ سەن ئەيىبلىك ئەمەس، بىز سېنىڭ مۇنبەت، گۈزەل تۇپرىقىڭ بىلەن، ئۇرۇش خارابىلىرى ئۈستىدە ئەمگەك قىلىپ ۋەتىنىنى دۇنيادىكى تۆتىنچى سانائەت دۆلىتى قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ، ئىلىم - پەن، زامانىۋىلىشىشتا ئۇلۇغ يارىتىۋاتقان خەلقىڭنى خۇددى ساڭا ئوخشاشلا سۆيىمىز. ھۇرمەت قىلىمىز. ماركس، ئېنگېلس، گېگىل، فىيېربا ختەك پەلسەپە، سىياسىي ئىقتىساد، ئىلمىي سوتسىيالىزم، ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ داھىيلىرى، گىيۇتى، شىللىر، بېتخوۋېن، مۇزاتتەك ئەدەبىيات سەنئەتنىڭ ئۇلۇغ پېشۋالىرى، ئېينىشتېين دەك تۆھپىسى ئۇلۇمەس ئالىملار سېنىڭ مۇشۇ تۇپرىقىڭدا ئۆسۈپ يېتىلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن گېرمانىيە ئىنسانىيەتكە ئۆزىنىڭ ئۆلىمەس ئوغۇل - قىزلىرىنى ئۇلۇغ تۆھپىلىرى بىلەن تەقدىم قىلغان دۆلەت. سەن گېرمانىيە بىلەن پەخىرلەنسەڭ بولىدۇ.

ماشىنىمىز كۆل بويلاپ، ئاندىن قويۇق ئورمانلار ئارىسىدا مېڭىپ شەھەر سىرتىدىكى بىرلىن مۇزېيى ئالدىدا توختىغاندا، دېرىك خۇشال بولۇپ مېنى يېنىك قۇچاقلىدى. بىز بايانىن ئۇن - تىنسىز مۇڭداشقانىدۇق.

— بىرلىن مۇزېيى دۇنياغا داڭلىق! — دېدى ئۇ مېنى چىمەنلىك سەينا بىلەن باشلاپ كېتىۋېتىپ، — بۇ يەردە پۈتۈن دۇنيادىكى دۆلەتلەر توغرىسىدا مەلۇمات بېرەلەيدىغان نەق ماتېرىياللار بار. جۇڭگو بۆلۈمىنى كۆرىمىزمۇ ياكى پۈتۈن ئاسىيا بۆلۈمىنىمۇ؟

— ھىندى، بۇددا بۆلۈمىنى كۆرەيلى، — دېدىم مەن شىنجاڭ توغرىسىدىكى تارىخىي ماتېرىياللارنى كۆرۈشكە قىزىقىپ.

تۇرپان بېزەكلىكتىن كەلگەن بۇددا تام سۈرەتلىرىدىن كەسمىلەر، ئىدىقۇت - قوچۇ شەھەر خارابىسىنىڭ ئەينەن مودېلى. كۇچا - باي مىڭ ئۆيلىرىدىن ئېلىنغان رەسىملەر، تاش ۋە مېتال ئەسۋابلار، كىيىم، ئۆي جابدۇق، ھەتتا ئادەم ئىسكىلىتىدە بەلگىلەر بىلەن كۆرسىتىلگەن يېڭنە سانجىلىدىغان نېرۋا تۈگۈنلىرى، پىل چىشىدىن ياسالغان داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان يېڭنىلەر... ئىسلامدىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئاسىيا ۋە دۇنيادىكى يۈكسەك ئورنىنى ئىسپاتلاپ، پاكىت بولۇپ تۇرۇپتۇ. مەن پەخىرلەنگەن ھالدا ئۆز خۇشاللىقىمنى بايان قىلدىم:

گېرمانىيە ئالىملىرىغا رەھمەت. بىزگە ھۇرمەتلىك جايدىن ئورۇن بەرگىنىڭلارغا رەھمەت، گېرمانىيە ئالىملىرى بىزنىڭ قەدىمكى تىل - مەدەنىيىتىمىزنى تەتقىق قىلىشتا نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. لېكىن بىز بۇ ئالىملارنى نۇرغۇن تىلىدۇق، ئەيىبلىدۇق، ھەتتا بىر ئالمىنى دۇشمەن ھېسابلاپ ئۇلتۇرۇۋەتتۇق. پارلاق مەدەنىيەت تارىخىمىزنى دۇنياغا تونۇشتۇرۇش بىزنىڭ ئىشىمىز ئىدى. لېكىن بىز قىلالمىغان بۇ ئىشنى گېرمانىيە ئالىملىرى قىلالىدى، سىلەرگە كۆپ رەھمەت!

سۆرەتلەر، ماددىي نەرسىلەر گىلەم سېلىنغان، پاكىز، تىنچ ئۆيلەردە ئەينەك ئىچىدە ساقلانغان. ئۆيلەرگە كىرگەن ھامان چىراغلار ئۆزلۈكسىز يانىدىكەن. مەن ئىدىقۇت شەھەر خارابىسى ئالدىدا ئۇزاق توختىدىم. قەدىمكى شەھەر شۇنچىلىك ئېنىقلىق بىلەن ياسالغان، مەن بۇ تامدىكى كۆرۈنۈش ئالدىدا تۇرۇپ ئۆزۈمنى تۇرپان ئاستاندا ھېس قىلدىم.

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقلىرىنىڭ نېمىسچە تەرجىمىسىنى دېرىك ماڭا ئوقۇپ بەردى. چۈشەندۈرۈشلەرگە «ئۇيغۇر» دېگەن نام ئېنىق يېزىلغان.

— نېمىشقا بىزنى ھىندى — بۇددا بۆلۈمىگە قويۇپ قويدۇڭلار؟

— قەدىمكى دىنىي - مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئورتاقلىققا ئاساسەن شۇنداق قىلىنغان. بىزمۇ ھىندىستاندىن كەلگەن، ئاتالمىش ھىندى - ئاريائانلا ربىز. دېمەك، سىلەر بىلەن بىزنىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتىمىزدە ئورتاقلىق بارئىدى.

دېرىكنىڭ بۇ سۆزلىرى توغرا. ئاتىلا باشلاپ كەلگەن ھونلارنىڭ بۇلغارىيىدە، ۋېنگرىيىدە، گېرمانىيىنىڭ باشقا جايلىرىدا بىزگە تونۇش بولغان بەزى مىللىي ئەنئەنىلەرنى ھېلىمۇ ساقلاپ تۇرۇۋاتقانلىقى بۇنىڭغا پاكىت بولالايدۇ، ئەلۋەتتە.

بېرلىننىڭ جەنۇبىدىكى ۋەنزى كۆلى بېرلىن خەلقىنىڭ ساياھەت ئورنى. ئۇ يەر قولۇاق ۋە كىچىك پاراخوتلار بىلەن كۆڭۈللۈك تاماشا قىلىشقا بولىدۇ. لېكىن ئۆكتەبىرنىڭ سوغۇق كۈنلىرىدە بۇ يەردە چۈلدەرەپ قالغان. كۆلنى بويلاپ جەنۇبقا ماڭدۇق. قويۇق، قەدىمىي ئورمانلىق كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ، ئاخىر بىز غەربىي - شەرقىي بېرلىن چېگرىسى ھېسابلانغان كۆۋرۈك بېشىغا كېلىپ توختىدۇق.

— بۇ كۆۋرۈك، — دېدى دېرىك يەرگە چۈشۈۋېتىپ چاق

چاق قىلىپ، ـــ بىر سىياسىي كۆۋرۈك. ئامېرىكا ـ سوۋېت ھۆ-
كۈمەتلىرى مۇشۇ كۆۋرۈك ئۈستىدە تۈتقۇنلارنى ئالماشتۇرغان.
خابىل دەرياسى ئاستا ئاقماقتا. ئۇ ببرلىننى ئىككىگە بۆ-
لۈپ تۇرىدۇ. شەھەر ئىچىدىكى چوڭ ـ چوڭ ساياھەت كۆللىرىمۇ
مۇشۇ خابىل دەرياسى ئارقىلىق بىر ـ بىرى بىلەن تۇتىشىپ
تۇرىدۇ.

ـــ ھېنىرىش ۋۇن ـــ كلائىستىنىڭ قەبرىسى مۇشۇ دەريانىڭ
بويىدا، كۆرۈشنى خالامسىز؟

ـــ كۆرەيلى،ـــدېدىم مەن دەرھال. كلائىست 1777 ـ يىلى
ببرلىندا تۇغۇلۇپ، 1811 ـ يىلى ۋاپات بولغان تالانتلىق، ۋە-
تەنپەرۋەر شائىر. ئۇ نۇرغۇن شېئىر، ھېكايە، پوۋېست، دراملارنى
يازغان. لېكىن جەمئىيەتتىن نارازى بولۇپ، ئۈمىدسىزلىككە
ببرىلىپ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالغان. مەن بۇ شائىرنىڭ ئۆلۈمى
توغرىسىدىكى قىزىقارلىق ھېكايىنى ئاڭلىغان: ئوتتۇز تۆت ياشلىق
بۇ ئەدىبنىڭ كىچىكىدىن ياخشى كۆرۈشكەن، لېكىن مۇرادى ھاسىل
بولالمىغان ئاشنىسى بار ئىكەن. ئاشنىسىنىڭ ئېرى، بىر بالىسىمۇ
بار ئىكەن. ناپالېئون گېرمانىيىنى بېسىۋالغان يىلى كلائىست
ئۆلۈۋېلىشنى ئېلان قىپتۇ، ئاشنىسىمۇ بىللە ئۆلمەكچى بوپتۇ.
ئاشنىسىنىڭ ئېرى كلائىستقا يېلىنىپ: «ئۆلمە، ئايالىم بىلەن
بالامنى ئال، بەختلىك بول. مەن چەت ئەلگە كېتەي!» دەپتۇ.
لېكىن كلائىست بەربىر ئاشنىسى بىلەن بىللە ئاشۇ دەريا بويىغا
كېلىپ، بىر ـ بىرىنى تاپانچا بىلەن تەڭلا ئېتىشىپ بىللە
ئۆلۈۋاپتۇ.

بىز دەريا بويىدىكى ئورمانلىققا كىردۇق. قويۇق قەدىمىي
ئورمانلىق ئىچىدە ئىككى قەۋەتلىك ياغاچ ئۆيدىن باشقا ھېچ
نېمە يوق.

كلائىستىنىڭ ئۆلۈۋالغان يېرىگە سېمونت بىلەن خاتىرە
تېشى قاتۇرۇلغان. مەن نېمىسچە خەتلەرنىڭ ئاستىدىكى

«1777· 10· 18 — 1811· 11· 21» دېگەن رەقەملەرنى كۆرۈپ بۇ شائىر مۇھەببەت ئۈچۈنلا ئۆلگەن ئەمەس، ئۇ، ۋەتەننىڭ يات ئەلگە تەسلىم بولۇپ، ناپالېئون ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئۆتكىنىگە چىدىيالمىغان، دەپ ئويلىدىم. چۈنكى كلائىست مۇھەببەت ئۈچۈن ئۆلگەن بولسا، بۇرۇنراق ئۆلگەن بولاتتى. ئاۋستىرىيە يازغۇچىسى ۋزىۋىكمۇ ۋەتەننى گېرمانىيە بېسىۋالغانلىقى ئۈچۈن ئەلەمگە چىدىماي جەنۇبىي ئامېرىكىغا بېرىپ ئايالى بىلەن بىللە ئۆلۈۋالغان ئەمەسمىدى؟ كلائىست ھەربىي بولغان. ئۇ ۋەتەننىڭ ئارزومۇسنى ھاياتىدىن ئۈستۈن بىلەتتى. بۇنى ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئىسپاتلىغان.

دېرىك ماڭا كلائىستنىڭ تاشتىكى شېئىرنى قارا سۆز بىلەن تەرجىمە قىلىپ بەردى. مەن بۇ سۆزنى قاپىيىلەشتۈرۈپ يېزىۋالدىم:

«ئەنسىرىمەڭلار نامەردلەر،
ئۈستۈڭلاردىن كۈلمەيمەن.
دۇنيا بىلەن خوشلاشتىم،
ئەمدى ھەرگىز ئۆلمەيمەن!»

— راست شۇنداق، باشقىسىنى بىلمەيمەن، ئەمما مېنىڭ قەلبىمدە ئۇ مەڭگۈ ھايات.

بىز شۇ كۈنى ئاخشىمى بېرلىن بىلەن خوشلىشىپ، گېرمانىيىنىڭ شىمالىغا پويىز بىلەن يۈرۈپ كەتتۇق.

ھېنرى توماس ۋە توماس مانىنىڭ تۇغۇلغان شەھىرى

مېنى غەربىي گېرمانىيىگە تەكلىپ قىلغان دوستۇم توماس خاپپى تېخى قىرىق ياشقا كىرمىدى. لېكىن بومبا ساقلىي بىلەن تاقىر بېشى ئۇنى ئەللىك ـ ئاتمىش ياشلىق بوۋاي قىلىپ كۆرسەتتى. گېرمانىيىلىكلەرنىڭ ساقال قويۇشى زىننەت، تەبىئىيلىك، رومانتىكا،

هۇرۇنلۇققا ئوخشاش كۆپ خىل سەۋەبلەردىن بولىدىكەن. توماس بولسا، ئۇچ ياشلىق، بەش ياشلىق قىزلىرىنىڭ تەلىپى بىلەن ساقال قويۇپتۇ (بۇ يەردە بالىلارنىڭ كۆڭلى ئۇچۇن خېلى چوڭ ئىشلارمۇ قىلىنىدىكەن). توماس بىلىلىك، بېيجىڭدا ئىككى يىل خەنزۇچە ئوقۇغان، مۇلايىم، خۇش خۇي ئادەم. ئۇنىڭ بالىلارنىڭكىدەك كۆپكۆك كۆزلىرى كۆلۈپلا تۇرىدۇ. ئۇ، بېرلىن يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قۇرغاق رايونلارنى تەتقىق قىلىش ئىنستىتۇتىنىڭ ئىلمىي خادىمى بولسىمۇ، ئۆزى ئايالى بىلەن بالتىق دېڭىزىغا يېقىن ھېلىھۇپ يېزىسىدا تۇرىدىكەن. بۇ يېزا ليوبەك شەھىرىگە قارايدىكەن. دېمەك، بىز بېرلىندىن توماسنىڭ ئۆيىگە كېتىۋاتىمىز.

بېرلىن شەھىرىنىڭ ئۇچ تەرىپىنى شەرقىي گېرمانىيە زېمىنى قورشاپ تۇرغاچقا، بېرلىندىن پويىز بىلەن شىمالدىكى ھامبورگ، ليوبەك شەھەرلىرىگە ياكى جەنۇبتىكى فرانكفورت قاتارلىق شەھەرلەرگە بېرىش ئۇچۇن شەرقىي گېرمانىيە زېمىنىدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. پويىزدا پاسپورت تەكشۈرۈلىدۇ.

شەرقىي گېرمانىيىگە تېگىل بولغان بۇ يەرلەر ياپىيېشىل يايلاق، قويۇق ئورمانلىق، شىمالغا ماڭغانسېرى ھاۋا يىللىق، مەنزىرە گۈزەل بىلىنىشكە باشلىدى. پاكار - پاكار بۇك قارىغايلىق تۆپىلىكلەر، كۆپكۆك كۆللەر، چۆرىسى باغ - ۋارانلىق ئىككى - ئۇچ قەۋەتلىك يانچاق ئۆيلەر، ئېتىزلاردىكى سىلوس ئۇچۇن تېرىلغان. تېخى ئورۇلمىغان كۆممىقوناقلىقلار ماڭا يۇرتۇمنىڭ ياز پەسلىنى ئەسلەتتى.

مەن ئۆز ۋاقتىدا قانلار تۆكۈلگەن، ھازىر قايتىدىن ياشارغان زېمىننىڭ كۆڭۈلسىز كۈنلىرىنى ئەسلەشنى خالىمايمەن.

مەن شائىردەك ھاياجانلانغان، تۇنجى قېتىم كەڭ دالانى كۆرگەن گۆدەكتەك ئالاقزادە، ھەممىلا نەرسە ماڭا ناتونۇش، يېڭى. سائىتىگە بىر يۈز يىگىرمە - بىر يۈز ئاتمىش كىلومېتر تېزلىك

بىلەن كېتىپ بارغان، ئازادە، يۇمشاق ئورۇندۇقلۇق پويىزدا ئولتۇرۇپ يېنىمدىكى شەرقىي گېرمانىيىلىك، پولشالىق ژە غەربىي گېرمانىيىلىك ياش، خۇش خۇي يىگىتلەر بىلەن تېزلا دوستلىشىپ قالدىم. ئۇلار ماڭا ھەربىر بېكەت، شەھەر، ئورمانلىق، كۆللەرنى قىزغىن لىق بىلەن تونۇشتۇرماقتا. پۇڭا - قەھۋە ساتقۇچى خادىم ھېلىدىن - ھېلىغا كىرىپ - چىقىپ تۇرىدۇ. ئادەملەر ئارىسىدا ھۇرمەت، سىلىقلىق، كۆيۈمچانلىق مېنىڭ غەرب ئادەملىرى توغرىسىدىكى قاتمال چۈشەنچەمنى ناھايىتى تېزلا ئۆزگەرتىۋەتتى. مەن غەربلىك ناتونۇش ئادەملەردىن بىر شەرقلىق ئاددىي ئادەم بولۇش سۈپىتىم بىلەن كەمىستىش، سوغۇق قىلىش قاتارلىق مەن ئۈچىمدە تەييارلىق قىلغان ناچار نەرسىلەرنى قىلچە سەزمىدىم. ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇلار مېنى ھۇرمەتلىيەكتە، مېھمان قىلماقتا، ماڭا يېقىنلاشماقتا.

— گەنبى!— سىمىز قاپاقلىرى ساڭگىلاپ تۇرىدىغان بوۋاي ھېلىدىن - ھېلىغا بىزنىڭ خانىمىزغا پۇڭا كۆتۈرۈپ كىرىپ كېلىدۇ. ئۇ تۇرپانغا بارغانىكەن، شۇ چاغدا ئۆگىنىۋالغان بىر جۈملە «گەنبى» دېگەن سۆزنى ماڭا ئىشلىتەتتى. ئۇ ماڭا پۇڭا تۇتىدۇ. مەن تارتىنماي ئۇنىڭ رومكىسىنى قوبۇل قىلىمەن:

— پوئۇست①، دەيمەن!

— گەنبى!

تۆت سائەتتىن كېيىن لیوبەك شەھىرىگە كەلدۇق.

لیوبەك - غەربىي گېرمانىيىنىڭ قانال ئارقىلىق بالتىق دېڭىزى بىلەن تۇتىشىدىغان قاتناش، سودا تەرەققىي قىلغان بىر قەدىمىي شەھىرى. شەھەر قەدىمىي پروسىيە چوڭ سودىگەرلىرىنىڭ چەت ئەللەر بىلەن مال ئالماشتۇرىدىغان شەھىرى ئىكەن. بۇ شەھەرنىڭ كوچىلىرىدا دەرەخ ئاز، ئۆيلىرى زىچ، كوچىلىرى تار، ئۆيلىرى گېرمانىيىنىڭ داڭلىق قىزىل خىشى بىلەن ياسال

① پوئۇست — قەدەھ سۆزى؛ بەزىچە — خوشۇ.

غان. لیوبەك قانلی شەھەرنی ئوراپ تۆرىدىكەن، قانالنىڭ چوڭ قۇرلۇقى يەتتە ـ سەككىز مېتر ئىكەن.

توماس بىر ھەپتە ئىلگىرى كوچىغا «تاشلاپ» قويغان كىچىك ماشىننى تېپىپ كەلدى. بىز شەھەرنى ئايلاندۇق. بۇ شەھەردە ماڭا قاتتىق تەسىر قىلغان نەرسە، ئاكا ـ ئۇكا يازغۇچىلار ھېنرى توماس، توماس مانلار توغرىسىدىكى خاتىرىلەر بولدى. بۇ ئاكا ـ ئۇكا فاشىزمغا قارشى يازغۇچى، جامائەت ئەربابلىرى توغرىسىدا مەن يۈزە بىلىمگە ئىگە ئىدىم. مەن كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇلار تۇغۇلغان ئۆينىڭ ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا پۈتۈنلەي ئىزناسىز يوقالغان خارابىسى ئورنىغا قاتۇرۇلغان ئاق مەرمەر خاتىرە تېشى يېنىدا توختىدىم. توماس ماڭا خاتىرە تاشتىكى خەتلەرنى ئوقۇپ بەردى. خاتىرە تېشىغا: «...توماس مان 1882 ـ يىلىنچە مۇشۇ يەردىكى ئۆيدە ياشىغان» دېگەن خەت يېزىلىپتۇ. ئۇنىڭ تېگىگە يازغۇچىنىڭ مەشھۇر سۆزلىرى يېزىلغان: «ئالما ئۆز دەرىخى ئەتراپىغا چۈشىدۇ. مەن لیوبەك دەرىخىدىكى بىر تال ئالما ئىدىم. لېكىن بۇ يەرگە يات بولۇپ ياشىدىم. كېيىن بىلدىم، مەن مۇشۇ يەردىكى ئۆزۈم ئەسەرلىرىمدە تەنقىد قىلغان ئادەملەردىن ئىكەنمەن»، «... مەن ھاياتنى، ئۆگىنىشنى سۆيىمەن. خەلقىمدىن بۇ پەزىلەتنى قوبۇل قىلالمىغانلىقىم ئۈچۈن ئازابلاندىم. مەن ۋاپات بولغاندىن كېيىن، كىشىلەرنىڭ ئەسرىمگە قانداق باھا بېرىشىنى بىلمەيمەن. لېكىن مەن خەلقىمدىن ئۆز باھاسىغا مۇناداق بىر ئېغىز سۆزنى قېتىپ قويۇشنى ئۈمىد قىلىمەن: «مەن ھاياتنىڭ دوستى». توماس ماننىڭ بۇ سۆزلەرنى يېزىشى تاسادىپىي ئەمەس. ئۇ ئۆزىنىڭ بىرىنچى مۇھىم ئەسىرى ـ «بودىنبورگ ئائىلىسى ـ بىر ئائىلىنىڭ يىمىرىلىشى» دېگەن رومانىدا ئوخشاشمىغان ئىككى كاپىتالىست ئائىلىسىنىڭ رىقابەتلىشىپ ئاخىرىدا مونوپولىيە كاپىتالىزمى بولۇپ شەكىللەنگەنلىكىنى يازغان. بۇ ئەسىردە لیوبەك سودىگەرلىرىنى قاتـ

تىق تەنقىد قىلغانلىقى ئۈچۈن، ليوبەك بايلىرى يازغۇچىنى قاتـ
تىق ئەيىبلىگەن، لېكىن يازغۇچىمۇ قېرىغاندا «ئۆزۈمنى تەنقىد
قىپتىمەن» دەپ ئۆكۈنگەن، ليوبەك خەلقىمۇ ئۇنى كەچۈرۈپ
مەخسۇس خاتىرە ئۆيىنى تەشكىللەپ، ئۆز يازغۇچىسىغا بولغان
كاتتا ھۆرمىتىنى ئىپادىلىگەن.

ھېنرى توماس، توماس مان مۇزىيى ليوبەك خەلقىنىڭ
غۇرۇرى، خۇشاللىقى ئىكەن. شەھەر مەركىزىدىكى بۇ قەدىمىي
بىنانىڭ ئىككىنچى قەۋىتىگە چىققان ئادەم ئاكا ـ ئۇكا يازغۇ-
چىلارنىڭ نيۇيورك ئايرودرومىدا قول تۇتۇشۇپ، قىزغىن كۆ-
رۈشۈۋاتقان چوڭايتىلغان رەسىمنى كۆرىدۇ. بۇ رەسىمنىڭ تې-
گىگە ھېنرى توماسنىڭ: «مەن نەدە بولسام، گېرمانىيە مەدەنىيىتى
شۇ يەردە» دېگەن سۆزى يېزىلغان.

بۇ ئاكا ـ ئۇكا يازغۇچىلار ئەلۋەتتە شۇنداق دېيىشكە مۇناسىپ.
ھېنرى توماس ھاياتىدا ئون‌توققۇز توم رومان، ئەللىك بەش پارچە
پوۋېست، ھېكايە ۋە نۇرغۇن دراما، سىياسىي، پوبلىستىك ماقالىلەر-
نى يازغان. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە گېرمانىيە فاشىزمىنى، ئەزگۈچىلەرنى
قاتتىق سۆككەن. فاشىزمغا قارشى كۈچلەرنى، ئەمگەكچىلەرنى، بولۇپمۇ
بۇ ئىككىسىنىڭ بىرىكىشى بولغان سوۋېتلەر ئىتتىپاقى، سوتسى-
يالىزمنى قىزغىن مەدھىيىلىگەن. ئۇ ۋەتەننى (ميۇنخىن)، فرانـ
سىيىدە ئاخىرىدا ئامېرىكا كالىفورنىيە شتاتىنىڭ سىونكا شەھـ
رىدە خەلقىارا تىنچلىق پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان بۇيۇك
ئەرباب. ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدىن كېيىن شەرقىي گېرمانىيە
دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى ئۇنى دۆلەت سەنئەت ئىلمىي
ئاكادېمىيىسىنىڭ رەئىسى قىلىپ بەلگىلىگەن ۋە بىرىنچى دەرە-
جىلىك دۆلەت مۇكاپاتى بىلەن مۇكاپاتلىغان. يازغۇچى گېرما-
نىيىگە قايتىشقا تەييارلىنىۋاتقاندا، 1950 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ
12 ـ كۈنى يەتمىش توققۇز يېشىدا ۋاپات بولغان.

مۇزىيغا يازغۇچىنىڭ 1935 ـ 1938 ـ يىللىرى فرانسىيىدە

سەرگەردان بولۇپ يۈرگەندە يازغان رومانلىرىدىن «پادىشاھ ھېنرى (Ⅳ) نىڭ ياشلىق دەۋرى»، «پادىشاھ ھېنرى (Ⅳ) نىڭ تاماملىنىشى» تاتارلىقلارنىڭ كۆپ تىللاردىكى نەشرى، «پىپو. سفانو»، «يۈرەك»، «مۇھەببەت ھېكايىسى» قاتارلىق ئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىلىرى، پوبلىستىك ماقالىلىرىدىن «زولا توغرىسىدا»، «ھوقۇق ۋە ئادەم»، «تەپەككۇر زوراۋانلىقى»، «روھ ۋە كەسپىي ئىش» ناملىق ماقالىلىرى بېسىلغان گېزىت - ژۇرنالار قويۇلغان.

مۇزېيدىكى چۈشەندۈرۈشلەر ئىچىدە ئاكا - ئۇكا يازغۇچىلارنىڭ بىر مەزگىل بىرىنچى جاھان ئۇرۇشى توغرىسىدا ئېلىپ بارغان گېزىت - ژۇرنالاردىكى ئۆزئارا كۆرەشلىرى مېنى قىزىقتۇردى. ئاكىسى ھېنرى توماس 1918 - يىلى گېرمانىيىنىڭ ئۇرۇش سىياسىتىنى تەنقىد قىلىپ «زولا توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلغاندا، ئىنىسى توماس مان ئاكىسىنى تەنقىد قىلىپ «بىر سىياسەت بىلەن كارى يوقنىڭ قاراشلىرى» ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلىپ ئاكىسىغا ھۇجۇم قىلىدۇ. ئۇلار شۇ سەۋەبتىن قېرىنداشلىقتىن ۋاز كېچىشكىلى تاسلا قالىدۇ. لېكىن 1942 - يىلى ئاكىسىنىڭ يەتمىش بىر ياشقا توشقانلىقىنى تەبرىكلەپ يازغان خېتىدە توماس مان ئۆز خاتالىقىنى ئېقرار قىلىدۇ.

يازغۇچىلار ئارىسىدا، قېرىنداشلار ئارىسىدا پىكىر ئىختىلاپلىرىنىڭ بولۇشى نورمال ھادىسە. لېكىن بىز بۇ نورماللىققا تېخى كۆنۈكمىدۇق. ھەدىسىلا «دۇشمەن، ئىككى گۇرۇھ مەۋجۇت» دەپ ئارىغا كىرىپ زۇغويلۇق قىلغۇچىلار، قۇتراتقۇچىلار چىقىپ تۇرىدۇ. بۇ خىل ئادەملەر شۇنى بىلىشى كېرەككى، پىكىر ئىختىلاپلىرىغا يول قويۇش كېرەك. ۋاقىت، ئەمەلىيەت ئۇلارغا ھەقىقەتنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ.

مۇزېينىڭ ئىسمى توماس مان مۇزېيى. لېكىن ئۇ يەرگە ئاكىسى ھېنرى توماس توغرىسىدا يۇقىرىقى نەرسىلەر ئالاھىدە ئورۇنغا قويۇلغان.

توماس مان ئاكسىدىن تۆت ياش كىچىك. ئۇ 1875 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى لىيوبەك شەھىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بايىقى خاتىرە تېشى ئورنىتىلغان جايدا چوڭ سودىگەر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ 1929 - يىلى نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكىچە بولغان ئارىلىقتا «تىلىستان»، «تونىئاۋ - كىلىگر»، «ۋېنىس شەھىرىدە ئۆلۈش» قاتارلىق پوۋېستلارنى ۋە ئاتاقلىق رومانلىرىدىن «بودىنبورگ ئائىلىسى — بىر ئائىلىنىڭ يىمىرىلىشى» (ئىككى توم)، «بەگ خوجام جانابلىرى» قاتارلىقلارنى يازغان. 30 - يىللاردىن كېيىن بولۇپمۇ 1933 - يىلى گىتلېر تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئۇ بېرلىن قاتارلىق جايلاردا نۇرغۇن قېتىم فاشىزمغا قارشى نۇتۇقلارنى سۆزلىگەن. بۇنىڭ ئىچىدە 1933 - يىلى بېرلىندا ۋاگنا ۋاپاتىنىڭ ئەللىك يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن سۆزلىگەن سۆزى ئۈچۈن 1936 - يىلى ناتسىستلار ئۇنىڭ گىراژدانلىق ھوقۇقىنى ئېلىپ تاشلايدۇ. ئۇ، ئاۋۋال چېخوسلوۋاكىيىگە، شۋېتسارىيىگە، كېيىن 1938 - يىلىدىن باشلاپ ئامېرىكىغا پۇقرا بولۇپ، ئامېرىكا پولىنىسدۇن ئۇنىۋېرسىتېتىغا پروفېسسور بولىدۇ. ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشى مەزگىلىدە فاشىزمغا قارشى ئەللىك نەچچە قېتىم نۇتۇق سۆزلەيدۇ. ئۇ، تۇنجى پوۋېستى «چۇشكۇنلىشىش» دىن (1894 - يىلىدىن) تارتىپ 1954 - يىلقى تاماملانمىغان ئاخىرقى رومانى «ئالدامچى فىلىكس كرورنىڭ ئەركىنلىكى» (ئەسلىمىسىنىڭ بىرىنچى قىسمى) غىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئاتمىش يىللىق ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتتىكەن ئۆمرىدە ئون نەچچە داڭلىق رومان، يەتمىش نەچچە پوۋېست، دراما ۋە نۇرغۇن ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان. مۇزېيدا مەن توماس مان ئەسەرلىرىنىڭ ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان مۇندەرىجىسى، ئاۋۋال ماشىنكىدا ئۇرۇلغان، كېيىن تەھرىرلەنگەن قول يازمىلىرىنى، ئۈستەل، ئورۇندۇق، كىيىم - كېچەك، دوست - ئاغىنە، پالا - چاقىلىرى بىلەن ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىنى كۆرۈپ، بىر يازغۇچىنىڭ جاپالىق ئەمگىكى، خەلق ئالدىدىكى

بۇرچى، ئۆز ئىشغا بولغان مۇھەببەت مەسئۇلىيىتى ئۈستىدە قاتتىق ئويلاندىم. ئۇ ئاتىمىش يىل توختىماي يازغان، توختىماي يېڭىلىققا ئىنتىلگەن. ئۇ، سەنئەت ئىجادىيىتى جەھەتتە كلاسسىك لارنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىگىمۇ ۋارىسلىق قىلغان ھەم يېڭى سەنئەت ۋاستىلىرى بىلەن دەۋرنى ئەكس ئەتتۈرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى پېشقەدەم كىتابخانلارمۇ، يېڭىلىققا ئامراق ياشلارمۇ قىزىقىپ ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ رومانلىرىنى تەنقىد چىلەر: «گېرمانىيىنىڭ روھىي تاريخى»، «پۈتۈن ياۋروپا ئۇنى ئۆزىگە ئالاقىدار دەپ قارايدۇ» دەپ باھالىغان. ئۇ نەسىرچىلىكتە: بىۋاسىتە بايان ۋە ۋاستىلىك بايان قىلىش، ئومومىلاشتۇرۇپ مۇلاھىزە قىلىش ياكى بايان بىلەن مۇلاھىزىنى ئارىلاشتۇرۇش ۋە ئىچكى مونولوگ قاتارلىق ئۇسۇللارنى، شۇنداقلا پىكىر ئېقىمى ۋاستىسىگە ياتىدىغان زامانىۋى ئۇسۇللارنىمۇ قوللانغان.

توماس مان مۇزىيى ماڭا بىر مۇھىم لېكسىيە. بىر مۇھىم كىتاب بولدى. مەن سۈرەت ۋە نەرسىلەر بىلەن تولغان ئۆيدىن ئۇنسىز، شاۋقۇنسىز بىلىم ئالدىم.

ليوبەكلىكلەر ئۆز ئەدىبلىرىنى تولىمۇ ھۆرمەت قىلىدىكەن. مۇزىيدا يەنە بۇ شەھەردە تۇغۇلغان ئايال يازغۇچى ئىدابويىت ئالاھىدە ھۆرمەتلىك ئورۇنغا قويۇلغان. گەرچە بۇ نامى مەشھۇر بولمىغان ئايال ئەدىب ئۇلۇغ گېرمانىيە شائىرى گىيوتىنىڭ شارلىتى ۋەن كەلپ ئىسىملىك ۋاپادار ئاشنىسى توغرىسىدا بىرلا ئەسەر يازغان بولسىمۇ.

شائىر گەيىىل (1884 — 1915) ۋە ئۇنىڭ گۈزەل ئايالىمۇ مۇشۇ شەھەرلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۆزلىرىنىڭ ئېسىل ئەسەر-لىرى بىلەن بۇ مۇزىيىدىن ئورۇن ئالالىغان.

ئۆز ئەدىبلىرى بىلەن پەخىرلىنىش بىر مەدەنىيەتلىك خەلقنىڭ ئەخلاقىي پەزىلىتى بولسا كېرەك، مەن گېرمانىيىدە يۈرگەن قىرىق نەچچە كۈن ئىچىدە شەھەرلەردە، يېزىلاردا شائىرلار،

يازغۇچىلار نامى بىلەن ئاتالغان نۇرغۇن چوڭ ـ كىچىك كوچىلارنى، ھەيكەللەرنى، مۇزەيلارنى كۆردۇم. مەسىلەن، فرانكفورتتىكى ئەڭ چوڭ كوچا دانتى كوچىسى، فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئالدىغا گومبر بىلەن ئارىستوتېلىنىڭ ھەيكىلى قاتۇرۇلغان، نيورنبورگ شەھىرىنىڭ بىر يېزىسىدىكى كوچىلارنىڭ بېشىغا: «ھ. ھەينى، شىللىر، گيوتې... كوچىلىرى» دېگەن ۋېۋىسكىلار قادالغان.

6. ماڭا يوچۇن ۋە قىزىقارلىق تۇيۇلغان گېرمانىيە جەمئىيىتى

مەن بارلىق مەدەنىيەتلىك شەرقلىكلەرگە ئوخشاش، غەربنى كىتابلاردىلا بىلگەنمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز غەرب توغرىسىدا «پاش قىلىش» ئاساسىي تېما قىلىنغان كىتابلارنى كۆپ ئوقۇغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، بەدىنىمىزگە غەربنىڭ چىرىكلىكى توغرىسىدىكى چۈشەنچە ئۆزگەرمەس قانۇندەك سىڭىپ كەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن «چىرىتىش» كە قارشى «ئىدىيە تەييارلىقى» بىلەن بۇ جەمئىيەت بوسۇغىسىغا قەدەم باستىم.

ئېزىش ـ ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش، بۇلاش، ئالداش، ھىيلىگەرلىك قىلىش، ھەتتا ئادەم ئۆلتۈرۈش قاتارلىق يامان قىلمىشلار بىلەن ۋەھشىيلىكلەر بىزچە بولغاندا، غەرب ئۈچۈن ئومۇملاشقان نەرسىلەر. بۇ نەرسىلەر بىزگە يوچۇن، ئۇلارغا ئۆز. لېكىن ماڭا بۇ نەرسىلەرنىڭ ئۇچرىمىغانلىقى غەلىتە، يوچۇن تۇيۇلدى. مەن چوڭ كوچىلاردا ئۇچرىتالمىغان بۇ نەرسىلەرنى «خىلۋەت كوچا» ۋە «تۆۋەن قاتلام» لاردىن تاپارمەن دېگەن نىيەت بىلەن غەربىي گېرمانىيە جەمئىيىتىنى ئىنچىكە ۋە چوڭقۇرراق تەكشۈرۈپ كۆرمەكچى بولدۇم. مەن بىر يېرىم ئاي ئىچىدە دۆلەت مېھمانخانىلىرىدا بىر كۈنمۇ ياتمىدىم. زىيالىيلارنىڭ ئۆيلىرىدە يېتىپ ـ قوپۇپ ھەر خىل ئادەملەر: ئاددىي دوختۇرلار، رېمونتچىلار، ئوقۇتقۇچىلار، ئىشچىلار، دېھقانلار، ئىشسىز زىيالىيلار، رىقابەتتىكى سودىگەرلەر،

ئوقەتچىلەر ۋە دۆلەتنىڭ ئاددىي خادىملىرى بىلەن ئوچراشتىم. ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىدە، زىياپەتلىرىدە، ئىش ئورۇنلىرىدا بولدۇم، ئويۇن - تاماشا، سەپەر - سەيلىلەرنى ئۇلار بىلەن بىللە ئۆتكۈزدۇم. ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى، كىرىمى، شەخسىي سەرگۈزەشت - تارىخى، پىلان - ئارزۇلىرى، ھەتتا ھەۋەس - ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن تونۇشتۇم ۋە بۇ جەھەتتىكى كۆرگەن، ئاڭلىغان، ھېس قىلغانلىرىمنى ئەينەن پېتى خاتىرەمگە يېزىپ قويدۇم. ماڭا يوچۇن ۋە قىزىقارلىق تۇيۇلغان بۇ جەمئىيەت توغرىسىدىكى ئۇششاق - چۈششەك ماتېرىياللار شەرقىلقەرنىڭ غەربلىكلەرنىڭ بۇگۈنكى تۇرمۇشىنى بىلىۋېلىشىدا ئاز - تولا پايدىسى بولار دەپ ئويلايمەن.

توماسنىڭ ئۆيى ئىككى قەۋەتلىك (يەر ئاستىدىكى بىر قەۋەت بىلەن جەمئىي ئوچ قەۋەتلىك) ئەتراپى باغ - چىمەنلىك ئۆي. ئۇ تۇرۇۋاتقان ھېلىس ھوپ يېزىسى ئىككى يۈز نەچچە ئاشۇنداق قورۇ - جايلاردىن قۇراشتۇرۇلغان. بۇ ئۆيلەرنىڭ ھەممىسلا ئىككى - ئوچ قەۋەتلىك، ئۈستى چېدىرلىق، چەت - چۆرىسى باغ - ۋارانلىق، يوللىرى ئاسفالت، يېزا ئەتراپى يايىبشىل. قويۇق ئورمانلىقلار بۇ يەردىن يىگىرمە كىلومېتر نېرىدىكى بالتىق دېڭىزىغا بېرىپ تۇتىشىدۇ. ئەتراپىدىكى تۆپىلىكلەردە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق تەرەققىي قىلغان. يەر مۇنبەت، ھاۋا يىللىق، ھۆل - يېغىن كۆپ بولغاچقا، زىرائەت ئاينىيدىكەن، مال سەمرىيىدىكەن، ئالما - نەشپۈت، ياڭاق، ئۈزۈملىرى تەملىك، سۈلۈق بولىدىكەن. ھاۋا، يېمەك - ئىچمەك ياخشى بولغاچقا، شەھەرلەردە خىزمەت قىلغۇچى نۇرغۇن ئادەملەر مۇشۇ يېزىلاردا ئۆي - ماكان تۇتۇشۇپ يۇقىرى سۈر - ئەتلىك يوللار بىلەن ئۆز ماشىنىلىرىدا قاتناپ يۈرۈپ خىزمەت ئىشلەيدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھېلىس ھوپ ئىككى يۈز نەچچە ئۆيلۈك يېزا ئاتالسىمۇ، بۇ يەردە پەقەت بىرنەچچە ئۆيلۈكلا دېھقان بار. قالغانلىرى بولسا، يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك شەھەردە ئىشلىگۈچىلەر. توماس ئاشۇلارنىڭ بىرى. ئۇنىڭ تۇرۇۋاتقان بۇ ئىككى قەۋەتلىك

ئۆيى قوشنىسى ـــ سودىگەر بەرگۈلتىنىڭ ئۆيى ئىكەن. ئىجارە ھەققى مىڭ مارككا (ھەر ئايلىقى) بارىدىكەن. توماس ئايالى، ئىككى قىزى بىلەن بۇ ئۆيدە تۇرۇۋاتقىلى خېلى يىللار بوپتۇ. بىز كەلگەندە بۇ ئۆيدە ئايالى بالىلىرى بىلەن يوق ئىدى (ئۇ دوستى بىلەن بالىلىرىنى ئېلىپ گىرمانىيىنىڭ جەنۇبىغا ئاتا ـ ئانىسىنى كۆرگىلى كەتكەنىكەن).

گىرمانىيە دۇنيادىكى تۆتىنچى سانائەت دۆلتى، دېھقانلار ئومۇمىي ئاھالىنىڭ بەش پىرسەنتىگە يەتمەيدۇ. سانائەت تەرەققىياتى بۇ دۆلەتنىڭ خەلق تۇرمۇشىغا نۇرغۇن ئۆزگايىلىقلارنى كەلتۈرگەن. مەسىلەن، يېمەك ـ ئىچمەك دۇكانلىرىدا ھەممە نەرسە تەييار: كۆكتاتلار يېپىيېڭى، ھەر خىل گۆشلەر ھازىر سويۇلغاندەك، ئۇن، گۈرۈچ، ھەر خىل خېمىر تاماقلار (لەڭمەن، سۈيۈقئاش خېمىر ـ لىرى كېسىكلىك پېتى)، نان ـ بولكىلار، سىرىق ياغ، ھەسەل، ھەر خىل ۋارىنىلەر بولاقلىق، باھاسى يېزىقلىق ھالدا تىزىقلىق تۇرىدىكەن. خېرىدار مەخسۇس تەييارلانغان قول ھارۋىسىنى ئىتتىرىپ كىرىپ نېمىنى خالىسا ئۆزى ئارىلاپ يۈرۈپ ئېلىۋېرىدىكەن، چىقىش ئىشىكىدە مەخسۇس قاچىلارغا سېلىنغان بۇ نەرسىلەر ئاپتوماتىك ھالدا ھېسابات ئورنىدىن ئۆتىدىكەن. كىچىك ئېكراندا ھەربىر مالنىڭ باھاسى يېزىلىپ تۇرىدىكەن، ئاخىرىدا ئومۇمىي پۇل مەلۇم قىلىنىدىكەن. خېرىدار پۇل تۆلەپ نەرسىلىرىنى ئېلىپ كېتىدىكەن. پۇتۇن سودا جەريانىدا خېرىدار بىلەن مال ساتقۇچى زادىلا بىۋاسىتە ئۇچراشمايدىكەن.

بىز توماس بىلەن ئەنە شۇنداق تەييار نەرسىلەرنى ئۆيگە ئېلىپ كەلدۇق.

ـــ بىزدە ھەپتىدە ئىككى كۈن دەم ئېلىش بولىدۇ. بەش كۈن ئىشلەپ ئىككى كۈن دەم ئالىمىز، ئىككى كۈننى دېگىز بويلىرىدا، مېھماندارچىلىقتا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن بىز ھەممە نەرسىنىڭ تەييار بولۇشىنى تەلەپ قىلىمىز. خەلقنىڭ بۇ

ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ھۆكۈمەت يېمەك ـ ئىچمەكنى مۇشۇنداق تەييارلاشتۇرغان، لېكىن بىز تەييار نەرسىنى ياخشى كۆرمەيمىز، ئۆزى ياساپ يېگەن غىزانىڭ تەمى بولىدۇ.

توماس «لېكىن» دىن كېيىنكى بۇ گەپنى ھەممىلا نېمىنى ئۆز قولى بىلەن ياساپ يەيدىغان ماڭا ئوخشاش شەرقلىكنىڭ كۆڭلىنى ياساش ئۈچۈن ئېيتتى دەپ چۈشەندىم. كېيىن مەن نۇرغۇن ئۆيلەردە مېھمان بولدۇم. ساھىبخان تاماق ئۈچۈن ئاز ۋاقىت سەرپ قىلىپ، مېھمان بىلەن سىردىشىشقا كۆپ ۋاقىت چىقىرالايدىغان، ماشىنىلىرى بىلەن دانىيە، ئاۋستىرىيە، گوللاندىيە، شۋېتسارىيە دۆلەتلىرىنىڭ ياكى ئۆز دۆلىتىنىڭ مەنزىرىلىك جايلىرىدا تاماشا قىلغاندا، ئوڭاي غىزالىنالايدىغان شارائىتقا ئىگە بولۇشتا، بۇ تەييار تاماقلارنىڭ پايدىسى كۆپ ئىكەن.

توماسنىڭ ئايالى ئەلىن ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئىكەن، دوستى بىلەن ئىككىسى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى، ئاكتىپ كىتابخانىلار ئىكەن. ئۇلار مېنىڭ «كەسپىي يازغۇچى» ئىكەنلىكىمنى ئاڭلاپ ماڭا تولىمۇ قىزىقتى.

ــ مۇقىم ماڭاشىڭىزدىن باشقا قەلەم ھەققى ئالىدىكەنسىز، ئەجەب ئەتىۋارلىنىدىكەنسىلەر، سىلەردە يازغۇچىلار ھۇرمەتلىك ئىكەن، ــ دېدى ئېگىز بوي، قوي كۆز، چاچلىرى ئاقۇچ ئەلىن.

ــ بىزنىڭ ماڭاشىمىزمۇ، قەلەم ھەققىمىزمۇ تۆۋەن، ــ دېدىم مەن ئۆز ئەھۋالىمىزنى تونۇشتۇرۇپ بولۇپ، ــ سىلەردە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئىككى يېرىم مىڭ ياكى ئۈچ ـ تۆت مىڭ مارك ئايلىق ئالىدىكەن. ئۈچ مىڭ مارك جۇڭگو پۇلىغا ئالتە مىڭ يۈەن دېگەن سۆز. بىزدە بۇ پۇلنى ئىككى يىلدا ئاران ئالالايمىز.

ــ لېكىن سىلەردە مال باھاسى ئەرزان.

ــ شۇنداقتىمۇ بىزنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىمىز خېلىلا تۆۋەن.

بىزنىڭ كىشى بىشىغا توغرا كېلىدىغان مىللىي داراملىمىز ئارانلا ئىككى يۈز ئامېرىكا دوللىرى چامىسىدا. سىلەردە بولسا سەككىز مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىكەن، بىزنىڭكىدىن قىمىرىق باراۋەر يۇقىرى دېگەن سۆز. لېكىن مال باھاسى ئىككى - ئۈچ باراۋەرلا يۇقىرى ئىكەن. مەسىلەن، بىزدە بىر يۈەنگە ئۇرۇمچىدە تۆت تۇخۇم كېلىدۇ. سىلەردە بىر ماركقا ئىككى تۇخۇم كېلىدىكەن. خەلقئارا بازاردا بىر مارك ئىككى يۈەنگە تەڭ.

— بىزدە قەلەم ھەقىقى بىلەن باي بولماق تەس، — دېدىم گەپ قەلەم ھەققىگە يۆتكەلگەندە، — مەسىلەن، سىلەر-دىكى گونتاگىراستەك① باي يازغۇچىلار بىزدە ناھايىتى ئاز يا-كى يوق.

— لېكىن گېرمانىيىدە كىچىك يازغۇچىلارغا قەلەم ھەققى بېرىلمەيدۇ. نۇرغۇن ئىلمىي ماقالە، كىتابلارنىڭ ئاپتورلىرى پۇل تۆلەپ كىتابلىرىنى باستۇرىدۇ. داڭلىق يازغۇچىلارغا يۇقىرى قە-لەم ھەققى بېرىلىدۇ. گونتاگىراس سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيە-سىنىڭ ئەزاسى، ئۇ دېموكراتىك ئىسلاھات تەرەپدارى، سابىق زۇڭلى برلىيارتنىڭ دوستى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ گېرمانىيىدە ئورنى يۇقىرى. مەرھۇم ھېنرىخ بولمۇ يۇقىرى قەلەم ھەققى ئالە-دىغان يازغۇچى ئىدى. لېكىن بۇ داڭلىق يازغۇچىلارمۇ ياش مەز-گىللىرىدە قەلەم ھەققى ئالالمىغان. ئىشتىن سىرت يېزىپ، پۇل تۆلەپ ئەسەرلىرىنى باستۇرۇپ يۇرۇپ كېيىن داڭ چىقارغان. يازغۇچىلار پۇل تېپىشنى ئۆزىگە مەقسەت قىلمىسا كېرەك دەپ ئويلايمەن. سىلەردە قانداق؟

— يازغۇچىنىڭ مەقسىتى پۇل تېپىش ئەمەس، بىزدە مۇتە-لەق كۆپچىلىك يازغۇچىلار پۇل - مەنپەئەت سورۇشتۇرمەيدۇ.

— نېمىشقا «مۇتلەق كۆپچىلىك» دەيسىز؟ — ئەلىننىڭ دوستى سوردى.

---

① گونتاگىراس — ھازىرقى زامان گېرمانىيە يازغۇچىسى. ئۇ بەكمۇ باي.

— دېمەك، پۇل تېپىشنى مەقسەت قىلىدىغانلارمۇ بار دېگەن سۆز - دە بۇ، شۇنداقمۇ؟ — ئەلمن سوردى.

— شۇنداق، ناھايىتى ئاز سانىدا ئىقتىسادىي مەنپەئەت ئۈچۈن ئەسەر يازىدىغان ئادەملەرمۇ بار.

— قەلەم ھەققىنى ئويلىماي، قىيىن شارائىتتا ئەسەر يېزىپ، دۇنياغا داڭلىق يازغۇچى بولغانلار بىزدىمۇ بولغان، — دېدى ئەلمن مەن بىلەن بەسلەشكەندەك ئۆز خەلقىنى ماختاپ، — مەسىلەن، فونتانا① 1870 - يىلىغىچە مۇخبىرلىق قىلغان. كافكا ستراخۇانىيە شىركىتىنىڭ ئاددىي خادىمى ئىدى. ھولدەرلىن تېخى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. ئۇلار ئىشى ئالدىراش بولسىمۇ كېچىلىرى ئەسەر يازغان، لېكىن قەلەم ھەققى ئالغان ئەمەس. ئۇلار نامرات ئۆتكەن، لېكىن ھازىر دۇنياغا داڭلىق يازغۇچىلار ھېسابلىنىدۇ. مۇزات گېرمانىيىنىڭ پەخرى، ئۇلۇغ مۇزىكانتى. ئۇنىڭ ھاياتى توغرىسىدا يېزىلغان كىنونى كۆردىڭىزمۇ؟ ئۇ ئايالى بىلەن يالغۇز ئوغلىنىمۇ باقالمىغان، لېكىن تولا ئىشلەپ چارچاپ ئۆلگەن. بۇلارنى نېمە دېيىش مۇمكىن؟ ئىجتىمائىي بۇرچ كۆز قارىشى دېسە توغرا بولامدۇ ياكى قالىغاچنىڭ ئۇۋا ياسىغىنىغا ئوخشاش ستېخىيىلىك ھەرىكەت دېسە بولامدۇ؟

ھەممىنى بىلىشكە قىزىقىدىغان، مىللىي غۇرۇرى كۈچلۈك گېرمانىيە ئاياللىرىغا نېمە دېگۈلۈك؟ ئۇلار بىلەن مۇنازىرىلىشىش كۆڭۈللۈك، لېكىن ئاقىلانە ئەمەس.

— ئۆز ئىشىغا مۇھەببەت باغلاش، ئۆز - ئۆزىنى سۆيۈش، — دېدىم يازغۇچى بولغانلىقىم بىلەن پەخىرلىنىپ، — بارلىق ئىلىم ئىگىلىرىگە خاس پەزىلەت. قەدىمىي ئىندىيانلارنىڭ «ئۆزۈڭگە ئالدى بىلەن ئۆزۈڭ ئاشىق بول، ئاندىن باشقىلار ساڭا ئاشىق بولىدۇ» دېگەن بىر داڭلىق سۆزى بار ئىكەن، مۇتلەق كۆپچىلىك يازغۇچىلار بۇ سۆزگە ئەمەل قىلىدۇ، شۇنىڭ

① فونتانا 1819 - يىلى تۇغۇلۇپ، 1898 - يىلى ۋاپات بولغان.

ئۇچۇن ئۇلار خەلق قەلبىدىن ئورۇن ئالالايدۇ.

ـــ يەنە مۇتلەق كۆڭچىلىك! ـــ دېدى ئەلىنىڭ دوستى كۈلۈپ. ئۇلار قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى.

پۈلدىن ئىشنى، ئادەمنى ئۈستۈن بىلىدىغان ئادەملەر ھەممىلا يەردە بار. لېكىن پۈل بىلەن ھېسابلاشمايدىغان ئادەم يوقنىڭ ئورنىدا. غەربىي گېرمانىيە پۇقرالىرىنىڭ شەرقتىكى كېچىك، كەمبەغەل مىللەتلەرنى ھۇرمەتلىشى، ئۇلارغا قىزىقىشى، ھەتتا ئالىي مەكتەپ ياكى پەنلەر ئاكادېمىيىلىرىدە بۇ مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى تۇرمۇشىنى تەتقىق قىلىشقا نۇرغۇن كۈچ سەرپ قىلىشتا بىرەر سىياسىي ياكى ئىقتىسادىي مەنپەئەتنى چىقىش نۇقتا قىلمىغان بولۇشى ناھايىتى ئېنىق. لېكىن ئۇلار مەقسەتسىز ئىش قىلمىسا كېرەك. ئۇلارنىڭ مەقسىتى: ھازىر ئۆزلىرى دەچ كېلىۋاتقان يۇقىرى دەرىجىلىك ئىقتىساد، ئىلىم ـ پەن تەرەققىياتى جەريانىدا پەيدا بولغان بەزى رېئال مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بولسا كېرەك. مەسىلەن، گېرمانىيە جەمئىيىتىدە ھەر خىل ئاپتوماشىنىلارنىڭ ھەددىدىن زىيادە كۆپ بولۇشى (ھەتتا بالا باقىدىغان ئۆي خىزمەتچىلىرىنىڭمۇ مەخسۇس كىچىك ماشىنىسى بار ئىكەن)، يېمەكلىكلەرنىڭ تەبىئىي بولماسلىقى (توخۇلار، تۇخۇملار زادى كۈن نۇرى كۆرمەيدىكەن)، سۇ ۋە ھاۋانىڭ بۇلغىنىشى بىلەن بەزى قەدىمىي دەرەخلەرنىڭ قۇرۇپ كېتىشى (مەسىلەن، 1987 ـ يىلى قارىياغاچلار ئومۇمىيۈزلۈك قۇرۇغان) قاتارلىق ئىشلار نۇرغۇن ئادەملەرنى ئويلاندۇرغان. ئۇلارنىڭ خىيال ۋە ئارزۇلىرى توغرىسىدا «لۆبەك گېزىتى» مۇخبىرى ـــ قىزدىل ساقالنىق يىگىت مەن بىلەن سۆھبەتلەشكەندە شۇنداق دېدى:

ـــ سىزگە بىزنىڭ ئېلېكترلەشكەن، ماشىنىلاشقان، ياشىماق ئاسانلاشقان جەمئىيىتىمىز قىزىق تۇيۇلۇپتۇ. لېكىن بىز نۇرغۇن ئىشلاردىن نارازى. مەسىلەن، بىزدە ھەر يىلى يىگىرمە ـــ ئوتتۇز مىڭ

ئادەم قاتناش هادىسىسىگە ئۇچرايدۇ. غەربىي گېرمانىيىنىڭ كىچىككىنە زېمىنىدىكى يۇقىرى سۈرئەتلىك ئاسفالت يوللاردا ھەر كۈنى يەتتە - سەككىز مىليون چوڭ - كىچىك ماشىنا چېپىپ يۈرىدۇ. ئۇلار نېمىلەرنى تارقىتىدۇ بىلەمسىز؟

— چاقىدىن كادمىي، ئارقىسىدىن چىققان ئىس بىلەن قوغۇشۇن ماددىلىرىنى تارقىتىدۇ.

— دۇرۇس، شۇنداق. بۇ زەھەرلىك ئېلىپمېنتلار ھاۋا تەركىبىدە مىليارىدتىن، تىرىللىياردتىن بىر ئۈلۈش بولۇشىمۇ مۇمكىن. لېكىن ئەللىك ياكى يۈز يىلدىن كېيىنچۇ؟ بىزدە تېخى بۇ ۋەھىمىدىن مۇداپىئەلەنگۈدەك ئىشەنچىلىك ئامال يوق.

گېرمانىيە جەمئىيىتى توغرىسىدىكى سۆھبەت، مۇلاھىزىلىرىم ھەممىلا جايدا ئېلىپ بېرىلدى. بۇ مۇلاھىزىلەر بىرەر تېمىغا يىغىنچاقلانغان ئەمەس. ئۇ خۇددى «تاك ئېقىمى» ئۇسلۇبىدا يېزىلغان ئەسەردەك بىر باغدىن، بىر تاغدىن ئېلىنغان مىساللار بىلەن تولغان. لېكىن بۇ پاكىت ۋە مۇلاھىزىلەر مېنىڭ بۇ يوچۇن جەمئىيەتنى كۆزەتكەنلىكىمنىڭ مەھسۇلى. مەن سائىتىگە بىر يۈز يىگىرمە — بىر يۈز ئاتمىش كىلومېتر تېزلىك بىلەن ماڭىدىغان كىچىك ماشىنىدا كېتىپ باۋغىنىمدا ئۆز يۈرتۇم توغرىسىدا ئويلايمەن. مېنىڭ كۆز ئالدىمغا قولتۇقىغا بىر توخۇ ياكى مانتا كاۋىنى قىسىپ، تۆت بالىسىنى ئەگەشتۈرۈپ يېزا بازىرىغا كېتىپ بارغان يالىڭا ياغ، ئۇستىبېشى چاك دېھقان كېلىدۇ. ئۇ دېھقاننىڭ پۇتۇن ئۇمىدى شۇ توخۇ ياكى كاۋىدا. بىزدە بۇنداق دېھقانلار تېخى خېلى بار. مۇشۇنداق چاغلاردا خىيالىم غەربىي گېرمانىيىلىك دېھقان ئېرىكنىڭ ئۆيىگە يۆتكىلىدۇ.

ئېرىك ئوتتۇز سەككىز ياشلىق، ئېگىز، ساقاللىق يىگىت. ئالدىنقى كۈنى ئاخشىمى ئۇ بىزنى ئۆيىگە «كۈزلۈك ھوسۇلدىن كېيىن خۇداغا رەھمەت ئېيتىش چېيى» غا چاقىرغانىدى. مەن ئۇنى ئۆز ئۆيىنىڭ دالانىسىدا مېھمانلار ئۈچۈن تاتلىق ھاراق قاينىتىـ

ۋاتقان يېرىدە كۆرگەن. ئۇنىڭ شېرىكى قىرىق بەش ياشلىق چىرايلىق قىز ئۇنىڭغا يارەم قىلىۋاتقانىكەن، ئۇلار مەن بىلەن تولىمۇ قىزغىن كۆرۈشتى. شۇ ئىككى قەۋەتلىك، يېنىدىلا مال بوۋايدىغان ئېغىللىرى، يەم ـ خەشەك ئىسكىلاتى، ئاشلىق قاچىلايدىغان (ھەر بىرىگە ئوتتۇز نەچچە تونىنا ئاشلىق سىغىدىغان) پولات ئامبارلار ئورنىتىلغان ئاشلىق ئىسكىلاتلىرى بار كاتتا ئۆيدە ئېرىك ئاشۇ قىز بىلەن يالغۇزلا تۇرىدىكەن. ئۇلار نىكاھلانمىغان قىزيىگىتلەر ئىكەن، لېكىن بىر ئۆيدە تۇرىدىكەن. ئۇلار ئىككىسى يىگىرمە بەش گېكتار يەرنى بىللە كۆكلىتىپ، چوشقا، كالا بورداپ تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. ئېرىك بۇ قېرى قىزغا ھەر ئايدا ئىككى مىڭ مارکىتەك ھەق تۆلەيدىكەن. بىز زىياپەت تەييارلانغان جاي ـــ ئۇستى چېدىرچىلاپ يېپىلغان ئات ـ كالا بوردايدىغان ئېغىلغا كىردۇق. پەنلەردىن ئۇستەل، پرېسلانغان پاخاللاردىن ئورۇندۇق ھازىرلىنىپتۇ. مېھمانلار ئورۇن تۇتۇپ ئولتۇرۇشى بىلەن ئۇلارغا ئىسسىق ھاراق بىلەن چوشقا گۆشى كاۋىپى تارتىلىدىكەن. سۆھبەت، مۇزىكا، تانسا بولۇپ تۇرىدىكەن. بالىلار پانۇسلىرىنى كۆتۈرۈپ سىرتتىن تىزىلىپ «بىز ئاي، بىز كۈن، بىز يۇلتۇز» دېگەن بالىلار ناخشىسىنى ئېيتىپ زالغا كىرگەندە، زالدا چىراغلار ئۆچۈرۈلدى، چاۋاكلار چېلىندى. كېيىن چوكلار بالىلار بىلەن قول تۇتۇشۇپ تانسا ئويناشتى. بۇ يەردە بالىلار تولىمۇ ئەتىۋارلىق، ئۇلار قانچىلىك بەكباشلىق قىلىشىمۇ ئۇلارغا يول قويۇلىدىكەن.

مەن بۇ دېھقان بىلەن پاراكلاشتىم. ئۇ ماڭا بوردىلىۋاتقان ماللىرى، پولات ئامبارلاردا ساقلىنىۋاتقان يۈز نەچچە تونىنا ئاشلىقى (بۇغداي، ئارپا، قىچا)، ھەر خىل ئىشلارغا سېلىنىدىغان ئون سەككىز خىل ماشىنىسىنى كۆرسەتتى. بۇ ماشىنىلارنىڭ ئەڭ قىممىتى ئەللىك بەش مىڭ مارك، ئەڭ ئەرزىنى بىر مىڭ سەككىز يۈز مارك ئىكەن. يەرتېرىش، يىغىش، سۈغىرىش، مالغا يەم بېرىش، مال ئايىغىنى

تازىلاش قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسى ماشىنا بىلەن بولىدىكەن. پۈتۈن ماشىنىلارنى ئېرىك ئۆزى ئاشۇ قىز بىلەن ئىشلىتىدىكەن. مەن ئۇنىڭ يىللىق كىرىمىنى سوريدىم.

— نەچچە يۈز مىڭ مارك پۇل خەجلەپ دېھقانچىلىق قىلىمەن، — دېدى ئۇ كۈلۈپ قويۇپ، — لېكىن كىرىم ئاز. گېرمانىيىدە دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى بەك ئەرزان، ھەرقانداق ئاشلىقنىڭ بىر كىلوسى بىر مارككا يەتمەيدۇ. مەسىلەن، بۇغدايىنىڭ بىر كىلوسى 0.41 مارك، ئارپا 0.8، قىچا 0.35 مارك. چوشقىلارنى دەمسىزا؟ بىر چوشقا كۈنىگە بىر مارك ئۆسىدۇ. يۈز كىلوگرام كېلىدىغان چوشقا ئاران ئىككى يۈز يىگىرمە مارك پايدا بېرىدۇ. لېكىن ئىش قاتىلاڭ چاغلاردا ئەمگەك كۈچى يالالايمەن. يالالانما ئەمگەكنىڭ بىر سائىتى يىگىرمە مارك. ھۆكۈمەت بىزگە يارىدەم قىلمايدۇ. گېرمانىيىدە ھەر يىلى ئاشلىق، گۆش، سېرىق ياغ تاغلىرى پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ. ھۆكۈمەت بۇ تاغلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن زىيىنىغا چەت ئەللەرگە ساتىدۇ. دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى ئەرزان بولغاچقا، دېھقانلار يەرلىرىنى سېتىپ باشقا ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. گېرمانىيىنىڭ يەر مەيدانى ئىككى يۈز قىرىق سەككىز مىڭ كۋادرات كىلومېتر، تېرىلغۇ مەيدانى بىر يۈز يىگىرمە مىڭ كۋادرات كىلومېتر. ئاتمىش مىليون ئادەمى بار. ھەر بىر جانغا ئىككى مودىن يەر توغرا كېلىدۇ. لېكىن گېرمانىيە دېھقانلارنى قەدىرلىمەيدۇ. بىر كىلو چوشقا گۆشى 14.5 مارك، بىر كىلو ئۇن 0.6 مارك. دۇك ئالسا 0.3 — 0.4 مارككا بېرىدۇ، نېمىشقا ئۇنداق؟ سەۋەبى گېرمانىيە نېفىت، مال بوغۇزى، گۆش قاتارلىق خام ئەشىيالارنى ئەرەبىستان، برازىلىيە، يېڭى زېلاندىيىدىن ئەرزان باھادا سېتىۋالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە گېرمانىيە ھەر يىلى چەت ئەللەرگە نۇرغۇن مىقدارىدا پۇل قەرز بېرىدۇ. بۇ پۇلنىڭ ئۆسۈمى بىلەن برازىلىيىنىڭ ئەرزان يەم - خەشىكى، يېڭى زېلاندىيىنىڭ يېڭى سويۇلغان، ئەرزان پاقلان گۆشى (ئىككى—ئۈچ كۈنلۈك يېڭى گۆش)،

ئەرەبستان نېفتىنى سېتىۋالىدۇ. بۇنداق بولغاندىكىن بىزدەك يىگىرمە — ئوتتۇز گېكتار يېرى بار ئۇششاق دېھقانلارنىڭ ئىگىلىكى نېمە بولماقچىدى؟

— سىلەر قانداق يوللار بىلەن پۇل تاپىسىلەر ئەمىسە؟

— چارۋىچىلىقنى بىللە ئېلىپ بارىمىز.

— دېھقانلارنىڭ پېنسىيە، ئىشسىزلىق ماۋاشى بارمۇ؟

— يوق. ئورمان بىنا قىلىشاق ياكى يېرىمىزنى تېرىماسىتىن ئىشاق قالدۇرساق بىر گېكتار يەرگە بىر مىڭ ئىككى يۈز مارکتىن پۇل بېرىدۇ.

مەن بۇ بىر جۈپ دېھقاننىڭ شۇنچە جىق نەرسىلەرنى بىلىگىنىگە ھەيران بولدۇم. مەن ئۇلارنىڭ مەلۇماتىنى سورىۋىدىم، ئېرىك سۆزلەپ بەردى:

— مەن توققۇزىنچى سىنىپنى تۈگىتىپلا دادامدىن قالغان بۇ دېھقانچىلىق مەيدانىغا خوجايىن بولدۇم. ئىككى يىل ئىشتىن سىرتقى تېخنىكۇمدا، بىر يىل دېھقانچىلىق كۇرسىدا ئوقۇدۇم. ھەممە ماشىنىلارنىڭ تىلىنى بىلىمەن، ئۆزۈم ئىشلىتىمەن، ئۆزۈم رېمونت قىلىمەن. بۇ قىز ھەمراھىمنى دەمسىزا؟ ئۇ ئالىي مەكتەپتە تىل ئاكۇلتېتىنى تۈگىتىپ ئوقۇتقۇچى بولغان. ئوقۇتقۇچىلىقنى تاشلاپ ماڭا يارىدەمچى بولدى. پۇل ئۈچۈنمۇ دەمسىز؟ ياق، ئۇنداق بولمىسا كېرەك. قېنى، بېفكىتتە ئۆزى سۆزلەپ باقسۇن.

— ياق، بۇ يەردە مەكتەپتىكىدىن جىق پۇل تاپالمايمەن. مەن ھەۋەس ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلدىم. مەن مۇسابىقە ماشىنىسى، موتىسىكلىت ھەيدەيدىغان تەنتەربىيىچى. ئوقۇتقۇچىلىق ماڭا يارىمىدى. ھازىر بىزنىڭ دۆلىتىمىزدە پېداگوگىكا ئىلمى بويىچە بالا ئوقۇتمايدۇ. ئەقلىي تەربىيىنىلا كۆچەيتىدۇ، ئەخلاقىي تەربىيە، گېگىنا بىلىملىرىگە ئېتىبار بەرمەيدۇ.

— يېقىندا ھامبورگ قىرائەتخانىسىدا بىر دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ خوجايىنى رومان ئوقۇدى. دېمەك، سىلەر گېرمانىيە

دېھقانلىرى تەتقىقات، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنالايدىكەنسىلەر، سىلەردىمۇ سىناق قىلىنۇاتقان ئىلمىي ئىشلار يوق ئەمەستۇ ـ ھە!

ئېرىك مېنىڭ سوئالىمغا كۈلۈپ جاۋاب بەردى:

ـــ مەن بېسلىپ ياتقان ئاشلىقىمنى پۈل قىلىۋېلىشنىلا ئويلايمەن. خۇدادىن ئاشلىق باھاسىنىڭ ئېشىشىنى تىلەيمەن. لېكىن مېنىڭ پۇتۇن ھەۋىسىم ماشىنىلاردا. ماشىنىلارنى بىر ـ بىرىگە باغلاشتۇرۇپ، بەزىدە قوشۇپ يۈگۈرۈپ باقىمەن. راستىنى ئېيتسام، ئىشلىنىشى ئاددىي، كۆپ خىل ئىشقا يارايدىغان ماشىنا لايىھىسى ئۈستىدە تولا باش قاتۇرىمەن.

ماشىنا كېتىپ بارىدۇ، بىز بالتىق دېڭىزى بويىغا يېتىپ كەلدۇق. مەن ئېرىك توغرىسىدىكى خىياللىرىمنى ئاخىرلاشتۇردۇم.

بالتىق تىنچ، كۆپكۆك چايكىلار ئادەمنىڭ بېشىغا قونىدۇ. ساياھەت پاراخوتلىرى، قەدىمكى يەلكەنلىك كېمىلەر ئۈزۈپ يۈرىدۇ. دېڭىز قىرغىقى بۇك ئورمان، بىرلىرى ئېگىز، بىرلىرى يېيىلاڭغۇ خوتىللار (سارايلار) كۈن نۇرىدا پارقىراپ تۇرىدۇ. ئۇپۇقتىڭ نېرىسىدا باشقا دۆلەت ـــ دانىيە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.

ـــ سىلەردە قوشنا ئەللەرگە بېرىش قىيىن بولمىسا كېرەك؟

ـــ ئىختىيار، ـــ دېدى توماس مېنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىمنى چۈشىنىپ، ـــ پاراخوت، ماشىنا، ۋېلىسىپىت بىلەن خالىغان ۋاقىتتا، ئەترابىمىزدىكى خالىغان دۆلەتكە توسالغۇسىز چىقىپ كېرەلەيمىز. پاسپورتقا قاراپلا قويىدۇ، خالاس.

ـــ خالىسىڭىز مەن سىزنى يەلكەنلىك كېمە بىلەن دانىيە ياكى فىنلاندىيىگە ئاپىرىپ كېلەلەيمەن. ئازراق رەسمىيەت ئۆتىسەكلا بولىدى. بىزدە بۇ ئىش ئۈچۈن بەش ـ ئالتە مىنۇتلا ۋاقىت كېتىدۇ.

دېڭىز ياقىسىدىكى ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىلا «خوتىل» ئىكەن. پىۋا ـ قەھۋەخانىلارمۇ تولا ئىكەن. ساياھەتچىلەرنىڭ تولىسى بوۋاي ـ مومايلار، ئۇلار دېڭىزنىڭ خىلى ئىچكىرىسىگە ياسالغان

سایاهەت سۆپلىرىدا ریشاتكىغا یۆلىنىپ تۇرۇپ ھەمراھى بىلەن مۇڭداشقاچ چایكىلارغا بولكا، مېۋە چېچىپ، چایكىلارنىڭ ئوزۇق ئۈچۈن قىلغان «كۈرەش» لىرىنى تاماشا قىلىشىدىكەن.

— بۇلارنىڭ ھەممىلا گېرمانىيىلىك ئەمەس، — دېدى توماس ئۇلارنى ماڭا تونۇشتۇرۇپ، — بىزنىڭ مەملىكىتىمىزگە دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىدىن ئوقەتچىلەر، سایاھەتچىلەر كېلەلەيدۇ. ئەرەب سودىگەرلىرى، تۈرك ئىشچىلىرى، ھەتتا تایلاند يېزىلىرىدىن كەلگەن پاھىشە ئاياللار بۇ يەرگە كېلىپ باي بولۇپ كېتىدۇ. بىزنىڭ دۆلىتىمىز پاناھسىز ياشلارغا، ئۇ قايسى دۆلەتنىڭ ئادىمى بولۇشىنى سۈرۈشتۈرمەيلا، ئوقۇش پۇرسىتى، تاماق‌پۇلى، ياتاق پۇلى ۋە قوشۇمچە ئەمگەك قىلىپ (ئاشخانا، مېھمانخانىلار-دا) پۇل تېپىش ئىمكانىيىتى بېرىدۇ.

مېنىڭ ھەمراھلىرىم پۈتۈن ئىچىپ ئولتۇرۇپ ماختانغىلى تۇرۇدى. مەن چىدىمىدىم.

— ھەر كۈنى گېزىتتە نەچچە يۈز ھۇرەئى (پاھىشە ئايالىلىرى) ئېلان چىقىرىدىكەن. بۇلارنىڭ نۇرغۇنلىرى چەت ئەللىكلەر ئىكەن. بۇمۇ چەت ئەللىك مۇساپىرلارغا قىلىنغان غەمخورلۇقمۇ؟ — دېدىم ئاخىرى.

— شۇنداق. ئۇلارمۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇلارنىڭ كەسىپىي كىنىشكىلىرى، كوچا - رايونلىرى بار. قانۇن ئۇلارنىمۇ قوغدايدۇ. بىز بۇ خىل «كەسىپ» نى نومۇسلۇق دەپ بىلىشكە ئادەتلەنگەن.

مەن دوستۇمنىڭ چىرايىنى ئۆزگەرتمەستىن بۇ گەپنى قىلىغىنىدىن ئوڭايسىزلاندىم.

— غىپپا پاك كوچىلىرى ئۇلارغا تېگىل. ئۇ يەر ھامبورگنىڭ بىر ئاۋات جايى. بۇ نەچچە يۈز يىللىق تارىخقا ئىگە كەسىپنى ئېتىراپ قىلماي نېمە ئامال؟

ئۇ مېنىڭ ئوڭايسىزلانغىنىمنى سېزىپ قوشۇمچە قىلدى.

مەن ئەتراپىمغا قاردىدىم، مۇڭدىشۋاتقان بوۋاي ـ مومايلار، قۇـ چىقىدىكى يۇڭلۇق ئىتلىرىنى ئويناپ ئولتۇرغان ئالتۇن، بريليانت بىزەكلىك ئايللار، سۆيۈشۈۋاتقان يىگىت ـ قىزلار... ماڭا يو-چۇن، چۈشىنىكسىز بىلىنىشكە باشلىدى. مەن نېگىر ئايال بىلەن بېشىنى بىر ـ بىرىگە يېقىن قىلىپ ئولتۇرۇپ مۇڭدىشۋاتقان سىمىز گېرمانىيىلىكنى شەرەت قىلدىم:

ـــ ئاۋۇ نېگىر ئايالمۇ ھۇرەئى بولسا كېرەك؟

ـــ ياق، ئۇنداقلار چەكلەنگەن كوچىلاردىن چىقمايدۇ. ئۇـ يەردىن چىقسا، ساقچىلار ئۇلارنى قامايدۇ. مۇنۇلار ئەر ـ خوتۇن. بىز گېرمانىيىلىك ئەرلەر ئاسىيالىقلاردىن ئۆيلىنىشنى ياخشى كۆرىمىز. ھەبەشلەر، ئاۋغانلار، خەنزۇلار، ۋىيىتنامىلىقلار، ياپونلار، ئەرەب، تۈركلەردىن ئۆيلەنگەنلەر نۇرغۇن. ھېلىقى گىتلىر ئەتـ ۋارلايدىغان «سان ئاريان» ئىرقى قالمىدى ياكى ناھايىتى ئاز. ئاريانلار فرانسۇزلار، سلاۋيانلار، يەھۇدىيلەر، گوللاندىيـ لىكلەر، ئىسكاندىنۇۋىيىلىكلەر، ئىتالىيانلار، ئاۋستىرىيىلىكلەر، شۋىتسارىيىلىكلەر ۋە باشقىلار بىلەن ئارىلىشىپ ھازىرقى گېرمانـ يىلىكلەرنى پەيدا قىلغان. سىز بىلىدىغان تۈركۈلوگ، ئالىم گا-بائىنمۇ تېگى فرانسۇز، ھازىر گېرمانىيىلىك. مېنىڭمۇ تېگىم يەھۇدىي.

مەن كەچقۇرۇن بىر ساغلام گېرمانىيىلىكنىڭ ئۆيىدە مېھـ مان بولدۇم. ئۇ توماسنىڭ قوشنىسى (ئۆي خوجايىنى) بەرگولت. بەرگولت پاكىز، يۈزىنىڭ ئېقى ئاق، قىزىلى قىزىل، ئېگىز، ساغلام ئادەم. ئۇ دائىم قىسقا، قويۇق چاچلىق بېشىنى مەغرۇرلۇق بىلەن تىك تۇتۇپ، سوغۇق ئۆكتەبىر كۈنلىرىدە سىرتتا كۆڭلەكچان يۈرەتتى. مەن ھەر دائىم ئۇنى ئالدىراش ماشىنىغا چىقىۋاتقان ياكى ماشىنىدىن چۈشۈۋاتقان ھالدا كۆرەتتىم. ئۇ ھەرقانچە ئالدىراش بولسىمۇ، كۈلۈمسىرەپ، بېشىنى سەل ئېگىپ «گوتىن تاك ①» دېيىشنى ئۇنتۇمايتتى.

① گوتىن تاك ـ ياخشىمۇسىز؟

بۇگۈن ئۇ ئۆيىدە ئايالى ۋە بىردىنبىر ئۇچىنچى ئائىلە ئەزاسى بولغان ئون ئالتە ياشلىق يۇڭلۇق پىستە بىلەن بىزنى تولىمۇ خۇشال هالدا كۈتۈۋالدى. مەن بۇ گېرمانىيە سودىگىرىنىڭ ئۆيىدە ئۇنىڭدىن يەككە تىجارەتچىلەر توغرىسىدا بىر ياخشى ماۋتېرىيالغا ئىگە بولماقچىمەن. مەن سىنچى كۆزلىرىم بىلەن سودىگەر ئۆيىدىكى خاسلىقنى ئىزدىدىم. بەرگولت ئالتۇن ئۈزۈك، ئالتۇن سائەت تاقالغان سول قولىنى ئېڭىكىگەتىرەك قىلىپ، گۈزەل چىرايىنى تاماشا قىلدۇرماقچى بولغاندەك، كۆل‌رەڭ موۋت قاپلىق دىۋاندا كۆك رەڭلىك، تولىمۇ چىرايلىق ئىران گىلىمى ئۈستىدىكى پۇتلىرىنى رىتىملىق مىدىرلىتىپ ماڭا قاراپ ئولتۇراتتى.

— سىزنىڭ تېلېفونىڭىزمۇ ئالاهىدە ئىكەن، — دېدىم پاپا ئۈچۈن دۇخاۋا تاش، ماموقلار بىلەن ماشىنا چاقىدەك قىلىپ ياسالغان «كاردىۋات» يېنىدىكى ئالتۇندىن هەل بېرىلگەن ئاجايىپ شەكىللىك تېلېفوننى شەرەت قىلىپ، — قىممەتمۇ؟

توماس ماڭا خەنزۇ تىلىدا:

— بىزنىڭ ئادىتىمىزدە نەرسىلەرنىڭ باهاسىنى سوراشنى مەدەنىيەتسىزلىك هېسابلايدۇ.

— بۇ تېلېفون مەرمەر، ئالتۇندىن هەل بېرىلگەن ئېسىل مېتاللاردىن ياسالغان، باهاسى بىرنەچچە تۈمەن مارك!

مەن ئۇنىڭ ئۆيىگە سىنچىلاپ سەپسالدىم. بۇ ئۆيمۇ باشقا گېرمانىيىلىكلەرنىڭ ئۆيىدەك رۇسچە «Г» («گ») شەكلىدە ياسالغان. پۈتۈن بىنانىڭ بىرىنچى قەۋىتى بىرلا چوڭ ئۆي. بۇ ئۆينىڭ باققا قارىغان تېمى ئەينەك. يەرگە تاپسىدىن باشلاپ گۈلسىز يېشىل گىلەم، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ يەر - بۇ يەرگە ئىران، ئەرەب، تۇنىس، ئىتالىيە، فرانسىيە، گېرىتسىيىنىڭ دۇنياغا داڭلىق هەرخىل ئېسىل گىلەملىرى سېلىنغان. «Г» نىڭ بۇ بېشىدىكى دۇگىلەك شەكىلدە جايلاشتۇرۇلغان موۋۇت، سوكنا

تاشلىق دىۋانلاردا بىز ئولتۇردۇق. «Г» نىڭ يەنە بىشىمۇ، ئوتتۇرىسىمۇ ھەرخىل دىۋانلار، ئاجايىپ نەپىس، ياغاچ ۋە ئالـ تۇنددىن ھەل بېرىلگەن مېتال جاھازلار بىلەن بېزەلگەن. لېكىن بۇ ئۆيدە مەن كۆرگەن گېرمانىيىلىك زىيالىيلارنىڭ ئۆيلىرىدەك پۈتۈن - پۈتۈن تاملارنى ئىگىلىگەن كىتابلار بىلەن تولغان كىتاب جاۋەنلىرى يوق. گۈللەر، نەپىس بۇيۇملار ھەممىلا ئورۇننى ئىگىلىگەن.

— ئۆي قانداق ئىكەن؟ — توماس مەندىن خەنزۇ تىلىدا سوردى.

— بىز شەرقلىكلەر ئۆيلىرىمىزنى تۆت بۇرجەك ياساشقا ئا- دەتلەنگەن. لېكىن ئۆينى ئالتە بۇرجەك، سەككىز بۇرجەك،ھەتتا توققۇز - ئون بۇرجەك قىلىپ ياسىسىمۇ كۆركەم بولىدىكەن. مەن ئۇچ بۇرجەك، بەش بۇرجەك، يەتتە بۇرجەك ئۆيلەرنىمۇ كۆردۇم، بۇ ئۆيلەرمۇ ئالاھىدە بىلىنىدىكەن.

مەن ئۆزۈمنى ھەشىمەتكە قىزىقماي، غەلىتىلىككە قىزىققان قىلىپ كۆرسەتتىم.

— مەن سىزگە قانداق خىزمەن بىلەن يارىدەم بېرەلىشىم مۇمكىن؟ — بەرگولت زەنجىرلىك، ئالاھىدە پۇرۇپىكىلىق پىۋا بوتۇلكىسىنى بىر ئاجايىپ ئەسۋاب بىلەن ئېچىۋېتىپ مەندىن سوردى. ئۇنىڭ پاكار، خۇش خۇي ئايالى مېۋە - چېۋە ئېلىپ كەلدى. يەنە بىر يەتنۇستىكى «گوللاندىيە ھارىقى» نى ئاپئاق قىراۋ قاپلىغانىدى.

— ماڭا گېرمانىيە سودىگەرلىرى بىلەن چوڭ سانائەتچىلـ رىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرەلەمسىزكىن؟

— چوڭ سانائەت شىركەتلىرىنىڭ خوجايىنلىرىدىن بىر- نەچچە دوستۇم بار. مەن سىزگە تونۇشتۇرۇپ قويايي. ئۇلار بىـ لەن بىۋاسىتە سۆزلىشىڭ، بىۋاسىتە كۆرۈشۈڭ. ئۆز ئەھۋالىم توغرىسىدا مەن سىزگە سۆزلەپ بېرەلەيمەن. مەن ئوتتۇراھال

سودىگەر. ئومۇمىي سەرمايەمنى سوراپ قالدىڭىز، بىزدە بۇ خىل سوئاللارغا ئادەتتە جاۋاب بېرىلمەيدۇ. سىز بۇ مەللىي ئادەتنى توغرا چۈشىنەلەيسىز. ئەمدى مېنىڭ تىجارىتىمگە كەلسەك...

ئۇ ماڭا ئۆز ئەھۋالىنى تەپسىلىي تونۇشتۇردى.

بەرگولت لۆبەك شەھىرىدە بەش كىشى ئىشلەيدىغان بىر ماشىنا زاپچاسلىرىنى ھەم توپ، ھەم پارچە ساتىدىغان چوڭ دۇكاننىڭ خوجايىنى ئىكەن. ئۇ چوڭ ماشىنا زاپچاس زاۋۇتلىرىنىڭ خوجايىنلىرى بىلەن توختام ئارقىلىق مال ئالدىكەن. ئالغان زاپچاسلىرىنى كىچىك دۇكانلار (بۇ خىل دۇكانلارنىڭ كۆپلىرى ماشىنىلارنى مايى بىلەن تەمىنلەيدىغان پونكتلارنىڭ يېنىدا بولىدۇ) غا توپ باھادا، شەخسلەرگە پارچە باھادا سالىدىكەن. بۇ ئىشتا رىقابەت ناھايىتى كۈچلۈك بولىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئۇچۇر ۋە خەۋەرلىشىشكە تولىمۇ ئەھمىيەت بېرىدىكەن. بازار باھاسى ھەر كۈنى ئۆزگىرىپ تۇرىدىكەن. ئورتاق بازاردىكى دەرىجىدىن تاشقىرى دۇكانلار خېرىدارلارنى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن ئالدامچىلىقمۇ قىلىدىكەن. مەسىلەن، «پالانى مالنىڭ باھاسى مۇنچە پىرسەنت چۈشتى، چاپسان سېتىۋېلىڭلار» دەپ ئېلان چىقىرىدىكەن. بۇنى ئاڭلاپ خېرىدارلار ئۇلارنىڭ دۇكانلىرىغا ئولىشىدىكەن، شۇ باھانىدە دۇكاندىكى باشقا ماللارمۇ سېتىلىدىكەن.

— كۆپ ئوبوروت بولغاندا كۈنىگە قانچىلىك پايدا تاپالايسىز؟

— ئوخشاش ئەمەس، شارائىتقا باغلىق. مەسىلەن، تۇيۇقسىز قار ياغقان بىر كۈنى مەن ماشىنا چاقىغا باغلايدىغان زەنجىرىدىلا ئۈچ كۈندە ئوتتۇز نەچچە مىڭ مارکلىق ساتتىم.

— سانائەتچىلەر ۋەيران بولسا، ھۆكۈمەت ياردەم قىلامدۇ؟

— يۆلەيدۇ. مەسىلەن، قەرز بېرىدۇ، تەتقىقات تېمىلىرى ئۈچۈن دۆلەت پۇل بېرىدۇ. بىر سانائەتچى بىر شەھەردە يېڭى

زاۋۇت قۇرماقچى باۋلىۋ شۇ شەھەر ئۇنى ئەرزان يەر، ئەمگەك كۆچى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

— بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟

— سەۋەبى ئىككى: بىرىنچىدىن، ئۇ زاۋۇتلاردىكى ئىشچىلارنى ئىشسىز قويماسلىق. ئىشسىز قالغان ئىشچىلارغا دۆلەت ئىشسىزلىق ماۋاشى بېرىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە زاۋۇتلارغا پۇل يارىدەم قىلسا دۆلەت ئۇچۇن پايدىلىق. ئىككىنچىدىن، بۇ ساناۋەتچىلەر خەلقىارا رىقابەتكە يارايدۇ. بىزنىڭ خەلقىارا بازاردىكى رەقىبىمىز ياپونىيە، گېرمانىيە ساناۋەتچىلىرى ئىنتىپاقلىشىپ بۇ رەقىبىگە قاقابىل تۇرىدۇ، ھۆكۈمەتمۇ ساناۋەتچىلەرنى قوللايدۇ.

— لېكىن ياپونىيە بوش كەلمەيدۇ. مەسىلەن، ئۇلارنىڭ «فېئىتيەن» ماشىنا شىركىتىنىڭ ئىسكىلاتى يوق ئىكەن. ماشىنىلار زاۋۇتتىن بىراقلا بازارغا چىقىدىكەن.

— بىزنىڭ «بىنسى»① چۇ؟ ئىككى ئاي بۇرۇن زاكاز قىلىنىدۇ. دېمەك، ياسالماي تۇرۇپ بازارغا چىقىدۇ. «فېئىتيەن» نىڭ بىزدە سېتىلىشى سان چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدۇ، لېكىن «بىنسى» نىڭ ياپونىيىدە سېتىلىشى سان چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. چەكلىمىدىن ئېشىپ كەتسە، سېتىشقا رۇخسەت قىلىمايدۇ. خەلقىارادا بىزنى تۆتىنچى ساناۋەت دۆلىتى دەپ ئاتايدۇ. بىز ياۋروپادا بىرىنچى (سوۋېت ئىتتىپاقىدىن باشقا)، ئەمەلىيەتتە غەربىي گېرمانىيە ياپونىيىدىن تۆۋەن ئەمەس.

— ياپونىيە پولات ئىشلەپچىقىرىشتا يۇقىرى، — دېدىم كۈلۈپ قويۇپ، — ئاسىيالىقلارمۇ بوش ئەمەس.

— راست، راست، بۇمۇ بىر ھەقىقەت. لېكىن ئۇ كەلگۈسىگە باغلىق.

— سىز ئەمگەك قىلامسىز ياكى خوجايىنلىق قىلىپلا ئولتۇرامسىز؟

— مەن ئەسلى بىر كىچىك خىزمەتچى ئىدىم. ھازىرمۇ

① «بىنسى» — گېرمانىيىنىڭ داڭلىق كىچىك ماشىنىسى.

خىزمەتچى. دۇكىنىمدا ھەر كۈنى ئەتىگەن سائەت سەككىزدىن كەچ سائەت ئون سەككىزگىچە خىزمەتچىلىرىمگە ئوخشاشلا خىزمەت قىلىمەن. چۈشلۈك تاماقنى دۇكاندا يەيمىز. ئايالىم بىلەن ئەتىگەنلىكى چىقىپ كەتسەك، كەچتە بۇ ئۆيگە ئۇخلاش ئۈچۈنلا كېلىمىز. بىر يىلدا ئارانلا بىر ھەپتە دەم ئالىمەن.

— شۇنچە پۇلدار تۇرۇپ نېمىشقا پۇلنىڭ راھىتىنى كۆرمەيسىلەر؟

بەرگولت مېنىڭ سوئالىمنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— راھەت ئىشتا. مەن پۇل تېپىش ئۈچۈنلا ئەمەس، ئۆز قابىلىيىتىمنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن سودا ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىمەن. مەن تېخى چەت ئەللەرنىڭ داڭلىق سودىگەرلىرى بىلەن بەسلىشىمەن. بىلەمسىز، بىزنىڭ غەربىي گېرمانىيە رىقابەتلەشمىگەن بولسا تەرەققىي قىلالمىغان بولاتتى. ئەنگلىيە، فرانسىيە خەلقئارا رىقابەتتىن بىر مەھەل ئۆزىنى ئازراق تارتىۋىدى، چېكىندى، ھازىر بىزدىن نۇرغۇن ئارقىدا، ھالى خېلىلا خاراب.

— سىلەر سودىگەرلەر دۆلىتىڭلارنىڭ خەلقئارا ئورنىنى ئويلايدىكەنسىلەر — دە؟

— دۆلەت، مىللەت ھەممىدىن ئەلا. بىز ھەرقانداق جايدا بۇ ئىككى مۇقەددەس ئاتالمىنى ئۈنتۈپ قالمايمىز.

مەن بۇ تەكەببۇر، ياسانچۇق غەرب سودىگىرىنىڭ ئاغزىدىن بۇ خىل گەپلەرنى چىقىدۇ دەپ ئويلىمىغانىدىم. غەرب سودىگىرىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ماڭا بىزدىكى ئايرىم سودىگەرلەرنى ئەسلەتتى، ئۇلارمۇ ئۆزى قىلىۋاتقان سودىنى ۋەتەن، مىللەت مەنپەئەتىدىن ئۈستۈن بىلمەيدۇ. لېكىن ئايرىملىرىمۇ بار، ئۇلار ئۆمرىدە بىر قېتىم يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان مۇقەددەس نامىلارنى ئويلاپ قويمىغان ھەم ئويلىمايدۇ.

ئالدىراش سودىگەرنىڭ ئۆيىدىن پىۋا بىلەن مېھمان بولۇپ قايتىپ چىقتۇق. بىزدە بۇ خىل مېھماندارچىلىق پۇچەكلىك ھېساب

لىندۇ. لېكىن ىقابەت، پايدا ـ زىيان، مىنۇت ـ سېكۇنت بىلەن ھېسابلىشىش، پىكىر قىلىش ئادەتتىگە ئايلانغان غەربلىكلەر يېرىم كۈنلەپ ياكى نەچچە سائەتلەپ مېھمان قىلىش، مېھمان بولۇشلارنى ئەيىب ھېسابلىسا كېرەك. ئۇلار سىزنى پىۋا ياكى چاي بىلەن مېھمان قىلىپ، تەكەللۇپ بىلەن بولسىمۇ «تاماق يەپ كېتىڭ» دېگەن سۆزنى ئېيتمايدۇ. ئۇلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئىقتىسادىي تۇرمۇش شارائىتى شەكىللەندۈرگەن تۇرمۇش ئادەتلىرى شۇنىڭ ئۈچۈن بىزگە يوچۇن ۋە غەلىتە تۇيۇلىدۇ.

مەن ئەتىسى توماس ئەپەندىنىڭ ئائىلىسىدە خىزمەت قىلىددىغان خانىم ھەيدى بىلەن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى توغرىسىدا سۆھبەتلەشتىم. مېنىڭ قارىشىمچە، ھەيدى گېرمانىيە جەمئىيىتىنىڭ تۆۋەن قاتلىمىغا ۋەكىللىك قىلالايدۇ. چۈنكى ئۇ توماسنىڭ ئۆيىدە ئۆي ئىشى قىلىدۇ. سىرتتا ساتىراشچىلىق قىلىدىكەن. لېكىن ئۇنىڭ چىرايلىق كىچىك ماشىنىسى بار. ئۇ توققۇزىنچى سىنىپقىچىلا ئوقۇغانىكەن. ئۇنىڭ ئېرى مانتىيور ئىكەن. ئۇلارنىڭ بالىسى يوق ئىكەن. ھەيدى توماسقا يىغلاپ تۇرۇپ بىرنېمىلەرنى دېدى. توماس ماڭا مۇنداق بىر ئەھۋالنى سۆزلەپ بەردى: ھەيدىنىڭ ئېرى بىر زاۋۇتقا توختام بىلەن ئىشقا كىرگەنىكەن. توختامغا، قاچانكى بۇ مانتىيور ئىشتىن ھەيدىلىدىكەن، زاۋۇت خوجايىنى ئۇنىڭغا ئون مىڭ مارك تۆلەيدۇ، دەپ يېزىلغانىكەن. ھەيدىنىڭ ئېرى ھاراق ئىچىپ ئىشقا بارغانلىقى ئۈچۈن خوجايىن ئۇنى ئىشتىن ھەيدەپتۇ. مانتىيور ھەقلىق ھالدا بىر تۈمەن مارك تەلەپ قىپتۇ. خوجايىن «ئون مىڭ مارك بېرىمەن، لېكىن ئارخىپىڭغا ‹ھاراقكەش› دېگەن سۆزنى يازىمەن» دەپتۇ. ھەيدى مۇشۇ ئىشقا يىغلىغانىكەن. مەن: «ئون مىڭ مارکنى ئالسا بولىدىمۇ، يازسا يازمامدۇ» دېدىم. توماس قايغۇرۇپ: «ياق، ئۇنداق قىلسا، مانتىيورنى ھېچكىم ئىشقا ئالمايدۇ. ئەڭ ياخشىسى، ئازراق پۇل خەجلەپ ئادۋوكات تەكلىپ قىلىش كېرەك» دېدى.

— بۇ ئىش ئۈچۈن ئادۋوكاتقاقانچىلىك پۇل تۆلەشكە توغرا كېلەر؟

— ئەك ئاز بولغاندا ئۇچ يۈز مارك.

گېرمانىيە جەمئىيىتىدە ئادۇوكاتلار ئەتىۋارلىق ئىكەن. خىلمۇ خىل دەۋالار ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇرىدىكەن. مەن تۇرۇۋاتقان بۇ يېزىدا ئادۇوكاتلار ئارىلاشقان ئىشلاردىن يېقىندىلا بىرى بوپتۇ. بۇ بىر كىچىككىنە ئىش بولسىمۇ، بۇ ئىش مېنى قىزىقتۇرغانلىقى ئۈچۈن، گېرمانىيە جەمئىيىتى توغرىسىدا يېزىلغان بۇ خاتىرەمدىن ئورۇن ئالالىدى: بىر دېھقان ئۆز يېرىنى بىر كارخانىچىغا ئىختىيارىي بىلەن سېتىپتۇ. كارخانىچى بۇ يەرگە زاۋۇت قۇرماقچى بوپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قولۇم - قوشنىلار زاۋۇت قۇرۇشقا رۇخسەت قىلمىش - قىلماسلىق توغرىسىدا مۇزاكىرە قىپتۇ. ئاخىر ئۇلار ئالتە كىشىلىك ھەيئەت قۇرۇپ كارخانىچى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپتۇ.

— ياق، قۇرغۇزمايمىز، — دەپتۇ بىر قىسمىلىرى، — زاۋۇت ھاۋانى بۇلغايدۇ، تەبىئەتنى سەتلەشتۈرىدۇ.

بۇلارنىڭ باشلىقى پېنسىيىگە چىققان بىر دوختۇر ئىكەن.

— كىشىلەرنىڭ ئۆز يېرىدىن پايدىلىنىش ھوقۇقى بار، بۇنىڭغا ئارىلىشىش يولسىزلىق، — دەپتۇ يەنە بىر قىسمىلار. بۇلارنىڭ باشلىقى بىر ياش باشلانغۇچ مەكتەپ مۇئەللىمەسى ئىكەن.

بىر كۈنى مۇئەللىمە تۇيۇقسىزدىن: «كۆز قارىشىڭنى ئۆزگەرت، بولمىسا ئۆلتۈرۈۋېتىمەن» دېگەن قان بەلگىسى بار خەتنى تاپشۇرۇۋالىدىكەن. مۇئەللىمە بۇ خەتنى خىمىيىلىك ئانالىز قىلىش يولى بىلەن قانۇن ئارقىلىق ھېلىقى دوختۇرنىڭ خېتى دەپ ئىسپاتلايدىكەن. دوختۇرمۇ خۇددى شۇ يول بىلەن بۇخەت ئۆزىنىڭ ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلايدىكەن. بۇ چىگىش ماجىرا ئۈچۈن ھەر ئىككى تەرەپ ئادۇوكات تەكلىپ قىلىشىدىكەن.

گېرمانىيىلىكلەر تەبىئەت، مۇھىت بۇلغىنىشىغا قارشى دائىم كۈرەش ئېلىپ بارىدىكەن. بۇ كۈرەشلەردىمۇ ئادۇوكاتلارنى يار-دەمگە تەكلىپ قىلىدىكەن. بەزىدە ئۇلار دۆلەت ياكى شتات

وەھبەرلىرىنى بىۋاستە پوزىتسىيە بىلدۇرۇشكە قىستايدىكەن. مەسـ
لەن، قاتناش ئىدارىسى بىر قېتىم يول ئۇستىدىكى بىر تۈپ دۇپ
دەرىخىنى كەسمەكچى بوپتۇ. مەھەللە ياشلىرى بۇنىڭغا قارشىلىق
بىلدۇرۇپ ھەيئەت قۇرۇپتۇ. مەھەللە خەلقى قاچا گۈللىرىنى
دېرىزىلەرگە مەلۇم بەلگىلەر بويىچە تىزىپ① ياشلارنى قوللاي
دىغانلىقىنى بىلدۇرۇپتۇ. ياغاچ كەسكىلى كەلگەنلەر خەلقنىڭ
قارشىلىقىنى كۆرۈپ، كېسەلمەپتۇ. ئىككى تەرەپ شەھەر باشلىقىغا
خەت يېزىپ پوزىتسىيە بىلدۇرۇشنى تەلەپ قىپتۇ. شەھەر باشلىقى
كېلىپ دەرەخنى كۆرۈپ:

ــ ياشلارنىڭ پىكرى ئورۇنلۇق. بۇ ئىككى يۈز نەچچە يىللىق
دەرەخ كېسىلسە، ئەتراپ سەتلىشىپ كېتىدۇ. يول بۇ دەرەخنى
ئەگىپ ئۆتسە بولىدۇ، ــ دەپ ئېنىق پوزىتسىيە بىلدۇرۇپتۇ.

ئاتوم، راكېتا قوراللىرى بازىلىرىنى قۇرۇشقا قارشى تۇرۇش
كۈرىشىمۇ بەزىدە ئەنە شۇ خىل مەھەللە ئاكتىپلىرىنىڭ ئۆزۈارا
ياكى خەلققە يېزىشقان خەتلىرى ئارقىلىق شەكىللىنىدىكەن. مەن
غەربىي گېرمانىيىدە زىيارەت قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە غەربىي
گېرمانىيە بىرلەشمە جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىر شتاتى② شىلىسۋىك
ھولشتاننىڭ زۇگلىسى بارشەل شەھىرىدىكى دەم ئالغىلى بېرىپ
مېھمانخانا مۇنچىسىدا ئۆلگەندى. بۇ ئۆلۈمنىڭ سەۋەبىنى تەھلىل
قىلىش ئىشىغا پۈتۈن مەملىكەتتىكى رادىئو ـ تېلېۋىزىيە، گېزىت
لەردە ھەممە خەلق دېگۈدەك قاتناشتى. زۇگلى ئۆلۈشتىن بۇرۇن
ئۇنىڭ بىر كاتىپى كېلەر يىلى ئۆتكۈزۈلىدىغان ئومۇمىي سايلام
ھارپىسىدا سۆز سۆزلەپ، زۇگلىنىڭ "بەزى ئەيىبلىرىنى پاش قىلـ
غان. زۇگلى ئۆزىنى ئاقلاپ تېلېۋىزىيە نۇتقى سۆزلىگەن. ئارقـ
دىنلا ئۇنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى تارقالغان. بۇ توغرىسىدىكى مۇلاھىزە
ھەممە ئائىلىلەردە دېگۈدەك بولۇپ تۇردى. بىر ئايغا قالماي

① بۇ گېرمانىيە ئادىتى.

② جەمئىي ئون بىر شتات بار.

خۇلاسە چىقىرىلدى: ئۇ ئەسلى سابىق گېرمانىيە زۇڭلىسى، تاشقى ئىشلار مىنىستىرى بىسماركنىڭ (1815 - يىلى تۇغۇلغان، 1862 - يىلى زۇڭلى، تاشقى ئىشلار مىنىستىرى بولغان، 1890 - يىلى تەختتىن چۈشكەن، 1898 - يىلى ۋاپات بولغان) نەۋرىسىگە ئۆيلەنگەنىكەن. ئۇ توي مۇراسىمىدا بىسماركقا سادىق بولۇشقا قەسەمياد قىلغانىكەن. ئۇ گەرچە كاتىپ پاش قىلغان ئەيىبلىرىدىن ئۆزىنى ئاقلاپ سۆزلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئەيىبلەر زۇڭلى بارشەلىنىڭ بىسمارك شەنىگە داغ چۈشۈرگەنلىكىنى ئاقلىيالماپتۇ. ئۇنى ئايالى ۋە ئايال تەرەپ تۇغقانلىرى ئۆلۈۋېلىشقا مەجبۇرلاپتۇ. دېمەك، زۇڭلى ئۆلۈۋېلىشقا مەجبۇر بوپتۇ. بۇ مەسىلىنى ئائىلە ئايالىرىنىڭمۇ تەھلىل قىلىپ يۈرگىنىنى ئاڭلىدىم. غەربىي گېرمانىيىلىكلەر ئۆزلىرىنىڭ مىللىي غۇرۇرىنى ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە دىققەت قىلىدىكەن. قەھرىمانلارنى، ئۆز ۋەتىنىنى، خەلقىنى توغداش جېڭىدە قۇربان بولغانلارنى دائىم خاتىرىلەيدىكەن. مەن لىيونەبورگ شەھىرىدە بۇ مىللىي روھنى ئويغىتىشقا مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى كۆپ كۆردۇم. ئۇنىڭ ئىچىدە، ھېنرىخ ھېينى 1823 - يىلى بىر يىل تۇرغان ئۇچ قەۋەتلىك ئۆي (يالغان دېرىزىلىرى بىلەن ئالتە قەۋەت) نىڭ ئۆز پېتى ساقلانغانلىقى، بۇ شەھەرنىڭ (بۇ قەدىمىي تۇز كانى 980 - يىلىدىن باشلاپ شەھەر بولۇپ قۇرۇلغان) تۇرك ئىشچىلىرى ئولتۇرىدىغان تار، ئارقا كوچىلىرىدىكى ئۆيلەرنىڭ تاملىرىغا 1813 - يىلى ناپالېئون ئىستېلاسىغا قارشى جەڭدە قۇربان بولغانلارنىڭ مۇشتۇم سۈرەتلىرى مەرمەر بىلەن ياسالغانلىقى ۋە تېگىگە خاتىرە سۆزى يېزىلغانلىقى ئادەمگە تەسىر قىلىدۇ. ئېلبا دەرياسى بويىدىكى بىسمارك يېزىسىمۇ ئەينەن ساقلانغان. ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئوۋچىلىق قىلغان ئورمانلىقىنى دۆلەت قوغدايدىكەن (ئەينەن ساقلانغان)، ئۇنىڭ مۇزېيى (قەبرىسىمۇ شۇ يەردە) يېنىدىكى ئاشخانىغا بۇغىلارنىڭ مۈڭگۈزلىرى، ئارقار باشلىرى، ئېيىق، كېيىك تېرىلىرى،

ئۇۋ ساتىقى، ئوقيالار ئالاهىدە ئورۇنغا ئېسىلغان.

بىر دۆلەت، بىر مىللەت ئۈچۈن مىللىي غۇرۇرىدىن ئۈستۈن نەرسە بولمىسا كېرەك. بىر ئادەمنىڭ قىممىتىمۇ ئۇنىڭ ۋەتەن خەلقى (مىللىتى) ئۈچۈن ياراتقان تۆھپىسى بىلەن ئۆلچىنىدۇ. ئادەملەر بۇ تۆھپىسىنى ھەر خىل ئىش، ھەر خىل يوللار بىلەن يارىتىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرلىرى ئۇلۇغ، بىرلىرى ئاددىي بولىدۇ. لېكىن ئۇلار ۋەتەن، خەلقنىڭ شان ـ شەرىپى ئۈچۈن ھەسسە قوشالمىسلا قەدىرلىك، خاتىرلىنىش ـ ساتقۇنلۇق قىلىسلا، قارا يۈز بولۇپ قالىدىكەن. غەربىي گېرمانىيىدە دۇنيانى چاڭگىلىغا ئېلىش ئۈچۈن غالجىرلىق بىلەن ھەربىكەت قىلىپ، گېرمانىيىنىڭ يۈزىنى تۆككەن گىتلېر ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ ھېچقانداق يەردە نام-نىشانى قالماستىن، ئۆز ۋاقتىدا مەشھۇر بولىمغان، خارلانغان، ھەتتا ھېچكىم كۆزىگە ئىلمىغان جەڭچىلەرنىڭ نامى بىلەن مۇشتۇمىنىڭ ساقلانغانلىقى، مۇزاتتەك، «يارامسىز ئەر» نامىلىق رومان-نىڭ ئاپتورى مۇزىللادەك ئاۋىستىرىيە سەنئەتكارلىرىنىڭ ھەيكەل مۇزېيلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى بۇنىڭ مىسالى...

مەن «لۆبەك گېزىتى» مۇخبىرى بىلەن گېرمانىيە جەمئىيىتى توغرىسىدا ئۇزاق سۆزلەشتىم. مەن: «گېرمانىيىدە كۆرگەن ۋە ئويلىغانلىرىمنىڭ ھەممىسلا بىز ئۈچۈن ئۈلگە بولىۋەرمەيدۇ. مەن تۇزۇمى ئوخشاش بولمىغان ئىككى دۆلەت توغرىسىدا ئەمەس، پىسخىك ئادەتتە، تۇرمۇش شارائىتى ئوخشاش بولمىغان مىللەتلەر، خەلقلەر توغرىسىدا ئۆز خەلقىمگە سۆزلەپ بېرىشنى خالايمەن» دېدىم. ئۇ:

ــ گېرمانىيىدە سىز قوبۇل قىلالمايدىغان ئىشلار كۆپ. مەسىلەن، گېزىتلىرىمىزدە يالىڭاچ ئادەم رەسىملىرى، پاھىشە ئايالىرىنىڭ ئېلانلىرى، بىمەنە ئۇسابىقىلەردىن: چىراي مۇسابىقىسى، مۇسكۇل كۆكرەك مۇسابىقىسىنىڭ نەتىجىلىرى بېسىلىپ تۇرىدۇ. كۆرۈپ تۇرۇپسىز، بىزدە بۇلاڭچىلىق، قاتىللىق مەۋجۇت.

بانكىلارنىڭ ناچار ئەپت ـ بەشىرىسى بىلەن يارىماس ئىشلىرى، پاھىشخانىلار، كوچىلاردا پۇل تىلەپ ئېلان قەغەزلىرىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان دىۋانىلەردىن باشقا، يەنە بىزلەرگە يات تۇيۇلىدىغان، بىرمۇنچە ئىشلار مەۋجۇت. لېكىن بىزنىڭ خەلقىمىز ياخشى. ئۇلار ئەمگەكنى، مەدەنىيەت، ئىلىم ـ پەننى، گۈزەل ئەخلاقنى ياخشى كۆرىدۇ. بىز ناچار نەرسىلەرنى تۇگىتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتىمىز.

ـ سىلەردە ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەت تەرەققىي قىلغان، تۇرمۇش زامانىۋىلاشقان. مەسىلەن، ھەممە ئۆيدە دائىم ئىسسىق سۇلۇق مۇنچا بار ئىكەن، پۇتۇن گېرمانىيە بويىچە ئىس چىقىدىغان يېقىلغۇلار ئىشلىتىلمەيدىكەن، تۇرخۇن ـ ئىس يوق شەھەرلەرنى مەن مۇشۇ دۆلەتتىلا كۆردۇم. تېلېفون، كىچىك ماشىنا ھەممىلا ئادەمدە بار ئىكەن، قاتناش، پوچتا، بانكا ئىشلىرى يۇرۇشلەشكەن، ئۆچرەت جىددىيلىكى يوق ئىكەن. ئاپتوبۇس، پويىز، ئاشخانىلاردا بىر ـ بىرى بىلەن تونۇشمايدىغان ئادەملەر سالاملىشىدىكەن، قېرىلار بىلەن بالىلار ھۆرمەتلىنىدىكەن. ئاممىۋى مۇلازىمەت بىزنىڭكىدىن كۆپ ياخشىكەن. ماگىزىن، كىنو ـ تىياتىرخانا، قىرائەتخانا، كىتابخانا، كۆرگەزمىخانا قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ خادىملىرى خېرىدارلارنى تولىمۇ ياخشى كۈتىدىكەن. ئېلېكتىرىك مېكىنە، ئېلېكتىرىك ھىسابلاش ماشىنىسىدىن كەڭ پايدىلىنىدىكەنسىلەر. بولۇپمۇ ئالىي مەكتەپ ماۋارىپى بەك تەرەققىي قىپتۇ. مەسىلەن، فرايبورگ شەھىرىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى يۈز مىڭ ئەتراپىدا ئىكەن. لېكىن ئۇ يەردە ئوننۇزبەش مىڭ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بار ئىكەن (چەت ئەللىك، باشقا شەھەرلىكلەر كۆپ). ئىشلەپچىقىرىش زامانىۋىلاشقان، تەرەققىي قىلغان، پەن ـ ماۋارىپ، مەدەنىيەت گۈلـ لەنگەن، خەلق تۇرمۇشى ياخشىلانغان ـ ئوڭايلاشقان. مۇشۇنـ داق بىر دۆلەتتىمۇ كىشىلەر خالىمايدىغان بەزى ناچار نەرسىلەر بولۇپ تۇرىدۇ. ھەرقانداق جەمئىيەت مۇكەممەل، توققۇزى

تەل بولالمايدۇ. بىزنىڭ سوتسىيالىزمنىڭ تۆۋەن باسقۇچى بولغان دۆلىتىمىزدىمۇ بىز خالىمايدىغان ئىشلار بار (بەزى ھاللاردا كۆپ) لېكىن بىر جەمئىيەتكە پەقەت نىسپىي باھا بېرىشكىلا بولىدۇ. مەن غەربىي گېرمانىيە جەمئىيىتىنى تېخى تولۇق بىلىپ كېتەلمىدىم. ماڭا بۇ جەمئىيەتنىڭ بەرگەن بىرىنچى تەسىرى بايلىق ۋە پاراۋانلىق!

مېنىڭ سۆزلىرىم گېزىتكە بېسىلدى. توماسنىڭ ئايالى ئۆز ئۆيىدىكى مېھماننىڭ سۈرىتى بىلەن سۆزلىرى گېزىتكە بېسىلغانلىقتىن بەك خۇشال بولدى. ئۇ:

— لېكىن، سىز ئۆز دۆلىتىڭىزنىڭ بىزنىڭكىدەك بولۇشىنى ئارزۇ قىلماڭ. بىز بۇ خىل زامانىۋىلىششتىن نارازى، — دېدى.

— ئەلۋەتتە، ھەممىنى سىلەرنىڭكىدەك قىلىشنى بىزمۇ خالىمايمىز. بىزنىڭ زامانىۋىلىششىمىزنىڭ ئۆز قانۇنىيىتى، ئۆز شەكلى بولىدۇ. لېكىن، نېمىلا بولمىسۇن بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ ھازىرقى ئورنىدىن رازى ئەمەس. بىز تېخى كەمبەغەل، نۇرغۇن جەھەتتە ئارقىدا ئىكەنمىز. بىز ئورنىمىزنى ئۆزگەرتىشنى ئارزۇ قىلىمىز. بىز شۇنىڭ ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتىمىز.

7. بىزگە قىزىقىدىغان، لېكىن بىزنى بىلمەيدىغان ئىلىم ئەھلى ئارىسىدا

غەربىي گېرمانىيە ئىلىم ئەھلى ئىچىدە ئۇيغۇرنى چۈشىنىش كە قىزىقىدىغان ئۇچ خىل ئادەملەر بار ئىكەن. ئۇلار: جۇڭگوشۇناسلار، شەرقشۇناسلار، تۈركولوگلار. بۇلار ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە خىلمۇ خىل تەتقىقات تېمىلىرى بويىچە ئىلمىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئالىملار، ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار ياكى ھەۋەسكارلار.

توماس ئەپەندى ئۆز ئۆيىدە تۇرۇپ تېلېفون ئارقىلىق،

هەرقايسى شەھەرلەردىكى ئۇنىۋېرسىتېت، ئىنستىتۇتلارغا مېنى تونۇشتۇرغانىدى. ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتمەيلا مېنى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى، تىلى ۋە باشقا تېمىلاردا دوكلات بېرىشكە تەكلىپ قىلىپ تېلېفون، باغاق ۋە خەتلەر كېلىشكە باشلىدى. مەن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى توغرىسىدا، بولۇپمۇ 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىنكى گۇللىنىۋاتقان شىنجاڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى توغرىسىدا غەربىي گېرمانىيە زىيالىيلىرىغا سۆزلەپ بېرىشكە رازى بولدۇم. مەن بۇ بىر سائەتتىن ئاشماسلىق شەرتى بىلەن (دوكلات يېرىم سائەت، سوئال - جاۋاب يېرىم سائەت) سۆزلىنىدىغان سۆزۈمنى خەنزۇچە تەييارلىدىم. توماس ئەپەندى ئىككىمىز نېمىس تىلىغا تەرجىمە قىلدۇق. توماس ئەپەندى بۇ دوكلاتنى ماشىنكا بىلەن بىرنەچچە نۇسخا قىلىپ تەييارلىدى.

مەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى سۆزلەش ئۈچۈن ئومۇمىي ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتى ھەققىدە قىسقىچە گەپ قىلىشىم كېرەك. بۇ ئىشتا مەن فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا، توماس ئەپەندىنىڭ ئائىلە قىرائەتخانىسىدا بار بولغان ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ، ئۇرخۇن - رونىك يېزىقى، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھازىر بار بولغان يازما ئەدەبىيات، قاراخانىلار دەۋرى، XIII ئەسىردىن XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرغىچە (مولا بىلال، شاكىرلارغىچە) بولغان ئاتالمىش «چىغاتاي ئەدەبىياتى» (بىز بۇ ئاتالمىنى توغرا قوللانمىغان ئوخشايمىز)، ئازادلىققىچە بولغان يېڭى ئەدەبىيات، سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات قاتارلىق دەۋرلەر بويىچە ۋەكىللىك ئورنى، سالاھىيىتى بار دەپ تونۇغان ئەدىبلەر بىلەن ئەسەرلىرىمىزنى ساناپ ئۆتۈپ، ئۇلارغا قىسقىچە ئىزاھاتمۇ بەردىم. مۇشۇ يول بىلەن «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» دېگەن ئۇقۇمنى ئايدىڭلاشتۇرماقچى بولدۇم. 3 - ئومۇمىي يىغىندىن بېرىقى گۇللىنىشنىڭ بىر مۇھىم سەۋەبى ئەلۋەتتە بىزنىڭ مول ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنىڭ بولغانلىقى. ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنىڭ خەلقـ

مىز بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ بۇگۈنكى ئەدەبىياتىمىزنىڭ گۈللىنىشىدە رول ئوينىيالىشىمۇ 3 - ئومۇمىي يىغىندىن بىرىنچى توغرا سىياسەتنىڭ مەھسۇلى. مانا بۇ نۇقتا مېنىڭ ئېيتماقچى بولغان ئاساسىي گەپىم. بۇ گەپنىڭ ھازىرقى كۈندە خەلقىمىز ئالقىشلاۋاتقان ئاپتورلىرىمىز ۋە ئەسەرلىرىمىزنى تونۇشتۇرۇش ئارقىلىق ئىسپاتلىدىم.

مېنىڭ بىرىنچى دوكلاتىم بىرلىن «ئەركىن ئۇنىۋېرسىتېتى»دا بولدى. مانجۇشۇناس پروفېسسور ماندې مېنى دوكلات تىڭشىغۇچىلارغا تونۇشتۇردى. ئۇ مېنىڭ تەرجىمىھالىم، ئەسەرلىرىمنى تونۇشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، بىز دوكلاتىمىزنى ئوقۇدۇق. (نېمىسچىسىنى توماس ئەپەندى ئوقۇدى، مەن سوئاللارغا جاۋاب بەردىم). دوكلاتقا غەربىي گېرمانىيىلىك زىيالىيلاردىن باشقا ۋەتىنىمىزدىن بىرلىنغا بىرىپ ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار، ئاسپىرانتلارمۇ قاتناشتى. تونۇشتۇرۇش ۋە دوكلات تۈگىگەندىن كېيىن كۆپچىلىك بارماقلىرى بىلەن ئۈستەللىرىنى چېكىپ (بۇ ئۇلارنىڭ ئادەتتى ئىكەن) قىزغىن قوللىغانلىقىنى بىلدۈردى. دوكلات ئۇلاردا قىزىقىش قوزغىغانلىقىنى ئۇلارنىڭ سوئاللىرى ئىسپاتلىدى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى، تىلى، ئېتنوگرافىيىسى، تارىخى توغرىسىدىكى سوئاللار مېنى ئوبدانلا تەرلەتتى. بولۇپمۇ سېمىز، تاقىر باش، ئەللىكنىڭ قارىسىنى ئالغان (ئۇلارنىڭ يېشىنى سوراش ھۈرمەتسىزلىك بولىدىكەن) ئادەم ئۆزىنىڭ مۇھىم، ئادەمنى قىينايدىغان سوئاللىرى بىلەن مېنى ھودۇقتۇردى. ماڭا ئۇ، مېنىڭ بىلىمىمنى سىناش ئۈچۈن ئەتەي قىيىن سوئاللارنى سوراۋاتقاندەك، مېنى مەسخىرە - كۈلكىسىگە قويماقچى بولۇۋاتقاندەك بىلىندى. دېمىسىمۇ ئۇ ئايالى بىلەن چىرايلىق ئايال شاگىرتىنى باشلاپ، سۈرلۈك كىرىپ كەلگەندى. لېكىن مەن مەسخىرە - كۈلكىگە قالمىدىم، ئەكسىچە ھۈرمەت - ئالقىشقا ئىگە بولدۇم.

دوكلاتتىن كېيىن ھېلىقى تاقىر باش ئادەم مەن بىلەن

كۆرۈشتى ۋە ئۆزىنى تۇنۇشتۇردى. ئۇ بىرلىن ئۇنىۋېرسىتىتنىڭ پروفېسسورى، تۈركۈلوگ ۋە ئىرانشۇناس فېرانگىر ئىكەن.

ئۇ، تۈرك تىلىدا تولىمۇ راۋان سۆزلىيەلەيتتى. پارس كلاسسىك ئەدەبىياتىنى پۇختا بىلىدىكەن. ئۆزىبىك تىلى بىلەن ئەدەبىياتىنىمۇ خېلى ياخشى بىلىدىكەن. پروفېسسور فېرانگىر شۇ ئاخشىمى بىزنى ئۆيىگە مېھمانغا چاقىردى. ئۇنىڭ بىلەن دوست بولۇپ قالدىم. شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن ئايالى، شاگىرتى بىلەن ئالاھىدە كېلىپ مېنىڭ دوكلاتىمنى ئاڭلىغانلىقى ۋە قىيىن سوئاللار بىلەن مېنى مەگدەتكەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى بىلدىم: ئۇ بىز ئۇيغۇرلارغا قىزىقىدىكەن، لېكىن بىزنى بىلمەيدىكەن.

كېيىن پروفېسسور ماندىنىڭ، دېرىكىنىڭ ئۆيىدە پروفېسسور فېرانگىر بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇ ماندىنىڭ ئايالى رەنا خانىم (ئۆزىبىك) بىلەن ئۇيغۇرلار توغرىسىدا قىزغىن سۆزلەشكىنىنى ئاڭلىدىم (ئۇلار تۈرك تىلىدا سۆزلەشتى).

— ئۇيغۇرلار بىلەن سىلەر ئۆزىبىكلەر تېخى يېقىنچىلا بىرىملەت ئىدىڭلار، — دېدى فېرانگىر رەناغا قاراپ، — مۇقىمىي، فۇرقەتلەرنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇغانمەن. ئۇلار پەرغانە، بۇخارا، قوقەن، تاشكەنت، قەشقەر، يەكەنلەرنى ئۆزىيۇرتۇم دەپ ئاتىغان.

ئاۋايىنىمۇ بۇ كىشى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ۋەكىل قىلىپ سۆزلىدى، مېنىڭچە بۇنداق دېيىش ئورۇنلۇق.

— لېكىن، مەن بىرىنچى قېتىم ئاڭلاپ تۇرۇپتىمەن، — دېدى رەناخان ماڭا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ، — چىرايىمزدىمۇ ئوخشاشلىق بار ئىكەن. مەن بۇ كىشىنى (مېنى دېمەكچى) كۆرۈپلا ئۆزىبىك ئىكەن، دەپ ئويلىغانىدىم.

— بۇ، تاماقنى نېمە دەيسىلەر؟ — مەندىن سورىدى فېرانگىر رەناخاننىڭ بىر خىل تامىقىنى كۆستىپ.

— چۆچۈرە.

— چۆچۈرە. مانا بۇ گەپ پارسچە. پارسچە گۆشۈمرە، گۆش

بارەدىن ئۆزگەرگەن. بۇ تاماقنى پارسلار بادىغان دەيدۇ. سىلە نېمە دەيسىلەر؟

— بىز بۇ تاماقنى خەنزۇچە ئاتايمىز، يەنى، گاڭپەن دەيمىز.

ئۇلار مەندىن ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى، ئادەتى، تىلىدىكى ئالاھىدىلىكلەرنى تولىمۇ قىزىپ ھەۋەسلىنىپ سوردى، خاتىرىلىرىگە بىر نېمىلەرنى يېزىۋالدى. ھامبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تۈركولوگىيە پروفېسسورى كاپپارت خانىم، فرانكفورت ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركولوگىيە - تارىخ ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى، ئامېرىكا، مىسىر قاتارلىق جايلاردا ئىلىم ئۆگىنىپ ئۆزىنىڭ پۈتۈن ياشلىقىنى شەرقنى تەتقىق قىلىشقا بېغىشلىغان ئالىم كەللىنە خانىم، فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، جەمئىيەتشۇناس گودولىن خانىملار مەخسۇس مېنى تونۇشتۇرۇش ئۈچۈنلا سۆھبەتلەر ئۇيۇشتۇردى. ھەر قېتىمقى سۆھبەتكە خىلمۇ خىل تېمىلار بويىچە شەرقنى تەتقىق قىلىۋاتقان ئىجتىمائىي پەن خادىملىرى، ئوقۇغۇچىلار، جۇڭگو - شىنجاڭغا بارغان سایاھەتچى قېرىنداشلار قاتناشتى. ئۇلار ئۇيغۇرلار، شىنجاڭدىكى باشقا قېرىنداش مىللەتلەر توغرىسىدا تولىمۇ قىزغىن سوئاللارنى سوراشتى، ئۇلار بىزنىڭ تۇرمۇشىمىز، ئادىتىمىز، مەدەنىيىتىمىز، ماۋارىپ ئىشلىرىمىز توغرىسىدا ئاڭلىغان - بىلگەنلىرىنىڭ راست - يالغان ئىكەنلىكى، بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ گېرمانىيە خەلقى توغرىسىدا چوشەنچىسى قاتارلىق مەسىلىلەرگە تولىمۇ قىزىقىدىكەن. ئۇلارنىڭ بىرلىرى نېمىس تىلىدا، بىرلىرى تۈرك، پارس تىللىرىدا، بىرلىرى خەنزۇ تىلىدا سۆزلەيدۇ، لېكىن ئۇيغۇر تىلىدا دۇدۇقلاپ بولسىمۇ سۆزلىيەلەيدىغان بىرمۇ كىشىمۇ ماڭا يولۇقمىدى. «ياخشىمۇسىز؟» نى بىلىدىغان بىرنەچچە سایاھەتچىنى كۆردۇم.

فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا مەن بەمبەرگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىلمىي خادىمى ئىنگە (بورگ) ئىسىملىك ئايال بىلەن ئۈچ

سائەت سۆهبەتلەشتىم. ئۇ كىشى ئۆزىبىك تىلىدا تولىمۇ راۋان سۆزلىيەلەيدىكەن، ئافغانىستاندا ئىككى يىل تۇرغانىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىشقا قىزىقىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، بۇ ئىشتا مەندىن ياردەم سورىدى. مەن بارلىق كۈچۈم بىلەن ياردەم بېرىشكە ۋەدە بەردىم ۋە ئۇيغۇرچە كىتابلارنى ھەدىيە قىلدىم. فرايبورگ يۈز مىڭ نوپۇسلۇق كىچىك شەھەر بولغىنى بىلەن، ئۇ يەردە ئوتتۇز ئالتە مىڭ ئالمىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بار ئىكەن. ئىجتىمائىي پەن بىناسىنىڭ ئالدىغا گومىر بىلەن ئارىستوتىلنىڭ ئافىنا ئىسىسقىغا چىداپ ئىلىم بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان يېرىم يالىڭاچ، قەلەم، قەغەز تۇتقان ھالەتتىكى ھەيكىلى قاتۇرۇلغان. بۇ ھەيكەلدە ئىپادىلەنگەن ئىلىمگە بېرىلىش روھىنى مەن شۇ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ قىرائەتخانىسىدا ئەينەن كۆردۈم. مەن تۈرك تىلى ئوقۇتقۇچىسى شارلىق ئەپەندىنىڭ تەكلىپى بىلەن بۇ يەردە بىر ھەپتە تۇردۇم. شارلىق ئەپەندى «ئۇيغۇر تىلى گراممىاتىكىسى» نامىلىق كىتابنى بىلەن غەربىي گېرمانىيىدە نام قازانغان ئادەم. تۈركچە ماتېرىيالىلاردىن پايدىلىنىپ تۈزۈپ چىققان بۇ كىتابىدا ئۇ گېرمانىيىلىكلەرنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىشىنىڭ تۇنجى ئىمكانىيىتى بىلەن تەمىنلىگەن. ئۇ مېنى ئۆز ئۆيىدە تۇرغۇزدى ۋە كېچە - كۈندۈز بىللە بولۇپ، ئۇيغۇر تىلى ئۆگەندى. ئۇ شىنجاڭغا كېلىپ ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىشنى ئارزۇ قىلىدىكەن. ئۇ تۈركچە رومانلاردىن ئىككىسىنى (تۈرك يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىن) نېمىس تىلىغا تەرجىمە قىپتۇ. مەن شارلىق بىلەن بولغان كۈنلەرنى تۈرك تىلى ئۆگىنىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى بىلدىم. ئۇ دەرسكە چىقىپ كەتكەندە، مەن فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ھەرقايسى دۆلەتلەر، مىللەتلەرنىڭ تۈرلۈك تىللاردىكى مول كىتابلىرى بىلەن تولغان، ئۈنلۈك پاراڭلىشىش قاتتىق مەنئى قىلىنغان قىرائەتخانىسىغا كىرىمەن - دە، نەچچە سائەتلەپ

كىتاب ئوقۇيمەن. «بابىرنامە»، «زەپەرنامە» (ئەلى يەزدىنىڭ تۆمۇرگە بېغىشلانغان كىتابى) نى مەن شۇ كۈنلەردە ئوقۇدۇم. بۇ كىتابلارغا بېرىلگەن ئۆزىبىكچە، تۈركچە ئىزاھاتلارنىمۇ شۇ يەردە كۆچۈرۈۋالدىم. «چىڭغىز ئايتماتوۋ ئەسەرلىرى» نىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى تومىلىرىنىڭ تۈركچە نەشرىنى ئوقۇپ «تۈرك تىلى سەۋىيەم» نى ئۆستۈردۈم. مەن شارلىق ۋە ئۇنىڭ ئۆيىنى، فرايبورگ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىجتىمائىي پەنلەر بىناسىنى، ئۇنىڭ ئالدىدىكى گومىر، ئارستوتېللارنىڭ كىشىگە ئىلھام ۋە غەيرەت ھەدىيە قىلىدىغان ھەيكەللىرىنى ئۆمۈر بويى ئۇنتۇمايمەن. بولۇپمۇ تۈرك - پارس تىل - ئەدەبىيات قىرائەتخانىسىدا دائىملا قارىسام كىتابقا قادىلىپ ئولتۇرىدىغان ھەر خىل مىللەتتىن بولغان قىز - يىگىتلەر مېنى ئۈمىد ۋە ھەۋەس بىلەن رىغبەتلەندۈرۈپ تۇرىدۇ. ئەپسۇسكى، بۇ ياشلار ئىچىدە بىرەر ئۇيغۇر بالىسى ياكى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ياش ستودېنتلار يوق.

ئۇيغۇرلارغا قىزىققۇچىلارنىڭ كەسىپلىرى ھەر خىل بولۇش بىلەن مىللەتلىرىمۇ ھەر خىل. پروفېسسور گۈدولىك ئۆز ئۆيىدە ئۇيۇشتۇرغان سۆھبەتكە يەتمىش نەچچە ياشلىق مومايى مەخمە، رۇسچە سۆزلەيدىغان جەمىيەتشۇناس پروفېسسور، تەيبىدە خەنزۇچە ئۆگەنگەن ياش قىز (بۇلارنىڭ مىللىتى نېمىس)، كانادالىق (يېرىم قارا تەن) ئايال، ياپونىيىلىك ستودېنت، جۇڭگولۇق ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى ۋاڭ جىيەن قاتارلىقلار قاتناشتى. بۇ يىگىرمىدەك ئادەمنىڭ بىرلىرى نېمىس تىلىدا، بىرلىرى رۇس تىلىدا، بىرلىرى خەنزۇ تىلى، تۈرك تىلى، پارس - ئەرەب ئارىلاشما تىللاردا سوئال سوراپتى. بۇلارنىڭ ھەممىسىگە تەرجىمان تېپىلىپ تۇردى. بۇلارنىڭ ھەممىسىلا ئۇيغۇرلاغا بولغان قىزىقىشلىرىنى شۇ تىللاردا ئىپادىلىدى.

فرانكفورتتىكى سۆھبەتكە قاتناشقۇچىلار ئىچىدە تۈركىي تىلىدا سۆزلەشكۈچى مىللەتلەرنى تەتقىق قىلغۇچىلار كۆپ بولـ

دی. قازاقچه ئوبدان سۆزلىيەلەيدىغان ئېگىز يىگىت، قىرغىزچە بىيىتلارنى يادلىۋالغان سىمىز ئايال، تۇركچە تولىمۇ چىرايلىق سۆزلەيدىغان دوكتور ئايال بىئارت رىكس (ۋېنگرىيىلىك)، ئۇنىڭ يولدىشى مەسئۇت (تۇرك) لار ماڭا ئۇيغۇر تىلىدىكى گىتابلارنى ئوقۇتقۇزۇپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاھاڭ تەلەپپۇزىنى ئاڭلاپ زوقلاندى. مەن ئۇلارغا «نەسىردىن ئەپەندى لەتىپلىرى»، «دىۋانۇ لۇغاتىت تۇرك»، «مانـاس»، «ئالدار كۆسا» قاتارلىق كىتابلارنى ئۇيغۇر، قىرغىز، قازاق تىللىرىدا ئوقۇپ بەردىم. ئۇلار مېنىڭ ئاۋازىمنى لېنتىغا ئېلىۋالدى.

— ئاۋازىڭىز بىز بىلەن قالىدۇ، سىز كەتسەڭىزمۇ بىز سىز بىلەن سۆزلىشىۋېرىمىز، — دەپ چاقچاق قىلدى پروفېسسور كەللىنە.

مېۋنخېنىدىكى سۆھبەتتە مەن ئۆزبېك، قازاق، قىرغىز، تاتار، تۇركمەن، ئەزەربەيجان، تۇرك، ئۇيغۇرلار ۋە بۇ مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا بىرىكىشى (نىكاھلىنىشى) دىن پەيدا بولغان ھەرخىل قانلارغا ۋەكىللىك قىلغۇچى زىيالىيلار بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇلارنىڭ تارىخي سەرگۈزەشتىلىرى ھەرخىل، قىزىقارلىق ئىدى.

— 1941 - يىلى قوقاندىن سوۋېت ئەسكىرى سۈپىتىدە جەڭ مەيدانىغا كەلدىم، — دەپ ئۆز سەرگۈزەشتىسىنى باشلىدى ئاتمىش يەتتە ياشلىق ئىلمي خادىم قادىرقۇل ھاياجانلىنىپ، — شۇ يىلى پولشادا نېمىسلارغا ئەسىر چۈشتۈم. مەن بارمىغان ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە قالمىدى. بايمۇ بولدۇم، راھەتمۇ كۆردۇم، لېكىن قوقاندىكى كىچىككىنە يېزام بىر كۈنمۇ كۆز ئالدىمدىن نېرى بولمىدى. مەن ئاسىيانى، ئۇ يەردىكى پاك دىل خەلقنى تولىمۇ سېغىنىمەن، لېكىن بارالمايمەن. نېمىشقا دەمسىزا؟ بارالمايمەن. ئەسىرگە چۈشكەنمەن. بىلەمسىز، ھازىرغىچە ئەسىرمەن. ئەركىن يۈرۈۋاتقان تۇتقۇنمەن!

ئۇلارنىڭ بىزگە ھورمىتى تولىمۇ چوڭ ئىكەن. مەن ئۇلارغا 3 - ئومۇمي يىغىندىن بۇيانقى زور ئۆزگىرىشلەرنى، ئۇيـ

غۇر ئەدەبىياتىنىڭ گۈللەنگەن، راۋاجلانغانلىقىنى مىساللار بىلەن ئىسپاتلاپ ـ سۆزلەپ بەردىم. ئۇلار بىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىمىزنى بىلمەيدىكەن، بەزى ئەھۋاللارنى خاتا ئاڭلاپ قالغان، بەزى ئىشلارنى، ئەھۋالنى بۇرمىلاپ سۆزلىگۈچىلەردىن ئاڭلاپ، خاتا چۈشىنىگە كېلىپ قالغانلارمۇ بار ئىكەن. ئۇلار مېنىڭ تونۇشتۇرۇشۇمنى ئاڭلاپ تولىمۇ خوشال بولۇشتى. مېنى ئاسىيالىقلارغا خاس بولغان مېھماندوستلۇقى بىلەن ئۆيلىرىدە، ئاشخانىلاردا قىزغىن كۈتۈۋېلىشتى.

بىرلىنلىق جۈگگوشۇناس ياش تەتقىقاتچىلاردىن ئەر ـ ئايال ماغەيلە بىلەن ئىنگولار مېنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. بىز تولۇق يېرىم كۈن سۆھبەتلەشتۇق. ئۇلار جۈگگو ئەدەبىياتى، بولۇپمۇ ھازىرقى زامان جۈگگو ئەدەبىياتىغا قىزىقىدىكەن. ئۇلار ماڭا جۈگگو ئەدىبلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىن نېمىس تىلىغا تەرجىمە قىلىنغانلىرى، ئۇلار ئىچىدىكى قىزغىن ئالقىشقا ئىگە بولغان ئەسەرلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. ياش ئاپتورلاردىن جاڭ جىيىنىڭ «ئېغىر قانات» ناملىق ئەسىرى بۇ يەردە ئالقىشقا ئىگە بوپتۇ. بۇ ئەسەر نېمىس تىلىدا تۆت قېتىم نەشىر قىلىنغان. كلاسسىك ئەسەرلەردىن «قىزىل راۋاقتىكى چۈش»، «جىن پىڭمېي» لارنى ساۋاتلىق گېرمانىيىلىكلەر تولۇق دېگۈدەك بىلىدىكەن. «يىپەك يولىدىكى رىۋايەتلەر»، «نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى» مۇ نېمىس تىلىدا نەشىر قىلىنىپ ئالقىشقا ئىگە بوپتۇ. لاۋشېنىڭ «شىياڭزى تۆگىسى»، «چايخانا» سى، گومورونىڭ «ئۆسمۈرلۈك چېغىم»، «بالىلىقىم» ناملىق ئەسەرلىرى، بىداۋ، شوتىڭلارنىڭ شېئىرلىرى توغرىسىدا ماقالىلەر يېزىلىپ ماختىلىپتۇ.

ھازىرقى زامان شەرق يازغۇچىلىرىدىن چىڭغىز ئايتماتوۋ غەربىي گېرمانىيىدە تولىمۇ يۇقىرى باھاغا ئىگە ئىكەن. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى تولۇق دېگۈدەك نېمىس تىلىدا نەشىر قىلىنغان. 1987-يىلى فرانكفورتتىكى خەلقارا كىتاب كۆرگەزمىسىگە ئايتماتوۋ تەكلىپ بىلەن كېلىپ قاتناشقان. غەربىي گېرمانىيە زۇئىتۇئىي ۋەيىت سەككار مۇخبىرلارنىڭ سورىغان سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىپ

«مەن ئايتماتوۋ ئەسەرلىرىنى ياخشى كۆرىمەن» دېگەن، ئايتماتوۋ: «مېنىڭ ھەرقاچان چەت ئەللىگە چىقسام بىللە ئېلىپ چىقىدىغان ئىككى ئېسىلىم بار. بۇلار «ماناس» بىلەن مۇختەر ئەۋىزوۋ. بۇ ئىككىسى يېنىمدا بولسا، مەن ھېچ يەردە خىجىل بولمايمەن» دەپ ئېيتقان. مەن ئايتماتوۋ بىلەن خۇشاللاندىم، ئۇنىڭغا ھەۋەسلەندىم. مەن بىزنىڭ يازغۇچىلىرىمىزدىن ياۋروپادا، دۇنيادا تەسىر قوزغىيالايدىغان ئادەملەرنىڭ چىقىشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. بولۇپمۇ چەت ئەللىكلەر بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن، بۇ خىل تەقەززالىق تېخىمۇ كۈچەيدى.

ماغەيلە، ئىنگولار دۆلىتىمىزنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى مانجۇ، چاۋشيەن قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىش بىلەن مەشغۇل ئىكەن. ئۇلار ئۆز ئىلمىي ئەمگەكلىرىدە ياش سۈلۈن يازغۇچىسى ئورۇلتۇ ئۇستىدىمۇ ئىزدىنىۋاتقانلىقىنى ئىزاھلاپ ئۆتتۈشتى.

ئۆزى كۆرمىگەن، لېكىن چىن قەلبىدىن ياخشى كۆرىدىغان مىللەتلەر ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىۋاتقان مۇنداق ياشلارنى گېرمانىيىنىڭ ھەرقانداق شەھىرىدىن تېپىش مۇمكىن. بۇنداقلار بىرنەچچە يۈز ئەمەس، بەلكى بىرنەچچە مىڭ، ھەتتا تۈمەنمىڭ. غەربىي گېرمانىيە ئاشۇنداق زور بىر قوشۇن بىلەن شەرقنى تەتقىق قىلماقتا. مەن ئۇچراشقان گېرمانىيىلىكلەرنىڭ تولىسى مۇشۇ قوشۇننىڭ ئادەملىرى. ئۇلار شۇنچىلىك قىزغىن، شۇنچىلىك ئالدىراش، ئەستايىدىل ئىشلىمەكتىكى، ئۇلار مەندە، ئۆز دۆلىتىنىڭ، خەلقىنىڭ مەنپەئىتىنى چۈشىنىپ يەتكەن ئادەملەر مۇشۇنداق ئىشلىشى لازىم ئىكەن، دېگەن تەسىرات پەيدا قىلدى. ۋەھالەنكى، ئۇلارنىڭ تەتقىقاتىدىن ئۆزىنىڭ دۆلىتىگە، خەلقىگە، ھەتتا ئۆزىگە تېگىدىغان پايدا ئۇنچىلىك زور ئەمەس. مەن بىزدىمۇ مۇشۇنداق زور، قىزغىن، ئىلمىي، ئەستايىدىل قوشۇننىڭ شەكىللىنىشىنى، بۇنىڭ ئۈچۈن بارلىق شەھەرلىرىمىزدە غەربىي گېرمانىيىدىكىدەك

ئالمي بىلىم يۇرتلىرى، تەتقىقات ئورۇنلىرى بولۇشىنى ئارزۇ قىلدىم. خەلقىمىزنىڭ مىللىي سۈپىتىنى ئۈستۈرۈشنى مەقسەت قىلغان بۇ خىل ئارزۇ مەندە ھېچقاچان بۇگۈنكىدەك كۈچەيگەن ئەمەس ئىدى.

غەربىي گېرمانىيە ئالىملىرى تەتقىقاتنى دۇنياغا، ئىنسانىيەتكە يۈزلەندۈرۈشنى ئۆزلىرىنىڭ ئاڭلىق مەقسىتى، ئىنسانىي بۇرچى قىلىپ تاللىۋالغان. مەن بۇ خىل ئادەملەرنىڭ بىرى — قۇرغاق رايون تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى پروفېسسور فۇلماننى ئەسلەپ ئۆتمەكچىمەن. ئۇ مېنى ئىلمىي سۆھبەتتىن كېيىن ئۆيىگە چۈشلۈك تاماققا تەكلىپ قىلدى. ئۇنىڭ ئۆيى بېرلىن بايلىرىنىڭ بۇك - باراقسان باغلار ئىچىگە جايلاشقان خۇسۇسىي ئۆيلىرىدىن تۈزەلگەن سېلىندوروف رايونىدا ئىكەن. بۇ رايون كوچىلىرىنىڭ دەرەخلىكى بىلەن باشقا رايونلاردىن ئاجرىلىپ تۇرىدۇ. ئىككى - ئۈچ قەۋەتلىك غەربچە چېدىرلىق ئۆيلەر قارىغاي، ئارچىلار ئارىسىدا خۇددى زىننەت بۇيۇمىدەك كۆرۈنىدىكەن. بېرلىننىڭ قۇملۇق تۇپراقى چىمەن، قارىغاي - ئارچا ئۈچۈن تولىمۇ ئەپلىك ئىكەن. فۇلمان ئاتمىشتىن ئاشقان، ساغلام، پاكىز كىيىنىشنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەم. ئۇنىڭ يېنىدا بېرلىن قارىغايلىرىنىڭ ئانىسى — يۇقىرىدا سۆزلەنگەن موڭغۇلىيىدىن كەلتۈرۈلگەن قىزىل قوۋزاقلىق قارىغاي بار ئىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ياسداق ئۆيىدە سېمىز، پاكىز قېرىغان، خۇش خۇي ئايالى بىلەن بىزنى ئۆردەك كاۋىپى، سالاتا ۋە داڭلىق ھاراق، پېۋىلار بىلەن مېھمان قىلىۋېتىپ، ئۆزىنىڭ جۇڭگو، شىنجاڭ زېمىنلىرىدا قىلغان سەپەرلىرى توغرىسىدا سۆزلەپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

— ھەممىلا جايىنىڭ ئاجايىپ ئىشلىرى بولىدۇ. بالتىق بويلىرىدا، مەسىلەن، فىنلاندىيىدە 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بىر سوتكا تۈن بولمايدۇ، 12 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بىر سوتكا تاڭ ئاتمايدۇ. دوستويېۋسكىنىڭ كىتابىدىكى «ئاق كېچە» نىڭ

بويىدىلا ئەمەس، ئىلبا بويىدىمۇ، بالتىق قىرغىقىدىكى شەھەر-
لىرىمىزدىمۇ بولىدۇ. مانا بۇلار ئاجايىپ ئىشلار. لېكىن ئاجايىپ
ئىشلار شىنجاڭدا تولا. تەكلىماكاندا تىك قۇم تاغ چوققىسىدا
ئۆمۈر بويى يامغۇر كۆرمەستىن كۆپكۆك ياشىرىپ تۇرىدىغان توغراق،
قومۇشلار، تاغ پېتى كۆچۈپ تۇرىدىغان قۇملار، تىپىراتۇرىسى
يەتمىش گرادۇسقا يېتىدىغان تۇرپان قۇملىرى، قارلىرى ئېرىمەيدىغان
تەڭرىتاغ، كوئېنلۇن، ھىمالايا. بۇنداق مۆجىزىلەر ياۋروپا تۇز-
لەڭلىكىدە يوق. كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، ياۋروپادا يېشىللىقتىن باشقا
نېمە يوق. ئالتاندەك توپىلىق يوق. تاغ - ئېتىز، دەرەخلىرىنىڭ
قوۋزاقلىرىمۇ ياپىيىشىل. بالتىق بويلىرىدا كۈن كەمدىن كەم
ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ. بىزنىڭ توخۇلىرىمىز كۈن نۇرى كۆرمەي
تۇرۇپلا گۆشكە ئايلىنىدۇ. مەن سىلەر ياشاۋاتقان يەرلەرگە قى-
زىقىمەن: چۆل - جەزىرە، تەكلىماكان بىزگە تولىمۇ گۈزەل
بىلىنىدۇ. ئۇ يەرلەردە دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ھاۋا تەڭشىگۈچ.
دۇنيادا بۇنداق تەڭشىگۈچلەر بولمىغان بولسا، ھازىرقى ھاۋا
بۇلغىنىشىنىڭ دەستىدىن ئىنسانىيەت ئاللىقاچان ھالاك بول-
غان بولاتتى!

قۇلمان ئۆزىنىڭ ئايالى بىلەن يەنە شىنجاڭغا سایاھەتكە
بېرىش ئارزۇسى بارلىقىنى ئېيتتى:

— سىلەرنىڭ مېھماندوستلۇقىڭلارغا قايىلمەن. بىز گېرما-
نىيىلىكلەر مېھماننى ئۆيگە تەكلىپ قىلىشتىن بۇرۇن، تاماق يەم-
سىز، دەپ سورايمىز. سىلەرچۇ؟ مېھمان ئۆيۈڭلارغا كىلىش بىلەن
گەپ - سۆز قىلمايلا قوي سويىسىلەر.

— قوينىڭ پۇتلىرىنى باغلاپ، پىچاق بىلەن بوينىنى
كېسىپ ئۆلتۈرىدىكەنسىلەر، بۇ راستمۇ؟ — قۇلماننىڭ ئايالى
سوريدى، — بۇنداق سويۇلغاندا قوينىڭ جېنى قىينىلىدۇ، ئۇ-
نىڭغا ۋابال بولىدۇ. بىز سىلىق، ئالداپ، توك كالتىكى بىلەن
ھوشسىزلاندۇرۇپ ئاندىن سويىمىز.

— بىز قان ئېقىتمىساق ھارام دەپ يېمەيمىز، — دېدىم مەن كۈلۈپ.

ئۇلارمۇ كۈلۈشتى. فۆلمان گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىز پاراڭنى، سىردىششنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىمىز. سىلەر يەپ - ئىچىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىسىلەر. مەن سىلەر-نىڭكىنى ياقتۇرىمەن. ئايالىم بىۋ ئۆردەك كاۋىپىغا تولۇق بىر يىرىم كۈن ئىشلىدى. يەڭ، تەمى بېيجىڭ ئۆردەك كاۋىپىنىڭكىگە ئوخشاپتىمۇ؟ ھە، شۇنداق قىلىپ سىز ياۋروپاغا قىزىقىسىز، بىز ئاسىياغا. سىز زامانىۋىغا قىزىقىسىز، بىز قەدىمكىگە. ئىنسانلارنىڭ ئىلىم - پەندىن ئالدىغان ھۇزۇر - ھالاۋىتىدىن تەبىئەتنىڭ ساپ مېۋىلىرى، ساپ ھاۋا، ساپ كۆڭۈلدىن ئالدىغان ھۇزۇر - ھالاۋىتى زور بولسا كېرەك دەيمەن. ئىنسانىيەت ئۆزىگە زۆرۈر بولغان نەرسىلەردىن بارغانسېرى كۆپرەك مەھرۇم بولماقتا. مانا بۇ ئىنسانىيەت ھالاكىتىنىڭ مۇقەررەرلىكى. لېكىن سىز يازغۇچى، بۇ خىل راست گەپلەرگىمۇ قايىل بولمايسىز. سىز: «ياق، ئىنسانىيەت ئۈمىدۋار!» دېگەندەك جاراڭلىق سۆزلەرنى ياقتۇرىسىز. ئەمما سىز بىلەن بىز كېلىشەلەيدىغان بىر مۇھىم گەپ بار: ھەممىز ئىنسان بەختى ئۈچۈن كۈرەش قىلىمىز.

— ئىنسانىيەت — نۇرغۇن دۆلەت، نۇرغۇن مىللەت، نۇرغۇن سىنىپ، تەبىقە - گۇرۇھلاردىن تەشكىللەنگەن بىر كوللېكتىپنىڭ نامى. بۇ كوللېكتىپنىڭ ئىچىدە ھەر خىل مەنپەئەتلەرنىڭ توقۇنۇشى، كۈرەش، ئىختىلاپلىرى مەۋجۇت. لېكىن ھەرخىل تەبىئىي ئاپەتلەر ھېچقانداق بىر دۆلەت، مىللەت، سىياسىي كۆز قاراشلار ئۈچۈن خىزمەت قىلمايدۇ. ھاۋانىڭ بۇلغىنىشى، ئاچارچىلىق، يۇقۇملۇق كېسەللەر بىلەنمۇ ھەرقانداق مىللەت، ئىرق، دۆلەت بەربات بولىۋېرىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن فۆلمان ئېيتقان «ئىنسان بەختى» دېگەن سۆزنى مەن بۇگۈنكى ھەربىي ھازىرلىقلار كۈچەيگەن، كائىناتتا

نەچچە يۈز مىڭلىغان سۈنئىي «سەييارە»لەر زەھەرلىك گازلارنىڭ يارىدىمى بىلەن «ساياھەت» قىلىپ يۈرگەن ۋە باشقا يۇقىرى سۈرئەتلىك سانائەت تەرەققىياتى بىلەن ھاۋادا، يېمەكلىكتە، بۇيۇم ـ نەرسىلەردە ئۆزگىرىش بولۇپ، ئىنسانىيەتكە زۆرۈر بولغان تەبىئىي تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى كۆچىيىۋاتقان دەۋرگە نىسبەتەن ئېيتىلغان سۆز، دەپ چۈشەندىم. بۇ مەندىكى سۆزنى ئەلۋەتتە قوللاشقا تېگىشلىك سۆز دەپ قارايمەن.

ئىنسانىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، ئىنسانىيەتنىڭ بەختىنى ئويلاش ھەممىلا ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئوڭاي ئىش ئەمەس. بەزىلەر بۇ خىل گەپلەرنى ئاڭلىسا تەنە قىلىپ كۈلىدۇ. نۇرغۇن ئادەملەر بۇ گەپنى قۇرۇق گەپ، ئومۇمىي شوئار، دەپ قارايدۇ. لېكىن ھاياتىدا مۇشۇ ئىشتىن باشقىنى قىلىمغان ئادەملەرمۇ ئۆتكەن. ئۇنداقلار ھازىرمۇ بار. ئۆزىدىن ئاجىز، قالاق بولغان مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئۇنى ئىلغار مىللەتلەر قاتارىغا قوشۇش ئۈچۈن بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلغان ۋە شۇ خىزمىتى بىلەن ئۆزىنى بەختلىك ھېسابلىغان ئادەملەرنىمۇ مەن ئىنسانىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلغانلار قاتارىدا ھېسابلايمەن. چۈنكى ئىنسانىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئەنە ئاشۇنداق كونكرىت مەزمۇنلاردا ئىپادىلىنىدۇ.

بۇ خىل ئادەملەرنىڭ بىرى غەربىي گېرمانىيىلىك تۇركولوگ گابائىن خانىم. مەريەم ئانا ـــ گابائىن خانىم ئۆزىنىڭ پۈتۈن ھاياتىنى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى مەدەنىي مىراسلارنى تەتقىق قىلىشقا بېغىشلىغان، بۇ ئىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ شەخسىي بەختى ـــ ئائىلىلىك بولۇشتىنمۇ ۋاز كەچكەن ئالىم. مەن پەقەت نامىنىلا ئاڭلىغان بۇ ئالىمنى سەيپىدىن ئەزىزى ئاكىنىڭ تاپشۇرمىسى ۋە ئۆزۈمنىڭ ئارزۇ ـ ھەۋىسىمگە ئاساسەن زىيارەت قىلماقچى، ئۇ كىشىگە خەلقىمىزگە ۋەكالىتەن رەھمەت ئېيتىپ سالام بەرمەكچى بولدۇم.

بىز — مىجىت ئەپەندى، ئوغلى تەلئەت، كېلىنى پەرىزە تۆت كىشى گاباتىن خانىمنى يوقلاش ئۈچۈن 1987 - يىل 12 - ئاي- نىڭ 12 - كۈنى ئەتىگەندە مىۋنخېنىدىن يولغا چىقتۇق. مىۋنخېنىدىن شەرقىي جەنۇبقا — غەربىي گېرمانىيە - ئاۋستىرىيە چېگرىسىغا قاراپ ياپىيشىل تۆپىلىكلەر ئارىسىدا ئون ئالتە كىلومېتر يول ماڭغاندا گابا- تىن خانىمنىڭ يېزىسى — ئانگى يېزىسىغا بارغىلى بولىدىكەن. يول بويى: ئىككى قاسىنقى بۇك قارىغايلىق، چىمەنلىك تۆپە- لىكلەر، چېدىرچىلاپ يېپىلغان ئۆيلەر، چىرايلىق كۆللەرنى بېسىپ ئۆتتۇق.

ئانگى يېزىسى يۇقىرى سۈرئەتلىك يولنىڭ شەرقىدىكى دۆڭلۇككە جايلاشقانىكەن. بۇ يېزىنىڭ غەربىي (ئالدى) دا ئۈستى قارلىق شتاۋفىن تېغى بار بولۇپ، ئەتراپىمۇ مەنزىرىلىك ئىكەن. بىز ئۇنىڭ ئىككى قەۋەتلىك ئۆيىنى قولىمىزدىكى ئادرېس بو- يىچە ئوڭايلا تېپىۋالدۇق. مومايغا ئالدىن تېلېفون بېرىلگەچكە، ئۇ بىزنى ئۆيىنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدە خۇشاللىق بىلەن كۈتۈۋالدى. ئۇ تولىمۇ قىزغىن، خۇشال. ئۇنىڭ كۆك كۆزلىرى شادلىقتىن نۇرلانغان، سەل مۈكچەيكەن، ۋىجىكرەك (نېمىسلارغا نىسبەتەن)، لېكىن ساغلام گەۋدىسى تېتىكلەشكەنىدى. ئۇ بىزنى بىرىنچى قەۋەت- تىكى مېھمانخانىسىغا، كېيىن ئىككىنچى قەۋەتتىكى قىرائەتخانىسىغا باشلىدى. ئۇ ئىككى قەۋەتلىك، سەككىز ئېغىزلىق، تاختاي بىلەن ياسالغان ئۆيىدە ئۆزى يالغۇز تۇرىدىكەن. مەن بىردەمدىلا ئۇ- نىڭ ئۆيىدە خۇددى ئۆز ئۆيۈمدەك راھەتلەندىم. ئۇ توختىماي سۆزلەيتتى:

— مۇنۇ قىزىم، — دېدى ئۇ پەرىزەنىڭ قوللىرىنى چىڭ تۇتۇپ، — تىپىك ئۇيغۇر ئىكەن. قەدىمكى ئۇيغۇرلار مانا مۇشۇنداق قوڭۇر (ساغۇچ) چاچلىق، قوي كۆزلۈك (ياكى كۆك كۆز) ئىدى. مۇنۇ قىزىمنىڭ لەۋلىرى تۇرپان تام رەسىملىرىدىكى ئايالارنىڭ لەۋلىرىنىڭ ئەينى ئۆزى: تۇماچە، پەرمۇدىدەك

ئوماق. مەن جۇگگوغا زىيارەتكە بارغاندا، مەن قىياس قىلغاندەك سىرتىق چاچ، كۆك كۆز ئۇيغۇرلارنى جىق كۆردۇم. لېكىن قارا چاچ، قارا كۆزلەر كۆپ ئىكەن. ھازىرقى ئۇيغۇرلار نۇرغۇن ئۆز-گىرىپ كەتكەن ئۇيغۇرلار. بۇلارغا قاراپ قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ قىياسەن رەسىمنى سىزغان ئەھۋالىمۇ بارئىكەن. مەن سىلەر تە-رەپتە مۇشۇنداق خاتا سىزىلغان رەسىملەرنىمۇ كۆردۇم.

ئۇ تىنماي سۆزلەيتتى، خۇددى بىز ھازىرلا كېتىپ قالى-دىغاندەك، كېتىپ قالسا ئويلىغانلىرىنى ئېيتالماي قالىدىغاندەك ئالدىراپ سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ مومايلارغا خاس ئۈمچەيگەن لەۋلە-رى تىنمىسىز مىدىرلايتتى. ئۇ بىزنى غاچىرلاپ تۇرىدىغان، گۈللۈك پايانداز لار سېلىنغان پەلەمپەيلەر بىلەن يۇقىرىغا باشلاپ چىقىپ كېتىۋېتىپ:

— ئۇيغۇرلار ئۇلۇغ، قەدىمىي مىللەتلەرنىڭ بىرى. بىز ھازىر ياۋروپادىكى تەرەققىي قىلغان مىللەتلەردىن بولۇپ قالدۇق، لېكىن سىلەرنى تېخى ياۋروپالىقلار بىلمەيدۇ. سىلەر ئۆزۈڭلارنى ئۆزۈڭلار دۇنياغا تونۇشتۇرۇشۇڭلارنى لازىم. مەن سەكسەن ئالتە ياشقا كىردىم، ئەمدى چوڭ ئىش قىلالمايمەن. لېكىن سىلەرنى تەشۋىق قىلىش ـ تونۇشتۇرۇش قولۇمدىن كېلىدۇ.

ئۇ، بىزگە ،پىۋا قۇيۇپ بېرىۋېتىپ، ئۆز كۇتۇپخانىسىدىكى كىتاب جاۋىنىدىن بىزگە مۇناسىۋەتلىك رەسىملەرنى، ئۆزىنىڭ يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ يازغان ئەسەرلىرىنى كۆرسەتتى.

— مانا بۇلار ھەقىقىي قەدىمكى ئۇيغۇرلار. تۇرپان بېزەك-لىكتىكى رەسىملەر ئەينەن، كۇچار مىڭئۆيدىكى رەسىملەر ئا-رىلاشما. ئۇلار ھىندى، ئىران ۋە باشقىلارنىڭ تەسىرلىرى ئارىلاشقان. بۇنىڭ سەۋەبى قەدىمكى ئۇيغۇرلار ئەتراپىدىكى دۆلەتلەرگە تاجاۋۇز قىلمىغان، قوشنىلىرى بىلەن دوستلىشىپ قويۇق بېرىش-كېلىش قىلىپ ئۆتكەن. مۇنداق مىللەتلەر ئۆزگىرىدۇ. مەسىلەن، مېنى ئالساق، مېنىڭ ئوچ يوز يىلنىڭ ئالدىدىكى ئاتا ـ بوۋام فرانسۇز

ئىدى، مەن ھازىر گېرمان.

ئۇ، مەندىن سوردى:

— سىلەر فامىلە ئىجاد قىلىشنى ئويلىشىۋاتامسىلەر؟

— بۇ توغرىدا ئىزدىنىۋاتقانلار بار.

— ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. ئۇلارغا مېنىڭ مەسىلىمە تىمنى يەتكۈزۈپ قويۇڭ: سىلەر ئەرەبچە، رۇسچە ئىسىملاردىن ئەمەس، قەدىمكى ئۇيغۇر ئىسىملىرىدىن فامىلە ياسىساڭلار ياخشى بولىدۇ. بۇ ئىسىملار كونا يازمىلاردا بار. سىلەر ھازىر مەدەنىيەتتە ئارقىدا. بۇ دېگەنلىك ئەزەلدىن ئارقىدا ئىدىڭلار، دېگەنلىك ئەمەس. ئۆز مەدەنىيىتىڭلارنى ئۆگىنىڭلار، ساقلاڭلار، راۋاجلاندۇرۇڭلار. يازغۇچىلار بۇ ساھەدە كۆپ خىزمەت قىلىشى كېرەك. بولۇپمۇ دېھقانلارنى ئەينەن يېزىش، كۆپلەپ يېزىش كېرەك. سەۋەبى، ئۇلار مىللەتكە ھەقىقىي ۋەكىللىك قىلالايدۇ. ئۇلار ئاساسىي خەلق، بىر مىللەتكە خاس بولغان نۇرغۇن ئېسىل نەرسىلەر دېھقانلاردا ساقلانغان بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆزگىرىپ كېتىشى ئاستا بولىدۇ. ئۇلار يەرلىك ئادەت، يەرلىك تىل، مىللىي مەدەنىيەتكە ئامراق. مەن سىلەرنىڭ ھازىرقى زامان تىلىڭلادا يېزىلغان نەرسىلەرنى ئوقۇپ باقتىم. تىل ئادىتىڭلار، تىلدىكى مىللىي خۇسۇسىيەتلەردە ئۆزگىرىش كۆپ ئىكەن. سىلەر ئۆز تىلىڭلارنىڭ خۇسۇسىيىتى بويىچە جۈملە تۈزۈشىڭلار كېرەك.

بىز ئۇنىڭ خۇسۇسىي كۆتۈپخانىسىدا ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى ھاياتى، تىلى ۋە تېررىتورىيە، ئېتنوگرافىيىسىگە دائىر نۇرغۇن بۇيۇم، رەسىم، يازمىلارنى كۆرۈۋۇق. مومايى ماڭا «تىيانشان» تېغىنى كۆرسىتىپ:

— بۇ تاغنى ھازىر «تەڭرىتاغ» دەيسىلەر. بىلەمسىز، قاچاندىن باشلاپ «تەڭرىتاغ» دەپ ئاتىدىڭلار؟ ئۇنىڭ ئالدىدا بۇ تاغنى نېمە دەيتتىڭلار؟ — دەپ سوردى.

مەن بۇ سوئالغا تۈزۈك جاۋاب بېرەلمىدىم. ئۇ تاماققا كېتىۋېتىپ ئالدىدىكى قارلىق تاغقا قاراپ:

— شەرقنی تەتقىق قىلغۇچى غەرب ئالىملىرى كۆزكە ئوڭاي كۆرۈنىدىغان ھىمالايا تېغىنىلا كۆرىدۇ. ئېگىز تاغلارنىڭ نېرىسىدىكى پاكار تاغلار ئىچىدە نۇرغۇن خىلەتلەر بار. سىلەر ئۆزۈڭلار نۇرلانمىساڭلار باشقىلار سىلەرنى ئوڭاي كۆرەلمەيدۇ!— دېدى.

مەن ئۇنىڭ بۇ مەنىلىك سۆزىدىن: سانى ئاز، ئورنى تۆۋەن مىللەتلەر ئىچىدە نۇرغۇن بايلىقلار بار. ئاسىيادىكى چوڭ مىللەتلەرنىلا تەتقىق قىلماستىن، ئۇششاق مىللەتلەرنىمۇ تەتقىق قىلىش كېرەك، دېگەن مەنىنى چۈشەندىم.

ئارقىدىنلا ئۇ، چىڭغىز ئايتماتوۋنى ماختاپ سۆزلىدى:

— «ئەلۋىدا، گۈلسارە...» ئاجايىپ ياخشى يېزىلغان، پىكىرلىرى چوڭقۇر. يازغۇچى بىر مىللەتنىڭ ئومۇمىي تەرىپىگە، ئومۇمىي خەلقىگە ۋەكىللىك قىلالايدىغان بولۇشى كېرەك. «ئاق پاراخوت» دىكى پىكىر قانداق ياخشى. ئۇ ئۆز پىكرىنى بايان قىلىشقا ھەقىقەتەن ماھىر ئىكەن. بۇ ئەسەردىكى بالا ئۆلىدۇ، لېكىن ئۇ مەڭگۈ ھايات، ئۇ خەلقنىڭ قەلبىدە ياشايدۇ. مانا بۇ «ئاق پاراخوت» نىڭ مۇۋەپپەقىيىتى. سىز خەلقىڭىزنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلالىسىڭىز، دۇنيا خەلقىنىڭ ئالقىشىغا ئىگە بولالايسىز. لېكىن بۇنىڭغا ئېرىشىش تولىمۇ مۇشكۈل.

ئۇ بىزنى پاكىز ئاشخانىغا باشلاپ كىردى. ئۈستەلدە خىل-مۇ خىل گۆشلەرنىڭ تىزىلىشىدىن بار ئىكەن. مىجىت ئىككىمىز كېيىك گۆشى بىلەن، مومايى چۈچە، غاز گۆشى بىلەن، بالىلار توخۇ گۆشى بىلەن غىزالاندۇق. مومايىنىڭ ئىشتىھاسى ياخشىكەن.

سەكسەن ئالتە ياشقا كىرىپ بىز بىلەن ئوخشاش غىزالىنىۋاتقان، تېنى، زېھنى خاتىرىسى ساغلام مومايىنىڭ كەچۈرمىشلىرى توغرىسىدا پاراڭلاشتۇق. ئۇ 1930 - يىلى بېيجىڭغا بارغان. ئۇ چاغلاردا ياپونىيە ئالىملىرىمۇ شىنجاڭ توغرىسىدا تەتقىقات ئىشلـ

رىنى باشلىغان. 1927 - يىللىرى گابائىن خانىم ياپونىيىگە بىر-
دىپ بىر يىل دەرس ئۆتكەن. ئۇ چاغدا ياۋروپا تۈركۈلوگىيىگە
قىزىقمايتتىكەن. بىرلا بىرلىندا تەتقىقات ئورنى بار ئىكەن. تۈرك
لوگىيىگە دائىر كىتابلارنى ھېچكىم ئالمايدىكەن. ئۇلارنىڭ
ماۋاشى تۆۋەن، لېكسىيە پۇلى، قەلەم ھەققى دېگەنلەر يوق ئى-
كەن. گابائىن خانىمنىڭ بۇ ئىشنى تاللىغىنىغا، ئۇرۇق - تۇغقان،
ئەل - ئاغىنىلىرى نارازى بولىدىكەن. «ئۆمۈرنى زايە قىلىش»،
«ئىستىقبالسىزلىق» دەيدىكەن ئۇلار. گابائىن خانىمنىڭ بۇ ئىشنى
تاللىغىنىدىن خاپا بولۇشۇپ، خانىم ئۇ چاغلار (1930 - يىلى) دا
يىگىرمە توققۇز ياشلىق قىز ئىكەن. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىنى پۇل تۆلەپ
باستۇرىدىكەن، بىرمۇ قېتىم قەلەم ھەققى ئالماپتۇ. ئۇ ياشلىقىدىن
تارتىپ ستراۋىنسكىي شىركەتلىرىگە پۇل تۆلەپ كەلگەنىكەن، ھازىر
شۇ ئورۇنلاردىن ئېيىغا ئۈچ مىڭ مارك پۇل ئالىدىكەن. بۇ پۇل
ئۇنىڭ پېنسىيە پۇلى ئىكەن.

— ھازىرقىلار ياخشى، ھازىر تۆت ئۇنسۇرىستېنتا بۇ سا-
ھەدە دۇنياغا تونۇلغان تۆت پروفېسسور بار. ئۇلار يۇقىرى ئىش
ھەققى، لېكسىيە ھەققى، قەلەم ھەققى ئالىدۇ. مېنىڭ
تۇغقانلىرىم ھازىر ماڭا چاقچاق قىلىپ، سەن بالدۇر تۇغۇلۇپ قالغان-
سەن، دېيىشىدۇ. دېمىسىمۇ مەن كىتابلىرىم ئۈچۈن قەلەم ھەققى
ئالمىدىم. ئۇيغۇرلار تورغىسىدا يېزىلغان كىتابلارنىڭ خېرىدارلى-
رىمۇ ئاز ئىدى. ھازىرچۇ؟ بەزىدە ئىلمىي لېكسىيە قىلىپ تۆت يۈز -
بەش يۈز مارك تاپىمەن. لېكىن ئارقىدىنلا باجخانا خادىملىرى باج
ئالغىلى يېتىپ كېلىدۇ!

ئۇ بۇ گەپلەرنى قىلىپ قاقاقلاپ كۈلدى، بىزمۇ
كۈلۈشتۇق.

ئۇ تۆۋەندىكى ياتاقخانىدا ئون مىنۇت ئۇخلىۋالدى. بىز
ئۈستۈنكى قەۋەتتىكى قىرائەتخانىدا ئۇنىڭ كىتابلىرى بىلەن
بولدۇق. ئۇ ئاخىرىدا بىزنى ياۋرويا ئادىتى بويىچە تورت، قەھۋە

ۋە چاي بىلەن مېھمان قىلدى. بۇ نەرسىلەرنى ئۇ ئۆز قولى بىلەن تەييارلىدى. بىز بىللە سۆرەتلەرگە چۈشتۇق. ئۇ بىز بىلەن تەستە خوشلاشتى....

مەن شۇنىڭدىن كېيىن مىۋنخېن، فرانكفورت، بېرلىنلاردا بولدۇم. ھەممىلا جايدا، ھەتتا ئەڭ ئاخىرىدا دېموكراتىك گېرمانىيىنىڭ پايتەختىي شەرقىي بېرلىندا يۈرگەن چاغلىرىمدىمۇ پۈتۈن ئۆمرىنى بىزگە بېغىشلىغان مەريەم ئانا ـــ گابائىن خانىمنىڭ خۇش خۇي چىرايى مەن بىلەن بىللە بولدى.

ھايات شۇنداق بىر قانۇنىيەتنى كەشپ قىلغان: تامامسىز، ھالال ئەمگەك بىلەن كىشىلەر قەلبىدىن ئورۇن ئالغانلار ھامان ئۆلمەيدۇ.

1988 - يىل 1 - ئاي. بېرلىن - بېيجىڭ - ئۈرۈمچى

ئەرەب يېرىم ئارىلىدا

(زىيارەت خاتىرىسى)

قەشقەردىن پاكىستانغا قاراپ يولغا چىققۇچى يالغۇز مەنلا ئەمەس. يۈزنەچچە يىلدىن بېرى بىزنىڭ ئادەملىرىمىز بۇ يولدا ئات - ئېشەك بىلەن پىيادە، ماشىنىدا نۇرغۇن قېتىملاپ ماڭدى. هازىر يول قىسقاردى، مۇشكۈل ئازايدى. لېكىن جاپا - مۇشەققەت، ۋەهىمە، ئەندىشە يوقالمىدى. بولۇپمۇ پاكىستان زېمىنىدا گاڭگۇ دەريا سىنى بويلاپ ئۇستى تەرىپى قورام تاشلار ساڭگىلاپ تۇرغان نەچچە يۈز مېترلىق تىك تاش قىيا، ئاستى تەرەپ يۈز مېتردەك تىك هاڭ ئاستىدا بۇۋۇغۇپ ئېقىۋاتقان پاكىستاننىڭ ئەڭ چوڭ دەريا سىنى بويلاپ ئەگرى - بۈگرى يول بىلەن، پاكىستانلىق شوپۇرلار قارا ملىق بىلەن تېز هەيدىگەن ماشىنىدا سەپەر قىلغان هەربىر يولۇچى هەر مىنۇت، هەر سېكۇنتتا ئۆلۈمنى ياد ئېتىپ ماڭىدۇ. گېلگىتتىن ئىسلام ئابادقىچە بولغان تۆت يۈز ئاتمىش كىلو مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى خەتەرلىك يولنى بېسىپ بولۇپ، ئىسلامئاباد هەرەمخانىسىدا سۈنايىلىنىپ ياتقان يولۇچى راستىنلا ئۆزىنى غالىپ، تەلەيلىك هېسابلايدۇ، هاردۇق چىقىدۇ، ۋەهىمە تۈگەيدۇ. ئايروپىلاندا (ئاجايىپ چوڭ، هەربىر قۇرى ئون بەش كىشىلىك چوڭ ئايروپىلان) ئىسلامئابادتىن كاراچىغا، كاراچىدىن جىددەگە

قاراپ ئۇچقاندا كشى ۋۇجۇددا خۇشاللىقتىن باشقا نەرسە قالمايدۇ.

مەن ئەنە شۇنداق سەپەر خۇشاللىقى بىلەن مەككە مۇكەر-رەمگە كىلىپ، بەيتىللانىڭ يېنىدىكى «فىندۇق مەككە» (مەككە مېھمانخانىسى) دىن ئورۇن ئالدىم. بەش كۈندىن بېرى نۇرغۇن جايلارنى كۆردۈم، ئادەملەر بىلەن ئۇچراشتىم. بۇگۈن مەندە يېزىش ئىستىكى پەيدا بولدى. مانا قولۇمغا قەلەم ئالدىم.

قانداق يازاي؟ ئىسلام دىنىنىڭ بۆشۈكى، مۇسۇلمانلارنىڭ قىبلىگاهى، بۇگۈنكى كۈندە بايلىق ۋە پاراۋانلىقتا ئالدىنقى قاتاردىكى دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن دۇنيا-نىڭ نەزەرى قادالغان بۇ جاينى هەج قىلغۇچى مىليوندىن كۆپ چەت ئەللىكنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن مېهمان سۈپە-تىدە ماختايمۇ ياكى بۇ دۆلەتكە باها بېرىش هوقۇقىنى كىتاب خانلارغا تاپشۇرۇپ، بىر رېئالىست ئاپتورنىڭ قەلىمى بىلەن كۆرگەن، ئاڭلىغان ۋە توپلىغانلىرىمنى ئەينى پېتى خاتىرىلەيمۇ؟ مەن كېيىنكىسىنى تاللىۋالدىم.

مەن هەرەمنىڭ يېنىدىكى «فىندۇق مەككە» نىڭ ئۈچىنچى قەۋىتىدىكى ياتىقىمنىڭ هەرەمگە قارىغان دېرىزىسىدىن تۆۋەنگە قاراپ تۇرۇپ، ئۆز - ئۆزۈمدىن يۇقىرىقىدەك سورىدىم. مەن قاراپ تۇرغان بەيتىللا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كوچىلارنىڭ كەچكى مەنزىرىسى كىشىنى هاياجانغا ۋە ئويغا سالماي قالمايتتى. ئېھرام كىيگەن ئەرلەر، قارا پۇركەنجە ئىچىدىكى ئايالار، بەيتىللانىڭ ئۆگزىسىدىكى قارا يوپۇق يېپىلغان «كەبە» ئەتراپىدا «لەببەك» (مەن كەلدىم) سۈرىسىنى ۋارقىراپ ئوقۇپ ئايلانماقتا. ئۇزۇنغا سوزۇلغان «سافا - مەرۋە» ئىچىدە يۇگۈرۈشۈپ يۈرگەن ساناقسىز ئادەملەرمۇ كۆچلۈك چىراغلار بىلەن يورۇغان زالدا ئاشكارا كۆرۈنمەكتە. چىراغلار شۇنچىلىك كۆپ، شۇنچىلىك نۇرلۇقكى، قۇياشمۇ بۇ يەرگە ئۇنچىلىك گۈزەللىك جەۋلان بېرەلمەيدۇ.

بەيتللا ئەتراپىدا يەردىن ئەللىك ـــ ئاتمىش مېتر ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان يەتتە مۇنارنىڭ ئۈستىدىكى چىراغلارنىڭ ئالماس ئېقىمىددەك گۈزەل نۇرلىرىنى مەن تېخى ھېچ يەردە كۆرگەن ئەمەسمەن. بەيتللاغا يانداشقان مەيدان ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان: ئۇ يەردە ئىبادەت قىلغۇچىلار، ئىۋقەتچىلەر، قارا ئىش بىلەن جان باقىدىغان تىنىمسىز نېگىر بالىلار، قوللىرىدىكى كىچىك خالتىلارغا قاچىلانغان كەپتەر دانلىرىنى كىشلەرگە تەڭلىشىپ يۈرۈشكەن نېگىر ئايالىلار، زەمزەمگە چىلانغان داكىلارنى قۇرۇتۇپ يۈرۈشكەن، ئارام ئېلىپ يېتىشقان، سەيلە قىلىپ يۈرۈشكەن، ھەر خىل كىيىملىك، ھەر خىل چىراي ۋە تىل ـ زۇۋانلىق، ياش ـ قېرى، ئەر ـ ئايال ئادەملەر رىتىمسىز، تىنىمسىز قىمىرلىشىدۇ. ئۇ ئادەم ھەرىكىتى كىشىگە گويا بىردە لۆمشۈپ ئېقىۋاتقان چېچەك سۈيىنى، بىردە شامالدا دولقۇنلىنىۋاتقان بولۇق بۇغدايلىقنى ئەسلىتىدۇ...

ـــ ھەر يىلى ئىككى ـ ئۈچ مىليون ئادەم سىرتتىن ھەج قىلغىلى كېلىدۇ. مەككىنىڭ بىر مىليون تۆت يۈزمىڭ ئادىمى قوشۇلسا تۆت ـ بەش مىليون ئادەم بۇ شەھەردە ھەرىكەت قىلىۋاتقان بولىدۇ. تۆت ـ بەش مىليون ئادەم نە ياتاق، نە قورساق، نە قاتناش قىينىچىلىقى تارتماستىن خاتىرجەم ئىبادەت قىلىدۇ، ئۇقەت قىلىدۇ. سىز يازغۇچى ئەپەندىم، ئويلاپ كۆردىڭىزمۇ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ھۆكۈمىتى بۇ خاتىرجەملىك ئۈچۈن قانچىلىك كۈچ ۋە پەم ـ پاراسەت، ئىقتىساد سەرپ قىلىدۇ؟

ماڭا ھەمراھ بولغۇچى ئەرەبىستانلىق ئۇيغۇر يىگىت مەندىن سوريدى. ئۇ سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن پەخىرلەنمەكتە. مەندىكى ھەيرانلىق ۋە قىزىقىش بىلەن ھۇزۇرلانماقتا. ئۇ بۇنداق قىلىشقا ھەقلىق. چۈنكى بۇ سەلتەنەتلىك، كۆركەم، قوينى يىللىق ماكان ئۇنىڭ ۋەتىنى!

زامانىۋى يوللاردا كېتىۋاتقان، يۈرۈۋاتقان سانسىز ماشىنىلار،

گىياھسىز تاغلارنى تېشىپ ئۆتكەن غول - غولدا پەيدا بولغان زامانىۋى شەھەرلەرنى تۇتاشتۇرغۇچى تونىللار، ئۆتۈشمە كۆۋرۈك-لەر، قەۋەت - قەۋەت بىنالار (زىچ)، تاغلارنىڭ چوققىلىرى، ھەممە جاي نۇر بىلەن تولغان. مەن بۇ نۇرلار ئىچىدە تۇرۇۋاتىمەن، ھەمراھىمغا نېمىمۇ دەيمەن؟

— سىلەرگە رەھمەت، ھەممىلا ئادەم قايىل، سىلەر تولىمۇ مېھماندوست، مېھرىبان، سېخىي!

ھەمراھىم بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئۇ ھوشۇقىنى ياپىدە-غان، ئۇزۇن ئاق كۆڭلەك كىيگەن، بېشىغا ئاق يوللۇق قىزىل غوترا سېلىۋالغان. ئۇنىڭ چىرايىنى خۇشاللىق، مەمنۇنلۇق قاپلىدى. ئۇ:

— ئەلھەمدۇلىللا، بۇ خۇدانىڭ نېمىتى، قۇرئاننىڭ ساخاۋىتى، — دېدى كۆلۈپ قويۇپ، — قۇرئان بىزنى باي قىلدى، بىلەمسىز، قۇرئاننى ياخشى كۆرگەن ئادەم زادى خارلانمايدۇ. بىر ئىنگلىز قۇرئان تەرجىمە قىلماق بولۇپ ئوقۇۋېرىپتۇ. ئاخىر ئۆزىمۇ سەزمەستىن ئىسلام دىنىغا كىرىپتۇ. ئۇنىڭغا خۇدايىم ئىمان بىلەن بىلىم بېرىپتۇ. ئۇ مۇسا جارۇللادىن قېلىشمايدىغان ئىلىملىك ئادەم بولۇپ قاپتۇ. قۇرئانغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن ھەرقانداق ئادەمگە خۇدايىم تىلىگىنىنى بېرىدۇ. ئابدۇلئەزىزلەرنىڭ ئاتىسى سەئۇدىخان خۇدادىن ئەۋلاد-لىرىغا بەخت - سائادەت، مەرتىۋە، بايلىق تىلىگەن - دە، شۇڭا بۇگۈن ئۇنىڭ خەلقى بەختلىك!

ئۇ ماڭا سەئۇدى ئەرەبىستانى خەلقىنىڭ پاراۋانلىقىنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى: سەئۇدى ئەرەبىستانى ھازىر دۇنيادا بايلىقتا، پاراۋانلىقتا ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان تۆت دۆلەتنىڭ بىرى. پۈتۈن شەھەر ياۋروپادىكى ئەڭ زامانىۋى شەھەرلەردەك قۇرۇلۇش، ئېلېكتر، يوللار، ماشىنىلار ۋە ماللار بىلەن تەمىنلەنگەن. بۇ يەردىكى ھەيۋەتلىك مەسچىتلەر دۇنيانىڭ ھېچ يېرىدە يوق.

ھىرنەچچە يۈز مىڭ كىشى بىرلا ۋاقىتتا ئاماز ئوقۇيالايدىغان، بايىاشات سۇ ۋە شامالدۇرغۇچ بىلەن تەمىنلەنگەن مەسچىتلەر يەنە نەدە بار؟ بۇ دۆلەتتە تىجارەت شۇنچە ئەركىن، ھەر قانداق ئادەم، ھەرقانداق سودا بىلەن توسقۇنسىز شۇغۇللىنالايدۇ ۋە ناھايىتى تېزلا باي بولالايدۇ. قولىنى سىلىپ بۇ يەرگە پىيادە كەلگەن ناۋايىلىق، ياماقچىلىق، يايىمچىلىق، قارا ئەمگەك بىلەن ئىش باشلاپ ھازىر نەچچە قەۋەتلىك بىر نەچچە بىنانىڭ خوجا ـ يىنى، نەچچە يۈزمىڭ، ھەتتا نەچچە مىليون دوللار (ئامېرىكا دوللىرى) نىڭ ئىگىسى بولۇپ قالغان ئۇيغۇر بايلىرى بۇنىڭغا مىسال، ئوتتۇز نەچچە مىڭ ئۇيغۇرنىڭ كەمبەغەللىكى يوق. ئۇلارنىڭ ئەڭ كەمبەغەللىرى باشقا دۆلەتلەرنىڭ مەن ـ مەن دېگەن بايلىرىدىن كەم ئەمەس، ئۇلارنىڭ خېلى كۆپلىرى تېخىچە سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ گراژدانى ئەمەس، شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار باي!

ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى ھەقىقەت، ئۇ ئۇيغۇرلارنى مىسالغا ئېلىپ سۆزلىگەندە، مەن ئىختىيارسىز ھالدا ئۆزۈم ئۆيلىرىدە مېھمان بولغان ئادەتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشلىرىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈردۈم. بۇلارنىڭ بىرىنچىسى مەن تۇنجى قېتىم تونۇشقان مەككە ـ مۇكەررەمە پۇقراسى ئابدۇقادىر ھاجىم، سەكسەن ئۇچ ياشقا كىرگەن بۇ قىزغىن، مېھماندوست، ئاق كۆڭۈل بوۋاي قەشقەر يېڭىساردىن بۇ يەرگە چىققىلى قىرىق بىر يىل بوپتۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ شۇنداق دېگەن: «قەشقەردىن تاشقورغانغا ئون ئۈچ كۈندە، ئۇ يەردىن ھەرەمگە ئون بىر ئايدا يېتىپ كەلگەندۇق. لاداق يولى تولىمۇ مۇشكۈل، خەۋپلىك ئىدى. مىڭتېكە (ھازىرقى خونجىراپ) دىن پاكىستانغا كەلگۈچە قولۇمدىكى بارىم تۈگىگەن. مەن قىلىمغان ئىش قالمىدى. مەن ناۋايىلىقنى تاللىۋالدىم. بۇ ئىش ھالال ئىش. ئەرەبىستاننىڭ ئىسىمىدا (يازدا ئەللىك گرادۇس ئەتراپىدا، قىشتا ئوتتۇز نەچچە گرادۇس) قانچىلىك تەرىمىز ئاقتى، تەر تۆكىمگەن، ئوتتا كۆيـ

سىگەن بىرمۇ كۆنىمىز بولمىدى. قۇلدەك ئىشلەپ ھەربىر رىيال پۇلنى تېجەپ يۇرۇپ بۇگۈنكى كۆنىمىزنى ياراتتۇق بالام. ئاقـ قان تەرىمىزگە خۇدانىڭ رەھمى كەلدى».

ئۇنىڭ بۇگۈنكى كۈنى قانداق؟ ئۇ ھازىرمۇ باي بولۇشـ غا قارىماي چامادان دۇكىنىدا سودا قىلىدۇ. ئۇنىڭ كاكـى دېـ گەن يەردە ئالتە قەۋەتلىك جايى بار. ھەربىر قەۋەتتە ئىككى يۇرۇش ئۆيى بارئىكەن. ئۆيلەر قىممەتلىك گىلەم، زامانىۋى دېۋان ۋە باشقا جاھازلار بىلەن بېزەلگەن. ئەللىك ئېغىزدەك ئوخشاش بېزەل- گەن ئۆيدە بوۋاي يالغۇز قىزى، كۈيئوغلى ۋە بىرلا نەۋرىسى (قالغانلىرى خىزمەتتە ئىكەن) بىلەن تۇرىدىكەن. ئۇلارنىڭ بازار ئىچىدە مۇشۇنداق جايىدىن يەنە بىرى بار ئىكەن. نەۋرىسى قادىر ھاجىم بىلەن ئۇنىڭ كۈيئوغلى غوپۇر ھاجىمنى ھەر كۈنى دۇكانغا ئاپىرىپ ئەكېلىدىكەن. ئۇلارنىڭ بىرنەچچە ماشىنىسى بار ئىكەن. نەۋرىلىرى ئوقۇتقۇچى، ھەربىي، دوختۇر ۋە باشقا خىزمەتلەردە ئىكەن.

— بىز بۇ يەردىكىلەرنىڭ كەمبەغەللىگى، — دېدى ھاجىم ئۆز ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ بولۇپ، — ئالدىراش بولۇپ قالساق بىر - ئىككى ئادەم يالالايمىز، بولمىسا ھەممىنى ئۆزىمىز قىلىمىز. ئۆيىمىزدە بىر ھىندونېزىيىلىك ئايال خىزمەتچى بار. لېكىن بىز- نىڭ بايلىرىمىزنى كۆرسىگىز ئۇلار كاتتا. ئابدۇغوپۇر ھاجىـ نىڭ قانچىلىك دۇنياسى بارلىقى نامەلۇم. لېكىن بىر جاينىڭ بىر يىللىق ئىجارىسىلا ئۇچ يۈز مىڭ رىيال، ھەر يىلى بېرىدىغان زاكات پۇلىلا ئۇچ مىليون دوللار (ئامېرىكا دوللىرى). ئۇ كىشىمۇ قىرىق يىل ناۋايچىلىق قىلغان. ھالال تەرگە خۇدايىم بەركەت بېرىدۇ بالام.

راست، كېيىن بىلدىم، ئابدۇقادىر ھاجى بۇ يەردىكى ئۇيـ غۇرلارنىڭ كەمبەغەللىگى ئىكەن. لېكىن شۇنداق بولسىمۇ بۇ ئادەم يۇرتىدىكى (شىنجاڭدىكى) ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا نەچچە ئون

مىڭ دوللار پۇل ئەۋەتىپ، ئۇلارنى باي قىلىپ قويۇپتۇ.

مەن ھەمراھىمنىڭ ئۇيغۇرلارنى مىسالغا ئالغىنىغا خۇشال بولدۇم. چۈنكى مەن بۇلارغا قىزىقىمەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانىغا كېلىپ بېيىپ كەتكەنلەر يالغۇزلا ئۇيغۇرلا ئەمەس، مىسىرلىقلار، تۈركلەر، يەمەنلىك، سۈرىيىلىك، ئىراق، پاكىستان، ھىندىستان، بېنگال، ھىندونېزىيىلىكلەر، ھەتتا ياۋروپالىقلار. ئافرىقا نېگىرلىرىمۇ بار. ھازىر بۇ يەردە قارا ئىش قىلغۇچىلار. مەسىلەن، كوچا تازىلىغۇچىلار، مېھمانخانا خادىملىرى، ياللانمىلارنىڭ ھەممىسى دىگۈدەك بېنگاللىقلار بىلەن يەمەنلىكلەر. كۆرۈپ قالىسىلەر بىرنەچچە يىلدىن كېيىن بۇ سېرىق كىيىملىكلەرمۇ باي بولۇپ كېتىدۇ. بۇ يەر كەمبەغەللەر باي بولىدىغان جاي. قاراڭ ئاۋۇ زەمزەم قاچىلايدىغان تۈگىلارنى ماشىنىلاردىن تالىشىپ ئېلىۋاتقان نېگىر بالىلىرىنى. ئۇلار بىر تۈگ زەمزەم ئۈچۈن بەلكى بىر، ياكى ئىككى رىيال ھەق ئالار. ئەما ئەللىك گرادۇسلۇق ئىسسىقتا بىز بۇ ئىشنى ھەرگىز قىلمايمىز. ئۇلار بىر - ئىككى رىيال ئۈچۈن بۇ ئىشنى خۇشال - خۇرام قىلىدۇ. چۈنكى بىر رىيالغا بىر نان كېلىدۇ. بىر كۈندە ئۇلار كەم دېگەندە يىگىرمە نان كەلگۈدەك پۇل تاپالايدۇ. كۆرۈپ قالىسىز. ئۇلارمۇ ئون - يىگىرمە يىلغا قالمايلا باي بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىشنى باشقا دۆلەتلەرنىڭ كەمبەغەللىرى ئىگىلەيدۇ.

— سىلەردە چەت ئەللىكلەرنىڭ ئوقەت قىلىشىنى چەكلەيدىغان قانۇن يوقمۇ؟

— نېمىشقا بولمىسۇن، بىزدە مۇكەممەل قانۇنلار بار. بۇ يەردە قىرىق - ئەللىك يىل ئوقەت قىلىپمۇ سەئۇدى گراژدانى بولالمىغانلار كۆپ. ئۇلارنى قانۇن چەكلىگەن، قانۇن بويىچە تەبە ئالالمىغان (نوپۇسقا كىرمىگەن) ئادەملەرنىڭ مىراس قالدۇرۇش، ئۆي - جاي سېتىش، ھەتتا تىجارەت قىلىش ھوقۇقى بولمايدۇ. قانۇن ئۇلارنى قاتتىق چەكلەيدۇ. لېكىن بۇ دۆلەت يەنىلا ئەما

گەك كۆچىگە ئېھتىياجلىق، قۇرۇلۇش، تازىلىق ئىشلىرى تولىمۇ زۆرۈر. كۆندە قۇرۇلۇش، تازىلىق بولۇپ تۇرمىسا بولمايدۇ. بىنا-لارنى مىسىرلىقلار، تۈركىيىلىكلەر پىلانلايدۇ، ياسايدۇ. بۇ يەردە بىناكارلارنىڭ چوڭ ـ چوڭ ئۈيۈشمىلىرى بار. ئۇلار نەچچە يۈز مىڭ ھەتتا مىليونلىغان ئىشچى كۆچىگە موھتاج. بۇ ئىشچى سىرتتىن قوبۇل قىلىنىدۇ.

ئەرەبىستان بايلىرى كۆپ ژاقتىلىرىنى ئىبادەت، جاھان سەيلىسى بىلەن ئۆتكۈزىدۇ، ئۇلارمۇ ئۆز ئىگىلىكلىرىنى چەت ئەللىك خىزمەتچىلىرى ئارقىلىق پۈتتۈرىدۇ. بۇ خىل زۆرۈر بولغان خىزمەتچىلەرنىڭ تۈرمۇشى ئۈچۈنمۇ قانۇندا يول بار.

ھەمراھىم ماڭا دۆلەتنىڭ شەخسلەرگە قىلىدىغان غەمخورلۇقىنى تولىمۇ قىزغىنلىق بىلەن سۆزلەپ كەتتى: بۇ يەردە باج ئېلىنمايدىكەن (پەقەت سىرتتىن كىرگەن مالغىلا باج ئالىدىكەن). سېلىق يوق ئىكەن. ماۋارىپ پۇلسىز. ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ئىش ھەققى بېرىلىدىكەن. دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ئايدا سەككىز يۈز رىيال. پەننىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا مىڭ رىيال ئايلىق بېرىلىدىكەن. ئوقۇش راسخوتى، تاماق پۇلى دېگەنلەرنى ئوقۇغۇچىلار بىلمەيدىكەن. ئالىي مەكتەپ پۈتتۈرگەن يىگىتلارغا ئەللىك مىڭ رىيال پۇل ئىنئام بېرىلىدىكەن. ئۇلار توي قىلسا يەنە قىرىق ـ ئەللىك مىڭ رىيال بېرىلىدىكەن. بىر كىشى ئۆي سالسا دۆلەتتىن يىگىرمەبەش يىلدا قايتۇرۇپ بېرىش شەرتى بىلەن ئۈچ يۈز مىڭ رىيال قەرز بېرىدىكەن، بۇ پۇلنى بۇرۇنراق تۇغۇلغان دۆلەت بۇ پۇلنىڭ توقسان مىڭ رىيالىنى كۆتۈرۈۋېتىدىكەن. يىگىرمە بەش يىل توشقاندا تۇغۇلغان ئوتتۇز مىڭ رىيالنى دۆلەت پادارىكا قىلىپ بېرىۋېتىدىكەن. دۆلەت دېھقانلارغا تولىمۇ كۆپ ياردەم قىلىدىكەن. دۆلەت بويىچە سۇ پۇلى، تازىلىق پۇلى دېگەنلەر يوق، دۆلەت قىزىل دېگىزدىن تازىلانغان سۇنى ئەكىلىپ خەلقنى پۇلسىز تەمىنلەيدىكەن (گەرچە بۇ دۆلەتتە بىرمۇ دەريا ياكى كۆل بولمىسىمۇ). چارۋىچىلارغىمۇ ئالا-

هىدە ئېتىبار بېرىلىدىكەن: قوي باقسا قوينىڭ بىر كۈنىگە بىر ريال، بىر كالىغا بەش ريال، تۆگىگە ئون ريال يارىدىم پۇل بېرىلىدىكەن. مال دوختۇرلىرى مال - چارۋىلارنى ھەقسىز داۋالايدىكەن. مال بېجى يوق ئىكەن (دېمەك بىر قوي ئۈچۈن ئېيىغا دۆلەت تەرىپىدىن ئوتتۇز ريال، كالىغا يۈز ئەللىك ريال، تۆگىگە ئۈچ يۈز ريال يارىدىم پۇلى بېرىلىدىكەن).

ھەربىيلەرگىمۇ ئېيىغا تۆت مىڭ ريال ئايلىق بېرىلىدىكەن. زىيالىيلارغا تېخىمۇ ئېتىبار بېرىلىدىكەن، ئوقۇتقۇچىلار يەتتە-سەككىز مىڭ ريال، دوختۇرلار ئون مىڭ ريال ئەتراپىدا ئايلىق ئالىدىكەن. مەملىكەت بويىچە يەتتە داشۆ بار ئىكەن. بۇ مەكتەپلەردە ئىككى يۈز مىڭ ئوقۇغۇچى ئوقۇيدىكەن. باشلانغۇچ، ئوتتۇرا، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سانى ئىككى مىليون ئىكەن. پەننىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ ئۆز ئالىملىرى بار ئىكەن. مەسىلەن، تىببىي ساھەدە بۆرەك، يۈرەكلەرنى يەڭگۈشلەش ئوپېراتسىيىسىنى ئۆز دوختۇرلىرى قىلىدىكەن. يالغۇز ئۇيغۇرلاردىلا دوكتوردىن يۇقىرى پەن خادىملىرى يېگىرمىدىن ئاشىدىكەن. دوختۇر ئابدۇقادىر تاش بۇنىڭ بىر مىسالى ئىكەن. بۇ يەردە قاتناش تولىمۇ تەرەققىي قىلغان. سەكسەن مىڭ كىلومېتر ئاسفالت يول بار بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇز بەش مىڭ كىلومېترى قوش قاناللىق، يۇقىرى سۈرئەتلىك يول ئىكەن، بۇ يوللار پۈتۈن مەملىكەت شەھەرلىرىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىكەن. مەملىكەت بويىچە 5.5 مىليون ماشىنا بار بولۇپ، ھەر 2.8 كىشىگە بىردىن توغرا كېلىدىكەن (ئامېرىكىدا يەتمىش بەش مىليون ماشىنا بار. ھەر ئۈچ كىشىگە بىردىن توغرا كېلىدۇ). جىددەدىكى ئابدۇلئەزىز ئايرودروملىرىدىن ھەر كۈنى مىڭدەك ئايروپىلان ئۇچىدىكەن. ھاۋا يولى تولىمۇ راۋان. جىددە پورتىدىن دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىگە پاراخوت قاتنايدىكەن...

ھەمراھىم — قىزغىن، تەربىيە كۆرگەن ئۇيغۇر يىگىتى

(لېكىن ئەرەبلىشىپ كەتكەن) ماڭا سەئۇدى ئەرەبىستانى ھەققىدە بىلگەنلىرىنى توختىماي سۆزلەپ بەردى. ئۇ كەچ قايتتى، مەن ئەتىگەنلىككە بۇ يەردىن مىنادىكى مېھمانخانىغا يۆتكەلمەكچى. مىنا بۇ يەردىن يىگىرمە كىلومېتىر نېرىدا، مەن ھەمراھىمنى ئۇزىتىپ قويۇپ، دېرىزىدىن كەچكى مەنزىرىگە ئۇزاق قاراپ ئولتۇردۇم. ھەممىلا يەر نۇر ۋە ئادەمگە تولغان. ئاپئاق كىيىم كىيگەن مىليونلىغان ئادەملەر بۇ يەرگە ــ مەككە بەيتىللاسى تەرەپكە قاراپ ئاقماقتا. ئېھرام ئىچىدىكى بۇ ئادەملەر نە ـ نەلەردىن ــ ياپونىيە، فىلىپپىن، يېڭى زېللاندىيە، ئامېرىكا، براۋزىلىيىدىن ... ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقىنىڭ ھەرقايسى دۆلەتلىرىدىن كېلىشكەن. «ئەل رىيازۇ» گېزىتىگە يېزىلىشچە، زۇلھەججىنىڭ 9 ـ كۈنى ئاللاھنىڭ بىر مىليوندىن كۆپ مېھمىنى ھەج پەرزىنى ئادا قىلغىلى ھەرەمگە كەلگەن.

مەن كەچ بولغاندا، تېلېۋىزورنى ئاچتىم. تېلېۋىزوردا كەبىنىڭ بىنا بولۇشى توغرىسىدىكى مەشھۇر ھېكايىگە ئاساسەن ئىشلەنگەن تېلېۋىزىيە فىلىمى بېرىلمەكتە. قاينام ـ تاشقىنلىق ئېلېكتر نۇرلىرى، قەۋەت ـ قەۋەت بىنالار بىلەن قورشالغان ھازىرقى بەيتىللا ھەرەمنىڭ بۇندىن تەخمىنەن بەش مىڭ يىل بۇرۇنقى مەنزىرىسى ئېكراندىن ئۆتمەكتە.

...قارايغان گىياھسىز تاش تاغلار، قۇملار ئۈچۈپ يۈرگەن، ئادەمزات ئىزى چۈشمىگەن جىلغىلار ئېكراندىن ئۆتتى. تاغلار ئارىسىدىكى بۇ كىچىككىنە بوشلۇقتا ئاتلىق ئادەم ئۆزىگە مىنگەشكەن، پۈركەنجىلىك ئايالنى يەرگە چۈشۈردى.

ــ سەن مۇشۇ يەردە تەۋەللۇت قىلىسەن (تۇغىسەن)، ــ ئەر ئاتتىن چۈشمەيلا ئايالغا قاراپ قويۇپ شۇنداق دېدى. بۇ كىشى قويۇق ساقاللىق، چاچلىرى ئۆسكىلەڭ، بەدىنى قوپال، سارغۇچ ماتادىن يېپىنچا ئارتقان ھالدا ئايالغا قاراپ قويۇپ كەلگەن يولى بىلەن ئارقىسىغا يانىدى.

— هەي ئىبراھىم! — دېدى ئايال يوغان، قارا كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، — بۇ سېنىڭ ئىشىڭمۇ؟ خۇدانىڭ ئەمرى - بۇيرۇقىمۇ؟

— هەي هاجەر، — دېدى ئەركىشى، كەينىگە قاراپ قويماستىن، — بۇ خۇدانىڭ بۇيرۇقى.

بۇ ئەر كىشى نوھ ئەلەيھىسسالامدىن بىر مىڭ ئىككى يۈز يىل كېيىن ئۆتكەن پەيغەمبەر ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئىدى.

ئېكراندا هاجەرنىڭ چىرايى كۆرۈنىدۇ: ئۇ مەمنۇن ۋە قانائەت بىلەن كۈلۈمسىرەيدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، هاجەر بىر كەمبەغەلنىڭ قىزى ئىكەن. قىز تولىمۇ ياخشى بولغاچقا، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى سارە ئۇنى ئۆز ئېرىگە كىچىك خوتۇنلۇققا ئېلىپ بېرىدىكەن، لېكىن هاجەر هامىلىدار بولغاندىن كېيىن، سارە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا «بۇ ئايالنى كۆزدىن يوقىتىسەن» دەپ بىشەملىك قىلىدىكەن، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئاخىر خۇدانىڭ ئەمرى بىلەن بۇ كىچىك ئايالنى مۇشۇ چۆلگە ئەكېلىپ تاشلايدىكەن.

ئېكراندا ئۇچۇۋاتقان قۇم، هۇۋلىغان بوران، تۇمانلىق جىلغىلار، چاڭ - تۇزانلىق ئاسمان كۆرۈنىدۇ، ئاندىن بالىنىڭ يىغا ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ، ئارقىدىن يالىڭاچ بالا، ئۇنىڭ ئاچچىق بىلەن قۇمغا ئۇرۇلغان ئاياغلىرى، ئالاقزادە بولۇپ سۇ ئىزدەپ يۈگۈرۈپ يۈرگەن ئانا كۆرۈنىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، هەجەر ئانىمىز شۇ چۆللۈكتە ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنى تۇغىدىكەن. بالىنى چۈمۈلدۈرۈپ زاكىغا ئېلىش ئۈچۈن، ئانا سۇ ئىزدەپ يۈرگىنىدە، بالىنىڭ پۇتلىرى تەگكەن قۇملۇقتىن بۇلاق چىقىدىكەن، هاجەر ئانا سۇنى كۆرۈپ ئېقىپ كەتمىسۇن دەپ ئالدىنى قۇم بىلەن توراپ، «زەمزەم، زەمزەم» (توختا، توختا) دەيدىكەن. زەمزەم سۈيى ئەنە شۇ ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايىغى تەگكەن يەردىن چىققان بۇلاق ئىكەن،

كېيىن بۇ يەرنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام تاغدىن تاش ئەكېلىپ تام تۈرغۈزۈپ كەبە قىلىپ ياسايدىكەن. ھازىرقى مۇسۇلمانلار-نىڭ قىبلىگاھى بولغان كەبە، ئەنە شۇ ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام-نىڭ تۇغۇلغان جايى؛ ئانا سۇ ئىزدەپ يۈگۈرگەن ئارىلىق سافا-مەرۋە. ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئون ئىككى ئوغلىنىڭ ئىۋىدىن قايزارنىڭ نەسلىدىن مۇھەممەت پەيغەمبەر تۇغۇلغان. ھازىر ھەج قىلغۇچىلار ئەشۇ ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلغان جايى — كەبىنى يەتتە ئايلىنىدۇ. سافا - مەرۋىدە ئۇ باشتىن بۇ باشقا ھاجەر ئانىمىزنى ياد ئېتىپ — يەتتە قېتىم يۈگۈرىدۇ، ھەج قائىدىسىدە كەبىنى تاۋاپ قىلماق پەرھىز، سافا - مەرۋىنى يەتتە قېتىم ئايلانماق ۋاجىپ، دەپ بېكىتىلگەن. ھەج قىلغۇچىلار ئېھرام باغلاپ، بۇ پەرھىز بىلەن ۋاجىپنى چوقۇم ئورۇندىشى لازىم.

مۇندىن بىرنەچچە مىڭ يىل بۇرۇن، بىر بوۋاق ئىگراپ ياتقان، بىر ئانا يۈگۈرۈپ سۇ ئىزدەپ يۈرگەن قۇملۇق جىلغا ھازىر بىر مىليارىتىن كۆپ مۇسۇلماننىڭ قىبلىگاھى. ھازىر بۇ يەرگە بىرنەچچە يۈز مىڭ ئادەم بىرلا ۋاقىتتا نامازغا ئوقۇيالايدىغان، زامانىۋى ئۇسكۇنىلەر، ئېسىل گىلەم - جايىنامازلار بىلەن بېزەلگەن، سالقىن، پاكىز، سىلىق مەرمەردەك ئەرەب تېشى ياتقۇزۇلغان ھەيۋەتلىك بەيتىللا ياسالغان. بۇ بەيتىللا جامە ئۆزىنىڭ بىناكارلىق چەھەتتىكى گۈزەللىكى، چوڭ - ئازادىلىكى بىلەن دۇنيادا بىرلا. مىسىر ئىنژېنېرلىرى، بىناكارلىرىنىڭ ئەمگىكى بىلەن قايتىدىن كېڭەيتىپ ياسالغان. جامەگە ئادەمنىڭ كىرىسە كىرگۈسى كېلىدۇ، سىلىق - پارقىراق تاشلىرىدا ياتسا ياتقۇسى، مۇزدەك جاتقا ئارام سۈلىرىنى ئىچسە، ئىچكۈسى كېلىدۇ. قاچانلا قارىسىڭىز، مەيلى كېچەيۇ، كۈندۈز بولسۇن، بۇ يەردە مىغىلداپ تۇرغان ئادەملەرنى كۆرىسىز. بىرلا ئايال سۇ ئۈچۈن ئۇياقتىن - بۇياققا يۈگۈرگەن جاي — ھازىر كاتتا شەھەر،

مۇقەددەس جاي. بىر بالا تېپىرلاپ ئىڭراپ ياتقان جاي ـــ ھا-
زىر قىبلىگاھ، بىر مىليارد تىن كۆپ ئادەمنىڭ تەلپۈنىدىغان
جايى. مانا بۇ ئىنسانىيەت بىسىپ ئۆتكەن يول ـــ تاريخ -
تەرەققىيات.

مىنا مېھمانخانىسىدا

مەن «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى» (رابھىلتەالم السلامى) نىڭ
ھەج ئۇچۇن مەخسۇس ياسالغان مىنا مېھمانخانىسىغا كۆچۈپ
چىقتىم. بۇ يەرگە ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن كەلگەن مېھمانلاردىن
باشقا دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ھەج ئۆمەكلىرى جاي-
لاشقان. مەن «جۇڭگو ھەج ئۆمىكى» گە قوشۇلدۇم. جۇڭگو
ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەت ۋاجىدى باشلىق
بولغان بۇ ئۆمەكتە ئون تۆت ئادەم بار ئىكەن. بىز ئون بەش
ئادەم ھەج پائالىيىتىمىزنى مۇشۇ مېھمانخانىدىن باشلىدۇق.

بۇ يەردىكى ھەج پائالىيىتى: ھارپا (ئايەم) كۈنى ئەرەپاتقا
چىقىش، ئۇ يەردە بىر كۈن تۇرۇپ، قۇرئان ئوقۇپ (نامازئوقۇپ)
خۇدادىن ئۆتكۈزگەن گۇناھلار ئۈچۈن ئەپۇ سوراپ پاكلىنىش.
كېچىدە مۇز تەلپىگە قايتىپ كېلىپ ئۇ يەردە بىر كېچە تۇنەش،
تاڭغا يېقىن مىناغا قايتىپ كېلىپ شەيتانغا تاش ئېتىش ۋە ئا-
خىرىدا ھەرەمگە كىرىپ، ئىككى رەكەت نامازئوقۇپ، كەبىنى
يەتتە، سافا ـ مەرۋىنى يەتتە ئايلىنىپ بولۇپ چېچىنى ئالدۇ-
رۇشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ئىسلام دىنىنىڭ ھەج پەرزىنى
ئادا قىلغىلى كەلگۈچىلەر جەزمەن ئورۇندىشى لازىم بولغان پائا-
لىيەت. بۇ پائالىيەت ئۈچۈن دۇنيادىكى ئاتىمىش دۆلەتتىن كەلگەن
بىر مىليوندىن كۆپ ئادەمگە مۇشۇ مىنا ئەتراپىدىكى بوش يەر-
لەر، تاغ قاپتاللىرى، ھەتتا قاقاس تاغنىڭ چوققىلىرىغا نەچچە
يۈز مىڭ چېدىرلار تىكىلگەن. بۇ چېدىرلار شامالدۇرغۇچ، مۇز-

دەك سۆ، تېگىگە سېلىنىدىغان سېلىنجا بىلەن تەمىن ئېتىلگەن.

مىنادىكى چېدىرلاردا ئۇچ كۈندىن بەش كۈنگىچە مۇددەت بىلەن ئىبادەت ئىۋچىۋن كۆچۈپ چىققان مىليونلىغان خەلقنى تاماق، ئۇسسۇزلۇق، داۋالاش، قاتناش بىلەن تەمىنلىمەك ئۇنچىلىك ئاسان ئىش ئەمەس. لېكىن، سەئۇدى ھۆكۈمىتى نەچچە مىڭلىغان ئىشچى كۈچى (بېنگال، يەمەن ئىشچىلىرى)، ساقچى - ھەربىيلەر، ماشىنىلار، دوختۇرخانىلار (سەييارە)، ئاشخانا، تەرەتخانا، نەچچە مىليون دوللارلىق خىراجەت بىلەن بۇ ئىشنىڭ تەييارلىقىنى تېزلا پۈتتۈرگەن. مەن مىنا مېھمانخانىسىنىڭ سالقىن ئۆيىدە ھېچقانداق مۇشەققەت كۆرمىدىم. لېكىن ئەتراپىمىزدىكى ئىسسىق تاشلىقتا ئېھرام بىلەن ماكان تۇتۇپ يېتىشقان نەچچە يۈزمىڭلىغان ئادەملەر (قېرىلار، ئايالار، بالىلارمۇ بار) ئەللىك گرادۇس ئەتراپىدىكى ئىسسىق، چاڭ قاش، قاتتىق يەردە يېتىش، پىيادە مېڭىش قاتارلىق مۇشكۈلاتلارغا چىداشلىق بەرمەكتە. مەن مېھمانخانا ئالدىدىكى سەھنىدە تۇرۇپ، مىنادا ھەريان مېڭىشىپ قىملداپ يۈرگەن ئوخشاش كىيىملىك (ئېھرام ئىچىدە، يەنى يالىڭاچ بەدەنگە بەلنىڭ تۆۋىنى ۋە يۇقىرىسىغا ئورالغان ئاق رەخ)، يالاڭباش ئادەملەرگە ئۇزاق تىن - ئۇزاق قاراپ تۇرىمەن. بۇ قاراپ تۇرۇشۇم تاماشا ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى پىكىر قىلىش ئۈچۈن. ئېتىقاد ئىنسانغا روھ ئىرادە ۋە ئىشەنچ بېغىشلايدىكەن. ئىنسان ئېتىقاد يولىدا ھەرقانداق قۇربان بېرىشكە تەييار تۇرىدىكەن. ئېتىقاد يولىدا تارتقان مۇشەققەت ئۇنىڭغا كۆڭۈللۈك ۋە بەخت بىلىندىكەن. ھەرقانداق بىر ئىنسان بىر ئېتىقاد بىلەن ئۆزىگە روھىي ئوزۇق، خۇشاللىق ۋە بەخت تاپىدىكەن...

مىنا ئاسمىنىدا يەردىن ئىككى يۈز مېتردەك ئېگىزلىكتە بىر تىك ئۇچار ئايروپىلان چارلاپ يۈرمەكتە. تاشلىق تاغلارنىڭ قاپتالىلىرى، ھەتتا تاغ ئۈستىمۇ چېدىرلار بىلەن تولغان. ھۆپۈلدەپ

تۇرغان تومۇزدا ئادەملەر تاشلىق ساي، تاغ قاپتاللىرىدا تەرگ ىلىنىپ چاڭقاپ، ھاسراپ تۇرۇشماقتا. تىك ئۇچار ئايروپىلانلار نەچچە يۈزلىگەن دوختۇر ماشىنىلىرى بۇ ئادەملەرنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۇچۇپ يۈگۈرۈپ يۈر- مەكتە. ھوشسىزلانغان ياكى سەكراتقا چۈشكەن نىمجان ئادەملەر ئۆزلىرىنى بەختلىك، مۇرادىغا يەتكەن ھېسابلايدۇ. باشقىلار ئۇ- چۈن ئىشلەپ چارچىغان ئەرەبىستان خادىملىرىمۇ ئۆزلىرىنى شۇنـ داقلا بەختلىك ۋە تەلەيلىك ھېسابلايدۇ. بۇلار نېمە ئۈچۈن؟ ئېتىقاد ئۈچۈن ئەمەسمۇ!

مەن مىنا مېھمانخانىسىنىڭ ئۆگزىسىدە تۇرۇپ، ئەتراپىمـ دىكى قىملدىشىپ يۈرگەن ئادەملەرنىڭ چىرايلىرىدىكى خۇشالـ لىقنى كۆرۈپ يۈقىرىقىلارنى ئويلىدىم. مىنا ـــ مەككە شەھىرىدىن بەش كىلومېتر يىراقلىقتىكى، شەرقىي جەنۇپ تەرەپتىكى بىر جىلـ غا، ھازىر بىر كىچىك شەھەر. ئۇ، ئەملىيەتتە مەككە شەھىرىـ نىڭ بىر پارچىسى. ئۇ يەرگە مەككىدىن بارىدىغان نۇرغۇن، راۋان، كەڭ، زامانىۋى يوللار بار. بۇ يوللار ستېرېئولۇق كۆۋرۈكلەر، تاغ تەشىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەتراپى قارا تاشلىق پا- كار تاغلار بىلەن قورشالغان بۇ قاقاس ساي زۇلھەججىنىڭ 9- كۈنى (كونىچە 12 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى) دىن بىر كۈن بۇرۇن (يەنى 7 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنىدىن باشلاپ) ئاۋات تاۋاب ـ ئىبادەت، سودا ـ سېتىق مەيدانىغا ئايلىنىدۇ. مەككىدىن مىناغا قاتنىغۇچى ماشىنىلار شۇنچىلىك تولىكى، كېچىسى بىر ئېگىزدىن يوللارغا قارىسىڭىز، ماشىنا چىراغلىرى بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ، ئاسماندىكى سامان يولى ياكى بىر ئوت يولىنى ھاسىل قىلغان بولىدۇ.

مەن شۇ كۈنى كەچتە «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى» نىڭ مـ نادىكى مېھمانخانىسىنىڭ يولغا قارىغان ئېگىز سۇپىسىدا تۇرۇپ، نەچچە يۈزمىڭ ئادەم مىغىلداپ تۇرغان كەڭ سەيناغا قاراپ

ئۇزاق تۇردۇم: بۇ يەر ئادەم دېگىزى، لېكىن بۇ يەرد، باشقا سەيلە ـ بايرام ئورۇنلىرىدىكىدەك ناخشا، ساز، كۈلكە ـ ماجىرا يوق. ئادەملەرنىڭ ھەممىسلا قارىماققا غەمكىن، جىددىي، سۈر-لۈك. گويا بۇ ئادەملەر مۇسىبەتتىكىدەك، خۇشاللىقنى ئۇنتۇش-قاندەك... لېكىن بۇ ئادەملەرنىڭ قەلبى بەخت ۋە رازىلىق ئىلـ-كىدە. ئۇلار مۇلايىم، سىلىق ـ يۇمشاق، ئۇلار ئۆزئارا ئىناق مېھرىبان. بۇ چىرايلارنى كۆرگەن ئادەم مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ ھاجىلار توغرىسىدا ئېيتقان مۇنۇ جاۋابىنى ئىختىيارسىز ئېسىگە ئالىدۇ:

ــ ھاجىلارنىڭ نىشان ـ بەلگىسى قانداق بولىدۇ؟ــ دەپ سوراپتۇ بىرى مۇھەممەت پەيغەمبىرىمىزدىن.

ــ ھاجىلارنىڭ نىشان ـ بەلگىسى،ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ پەيغەمبىرىمىز،ــ كىيىملىرى جۇل ـ جۇل، قورسىقى ئاچ، ھېرىپ-چارچىغان، چاچلىرى ئۆسكەن، كالپۇكلىرى قۇرۇپ يېرىلغان، قەل-بى پاكىز ئادەمنىڭ ئەينى ئۆزى.

سەپ تارتىپ قولتۇقلىشىپ كېتىۋاتقان ھەر خىل رەڭلىك بىر خىل كىيىملىك (ئېھرام ئىچىدە) ئادەملەر توپىدا كىملەر يوق دەيسىلەر؟ پالەچ قېرىلار ئۆز ئوغۇللىرىنىڭ سايىۋەنلىك ناسلىكلىرىدا، نارەسىدىلەر ئاتىلىرىنىڭ يەلكىلىرىدە، يېڭى تو-يى بولغان قىزلار ئۆز يىگىتلىرىنىڭ كۈچلۈك بىلەكلىرىنىڭ ھە-مايىسىدە... توپ بىلەن بىللە يولدىن ئۆتىمەكتە.

مەن مىنادىكى بۇ مېھمانخانىدا ئاتىمىش نەچچە دۆلەتنىڭ ھەج ئۆمەكلىرىدىكى ئادەملەر بىلەن بىللە، لېكىن ئۇلار بىلەن سۆز-لىشەلمەيمەن. يالغۇز سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن شەمشىدىن ئەپەندى باشلىق بولغان يىگىرمە بەش كىشىلىك ھەج ئۆمىكى، كۆپىنـ چىسى تۈركلەردىن بولغان بۇلغارىيىلىك ئالتە كىشىلىك ھەج ئۆ-مىكى بىلەنلا سۆزلىشەلەيمەن. شەمشىدىن ئەپەندى ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە، بىرقانچە خىل تىل بىلىدىغان خۇش خۇي ئادەم.

مەن كۆپىنچە شۇ كىشى بىلەن سۆزلىشىمەن. ئۇ كىشى ئەرەب لەر، ئىسلام دىنى ۋە ھازىرقى دۇنيا تىوغرىسىدا ماڭا نۇرغۇن يېڭىلىقلارنى سۆزلەپ بەردى. سوۋېت ئىتتىپاقى ھەج ئۆمىكىدىكى قالغان ئەزالار ئۆزبېك، قىرغىز، ئەزەربەيجان، تاتار، تۇرك مەنلەرمۇ ماڭا ئۆز بىلگەنلىرىنى قىزغىنلىق بىلەن سۆزلەپ بېرىشتى. مەن ئۇلارنىڭ يارىدىمى بىلەن ئۆز بىلىمىمنى خېلى كۆپەيتىۋالدىم.

ياپونىيە ھەج ئۆمىكىنىڭ باشلىقى (دابەن دىنىي مەھكىمە باشلىقى) شەنكۇجۇگجاۋ ئەپەندى (ئەرەبچە ئىسمى ئابدۇل رەخىم ياماگوچ) بىلەنمۇ خەنزۇچە خەت ئارقىلىق پىكىر ئالماشتۇرالىدىم. مەن ئۇنىڭدىن خەنزۇچە خەت بىلەن:

— ياپونىيىدە قانچىلىك مۇسۇلمان بار؟— دەپ سوريۋىدىم، ئۇ ئوخشاشلا خەنزۇچە خەت بىلەن:

— دابەندە قىرىق مىڭ مۇسۇلمان بار،— دەپ جاۋاب يازدى.

— سىلەر نېمىشقا ئىسلام دىنىغا كىردىڭلار؟

— ئىسلام دىنىدا نۇرغۇن ھەقىقەت بار،— دەپ يازدى ئۇ.

ئىتالىيىلىك ياش گېئولوگىيە ئالىمى، ئامېرىكىلىق بىر پروفېسسور، برازىيىلىك بىر باي، فرانسىيىلىك بىر كىنو شىركەت خادىمى ھەم بىزنىڭ بۇ خىل سوئاللىرىمىزغا شەنكۇجۇگجاۋ ئەپەندىگە ئوخشاشلا جاۋاب بەردى. بىز شەمشىدىن ئەپەندى بىلەن ئىككىمىز ئوخشاشلا سوتسىيالىستىك دۆلەتتە چوڭ بولغان. بىزنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ھايات يولىمىزمۇ ئوخشىشىدىكەن. ئەرەب يېرىم ئارىلى بۇ قەدىمىي چۆللۈك، ئىجتىمائىيەتتە زوراۋانلىق قۇللۇق دەۋرىنى بېشىدىن جىق كۆچۈرگەن، خەلقى تەبىئەتتىن تولا ئازار يېگەن بۇ جايدا بۇندىن بىر مىڭ تۆت يۈز سەككىزىنچى ئىلگىرى (يەنى 622 - يىلدىكى ھىجراتنىڭ 1 - يىلىدىن باشلاپ) ئىسلامالىيەت باشلىغان ئىسلام دىنى بۇگۈنكى كۈندە يەر شارىنىڭ يەنە بىر تەرىپىگە ئۆتۈپ، ھازىرقى زامان ئىلىم - پەن تەرەق

قىياتىنىڭ يۇكسەك نامايەندىسى بولغان دۆلەتلەردە، زامانىۋى ئىلىم - پەن ئەھلى ئارىسىدا تەسىر پەيدا قىلماقتا. بۇ زادى نېمە ئۈچۈن؟ بىز شەمشىدىن ئەپەندى بىلەن مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە ئۈزاق ۋە مەنىلىك پاراڭلاشتۇق. بىز دۇنياىدىكى ھەر خىل ئىدىئولوگىيە، ئېتىقاد، پەلسەپە ئېقىملىرى توغرىسىدا تالاش-تارتىش قىلىشتۇق. لېكىن يۇقىرىقى مەسىلىگە قانائەت ھاسىل قىلغۇدەك جاۋاب تاپالمىدۇق. ئاددىي جاۋابلار ئەلۋەتتە تولا. لېكىن جاۋاب چوڭقۇر پەلسەپە، ئىلىم ئاساسىدا بۇگۈنكى ئەمەلىيەتكە باپ بولۇشى لازىم ئىدى.

زۇلھەججىنىڭ 9 - كۈنى سەھەردە (بىزچە ئايىم كۈنى) بىز مىنادىكى بۇ مېھمانخانىغا جايلاشقان مېھمانلار نۇرغۇن ماشىنا بىلەن ئەراپات تېغىغا قاراپ يولغا چىقتۇق.

ئەراپات — مىنادىن يەتتە كىلومېتر يىراقلىقتىكى بىر تۈزلەڭلىك، ھەج قىلغۇچىلار مۇشۇ تۈزلەڭلىكتە ئەتىگەنلىكى كېلىپ كۈن پاتقۇچە تۇرۇشى شەرت. بۇ يەردە قۇرئان تىلاۋەت قىلماق، ئەراپاتتا پېشىن بىلەن ئەسىرنى قوشۇپ قەسىدە قىلىپ بىر ئەزان، ئىككى تەگبىر بىلەن نامازنى ئوقۇماق، ھەج پائالىيىتىدىكى ئۇچ پەرھىزنىڭ بىرى. ئەراپات تۈزلەڭلىكىدىكى جەبەلى ئەرەپات تېغى مۇھەممەت پەيغەمبەر ھەج قىلغۇچىلارغا ئاخىرقى قېتىم نۇتۇق سۆزلىگەن جاي ئىكەن.

ھەج پائالىيىتىنىڭ پەللىسى بولغان بۇ كۈن تولىمۇ ھەيۋەتلىك، دەبدەبىلىك بولىدىكەن. مىليوندىن ئارتۇق ئادەم ھەر تەرەپتىن بۇ تۈزلەڭلىككە قاراپ ئاقىدىكەن. بىز سالقىن شامالدۇرغۇچلۇق، يۇمشاق ئورۇندۇقلۇق ماشىنىدا، ئەتراپىمىزدىكى پىيادىلەر توپى بولسا سەپ - سەپ بولۇپ، قولتۇقلىشىپ ھەر قايسى دۆلەتلەرنىڭ بايراقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، قوللىرىغا كۈنلۈك دولىسىغا چايدان ئارتىپ «لەببەك» سۈرىسىنى ئوقۇپ كېتىپ بارماقتا. مانا شۇ سەپ ئىچىدە ئۆزىنىڭ ھايات بىلەن خوشلى-

شش ئالددا تۇرغانلىقىنى بىلىپ تۇرىدىغان نىمجان قېرىلار، دۇنيانىڭ ھەممىلا ئىشنى قىزىقچىلىق بىلىدىغان بالىلار، ھايا-تىدا مۇشۇ كۈننى ئەڭ مۇقەددەس بىلىپ ئۆمۈر بويى شۇ كۈن-نى تەقەززا بولۇپ كۈتۈشكەن ساددا دىل ئادەملەر، يەنە بۇ كۈندە خۇدادىن ئۆزىگە باقىي ئالەم سەپىرىنى تىلەيدىغان مۇزتە-لار بىلەن، بۇ كۈننى ھاياتىدىكى ئەڭ مۇقەددەس كۈن سۈپە-تىدە ئېسىدە ساقلايدىغان ئىخلاسمەنلەر... ھەر خىل پىكىرلىك، ھەر خىل ئېتىقاد، كۆز قاراشتىكى ئەر - ئايال، ياش - قېرىلار بار. بۇگۈنكى دەبدەبىلىك پائالىيەت ھەممىلا ئادەمنىڭ دىلىدا ئېتىقاد قىلىنغۇچىغا كۈچلۈك ئىشەنچ، سېغىنىش، بېقىنىش تۇيغۇسى پەيدا قىلغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئادەملەر مۇلايىم، لېكىن جىددىي؛ ئىرادىلىك، لېكىن چارچىغان؛ مىسكىن، لېكىن غەيۇر كۆرۈندۇ.

بىز سالقىن، يۇمشاق ئورۇندۇقلۇق ماشىنىدا كېتىپ بارىمىز. ئەتراپىمىزدا ئېقىۋاتقان ئادەم ئېقىنى بىزنى ئۆز ئېقىنىدا ئە-كېتىۋاتىدۇ. بىز شۇ ئېقىننىڭ بىر پارچىسى، لېكىن بىزدە مۇھەم-مەت پەيغەمبەر تەرىپىنى قىلغان ھاجىلارنىڭ سۈپىتى يوق. بىز ماشىنىدىكىلەر ئىچىدە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ جامائەت ئەربابە-لىرى، ئىجادكارلار، دەۋرىمىزنىڭ پەيلاسوپلىرى (ھەر خىل كۆز قاراشتىكى)، ھەر خىل ئىجتىمائىي تۈزۈملەرگە سادىق سىياسەتچە-لەر بار. بىز «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى» نىڭ مىنادىكى مېھمانخا-نىسىدا ياخشى غىزا، سالقىن ئۆي بىلەن كۈتۈلۈپ، ئەتە-راپىمىزدىكى چېدىرلاردا، كۆۋرۈك ئاستى، تام تۈۋۈلىرىدە يېتىشقان ھەج ئەھلىگە تاماشا ۋە كۆزىتىش نەزەرى بىلەن قارىغۇچىلار. بىزدە شۇنىڭ ئۈچۈن ئېتىقادقا قارىغاندا سوئال ۋە مۇلاھىزە كۈچلۈك. بولۇپمۇ بىز جۇڭگو، سوۋېت، بول-غارىيىلىك ھاجىلارنىڭ بۇ جەھەتتە ئالاھىدىلىكىمىز روشەن. بىزنىڭ سۆھبەت، چاخچاق ۋە مۇئامىلىمىزدە بۇ ئالاھىدىلىكىمىز

ئىپادىلىنىدۇ. بىز ماشىندا كېتىۋېتىپ مىسرلىق ياۋروپالاشقان زىيالىيلارنىڭ، ياكى سۈدانلىق قەددى ـ قامىتى تولىمۇ كۆركەم قارا تەنلىك ئەزىمەتلەرنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسى، گۇمانلىق قاراشـ لىرىغا دۇچ كېلىمىز. ئۇلار كۆزلىرى بىلەن گويا: «سىلەر، مارکسـ نىڭ ياۋروپادىكى قەبرىسىنى زىيارەت قىلماي، بۇ يەرگە نېمىگە كەلـ دىڭلار؟» دەۋاتقاندەك تۇيۇلدى. مانا بۇ ئۆز ئارا چۈشىنىشمەسلىك، ئەلۋەتتە. بىزنىڭ ئۇزۇن يىل ئىشكنى تاقاپ ياشىغانلىقىمىزدىن پەيدا بولغان. مەن ئۇلارغا سۆزلەشنى، بۇگۈنكى هاياتنىڭ نازۇك سىرلىرىنى چۈشەندۈرۈشنى تولىمۇ خالايتتىم، لېكىن مەن تىلسىز.

بىزنىڭ ئەراپاتتىكى تۇرالغۇمىزمۇ توقۇما سىم بىلەن قورـ شالغان، دەرۋازىسىنى ئەرەبىستان ئەسكەرلىرى ساقلايدىغان، چېدىرـ لىرى شامالدۇرغۇچ، يۇمشاق گىلەم، ئۇسسۇزلۇق بىلەن تەمىنلەنـ گەن ئالاهىدە جاي. بىز بۇ يەردە ياخشى غىزا بىلەن كۈتۈلدۈق. ئالاهىدە يوپۇق بىلەن ياسالغان، ئاستىغا ئېسىل گىلەملەر سېلىنـ غان مەسچىت ۋە تەرەت ئالدىغان ئورۇنلار بىزگە راهەت ۋە ئو- ڭايلىق بېغىشلايدۇ. بىزنىڭ بۇ يەردىكى ئادەملىرىمىزنى پەرهىزئادا قىلىۋاتىدۇ، دېگەندىن كۆرە، سايا‌هەت قىلىپ يۈرىدۇ، دېـگەن تۈزۈكرەك، ئۇلار مەسچىتنىڭ سالقىن گىلەملىرى ئۈستىدە، ئۆز چېدىرـ لىرى ئىچىدە نامازلىرىنى ئوقۇپ بولۇپ راهەتلىنىپ ئۇخلاشماقتا. مەن يېنىمىزدىكى چېدىرغا جايلاشقان بۇلغارىيىلىك تۈركلەر بىلەن سۆزـ لەشمەكتىمەن. ئۇلار ئۆزلىرىدىن سۈلايمانوۋ چىققانلىقى بىلەن ماختاندى ۋە بۇلغارىيىدىكى ئىككى مىليون تۈركنىڭ ئەهۋالىنى تو- نۇشتۇردى. ئۇلار بىز ئۇيغۇرلارنى زادىلا بىلمەيدىكەن. قىرغىزلار بىلەن قازاقلارنى ئايتماتوۋ، مۇختەر ئەۋىزوۋلار ئارقىلىق بىلىدـ كەن. ئۆزبېكلەرنى تولىمۇ هورمەت قىلىدىكەن. سەۋەبى بۇ ئالتە كىشىلىك هەج ئۆمىكى بۇخارادىكى ئىسلام ئىنستىتۇتىنىڭ ياش تالىپلىرىدىن تەشكىللەنگەنكەن. مەن ئۇلارغا بىزنىڭ شەهـ رىمىزدىمۇ ئىسلام ئىنستىتۇتىنىڭ بار ئىكەنلىكىنى، بۇ قېتىم

ئۇيغۇرلاردىن بەش يۈزگە يېقىن ئادەمنىڭ ھەج قىلغىلى بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردىم.

كەچقۇرۇن بۇ يەردىكى بىر كۈنلۈك ئىبادەت ئاخىرلىشىش ئالدىدا، قۇرئان ئوقۇپ ئۆز گۈناھلىرى ئۈچۈن خۇدادىن كەچۈرۈم سوراپ دۇئا قىلىش باشلاندى. ھەممىلا يەردە دۇئا، يىغا - زارە ۋە قۇرئان ئوقۇۋاتقان مۇسۇلمانلار. مەن بىزنىڭ ئۆمىكىمىزدىكى چىن ئىخلاس بىلەن گۈناھى ئۈچۈن خۇدادىن كەچۈرۈم سوراۋاتقان پىشقەدەم كادىرلارغا ھەيرانمەن. ئۇلار يېلىنماقتا، يىغلىماقتا. بىرىنى دوراپ ئەمەس، پۈتۈن ئىخلاسى بىلەن يىغلىماقتا. بۇگۈن ئۇلار نېمە ئۈچۈن كۆز يېشى قىلىدۇ؟ ئىنسان ئۆزىنى ھەممىدىنمۇ ياخشى بىلىدۇ. ياسالمىلىق، ئالدامچىلىق، زىيانكەشلىك قىلغۇچىلارمۇ ئۆز گۈناھلىرىنى سالماقلايدۇ. لېكىن ئىنسانلارغا بىر يامان ئەيىب ئورتاق، ئۇ بولسىمۇ ئۆز گۈناھلىرى ئۈچۈن ئۆز خەلقىدىن ئەپۇ سورىمايدۇ.

— ئەرسات كۈنى قىساس كۈنى، — دېدى سوۋېت ئىتتىپاقى تۈركمەنىستانىدىن كەلگەن ھاجىم مېنىڭ نېمىنى ئويلاۋاتقىنىمنى چۈشەنگەندەك ئۆزىچىلا ماڭا سۆزلەپ، — مۇڭگۈزلۈك مۇڭگۈزسىزنى ئۇسسۇگەنلىكى ئۈچۈن جاۋاب بېرىدۇ. ئىنسان نېمىنى قىلمايدۇ دەيسىز؟ ئىنسانلارنىڭ قىلغان گۈناھلىرىنىڭ سىڭدىن بىرى ئاشكارىلىنىدۇ. قالغانلىرىنى ئۆزلىرى ئەرسات كۈنى بوينىغا ئالىدۇ. خۇدايىم بىزنى گۈناھ قىلغىلى ياراتقان ئەمەس؛ ۋە مەيۇئەللىمەن ئەھەددى ھەتتى يەقۇلائىننەمە نەھنۇفتنە تۇفە لەتەكفۇرا! بۇ گەپنىڭ تەرجىمىسى مۇنداق: ھارۇت، مارۇت ئاتلىق ئىككى پەرىشتە ھېچ كىشىگە ساختىلىقنى ئۆگەتمەيدۇ. لېكىن بۇلار دەيدۇكى، بىز ئەكەلگەن ۋە سۈپەتلىگەن نەرسە پىتنە، بۇنىڭغا ئەگىشىپ ئېزىپ يۈرمەڭلار! ھارۇت بىلەن مارۇت ئىنسانىنى ئازدۇرغۇچى پىتنىلەرنى تارقىتىدۇ. لېكىن ئۇنى قوبۇل قىلىش - قىلماسلىق ھەرىكىمنىڭ ئۆز ئىشى.

ئەرەپاتتىكى داغدۇغىلىق ئىبادەت توغرىسىدا مەن سوۋېت ئىتتىپاقى، بۇلغارىيىلىك ياشلار بىلەن ئۇزاق پاراڭلاشتىم. بىر فرانسۇز يىگىت مېنىڭ ئالدىمغا كېلىپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى ۋە مەندىن:

— سىز ياپونغۇ ھە؟ — دەپ سوردى. ئىنگلىز تىلىدىن ئۇنىڭ گېپىنى تەرجىمە قىلغۇچى شەمىددىن ئەپەندى كۆلۈپ كەتتى ۋە فرانسۇز يىگىتكە بىزنى چۈشەندۈردى. فرانسۇز يىگىت بىر كىنو شىركىتىنىڭ خوجايىنى ئىكەن. ئۇ ئىسلام دىنىغا كىرگىلى بىر نەچچە يىل بوپتۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ دىننى قوبۇل قىلغانلىقى بىلەن پەخىرلىنىپ سۆزلەپ كەتتى:

— ئەمەۋىلەر ياۋروپانىڭ غەربىدە يەنى بىزنىڭ قوشنىمىز ئىسپانىيىدە تۇرلۇك ئىسلام ھۆكۈمەتلىرىنى قۇردى. 730 - يىل پارچىلىنىشتىن بۇرۇن قۇرۇلغان بۇ ئەمەۋى ھۆكۈمەتلىرى ئىسلام دىنىنىڭ ماھىيىتىگە چۈشەنمىدى. بۇ ھاكىمىيەتنىڭ ئاساسى بوش ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن XV ئەسىرگە كەلگەندە، بۇ سەككىز يۈز يىللىق ھاكىمىيەت بىر كاچات بىلەنلا قوغلاندى. ئۇ يەرلەردە مەن مۇسۇلمان، دېگەن بىرمۇ ئادەم قالمىدى. نېمىشقا شۇنداق؟ سەۋەبى، ياۋروپالىقلار ئىسلامنىڭ ماھىيىتىنى ئەمەس، ھەيۋىسىنى قوبۇل قىلىشقان. مانا بىز زورلۇق، ھەيۋە بىلەن ئەمەس، بىلىم، ئىزدىنىش، ئەقىل ئىشلىتىش بىلەن ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدۇق. ئىسلام دىنىنىڭ ئىنسانىيەت ئۈچۈن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتۇق. قاراڭلار، شۇنچە ئادەم ئەرەپات كۈنى قوللىرىغا قۇرئان تۇتۇپ پاكلىنىش ئۈچۈن ياش تۆكمەكتە. بۇ نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ بۇگۈن ئىنسانىيەتنىڭ پاكلىق، گۈزەللىك ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. بۇگۈنكى دۇنيا — بۇلغانغان دۇنيا، ھاۋامۇ، يېمەكلىكلەرمۇ، ئادەملەرمۇ بۇلغانغان! قانچىلىغان قاتىللار تەخت ئۈستىدە، خەلقنىڭ بېشىدا تۇرۇۋاتىدۇ. قانچىلىغان جىنايەتچىلەر سىياسەت ۋەكىلى، ھەقىقەت ۋەكىلى بولۇۋېلىۋاتىدۇ!

بۇنى كىم ھىسابلاپتۇ؟ پۇتۇن ئىنسانىيەت مانا بۇگۇنكىدەك چىن ئىخلاس بىلەن گۇناھلىرىغا تۆۋە قىلىپ پاكلانغان بولسىدى، ئىنسانىيەت بەختلىك بولغان بولاتتى. دۇنيادا ياۋۇزلۇق، ساختىپەزلىك، ئالدامچىلىق، زوراۋانلىق يوقالغان بولاتتى. بۇگۇنكى دۇنيا پاكلىققا موھتاج. خۇددى بىلىق سۈسىز ھايات تۇرالمىغىنىدەك، ئىنسانىيەتمۇ گۈزەللىكسىز، پاكلىقسىز ياشىيالمايدۇ.

تەرجىمان ئۇنىڭ گېپىنى زوق بىلەن خۇددى شېئىر ئوقۇغاندەك تەرجىمە قىلىپ بەردى. سېرىق چاچ، كۆك كۆز، قامەتلىك فرانسۇز يىگىت تۆۋەندىكى كەلىمىنى ياد ئوقۇدى: ۋە خەلق نەلەكۇم، مافىل ئەرزى جەھەننەم (تەرجىمىسى: زېمىننى ئىنسانلارنىڭ مەتىپەئىتى ئۈچۈن ياراتتىم).

— شۇنداق، — دېدى ئۇ قوللىرىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ، — بىر ئەقىدىنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن ئۇنى بىلىش كېرەك. فەئىلەم ئەننەھۇ، لائىلاھە ئىللاھۇ (ئاۋال بىل، ئاندىن ئىمان ئېيت)، زېمىن بىزنىڭ نېئىمىتىمىز، لېكىن بىز بۇنىئىمەتنى بۇلغاۋاتىمىز!

ئۇنىڭ ئېھرام ئىچىدىكى گەۋدىسى تىترىدى، كۆپكۆك كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى.

— ۋەجەدىلەھوم بىللەتى ھىيەئەھسەن، — دېدى ئەزەربەيجانلىق چارساقال، بۇدۇر چاچ ئادەم بېشىنى لىڭشىتىپ. بۇ كەلىمەنىڭ مەنىسى: سەن بىرى بىلەن سۆزلەشسەڭ ناتىق بول، دېگەن بولىدۇ. بۇ كىشى تولىمۇ سۆزمەن، بىلىملىك ئىكەن. ئىسىت، بىزنىڭ تىلىمىزنى بىلگەن بولسا سۆزىنى ئاڭلىساق بولغانىكەن.

فرانسۇز ياپونىيىلىك مۇسۇلمانلار بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇلار نېمىلەرنى دېيىشەركىن؟ مېنىڭ بۇنى بىلگۇم كەلدى، لېكىن ئامال يوق. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى خاتىرەمگە شۇ يەردىلا قوندۇرۇۋالدىم. «بۇگۇنكى دۇنيا پاكلىققا موھتاج» دېگەن سۆز ماڭا تولىمۇ ياقتى. ئىنسانىيەت تارىخى، ئىنسانىيەتنىڭ پاكلىق، گۈزەللىك

ئۇچۇن كۆرەش قىلىش تارىخى. مەن ئىنسانىيەتنىڭ بۇ ئارزۇ-سىنى شۇ كۈنى كېچىدە مۇز تەلپىدە تۇنىگەن چېغىمدا تېخىمۇ چوڭقۇر ئويلىدىم.

مۇزتەلپە — ئەرەپات بىلەن مىنا ئارىلىقىدىكى، مىنانىڭ غەربىگە جايلاشقان بىر يېرىم كىلومېتردەك ئۇزۇنلۇققا سوزۇلغان تۇزلەڭلىك. بۇ تۇزلەڭلىكنىڭ ئىچكىرىسىدە مەشەرىل ھەرەم دەپ ئاتىلىدىغان بىر تاغ بار. ھەج قىلغۇچىلار كۈن پاتقاندىن كېيىن، ئەرەپاتتىن مۇشۇ مۇز تەلپە تۇزلەڭلىكىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ ۋە بۇ تۇزلەڭلىكنىڭ مەشەرىل ھەرەم تېغىغا يېقىنراق جايىدىن ئورۇن ئېلىپ، بۇ تاشلىق تۇزلەڭلىكتە بىر كېچە ئىبادەت قىلىدۇ. ھەج قىلغۇچىلار نامازشام بىلەن خۇپتەننى بىر ئەزان، ئىككى تەكبىر بىلەن ئوقۇپ بولۇپ، خۇداغا سېغىنىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىدۇ. بۇ يەردىكى ئىبادەت تاكى تاڭ يورۇغىچە داۋاملىشىدۇ.

بىزگە ئاتاپ ئالدىنئالا تاشلىق يەرگە گىلەملەر سېلىنغان، يازنىڭ ئىسسىقى بىلەن قىزىغان، قۇرغاق يەر ئۈستىدە كېچىنىڭ سالقىن شامىلى بىلەن راھەتلىنىپ يېتىش ياكى ئولتۇرۇش تولىمۇ كۆڭۈللۈك. بۇ يەردە ئولتۇرۇپ ئەتراپقا قارىسىڭىز، سانسىز چىراغ-لار بىلەن يورۇغان چەكسىز تاشلىق كۆرۈنىدۇ. بۇ يەردە دۆلەت، مىللەت، جىنسى، رەڭگى سۈرۈشتۈرۈلمەيدىغان مىليوندىن جىق مۇسۇلمان تەبىئەتنىڭ يىللىق قوينىدا ۋاجىپ ئادا قىلماقتا. پۈتۈن تۇزلەڭلىك شۇنچىلىك يورۇق، شۇنچىلىك قاينام ـ تاشقىن-لىقكى، بەلكى يەر يۈزىدىكى ھېچقانداق بىر چۆللۈك بۇنداق نۇر ۋە ئىنسان مېھرىدىن تېخى بەھرىمەن بولالمىغان بولسا كېرەك.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ھاۋا ئانىمىز جەننەتتىن قوغلانغاندىن كېيىن، تۇنجى قېتىم مۇشۇ تۇزلەڭلىكتە تېپىشقان ۋە ئەر ـ ئايال بولۇپ جۈپلىشىپ ئىنسانىيەتنىڭ تۇنجى ئۇرۇقىنى مۇشۇ يەردە ئالەمگە چاچقانىكەن. بۇگۈنكى ئىنسانىيەت ئەنە شۇ ئۇرۇقتىن تارالغان. پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت رەسۇلىللا

مۇشۇ مەشەرىل ھەرەم تېغىدا توختىغان ۋە ئۆزىنىڭ: «ئەرەبلەر غەيرىي ئەرەبلەردىن ئەۋزەل ئەمەس، غەيرىي ئەرەبلەرمۇ ئەرەبلەر-دىن ئۈستۈن ئەمەس، ئاق تەنلىكلەر قارا تەنلىكلەردىن ئۈستۈن ئەمەس، قارا تەنلىكلەر ئاق تەنلىكلەردىن ئۈستۈن ئەمەس... خوجايىنلار قۇللىرىڭلارغا مېھرىبان، ئادىل بولۇڭلار، چۈنكى ئۇلار سىلەرنىڭ ئىشىڭلارنى قىلىدۇ...» دېگەن مەشھۇر ئاخىرقى نەسىھەتىنى بۇ يەردە تەكرارلىغانىكەن.

بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى سالقىن، باغرى ئىسسىق، جانغا ئارام بېغىشلايدۇ، ھۇزۇرلىنىپ ئۇخلىغۇڭ كېلىدۇ. لېكىن مەن چەرخ يۇلتۇزلۇق ئاسماننى سۈرەتلەيدىغان بۇ ئەرەب زېمىنىدىكى مەنزىرىنى كۆز يۇمماستىن كۆرمەكچى، خىيال ۋە تەپەككۇر بىلەن تاڭ ئاتقۇچە جىمجىت ئولتۇرۇپ مىليون خەلقنىڭ سىلىق، سۈرلۈك، ئاستا ئاۋازىدىن پەيدا بولغان كۈچلۈك شاۋقۇننى ئاڭلىماقچى. مەن بۇ شاۋقۇندىن ئىنسانىيەتنىڭ ھاياتقا، ياشاش ۋە ياشىتىشقا بولغان كۈچلۈك ئارزۇسىنى ئاڭلىماقتىمەن. ئىنسان بىر ئاتا، بىر ئانىدىن تارالغانۇ، يىللار ئۆتۈپ ئۇلار بىر - بىرىگە دۈشمەن، خۇددى ياۋايىلار تۇپىدەك بىر - بىرىنى ئۇۋلاش كۈيىدىكى دۆلەت، گۇرۇھ، مىللەت، تەبىقىلەرگە بۆلۈنۈپ كەتكەن. ئەسلىدە قېرىنداش بولۇپ يارالغان ئادەملەرنى بۇنداق كېلىشكىلى بولمايدىغان ماجىرا ۋە قىرغىنلارغا باشلىغان زادى قانداق بىر كۈچ؟ مەن ئويلايمەنكى، بۇ كۈچنى تەبىئەت ئەمەس، ئىسلامىيەت ئەمەس، ئىنسانلارنىڭ ئۆزلىرى پەيدا قىلغان.

مۇز تەلپەدىكى ئېلېكتر نۇرىرى، ئىنسان قەلبىدىن چىقىپ كۈچلۈك شاۋقۇنغا ئايلانغان ئۇلۇغ سادا ماڭا بۇگۈنكى ئىنسانلارنىڭ قاباھەتكە قارشى جەڭ باشلىغانلىقىنى ئاڭلاتتى: دۈنيا بارلىقىنى، پاراۋانلىق، مېھرىبانلىققا قاراپ يۈزلەنمەكتە. لېكىن ئىنسانىيەتنىڭ خېلى نۇرغۇن قىسمى تېخى بۇنى قارشى ئېلىشنى

خالىمايدۇ. ئۇلار مەنپەئەت، بايلىق ۋە ئۆز گۈزەللىكىگە ھېسسىياتى ئۈچۈن باشقىلارنى تالان - تاراج قىلىش كويىدا.

ئادەم ئەلەيھىسسالامغا رەھمەت ئېيتىشنىڭ ئورنىغا ئۇنى قايغايدىغانلارمۇ بار. مۇزتەلپەدىكى تۇنۇق ماكا ئىنسانىيەتنىڭ ئۆز ئەجدادىغا بولغان مۇھەببىتىنى چۈشەندۈردى. ئىنسان مۇھەببەتكە موھتاج بولغىنىدەك، سەمىمىي - ساداقەتكىمۇ موھتاج. روس يازغۇچىسى ل. تولىستوي: «بىر ئادەم گۈزەللىككە قانچىلىك سەمىمىي بولسا ئىنسابتىن شۇنچە يىراق بولىدۇ» دېگەن سۆزنى قايسىبىر مەنىدە ئېيتۇددىكىن؟ «گۈزەللىك» بىلەن «ئىنساپ» ئارىسىغا تەڭلىك بەلگىسى قويۇلسا خاتا بولارمۇ؟ دۇنيادا مەن چۈشەنمەيدىغان ئادەملەر قانچىلىك كۆپ بولسا، مەن چۈشەنمەيدىغان گەپلەرمۇ شۇنچىلىك جىق ئوخشايدۇ. لېكىن تېمىلا بولمىسۇن، بۇگۈنكى ئىنسانىيەت گۈزەللىككە موھتاج. ئىنسانلىق پەيدا بولۇشى يەر يۈزىدىكى ئەڭ زور گۈزەللىك. ئۇنىڭ ساختىلىق، رەڭۋازلىق، ۋەھشىيلىككە قارشى تۇرۇشى گۈزەللىككە ۋەكىللىك قىلالىغانلىقى. مەن ئەتىگەنلىكى مىنادىكى شەيتانغا تاش ئېتىش مەيدانىدا بۇنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدىم.

قائىدە بويىچە، ھەج قىلغۇچىلار مۇزتەلپەدىن چوڭ شەيتانغا ئېتىش ئۈچۈن قوينىڭ نايىقىدەك تاشتىن يەتتە دانە تېرىۋېلىش كېرەك (قالغىنىنى مىنادىن تەرسىمۇ بولىدۇ).

ھەج قىلغۇچىلار نېمە ئۈچۈن مىنادا شەيتانغا تاش ئاتىدۇ ۋە بۇ پائالىيەت ھەج قائىدىسىدە ۋاجىپ دەپ بېكىتىلگەن؟

رىۋايەت قىلىنىشىچە: خۇدايىم ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامدىن ئۆزىنىڭ ئەڭ ئامراق ئوغلى ئىسمائىلنى خۇدا يولىدا قۇربانلىق قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ تەلەپنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام خۇشالىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ ۋە ئوغلى ئىسمائىلنى باشلاپ مۇشۇ مىناغا كېلىدۇ. چەمرەتۇل ئەقەبە ئىسملىك چوڭ شەيتان ئادەم سىياقىغا كىرىۋېلىپ، ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ يولىنى

توسۇپ: «داداڭ يالغان ئېيتىدۇ، خۇدادىن ۋەھىي كەلگىنى يالغان، ئۇ سېنى ئالداپ ئۆلتۈرمەكچى» دەپ ئازدۇرماقچى بولىدۇ. لېكىن ئىسمائىل ئەلەيھىسسلام ئۇنىڭغا ئالدانمايدۇ ۋە ئاللاتائالاغا بولغان ساداقىتىنى ئىسپاتلاپ، دادىسىغا ئۆزىنى قۇربانلىق قىلىشقا خۇشاللىق بىلەن تەقدىم قىلىدۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوغلىنى ياتقۇزۇپ، ئىنتىك پىچاقنى تەگبىر بىلەن ئوغلىنىڭ بوغۇزىغا سۈركەيدۇ. لېكىن پىچاق ئۆتمەيدۇ. يەنە سۈركىسە يەنە ئۆتمەيدۇ. شۇنچە بىلىگەن ئىتتىك پىچاقنىڭ كىچىك بالا بوغۇزىغا زادىلا ئۆتمىگىنىگە خاپا بولغان ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام پىچاقنى تاشقا ئۇرىدۇ. ئۇيۇلتاش پارچە - پارچە بولۇپ كېتىدۇ. شۇ چاغدا خۇدادىن: «ئىبراھىم، قوربانلىقىڭ قوبۇل بولدى» دېگەن ۋەھىي كېلىدۇ ۋە ئاسماندىن پەيغەمبەرنىڭ ئالدىغا كۆك قوچقار چۈشىدۇ. شۇنىڭدىن بېرى قۇربانلىق ئۈچۈن قوي سويۇلۇپ كەلمەكتىكەن.

مانا بۇ ساداقەت سىنىقى ئېلىپ بېرىلغان جايىنى مۇھەممەت پەيغەمبەر تاۋاپ قىلغان ھەم مۇزتەلىپەدىن يەتتە تال تاش تېرىۋېلىپ شەيتانغا ئاتقان.

مىنادىكى شەيتانغا تاش ئاتىدىغان بۇ جاي شۇنىڭدىن بېرى مۇسۇلمانلارنىڭ ۋاجىپ ئادا قىلىدىغان جايىغا ئايلانغان. ساداقەت سىنىقى ئېلىپ بېرىلغان جاي بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ساداقەتنىڭ دۈشمىنى بولغان ئېزىتقۇ شەيتانغا ئىنسانلارنىڭ غەزىپىنى ئىپادىلەيدىغان جاي بولغانلىقى ئۈچۈن، مىنادىكى چۈرىسى ئاق تاش بىلەن توسالغان، ئوتتۇرىسىغا تاشلاردىن تۆت چاسا بەلگە قاتۇرۇلغان بۇ جاي قۇربان ھېيتىنىڭ بىرىنچى كۈنى سەھەردە نەچچە يۈزمىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ قورشاۋى ئىچىدە قالىدۇ. بۇ ئادەملەرنىڭ قوللىرىدا تاش، ئۇلار بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىپ توسۇق يېنىغا بېرىشىدۇ ۋە غەزەپ بىلەن شەيتانغا تاش ئېتىشىدۇ. ھەج قائىدىسىدە، ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىگە قوپاللىق

قىلىشى، قىستىشىش، ئىتتىرىشىش، چوڭ تاشلارنى ئېتىش قاتتىق چەكلەنگەن بولسىمۇ، غەزەپلەنگەن خەلق ھامان بۇ چەكلىمىلەر-نى بۇزۇپ، ھەج قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلىشىدۇ؛ ئادەملەر بىر-بىرىنى قىستايدۇ، ئىتتىرىدۇ، ھەتتا دەسسەيدۇ؛ يوغان تاشلارنى ھەتتا باشقا نەرسىلەرنى ئاتىدۇ.

مىنادا ئىككى ئۈچ كۈن تۈرۈش ھەج قائىدىسى. بۇ كۈن ئىچىدە ھەر كۈنى كۈن ئېگىلگەندىن كېيىن نەچچە مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ سەپ بولۇپ ئۆز چىدىرلىرىدىن چىقىپ مىنادىكى شەيتانغا تاش ئاتىدىغان جايغا قاراپ ئاقىدۇ. قائىدە بويىچە، مەككىنىڭ ئەڭ يىراق تەرىپىدىكى بىرىنچى شەيتاندىن باشلاپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئوتتۇرانچى شەيتانغا، ئاخىرىدا چوڭ شەيتان جەمرە تول ئەقەبەگە تاش ئېتىش (ھەربىر شەيتانغا ئارقىمۇ ئارقا يەتتە دانە تاشنى ئاللاھۇ ئەكبەر، دەپ ئېتىش) كېرەك. لېكىن ھاجىلار ئۆز غەزىپىنى باسالماستىن قائىدىنى بۇزۇپ، ئاۋۋال چوڭ شەيتانغا تاش ئاتىدۇ. ئۇلار خۇددى مەككە - بەيتىلىلادىكى مەجرۇل ئەسۋەد تېشىنى سۆيۈشكە ئىنتىلگەندەك ياكى مەدىنە ھەرەمىدىكى رەسۇلىللانىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلغاندا مەسچىتنىڭ تاملىرى، قەبرە ئەتراپىدىكى تۆمۈر رېشاتكىلارنى سىلىۋېلىشقا ئۆزىنى ئاتقاندەك، شەيتانغا تاش ئېتىش ئۈچۈن قورشاۋ يېنىغا ئۆزىنى ئاتىدۇ.

قارىماققا، بۇ ئىشلار بىر ئىخلاسمەن مۇسۇلماننىڭ ئۆز دىنىغا بولغان ساداقىتىنى ئىپادىلەيدىغان بىر ئاددىي ھەرىكەت، ھېسسىياتقا بېرىلىشنىڭ ئالامىتى بولۇپ كۆرۈنىدۇ. لېكىن يەنىمۇ چوڭقۇرراق ئويلىساق، بىز بۇ ھەج پائالىيىتىدىكى بىر باسقۇچ (ۋاجىپ) دىن ئىنسانلارنىڭ ساداقەت، گۈزەللىك دۈشمەنلىرىگە؛ بولۇپمۇ بۇ دۈشمەنلەرنىڭ ئەڭ چوڭلىرىغا بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى كۆرۈۋالالايمىز.

بۇگۈنكى يەر يۈزىدە ئىنسانىيەتنى ساداقەتتىن، مېھرىبانلىق،

ئۆزىنارا مۇھەببەتتىن ۋاز كېچىشكە قىستاۋاتقان ۋەھشىي «شەيـ تان» لار يوقمۇ؟ ئـۇلارنىڭمۇ ئـەڭ چوڭ «جەمرەتـول ئـەقەبە» لىرى باردۇ ـ ھە؟ ئىنسانىيەت ئەلۋەتتە ئۆز دۇشمەنلىرى بىلەن كۆرەش قىلىشقا، ئـۇلارنى غـەزەپ ـ نـەپرەت تـاشلىرى بىلەن كۆمۈپ تاشلاشقا قادىر. چوڭ ـ كىچىك شـەيتانلار بىر مـەھەل ئۆزلىرىنى پـەرىشتە، ئـەۋلىيا، ھەتتا ئىنسانىيەتنىڭ تـەقدىرىنى بەلگىلىگۈچى «خۇدا» قىلىپ پەردازلاپ كۆرسىتىدۇ. لېكىن ئىنـ سانىيەت راست بىلەن يـالغاننى، گـۈزەللىك بىلـەن قـاباھەتنى پەرقلەندۈرۈشتە مول تەجرىبىگە ئىگە، ھامان بىر كۈنى بۇ يالـ غان «پەرىشتە»، «خـۇدا» لار ئىنسانىيەتنىڭ غـەزەپ ـ نـەپرەت تاشلىرى ئىچىدە كۆمۈلۈپ قالىدۇ.

مىنادىكى شەيتانغا تاش ئېتىش مـەيدانىدىن تـاڭغا يېقىن قايتىپ كەلدۇق. مەن شەمشىدىن ئەپەندىگە يـۇقىرىدىكى مۇلا ـ لاھىزىلىرىمنى ئېيىتتىم.

بىز تۆتىنچى قەۋەتتىكى ياتىقىمىزغا ھېرىپ ئۈيقۇسىراپ چىقـ قىنىمىزدا، تاغلارنىڭ بېشىنى قۇياش نۇرى ئالتۇن ھـەل بىلەن بېزىگەنىدى. بـۇگۈن بىر يىلدا بىر كېلىدىغان قـۇربان ھېيىت كۈنى، مۇشۇ قـۇياش يالقۇز ئـەرەب يېرىم ئارىلىنىلا ئـەمەس، ھەممىلا جايىنى، مېنىڭ يىراقتىكى ئانا يۇرتۇمنىمۇ ئۆز نۇرلىرى بىلـەن مـۇبارەكلـەيدۇ. چۈنـكى، مېنىڭ يـۇرتۇمدىمـۇ بـۇگۈن قۇربان ھېيىت!

سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھى فەھەدىنى ئابدۇل ئەزىز جانابلىرى ھۇزۇرىدا

1988 ـ يىل 7 ـ ئـاينىڭ 25 ـ كـۈنـى (زۇلھەججىنىڭ 11 ـ كۈنى) يەنى قۇربان ھېيتىنىڭ 2 ـ كۈنى ئـەتىگەنلىكى مەن ماشىنىغا چىقىپ بازار (مەككە) غا ماڭماقچى بولۇپ تۇرغـ

نىمدا، ماڭا ئەرەبچە كىينگەن چىرايلىق بىر يىگىت پادىشاھ ھۇزۇرىغا تەكلىپ قىلىنغىنىمنى ئۇقتۇردى. بىز جۇڭگودىن ھەج قىلغىلى كەلگەن بىر مىڭ بىر يۈز نەچچە كىشىگە ۋەكالىتەن ئىككى ئادەم، يەنى جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، جۇڭگو ھەج ئۆمىكىنىڭ باشلىقى ئەخمەت ۋاجىدى ئاكا ئىككىمىز پادىشاھنىڭ سىناديكى قەسىرىسىگە ـ پادىشاھ ھۇزۇرىغا كىرىش ئۈچۈن تەييارلاندۇق. بىز كاستۇم ـ بۇرۇلكا، گالىس تۈكلەر، ئۈيغۇر دوپپىسى بىلەن ياساندۇق (گەرچە كۈن ھەددىدىن زىيادە ئىسسىق بولسىمۇ). ماڭا بۇ ياسىنىش كۈلكىلىك ۋە ئازابلىق تۇيۇلدى. تەكشۈرۈش رەسمىيەتلىرىدىن ئۆتۈپ سالقىن، ئازادە قوبۇل زالىغا كىرگەندىن كېيىن، مللىي كىيىم بىلەن ياسىنىشنىڭ مەنىسىنى چۈشەندىم. زالدا ھەر خىل كىينگەن، ھەر خىل چىراي، ھەر خىل رەڭلىك ئادەملەر (تامامەن ئەرلەر) ئولتۇراتتى. ئاق، قىزىل چېكىتلىك ئاق غوترا (باشلىق ياغلىق) سىلىپ، ئۈستىگە ئېقال (چەمبىرەك) كىيىۋالغان، ئاق يىپەك توق (ئۈزۈن كۆڭلەك)، ئۈستىگە ياقا، پەش، يەڭ ئۈچىلىرىغا زەر كەشتىلەر تۇتۇلغان قارا، سىرىق، ئەت رەڭ ئاباي (لىباس يىپىنچا) كىيىشكەن، قامەتلىك، قارا بۇرۇت، قاش ـ كۆزى قارا، ئاق يۈزلۈك يىگىتلەر مېھمانلارنى كۈتۈش، ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن ئالدىراپ مېڭىپ يۈرۈشىدۇ. سارغۇچ، قىسقا يەڭ ھەربىيچە كىينگەن، شاپ بۇرۇت، گەۋدىلىك يىگىتلەر ئۈزۈن قىلىچلىرىنى پۇلاڭلىتىپ سۈرلۈك مېڭىشىپ، كىچىك قەدەملەردە مېھمانلارغا يېشىل رەڭلىك ئىچىملىك (ئالىي چاي) قۇيۇپ يۈرمەكتە. مەن مېھمانلارغا قارىدىم، سەھنىگە يېقىن جايدا پاكارراق، قارا بۇرۇتلۇق تۈركىيە زۇڭلىسى تۇرغۇت ئۈزال كاستۇم ـ بۇرۇلكا كىيگەن ھالدا، ئۇنىڭ يېنىدا تىك ئۆرە ياقىلىق قارا ئۈستىباش كىيگەن بېنگال زۇڭلىسى (بۇلارنى ماڭا باشقىلار تونۇشتۇردى)، مىسىر ۋە باشقا ئەرەب دۆلىتىنىڭ رەھبەرلىرى، جامائەت

ئەربابلىرى پادىشاھنىڭ كىرىشنى كۈتۈپ تۇرۇشماقتا. ئۇرۇن دۇقلاردا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ھەج ئۆمەكلىرىنىڭ مەسئۇللىرى، تەكلىپ بىلەن بۇ يەرگە كەلگەن مەشھۇر زاتلار سەھنە يېنىدىكى يان ئىشىككە قاراشماقتا. نۇرغۇن تېلىۋىزور، سۈرەت ئاپپاراتلىرى سەھنىگە كۆزلىرىنى توغرىلاپ جىمجىت قېتىپ قېلىشقان...

بىز سوۋېت ئىتتىپاقى، جۇڭگو، بۇلغارىيە ۋەكىللىرى (سوۋېت ئىتتىپاقىدىن شەمشىدىن ئەپەندى، بۇلغارىيىدىن بىر ئاز سانلىق مۇسۇلمان مىللەت ۋەكىلى) ئەڭ ئارقىدىن ئورۇن ئالدۇق (بىزنىڭ يېنىمىزدا ياپونىيە، فىلىپپىن ۋەكىللىرى بار). بىز ئۆزۈئارا پاراڭلىشالايمىز. ياپونىيىلىك شەنكۇ جۇڭجاۋ (ئابدۇلرەھىم ياماگوچ) ياپونىيە مىللىي كىيىمى بىلەن ھېلىدىن - ھېلىغا ئورنىدىن تۇرۇپ ئالدىغا تەمشىلىدۇ. لېكىن تەرتىپ ساقلىغۇچى سەئۇدى يىگىتلىرى (ھېلىقى چىرايلىق، ئوخشاش كىيىنگەن يىگىتلەر) بەلگىلەنگەن ئورۇندىن يۆتكىلىشكە ھېچكىمگە رۇخسەت قىلمايدۇ. ياپونىيە ھازىرقى دۇنيادا قۇدرەتلىك دۆلەتلەرنىڭ بىرى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن ياخشى مۇناسىۋەتتە، شۇنداق تۇرۇپ ياپونىيە ۋەكىلى نېمىشقا تۇرغۇت ئۇزال زۇڭلى بىلەن بىللە سەھنە ئالدىدىن ئورۇن ئالمىدى؟ دېگەن سوئال ئۇنىڭ جىددىيلەشكەن چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. بىز ئۇچ سوتسىيالىستىك دۆلەت ۋەكىللىرىدە بۇ خىل نارازىلىق يوق. چۈنكى بىز، سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتمىغان دۆلەتلەردىن (مەملىكىتىمىز ئۇ چاغدا تېخى مۇناسىۋەت ئورناتمىغان) كەلگەن مۇسۇلمانلار.

— سىلەر ئۇيغۇرنىڭ، مەن ئۆزبېكنىڭ ۋەكىلى،— دېدى شەمشىدىن ئەپەندى ئەخمەت ۋاجىدى ئاكا ئىككىمىزگە چاقچاق قىلىپ،— ئاۋۇ يۇقىرىدا ئولتۇرغان نېگىرلار سۇدان، نېگىرىيە، ئېفىئوپىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ۋەكىللىرى، لېكىن بىز

پادىشاھ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندە ئاۋۋال دۆلىتىمىزنى، ئاندىن ئۆزىمىزنى تونۇشتۇرىمىز. مىللىتىمىزنى تونۇشتۇرۇشنى بېشىمىزدىكى دوپپىلىرىمىز ئۈستىگە ئالىدۇ.

پادىشاھ كىردى، پۈتۈن زالدىكىلەر ئورنىمىزدىن تۇردۇق. پادىشاھ بېشىغا بايىقى ئەرەب يىگىتلىرىدەك ئېقال بىلەن غوترا كىيگەن، ئۇچىسىغا ئەت رەڭ ئاباي (يېپىنچا)، سۈتتەك ئاق توف كىيگەن، چىرايلىق ـ كىچىككىنە ساقال قويغان، ئاق يۈزلۈك، ساغلام ـ تىمەن پادىشاھ فەھەدىن ئابدۇلئەزىز جانابلىرى تولىمۇ خۇشال، خۇشۇاخ ئىدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى، يەنى ئابدۇلئەزىزخان ئائىلىسىنىڭ بۇ دۆلەتتىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ۋەزىپىلىرى بىلەن جامائەتكە تونۇلغان پەرزەنتلىرى، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن مەشھۇر ئەربابلىرى بار ئىدى. تەبرىك، مەدھىيە، مىننەتدارلىق سۆزلىرى باشلاندى. ۋەزىر ئەزەم، دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ باش كاتىپى دوكتور ئابدۇللا ئۆمەر تەسىنى، مىسىر ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر دوكتورى ئۆز نۇتۇقلىرىنى تاماملىغاندىن كېيىن، پادىشاھ نۇتۇق سۆزلىدى. بىز ئەرەبچە بىلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن بۇ نۇتۇقلارنى چۈشىنەلمىدۇق. لېكىن بىلىدىغان ئاتالمىلار، ئومۇمىي كەيپىياتقا قاراپ سۆزلەرنىڭ تەخمىنى مەنىسىنى پەرەز قىلدىم. سۆزلەر تەبرىك، مىننەتدارلىق ۋە مەدھىيىگە مەركەزلەشكەن بولسا كېرەك.

ئەتىگەن سائەت ئون بىرلەر بىلەن قوبۇل قىلىش باشلاندى. پادىشاھ ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار سەھنىدە (يەنى ئالدىنقى قاتاردا) قاتارلىشىپ ئۆرە تۇرۇشتى. مېھمانلار قاتار تىزىلىشىپ ئۇلار بىلەن بىرمۇبىر كۆرۈشتى. پادىشاھ ھۇرمەتلىك مېھمانلار بىلەن قۇچاقلىشىپ، ئىككى مەڭزىگە يېقىشىپ كۆرۈشتى. ئادەتتىكى مېھمانلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. مەن ئەسلى پادىشاھ سەپ بولۇپ تىزىلغان مېھمانلارنىڭ ئالدىدىن ئاستا

مېڭىپ ئۇتىدۇ ۋە بىز بىلەن بىللە سۈرەتكە چۈشىدۇ، شۇنىڭ بىلەن قوبۇل قىلىش ئاخىرلىشىدۇ، دەپ ئويلىغانىدىم. لېكىن ئۇنداق بولمىدى. پادىشاھ ئىككى سائەتتەك ئۆرە تۇرۇپ، ھەر-بىر ئادەم بىلەن قول ئېلىشىپ بىرمۇ بىر ئەھۋاللاشتى.

ئەڭ ئاخىرىدا كۆرۈشكۈچىلەر قاتارىدا مەنمۇ پادىشاھ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇم ۋە ئۆزۈمنى تونۇشتۇرۇپ:

— چەينا، زوھورىدىن سابىر!— دېدىم. پادىشاھ كۈلۈپ كەتتى. ئەرەب تىلىدا زوھور (خىلھۇر) — گۈل دېگەن مەنىنىمۇ بېرىدىكەن، «دىن» قوشۇلغاندا مېنىڭ ئىسمىم «دىننىڭ گۈلى» دېگەن مەنىنى بېرىدىكەن. پادىشاھ شۇنىڭغا كۈلگەنىكەن.

مەن يېشى يەتمىشكە يېقىنلاشقان، بايلىقتا دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇرۇۋاتقان بىر مليارتىن كۆپ مۇسۇلمان-لارنىڭ قىبلىگاھى بولغان مەملىكەتنىڭ پادىشاھى بولغان ئادەم-نىڭ ئىككى سائەت ئۆرە تۇرۇپ، ئاددىي ئادەملەر بىلەن بىرمۇ-بىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈشى مېنىڭ تەسەۋۋۇرۇمدا يوق ئىش بولغانلىقى ئۈچۈن، پادىشاھ ئىلاجسىز رەسمىيەت يۈزىدىنلا كۆرۈشۈۋاتقان بولسا ئۇنىڭ چىرايىدىن زېرىكىش، رەنجىش ئا-لامەتلىرى بايقىلىدۇ، دېگەن نىيەت بىلەن پادىشاھنىڭ چىرايىغا قارىدىم. ئۇنىڭ نۇرلىنىپ تۇرىدىغان ئاق يۈزىدە، يوغان، خۇمار كۆزلىرىدە شادلىق ۋە قىزغىنلىقتىن باشقا ھالەت تېپىلمىدى، مەن خۇشاللىق ۋە مىننەتدارلىق بىلەن مېنى قوبۇل قىلۋاتقان ساھىبخاننىڭ چىرايىنى كۆرۈپ، ئۆز گۇمانخورلۇقۇمدىن خىجىل بولدۇم.

پادىشاھ بىلەن كۆرۈشۈپ بولغان مېھمانلار مەمۇرىي ۋە ھەربىي ساھىبخانلارنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن، ئەت رەڭ گىلەم ئۈستىدە مېڭىپ زىياپەت زالىغا كىرىشتۇق. پادىشاھ زالغا ئاخ-رىدا كىردى، زىياپەت باشلاندى. ماڭا داستىخاندىكى غىزا ۋە زىياپەت رەسمىيەتلىرىمۇ ئۆزگىچە بىلىندى. بۇ يەردە نە قەدەھ

سۆزى، نه ئۆره تۇرۇپ رۇمكا ئۇرۇشتۇرۇشلار، نه ئارقا - ئارقىدىن قوشۇلۇپ تۇرىدىغان خىلمۇ خىل مەززىلىك قورۇما (سەي)، يىمەكلىكلەر، نه هەر خىل شىشە - رومكىلار يوق، هەممىلا غىزا ئۈستەلگە تىزىلغان: چوڭ - چوڭ لىگەنلەردە ئىسسىق پولۇ، هەربىر لىگەندە پولۇ ئۈستىدە پۈتۈن پىتى قويۇلغان تونۇر كاۋىپى (پاقلان)، قوشۇمچە هەر خىل مېۋە - چېۋە، يىمەكلىكلەر ۋە قەهۋە، مۇزدەك سۇ...

بىز تەكەللۇپسىز، ئەركىن - ئازادە، خۇددى ئۆز ئۆيىمىزدىكىدەك غىزالاندۇق. غىزادىن كېيىن ئىختىيارىيچە تارقالدۇق.

پادىشاه هۇزۇرىدا بولغان تۆت - بەش سائەت ۋاقىت ئىچىدە، نه داغدۇغىلىق چاۋاكلار، نه هېسىياتلىق ناخشا - مۇزىكا، نه سۇرلۇك - داغدۇغىلىق ئامانلىق ساقلاش كۆرۈنمىدى. هەممىلا ئىش تولىمۇ ئاددىي، تەبىئىي ۋە قىزغىن بىجىرىلدى. مەن قوبۇلدىن كېيىن بىر ئەرەبىستان پۇقراسىنىڭكىگە مېهمانغا بارغاندەك، ساهىبخان تولىمۇ قىزغىن كۈتۈۋالغانلىقى ئۈچۈن، بۇگۈنكى مېهماندارچىلىقتىن رازى بولۇپ قايتقاندەك تەبىئىي، يەڭگىل ۋە يېقىملىق هېسسىيات بىلەن ياتقىمغا قايتىپ كەلدىم.

— مۇسۇلمان پادىشاهلىرى تولىمۇ سۇرلۇك، تەكەببۇر بولىدۇ. دەپ ئاڭلىغانىدىم. پادىشاه فەهەد جانابلىرى ماڭا بۇنداق تەسىرات قالدۇرمىدىغۇ؟

— مەلىك ئابدۇلئەزىزجانابلىرى ئۆزىنىڭ قىرىق سەككىز ئوغلىغا باي بىر دۆلەت قۇرۇپ بەردى. بۇ دۆلەتنى ئوغۇللىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشتە يالغۇز بايلىقنىلا تاپشۇرۇپ بېرىپ قالماي، ئۆزىنىڭ دۆلەت باشقۇرۇش، ئۆزىنى تۇتۇش، ئىسلامغا، دۆلىتىگە، خەلقىغە سادىق بولۇشتەك ياخشى خىسلەتلىرىنىمۇ تاپشۇرۇپ بەرگەن. بالىلىرى دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىگە سادىق. دادىسىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە قايسى ئوغلىنىڭ يېشى چوڭ بولسا، شۇ ئوغۇل پادىشاه بولىدۇ. كىم پادىشاه بولسا، قالغان ئوغۇللار ئۇنى قەتئىي هۇر-

مەت قىلىدۇ، ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنىدۇ، ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلىدۇ. مەلىك ئابدۇلئەزىز جانابلىرى 1953 - يىلى ۋاپات بولدى. شۇنىڭدىن بېرى ئۇنىڭ ئوغۇللىرىدىن سەئۇد، فەيسال، خالىت قاتارلىقلار ۋاپات بولدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنى: «بىز ئىككى ھەرەمنىڭ خادىمى» دەپ ئاتىدى. ھازىرغىچە خان جەمەتىنىڭ ھەممىلا ئەزالىرى ھۆكۈمەت بەرگەن ئايلىق بىلەن تەمىنلىنىدۇ. خەزىنىدىن خالىغىنىچە پايدىلىنىش، خەلقتىن زور-لۇق - زومبۇلۇق بىلەن بايلىق يۇلۇۋېلىش بۇ يەردە يوق. سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ دۆلەت قانۇنىدا: ھەرقانداق بىر پۇقرانىڭ خان جەمەتى ئۈستىدىن ئەرز - شىكايەت قىلىش ھوقۇقى بار، دەپ بېكىتىلگەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانى پۇقراسى مۇھەممەت قاسىم ئەمىن بۇخارى مېنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھى تۇغرىسىدىكى سوئالىمغا يۇقىرىقىدەك جاۋاب بەردى.

مەن بۇ پادىشاھلارغا قىزىقىپ قالدىم، بىر قالاق خەلق ياشايدىغان ئۇنۇمسىز تۇپراق ئۈستىدە يېقىنقى ئاتمىش - يەتمىش يىل ئىچىدىلا ئاجايىپ زور ئۆزگىرىش بولغانكى، بۇ ئۆزگىرىشنى ياۋروپادىكى ئىلغار سانائەت دۆلەتلىرىنىڭ ياكى ئامېرىكىدەك، ياپونىيەدەك سانائەت تەرەققىياتى تېز بولغان دۆلەتلەرنىڭ ئىككى يۈز يىللىق تەرەققىياتىغا سېلىشتۇرۇشقا بولىدۇ. بەزىلەر: «ئەرەبلەر نېفت بىلەن ئۆرە تۇرۇۋاتىدۇ. نېفتنى تۇگىسىلا ئۇ دۆلەتلەر تۇگەيدۇ» دېيىشىدۇ. يەنە بەزىلەر: «ئەرەبلەردە پۇل جىق، لېكىن ئۇلار ئىلىم - پەن، سانائەتتە يەنىلا قالاق» دېيىشىدۇ. مەن ئىگىلىگەن ئەھۋاللار بۇ گەپلەرنىڭ خاتا ياكى بىر تەرەپلىمە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. ھازىرقى سەئۇدى ئەرەبىستانى: دۆلەت ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغان، ئالىي ماۋارىپ تەرەققىي قىلغان، خەلق تۇرمۇشى يۇكسەك دەرىجىدە ياخشىلانغان، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، بولۇپمۇ، يەرلىك سانائەت بىلەن سودا - سېتىق

ياۋروپا ئورتاق بازىرىغا قاتناشقان دۆلەتلەردىن ئۇستۇن دېگۈدەك يۈكسەلگەن. شەھەرلىرى، يوللىرى، قاتناش، ھەربىي ئىشلىرى يۈقىرى دەرىجىدە زامانىۋىلاشقان بىر دۆلەت. بۇ دۆلەتنىڭ پۇلى، بايلىقى بولۇپلا قالماي، يەنە مۇكەممەل دۆلەت قانۇنى، ئۆزىگە خاس دېموكراتىيىسى، خېلى قاتتىق تۈزۈم - تەرتىپلىرى بار.

مەن بۇ دۆلەتنىڭ تەرەققىيات تارىخىنى بىلمىگەن قىزىقتىم، بۇ دۆلەتنىڭ قايتا قۇرغۇچىسى بولغان مەلىك ئابدۇلئەزىز بىن ئابدۇراخمان سەئۇد (الملك عبدالعزيز بن عبدالرحمن ال سعود) خۇددى مۇھەممەت پەيغەمبەردەك ساۋاتسىز ئادەم تۇرۇقلۇق. بۇ ئەمەۋىلەرنىڭ ئاخىرقى ئادىل پادىشاھى ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز 719 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىنلا بىرنەچچە قەدەم كەينىگە چېكىنىپ، پارچىلىنىپ ئاباباسىلار، ئۇسمانلىلار تەرىپىدىن ئۈزۈن يىللار مۇستەملىكە قىلىنىپ خارابلاشقان دۆلەتنى قانداق بىرلىككە كەلتۈرۈپ گۈللەندۈرەلىدى؟

مەن مۇشۇ مەسىلىدە ئىزدەندىم. بىلەرمەنلەرگە مۇراجىئەت قىلدىم ۋە ئانچە - مۇنچە بىلىمگە ئىگە بولۇپ قالدىم. مېنى بۇ ئىشتا بىلىم ۋە ساۋاتقا ئىگە قىلىشتا زېرىكمەي ياردەم قىلغان ھۇرمەتلىك ئۇستاز مۇھەممەت قاسىم ئەمىن بۇخارى ئاكىغا رەھمەت ئېيتىمەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ قايتا تىرىلىش ۋە گۈللىنىشتە بىرىنچى ئۆتكەن يولى

ھەرقانداق بىر مەملىكەت زور ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئارقىلىق تەرەققىياتقا ئېرىشەلەيدۇ، بۇرۇنقىلارنىڭ ئىزى بىلەن ماڭغان پادىشاھ ۋە دۆلەت باشلىقلىرى دۆلىتىدە ھېچقانداق زور ئۆزگىرىش قىلالمايدۇ ۋە تېزلا سەھنىدىن غۇلاپ چۈشىدۇ.

مانا بۇ تاريخ بىزگە ئۆگەتكەن ھەقىقەت.

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تىرىلىشى ۋە گۈللىنىش تاريخىمۇ مۇشۇنداق ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئارقىلىق يارىتىلغان، بۇ زور ئىسلاھاتنىڭ نەتىجىلىرى ئەلۋەتتە مۇناسىپ ھالدا مەلىك ئابدۇلئەزىز جانابلىرىغا مەنسۇپ. مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۆزىنىڭ قىرىق نەپەر باتۇرلىرى بىلەن كۈۋەيتتىن 1901 - يىلى رىياز ھاكىمىنىڭ ئوردىسىغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىشتىن بۇرۇن ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى بۇ دۆلەت قانداق ئىدى؟ مەلىك ئابدۇلئەزىز زادى كىم؟ ئۇ، نېمىلەرنى قىلدى؟

گەپنى بىرىنچى سوئالغا جاۋاب بېرىشتىن باشلايلى.

يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، ئەرەب يېرىم ئارىلى دەريا-سىز، كۆلسىز، قىشۇياز ھاۋا ھۆپۈلدەپ ئىسسىپ كۆيىدىغان، تاش ۋە قۇملۇق يېرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيدىغان بىر جاي، ئىسلام دىنى مانا مۇشۇنداق قۇرغاق، خەلقى نامرات بىر جايدا پەيدا بولغان. ئىجتىمائىيەتتە بۇ يېرىم ئارالدا زوراۋانلىق، قۇللۇق تۈزۈم ھۆكۈم سۈرگەن، 621 - يىلى پەيغەمبەرلىك ۋەھىي كەلگەن، 622 - يىلى مۇھەممەت پەيغەمبەر ئىسلام دىنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن مەككىدىن مەدىنىگە كۆچكەن، مانا بۇ-يىل ھىجرەتنىڭ بىرىنچى يىلى ھىسابلىنىدۇ. شۇ يىلدىن باشلاپ ھىجرەتنىڭ بىرىنچى يۈز يىلى ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ئىسلام دىنىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئورنىتىش، بۇ دىن ئارقىلىق چېچىلاڭغۇ تەرەپلەرنى بىرلەشتۈرۈش بىلەن ئۆتتى، ئىسلام دىنىنىڭ پەيدا بولۇشى بىر زور ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئىدى، بۇ دىن ئۆز ۋاقىتىدا زوراۋانلىقنى چەكلەش، باراۋەرلىكنى تەشەببۇس قىلىش، ئىنساپ - دىيانەتنى قاباھەت ئورنىغا دەسسىتىش جەھەتلەردە زور رول ئوينىغان، بۇ دىن بىلەن پۈتۈن ئەرەب دۇنياسى جاھالەت بىلەن كۈرەش قىلىشقا قوزغىلالىغان ۋە بۇ دىننىڭ ھەقىقەتكە ۋەكىللىك قىلالايدىغان تەشەببۇسلىرىنى تارقىتىش،

رىئاللىققا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ئاتلىنالمغانىدى.

«ئىنناللاھ، لاغەييۇرۇبىقاۋمىن، ھەتتا يوغەييۇرۇ مابىئەن فوسسىھىن» (مەنىسى: بىر قوۋم (مىللەت) ئۆزىدىكى ئەيىبلەرنى ئۆزى قوزغىلىپ ئۆزگەرتمىگۈچە ئاللاتائالا ئۇ ئەيىبلەرنى ئۆزگەرتمەيدۇ) دېگەن قۇرئان كەلىمەسى شۇ چاغدا ئەرەبلەر-نىڭ ئۆز شارائىتىنى، ئۆزلىرىنى ئۆزگەرتىش كۈرىشىدىكى شو-ئارى بولۇپ قالغانىدى.

ئەمەۋىلەرنىڭ ئادىل پادىشاھى ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز 719 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئىسلام دىنى بىلەن پەيدا بولغان تەرەققىيات توختاپ، ئەرەبلەر ھەممىلا جەھەتتە كەي-ىنگە چېكىندى. ئىسلام دىنىنىڭ ماھىيىتى بۇرمىلىنىپ ئەزگۈچە-لەر ئۈچۈن بىۋاسىتە خىزمەت قىلىدىغان نۇرغۇن ئەمرىمەرۇپ، قائىدە - قانۇنلار پەيدا بولدى. ئادەملەر خۇراپاتلىق پاتقىقىغا چوڭقۇر پېتىپ مازارلارغا، پەيغەمبەرلەرنىڭ قەبرىلىرىگە نەزىر - چىراغ قىلىپ سېغىنىدى، سوپى - ئىشانلارنىڭ ئالدامچىلىقلىرىغا ئىشىنىپ بۇ دۇنيادىن تەركىدۇنيا بولدى، نامراتلىق، بېقىن-دىلىق، ئۆزئارا قىرىش - چېپىشلارنىمۇ ئىسلام ئەقىدىلىرى ئىچىگە كىرگۈزۈۋېلىشتى، ئومۇمەن ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قاتتىق كەمبەغەلچىلىك، مەنىۋى جەھەتتىكى ئۇمىدسىزلىك شۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي بوھراننىڭ ماھىيىتى بولۇپ قالغانىدى.

730 - يىلىدىن كېيىن ئەمەۋىلەر پارچىلانىدى، ئاببباسىلار (ھازىرقى ئىراق) ئابىموسلىم خوراسانىنىڭ ياردىمى بىلەن ئىس-لام خەلىپىلىكىنى قۇرۇپ، ئىسلام ھۆكۈمرانلىقىنى تۇرغۇزدى. لېكىن بۇ ھاكىمىيەت پۈتۈن سەككىز يۈزيىللىق ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە ئىسلام دىنىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن ياۋروپاغا يۈرۈش قىلىش، باش - ئاخىرى يوق سوقۇشلار بىلەن خەلقنى قان تۆكۈش، بالايىئاپەتكە ئۇچىرىتىش ئېتىشقىلا مەجبۇرلىغانىدىن سىرت، ئىج-تىمائىي پاراۋانلىق، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت جەھەتلەردە ھېچ-

قانداق يېڭىلىق يارىتالمىدى. خەلق پالما يوپۇرماقلىرى بىلەن يېپىلغان، ئۆتمىشتۆشۈك ئۆيلەردە داق يەردە يېتىپ - قوپۇپ، پۈتۈن ئۆمرىنى ئۇ دۇنياغا بېغىشلاپ ئاچ - زېرىنلىق بىلەن ياشاۋەردى، ئاببىاسلار ئورنىنى ئوسمانلى ھاكىمىيىتى ئىگىلىگەندىن كېيىنمۇ، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ھېچقانداق يېڭىلىق بولمىدى. ھەتتا ياۋروپادا پەيدا بولغان پار ماشىنىسى، ئىشچىلار سىنىپى، كاپىتالىزم قاتارلىق زور ئۆزگىرىشلەرمۇ ئەرەب يېرىم ئارىلىغا تەسىر كۆرسىتەلمىدى. بۇ ئارالدا نە ئوت كۆچى بىلەن ماڭىدىغان بىرەر زاۋۇت، نە ئېلېكتر، نە ستانوك، نە دۇنگاتېل، نە شامال تۈگمىنى پەيدا بولمىدى. ماتېماتىكا، ئاسترونومىيە، تىبابەت، خىمىيە ئىلىملىرىگە بۇرۇنلا ئاساس سالغان ئەرەبلەر دۇنياغا بولۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەردىن بىخەۋەر ھالدا VII، VIII ئەسىردىكى تۇرمۇش شەكلى بىلەن ياشاۋەردى.

ئەرەب دۇنياسىدىكى نادانلىق، قالاقلىق، نامراتلىق تاكى مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىغىچە داۋاملاشتى. بۇخىل ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئىجتىمائىي ھالەتنى ئۆزگەرتىشكە ئەرەبلەرنىڭ باتۇر ئوغۇلى مەلىك ئابدۇلئەزىز بىرىنچى بولۇپ بەل باغلىدى.

مەلىك ئابدۇلئەزىز 1880 - يىل 12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى رىياز شەھىرىدە قەدىمكى رىيازخان جەمەتلىرى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. بۇ خاندانلىق ئابدۇلئەزىزنىڭ بەشىنچى بوۋىسى سەئۇدنىڭ نامى بىلەن سەئۇدى خانلىقى دەپ ئاتالغان. بۇ خاندانلىق XVIII ئەسىرنىڭ بېشىدا ئوتتۇراھال بىر ھاكىمىيەت قۇرغان. بۇ ھاكىمىيەتنىڭ دىيانەت ئىشلىرىغا شۇ چاغنىڭ ئىسلاھاتچىسى مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپ دېگەن كىشى باشچىلىق قىلغان، بۇ كىشى ئىسلام دىنىغا يېپىشقان بارلىق ناچار نەرسىلەرگە بىرىنچى بولۇپ قارشى چىققان ۋە ئەرەبلەرنىڭ مەنىۋى ھاياتىدا زور ئۆزگىرىش پەيدا قىلىش ئۈچۈن ئىسلاھات بايرىقىنى دادىلىق بىلەن ئېگىز كۆتۈرۈپ چىققان. مۇھەممەت بىن ئابدۇل

ۋاھاپ (1703 - يىلى تۇغۇلۇپ 1791 - يىلى ۋاپات بولغان) ريياز شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ھويەينا دېگەن يەردە تۇغۇلغان، ئۇنىڭ ئاتىسى ئابدۇل ۋاھاپ شۇ يەرنىڭ قازىسى ئىدى، مۇھەممەت ئاتىسىنىڭ قولىدا، كېيىن مەدىنە شەھىرىدە ئوقۇپ يېتىلگەن. ئۇ ياش چاغلىرىدىلا ئىسلام دىنىغا يات بولغان خۇراپاتلارنى تەنقىد قىلىشقا پېتىنالمغان. ئۇ چاغدا مەدىنىدە قەبرىلەرگە، دەرەخلەرگە چوقۇنۇش، خۇدادىن باشقىغا نەزىر - چىراغ قىلىش، ئۆلىمالارنىڭ نامىغا سېغىنىش ئەۋج ئالغان. ۋاھابى بىرىنچى بولۇپ بۇ نەرسىلەرنى تەنقىد قىلغان ھەتتا پەيغەمبەر قەبرىسىگە چوقۇنۇشنى توسقان. ئەرەبلەرنى خۇراپاتلىقنى تۇگىتىپ يېڭىلىققا، ئىسلام - پەنگە ئىنتىلىشكە تەشەببۇس قىلغان. لېكىن، ئۇ كۆچ ئېلىشالماي، بىلىمنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىراققا بېرىپ يەنە ئوقۇغان. ئىراقتىمۇ خۇراپىي كۆچىلەر بىلەن توختىماي ئېلىشقانلىقى ئۈچۈن، ئىراقتىن قوغلانغان. ئۇ دەھنە چۆلى بىلەن يالىڭاياغ، يالاڭباش، ئاج - زېرىن ھالدا پىيادە مېڭىپ ئۆز يۇرتىغا قايتقان ۋەدىرئىيە دېگەن جايدا بىر كىچىك ھاكىمىيەتكە سېغىنغان. بۇ ھاكىمىيەتمۇ سەئۇدى ھاكىمىيىتىگە قارايتتى. ئۇ شۇ جايغا ئازراق سىڭگەندىن كېيىن، ئۇ يەردىمۇ تىنچ تۇرمىغان ئۇ خەلقنى قايمۇقتۇرغۇچى مازار - ماشايىقلارنى چېقىپ، قەبرى دەرەخلەرنى كېسىپ تاشلىغان. بۇنىڭ بىلەن خۇراپىي كۆچىلەرنىڭ چىشىغا تېگىپ، بۇ كۆچ ئۇنى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلغان. كىچىك ھاكىمىيەت ئۇنى قوغداپ قالالمىغان. لېكىن، ھۆكۈم ئىجرا قىلغۇچى ئەسكەرلەر ئۇنى چۆلگە ئېلىپ چىقىپ ئۆلتۈرۈش ئورنىغا ئىلىمنى ھۇرمەت قىلىپ قويۇۋەتكەن. جاڭگالدا ئۇ ئاچارچىلىقتىن ئۆلەر ھالەتكە كەلگەندە، ئۇنى بىر سەھرالىق يولۇچى قۇتۇلدۇرۇپ قالغان. ئۇ ھوشىغا كېلىپ يەنە بىر ھاكىمىيەتكە سېغىنغان. ئۇ ھاكىمىيەتنىڭ پادىشاھى مۇھەممەت بىن سەھۇد ئەلكە بىر دېگەن ئادەم ئۇنى ئۆز ھاكىمى

يىتىنىڭ دىن، دىيانەت ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇشقا تەكلىپ قىلىغان، ئىسلاھاتچى ۋاھابى بۇ ھاكىمىيەتتە خۇراپاتلىققا قارشى نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. بۇ ھاكىمىيەت بۇنىڭ بىلەن جانلانغان، رونىاق تاپقان. رىياز، ئەھسا ئۆلكىلىرىمۇ بۇ ھاكىمىيەتكە قوشۇلغان. مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپ بۇ سەئۇدى ھاكىمىيىتىدە زور ئۆزگىرىشلەرنى پەيدا قىلىپ، 1791 - يىلى ۋاپات بولغان، مەلىك ئابدۇلئەزىز مانا شۇ ئىسلاھاتچى ياشىغان دۆلەتنىڭ بىر كىچىك شەھىرىگە ھاكىملىق قىلغۇچى ئابدۇراخمان سەئۇدنىڭ ئائىلىسىدە 1885 - يىلى تۇغۇلغان. ئۇ ئابدۇل ۋاھاپ ۋاپات بولغاندا ئالتە ياشلىق گۆدەك بالا بولغىنى بىلەن تولىمۇ ھوشيار، ئەقىللىق بالا بولغانلىقى ئۈچۈن كىچىكىدىلا مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپنىڭ ئەقىدىسىنى تاللىۋالغان. ئۇ كىچىك چېغىدىلا ئىسلاھات روھى، قەيسەرلىك خىسلىتى بىلەن تەسىرلەنگەن.

شۇ چاغدا ئوسمانلارغا بېقىنغۇچى ئىبنى رەشىت ئائىلىسىدىكى ھاكىمىيەت كۆچىپ سەئۇد ئائىلىسىنى رىيازدىن قوغلىۋەتتى. سەئۇد ئائىلىسى كۆۋەيتكە باشپاناھلىق ئىزدىگەن، ئۇ چاغدا كۆۋەيتتە تەلىم - تەربىيە يوق، ئۇلار ئاڭسىز ياشىماقتا ئىدى. ئابدۇلئەزىز ساۋاتسىز قالدى، لېكىن ئۇنىڭ ئېگىدىكى ھاكىمىيەت، قىساس، ئىسلاھات ئۈچۈن پەيدا بولغان ھېسسىيات ۋە مىللىي غۇرۇر يېشى چوڭايغانسېرى ئۆسۈۋەردى. ئۇ ئاخىر مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپنىڭ ئەقىدىسىگە سادىق، خۇددى ئۇنىڭدەك ئۆز ئەقىدىسى ئۈچۈن جاندىن كېچىپ كۈرەش قىلالايدىغان يىگىت بولۇپ يېتىلدى. ئۇ رىيازدا ئون سەككىز يېشىدا ئۆيلەندى، بىر نەچچەكىشى بىلەن رىيازغا كەلدى. سەلىق توقۇنۇشىدا ئىبنى رەشىت غالىب بولۇپ ئابدۇلئەزىز يەنە كۆۋەيتكە قېچىپ كەلدى ۋە رىيازنىڭ ئەھۋالى بىلەن ياخشى تونۇشۇپ، تەييارلىق كۆرۈپ، 1901 - يىلى قىرىق كىشى بىلەن رىيازغا قاراپ ئاتلاندى...

ئابدۇلئەزىزنىڭ بۇ قېتىمقى قەھرىمانلىقى توغرىسىدا مەن نۇرغۇن ھېكايىلەرنى ئاڭلىدىم. خۇددى كىنولاردىكى توقۇلمىلار-دەك كىشىگە تەسىر قىلىدىغان بۇ ۋەقەلەردىن پەقەت بىرىنىلا كىتابخانىلارغا تەقدىم قىلماقچىمەن:

تىنچىق تۇن، ئابدۇلئەزىز رىيازغا يېقىن جايدىكى قارا تاشلىق تاغ يېنىدا ئۆزىنىڭ قىرىق نەپەر باتۇر يىگىتلىرى بىلەن توختىدى. ئۇ يىگىتلەردىن ئوچىلا يىگىتنى يېنىغا ئالدى - دە، قالغانلىرىغا:

— تۆت سائەتكىچە مىلتىق ئاۋازى ئاڭلانمىسا بىزنى ھا-لاك بولدى دەپ ھېسابلاڭلار ۋە كۆۋەيتكە قايتىپ كېتىڭلار. ئەمما، مىلتىق ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان ئوردىغا بېسىپ كىرىڭ-لار، — دەپ جېكىدى.

يىگىرمە ئىككى ياشلىق باتۇر يىگىت ئابدۇلئەزىز ئۆز يىگىتلىرى بىلەن تاڭ ئالدىدا ئوردىغا كىردى ۋە بارلىق مۇھاپىزەتچىلەرنى ئۇستىلىق بىلەن ئۆلتۈردى، تاتلىق ئۇيقۇدىكى رىياز ھاكىمى ئىبنى ئەجلاننى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرۈپ ساقلاپ تۇرغان يى-گىتلىرىگە مۇددەتتىن بۇرۇن بەلگە بەردى. ئۇلار ناھايىتى تېزلا ئوردىنى ئىگىلىدى. ناماز بامداتنى ئوردىدا ئوقۇپ ئۆزى خانچە كىيىندى ۋە پۇتۇن رىيازغا «يۇرت ھاكىمىيىتى خۇدا يولىدا ئابدۇلئەزىزنىڭ!» دەپ جاكارلىدى. بۇ ۋەقە تارىخ ھىجرى 1319 - يىل روزى ھېيتنىڭ تۆتىنچى كۈنىگە توغرا كېلىدۇ... ئۇ چاغدىكى رىياز بەش كۈادرات كىلومېتر دائىرىدىكى ئۆيلىرى پالما يوپۇرمىقى، قاڭالتىرلار بىلەن يېپىلغان، كوچىلىرىدا قۇم ئۇچۇپ تۇرىدىغان كىچىك شەھەر ئىدى. مەلىك ئابدۇلئەزىز ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، 1925 - يىلىغا كەلگەندە بۇ شەھەر تۆت يۈز ئەللىك مىڭ كۈادرات كىلومېترلىق چوڭ شەھەرگە ئايلاندى. مەلىك ئابدۇلئەزىز ھاكىمىيىتىگە تەۋە ئاھالە سانىمۇ ئىككى

مليوندىن ئېشىپ ئەللىك يەتتە شەھەر، قىشلاق ئۇنىڭغا قارىدى. ئۇ بىرىنچىجاھان ئۇرۇشى دەۋرىدە ئۆز ھاكىمىيىتىنى بوران-چاپقۇندىن ساقلاپ قالالىدى. بۇ چاغدا دۇنيادا، ئەرەب زېمىنىدا نېمىلەر بولمىدى؟ 1909 - يىلىدىن باشلاپ ئوسمانلىلاردىن بولغان خەلىپە ئابدۇلىئەھەدنى ئامېرىكا، ئەنگلىيە، روسىيە كېسەل خەلىپە دەپ ئاتاشتى ۋە ئۇنى ئىستامبۇلدىن ھەيدىدى. 1914 - يىلى بىرىنچى جاھان ئۇرۇشى پارتلىدى. 1917 - يىلى چارروسىيە ئاغدۇرۇلدى، ئۆكتەبىر ئىنقىلابى بولدى. 1922 - يىلى بۇخارا خانلىقى يىقىلدى، ياۋروپا، ئاسىيادا زور ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر بولدى. لېكىن، مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۆزىنىڭ ئوقۇمىغانلىقىغا قارىماي دۇنيادىكى زور ۋەقەلەردىن ئۆزىگە پايدىلىق تەجرىبەساۋاقلارنى قوبۇل قىلىپ دۆلەتنى كۈچەيتىش، خەلقنى باي قىلىشنىڭ يوللىرىنى ئۈزلۈكسىز ئىزدىدى. دۆلەتنى قۇدرەتلىك دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىش، مىللەتنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش، خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاشنىڭ بىرىنچى شەرتى — باشقىلارنىڭ قوللۇق ئاسارىتىدىن قوتۇلۇش، دۆلەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، مىللەتنى ئىنتىپاقلاشتۇرۇش ئىكەنلىكىنى چوشقۇر تونۇپ يەتكەن مەلىك ئابدۇلئەزىز ئەرەبلەرنى ئوسمانلارنىڭ ئاسارىتىدىن ئۇزۇل - كېسىل قوتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان شەرىپ فايسال ناملىق پەيغەمبەر زاتىنىڭ قومانداناللىقىدىكى مىللىي ھەرىكەتنى قوللىدى. لېكىن سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ ئىككى مۇھىم شەھىرى بولغان ئىككى ھەرەم جايلاشقان مەككە بىلەن مەدىنە شەرىپ فايسال خانلىقىدىن بولغان شەرىپ ھۇسەن ناملىق ئادەمنىڭ قولىدا بولۇپ، بۇ ھاكىمىيەت ئابدۇلئەزىزنىڭ ئەرەب يېرىم ئارىلىدا يۈرگۈزمەكچى بولغان زور ئىسلاھاتلىرىغا توسقۇنلۇق قىلماقتا ئىدى. مانا بۇ چاغدا، مەلىك ئابدۇلئەزىز يىراقنى كۆزدە، پاراسەتلىك رەھبەر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى: يەنى ھەربىي يول بىلەن ئىككى ھەرەمنى مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ قولىدىن تارتىـ

ۋېلىپ، ئۆزىنىڭ ھەربىي قابىلىيەتىتە شۇ چاغدىكى ئوسمانلى مۇشاۋۇرلىرىدىن ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى، ھەربىي يۈرۈشلەردە كۆپ ئادەم ئۆلدى. لېكىن، مەلىك ئابدۇلئەزىز يېتىشكەن زىيالىيلار، ئىش بىلەر ئىدارىچى، قازى - مۇپتىلارنىڭ ئورۇنلىرىنى مەقسەتلىك ھالدا ساقلاپ قالدى. مەككە مۇكەررەمدە تۇنجى قېتىم ئىسلام ئەنئەنىسىگە باغلىق بولغان خاندانلىقلار مەجلىسى چاقىردى ۋە ئەرەب دۇنياسىدا تۇنجى دېموكراتىيە ئاۋازىنى جاراڭلىتىپ: «مىللەت زىيالىيلىرىنىڭ ھۆكۈمەتكە، مەلىك ئابدۇلئەزىزگە بىۋاسىتە پىكىر بېرىش ئەركىنلىكى بار!» دەپ جاكارلىدى ۋە ئۆزى خەلق ئارىسىدىكى بىر ئاددىي قورۇدا ئولتۇراقلاشتى. ئۇ، ئاخشاملىرى كوچىلاردا يۈرۈپ خەلق بىلەن ئۇچراشتى، پىكىرلەشتى. پادىشاھنىڭ ئولتۇراقلاشقان بۇ جاينى ھازىرمۇ قارارە (مەركەز مەككە) دەپ ئاتايدۇ، (بۇ جاي كەبىنىڭ غەربىدىكى ئېگىزلىكتە). مەلىك ئابدۇلئەزىز قۇرغان مىللەت ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ھازىرمۇ داۋام قىلماقتا. ئەرەب تارىخىدىكى بۇ تۇنجى دېموكراتىك ھاكىمىيەتنىڭ مەركىزىي مەككە شەھىرى ئىدى.

ئىسلام مىللەتلىرى مۇھەممەت بىن ئابدۇل ۋاھاپنىڭ توغرا ئەقىدىسىنى چۈشەنمەيتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام دۇنياسىدا توسقۇنلۇق زور ئىدى. ئىككى ھەرەمنى قانداق ئىدارە قىلىش، ھاجىلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىش، پۈتۈن دۇنيا ئىسلام ئەللىرى ۋە مىللەتلىرى بىلەن قانداق ئالاقىلىشىش كېرەك؟ دېگەن مەسىلىلەردە دۇنيا مىقياسىدا سۆھبەتلىشىش مەقسىتى بىلەن مەلىك ئابدۇلئەزىز 1926 - يىلى ھەج مەزگىلىدە تارىختا تۇنجى قېتىم دۇنيا ئىسلام قۇرۇلتىيى چاقىردى. بۇ قۇرۇلتايغا ئالتە يۈزدىن ئوشۇق دۇنيا ئىسلام ۋەكىللىرى، ئۆلىمالىرى قاتناشتى. روسىيە مۇسۇلمانلىرىغا ۋەكالىتەن مەشھۇر ئىسلام پەيلاسوپى مۇسا جارۇللا ئەپەندى ھەم قۇرۇلتايغا قاتناشقان. ئۇ كىشى خوتەنلىك زىيالىي

قاسىمجان هاجىم بىلەن مەككىدە ئۇچرىشىپ قالىدۇ. قاسىمجان هاجىم ئانىسى ۋە هەمشىرىلىرىنى ئېلىپ هەج قىلىغىلى كەلگەنىكەن. ئۇلار 1918 - يىلى ئۇرۇمچىدە تونۇشقانىكەن. مۇساجاروللا قاسىمجان هاجىمنىڭ بىلىمىگە قاراپ ئۇيغۇرلارغا ۋەكىللىك قىلالايدۇ دەپ تونۇپ بۇ زاتنى مەلىك ئابدۇلئەزىزگە تونۇشتۇرىدۇ. قاسىمجان هاجىم ئۇيغۇر ۋەكىلى بولۇپ بۇ قۇرۇلتايغا قاتنىشىدۇ.

قۇرۇلتايدا مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۆزىنىڭ هازىرقى ۋە كەلگۈسىدىكى ئومۇمىي سىياسىتىنى ۋە هاكىمىيەت ئۈستىدە توروپ بىلگەن، هېس قىلغانلىرىنى ئىسلام ئالىملىرى بىلەن ۋەكىللەرگە سۆزلەپ بەردى. ئۇ ئۆز سۆزىدە سەئۇدى ئەرەبىستان هۆكۈمىتىنىڭ پۇتۇن دۇنيادىن كېلىدىغان هاجىلارنىڭ خىزمىتىنى كۆڭۈلدىكىدەك ئىشلىشىگە كېپىللىك قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. ئۇ يەنە مۇهەممەت بىن ئابدۇل ۋاهاپ ئەقىدىسىنى شەرهلەپ: «بۇ بىر مەزهەپ ئەمەس، ئۇ كىشى مەزهەپچى ئەمەس، ئۇ كىشى ئىسلام دىنىغا يېپىشقان هەر خىل خۇراپاتلىقلارنى تۈگىتىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئاللاغا بولغان ئېتىقادىدا توغرا بىر نىشانغا رەهبەرلىك قىلغۇچى!» دەپ چۈشەندۈردى. ئۇ باي - پۇلدارلارنى تەلىم - تەربىيە ئورگانلىرىغا پۇل هەدىيە قىلىشقا چاقىردى. ئۇنىڭدىن باش تارتقانلارنى مەكتەپ قۇرۇش ئۈچۈن هۆكۈمەتكە پۇل قەرز بېرىشكە مەجبۇرلىدى، بۇنىڭ بىلەن 1927 - يىلى بىر مىليون ئۇچ يۈز مىڭ كۈادرات كىلومېترلىق زېمىندا يۈزدىن ئوشۇق پەننىي باشلانغۇچ مەكتەپ تەسىس قىلىندى.

تارىختىن بېرى ئىككى هەرەمدە تۆت ئوروندا باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ مەكتەپلەرنىڭ ئىككىسىنى هىندىستان بايلىرىدىن سەۋلەتىيە دېگەن ئايال قۇرغان، قالغان ئىككىسىنى زەينال ئائىلىسى قۇرغانىدى. ئۇ چاغدا هىجازدىكى ئۇچ مىليون نوپۇس ساۋاتسىز ئىدى، گەرچە ئىككى هەرەم هاجىلار-

لىك كېلىپ ـ كېتىشى بىلەن بىرئاز ئۆزىنى تەمىنلىيەلەيدىغان بولىسىمۇ، باشقا جايلاردىكى خەلقنىڭ ئىجتىمائىي ھالىتى ناھايىتى تۆۋەن ئىدى. 1909 ـ يىلىدىن بۇرۇن، ئوسمانلىلار ھاكىمىيىتى يۇرتنىڭ داڭلىق ئىگىلىرى بىلەن ھۆكۈمەت خادىملىرىغا، ھالى خاراب نامراتلارغا ئاز ـ تولا پۇل يارىدەم قىلاتتى. لېكىن، بۇ يېتىشمەيتتى. نامراتلىق سەۋەبىدىن يۇرتتا چىرىكلىشىش، قاباھەت كۈچەيگەن: بۇلاڭچىلىق، ئوغرىلىق، ئالدامچىلىق، پاريخورلۇققا ئوخشاش جىنايى قىلمىشلار نۇرغۇن ئىدى. مەلىك ئابدۇلئەزىز ھاكىمىيىتىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدىمۇ ئىقتىساد ئۇنچىلىك تېز راۋاجلانمىغان بولىسىمۇ، پادىشاھ دېموكراتىك سىياسەت قوللىنىپ خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان بولدى. ئۇ ھۆكۈمەت نامىدا بايلاردىن قەرز ئېلىپ تۇرۇپ، بۇ پۇلنى جەمئىيەتنىڭ پاراۋانلىقىغا ئىشلەتتى. لېكىن، بۇ ۋاقىتلىق چارە ئىدى.

مەلىك ئابدۇلئەزىز خەلقنى نامراتلىقتىن ئۇزۇل ـ كېسىل قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، چەت ئەل مۇتەخەسىسلىرىنى تەكلىپ قىلىپ دۆلەت ئىچىدە گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. نەتىجىدە مەملىكەتنىڭ شەرقىدىن بېترۇن (نېفىت) تېپىلدى. 1938 ـ يىلىغا قەدەر، ئىشلەپچىقىرىش (نېفىت ئېلىش) چەت ئەل شىركەتلىرىدىن قەرز ئېلىش يولى بىلەن ئېلىپ بېرىلدى. 1939 ـ يىلى، دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاپ چەت ئەل شىركەتلىرى چېكىندى. 1946 ـ يىلىدىن باشلاپ قايتىدىن نېفىت ئىشلەپچىقىرىش يولغاقويۇلدى، لېكىن، نېفىت كىرەمىنىڭ يەتمىش بەش پىرسەنتى ئامېرىكا شىركەتلىرىنىڭ، يىگىرمە بەش پىرسەنتى سەئۇدى ھۆكۈمىتىنىڭ ھىسابىغا بولدى.

مەلىك ئابدۇلئەزىز ئىلىم ـ پەن تەرەققىي قىلمىسا ئۇزۇل ـ كېسىل قەد كۆتۈرۈشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ، نېفىتتىن كىرگەن كىرىمگە تايىنىپ ماۋارىپنى راۋاجلاندۇرماقچى بولدى. تۆت يىلدىن كېيىن، مەملىكەت بويىچە باشلانغۇچ، ئوتتۇرا، تولۇق ئوتتۇرا، دارىلمۇئەللىمىن ۋە كەسپىي

مەكتەپلەرنىڭ سانى تۆت مىڭ ئالتە يۈزگە يەتتى، 1950 - يىلى سەئۈدى ئەرەبىستان ئوقۇغۇچىلىرى ئالتە يۈز مىڭدىن ئاشتى. شۇ يىلدىن باشلاپ ھۆكۈمەت زامانىۋى ئىلىم - پەن تەربىيىسى ئۈچۈن چەت ئەلدىن مۇئەللىملەرنى تەكلىپ قىلىپ ئەكىردى. 1980 - يىلىغا كەلگەندە بىرلا مىسردىن كىرگەن مۇئەللىملەر سانى يەتمىش مىڭغا يەتكەن. ئىئوردانىيە، سۈرىيە، لىۋان، ئىراقلاردىنمۇ نۇرغۇن ئوقۇتقۇچىلار كەردى، 1950 - يىلىدىن 1980 - يىلىغىچە سىرتتىن بىرىۋۇز يىگىرمە مىڭ مۇئەللىم كېلىپ، تەلىم - تەربىيە بىلەن شۇغۇللاندى.

ئەرەب زېمىنىدا ماۋارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەر خىل خۇراپىي، مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. لېكىن، مەلىك ئابدۇلئەزىز: «فەئىلەم ئەننەھۇ، لائىلاھە ئىللاھۇ» (ئاۋۋال ئىلىم ئال، ئاندىن ئىمان ئېيت) دېگەن كەلىمە، «ئوۋ- ئىتلىرىغىمۇ ئىلىم ئۆگەت» دېگەن ھەدىسلەرنىڭ كۈچى بىلەن ئىسلام دىنىنىڭ ئىلىم - پەنگە قارشى ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلاپ، ئومۇمىي خەلقنى نادانلىق، ئاڭسىزلىققا قارشى كۈرەشكە دادىل يېتەكلەپ، توسقۇنلۇقلارنى ئۈزلۈكسىز يەڭدى. يۇقىرىقى سەۋەبلەر بىلەن، قىزلار تەلىم - تەربىيىسى كېچىكتى، 1961 - يىلىغا كەلگەندىلا ئومۇمىي يۈرت بويىچە قىزلار تەلىم - تەربىيىسى يولغا قويۇلدى. ھازىر ھەر خىل بىلىم يۈرتلىرىدا سەئۈدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىككى مىليوندىن ئارتۇق ئوغۇل - قىزلىرى ئوقۇماقتا. بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر مىليونى ئەرەب قىزلىرىدۇر، ھەر خىل قىزلار مەكتەپلىرىدە بۇگۈن ئون يەتتە مىڭ ئايال ئوقۇتقۇچى قىزلارغا دەرس ئۆتىمەكتە. بۇ ئاياللارنىڭ تۆت مىڭدىن كۆپى ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا، ئۈچ يۈز يەتمىش نەپىرى دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشتى. قىزلار تەلىم - تەربىيە باش ئىدارىلىرىنى ئاشۇ ئاياللار باشقۇرىدۇ. ھازىر چەت ئەللەردە ئون بەش مىڭ قىز داشۇ ئوقۇغۇچىسى بار.

ماۋارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، بولۇپمۇ ئالىي ماۋارىپنى

تەرەققىي قىلدۇرۇش — ئەرەب مىللىتىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش-
نىڭ ئاچقۇچى ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن سەئۇدى پادىشاھى
1960 - يىلى دۆلىتىدە «مەلىك سەئۇد» داشۆسىنى قۇردى. ئۇنىڭ-
دىن كېيىن، مەدىنە مۇنەۋۋەردە ئىسلام داشۆسى قۇرۇلدى. مەم-
لىكەتنىڭ شەرقىدە نېفىت ۋە يەر ئاستى بايلىقلار داشۆسى قۇ-
رۇلدى، 1986 - يىلى داشۆنىڭ نامى «مەلىك فەھەد داشۆسى»
قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

ھازىر سەئۇدى ئەرەبىستاندا يەتتە داشۆ بار، ئۇنىڭدىن
سىرت، چەت ئەللەردە (سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگودىن باش-
قا) يۈز مىڭدىن كۆپ ئوقۇغۇچى ئوقۇماقتا، يالغۇز ئامېرىكىدىلا
يەتمىش مىڭ ئەرەب ئوغۇل - قىزلىرى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىنىڭ
ھەرخىل فاكۇلتېتلىرىدا ئوقۇماقتا.

سەئۇدى ئەرەبىستاندا كەسپىي تېخنىكوم ئوقۇغۇچىلىرى
ئاتمىش مىڭدىن ئاشىدۇ. ئۇلار ئىككى يىل ئوقۇغاندىن كېيىن خىز-
مەتكە كىرىدۇ، خىزمەت قىلىشنى خالىمىسا، ئۇلارنىڭ ئۆز ئال-
دىغا كەسپىي تېخنىكوم ئېچىشى ئۈچۈن ھۆكۈمەت يۈز مىڭ
رىيال قەرز بېرىپ تۇرىدۇ. بۇ قەرزىيگىرمە بەش يىلدا تۆلىنىدۇ. شۇ
قەرەلدە تۆلىسە قەرزنىڭ يىگىرمە پىرسەنتىنى ھۆكۈمەت كۆتۈرۈۋېتىدۇ.

بۇگۈن سەئۇدى ئەرەبىستاندا ماۋارىپ تەرەققىي قىلغانلى-
قى ئۈچۈن، بۇ دۆلەت خەلقى يارىملىق مىللەت بولۇپ يېتىشىپ،
دۇنيادىكى ئىلگىرىلىگەن مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالماقتا.

مەلىك ئابدۇلئەزىزنىڭ قىرىق سەككىز نەپەر ئوغلىمۇ يۇقىرى
ئىلىم - پەن بىلەن تەربىيىلەنگەن، ئاتىسىنىڭ ئىشلىرىغا سادىق بول-
غانلىقى ئۈچۈن، ھازىر ئاجايىپ ئىتتىپاق، بىر - بىرىگە ئىتائەت-
مەن بولۇپ، ئاتا ۋەسىيىتى بويىچە دۆلىتىنى باشقۇرماقتا.

مەلىك ئابدۇلئەزىزئەللىك ئۈچىيىل ھاكىمىيەت ئۈستىدە تۇرۇپ،
دۆلەتنىڭ بايلىقى، خەلقنىڭ پاراۋانلىقى، مىللەتنىڭ ساپاسى
ئۈچۈن كۆرەش قىلىپ، 1953 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىنمۇ،

ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئاتىسىنىڭ ئىسلاھات ۋە يېڭىلىق يارىتىش روھىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئاتىسى ئورۇنلاشقا ئۇلگۈرەلمىگەن ئىشلارنى بىرمۇ بىر ئورۇندىدى ۋە ئورۇندىماقتا. ئاتىسىدىن كېيىن تەختكە ئولتۇرغان سەئۇد، فايسال، خالت، فەھەت قاتارلىق ئوغۇللىرى ئاتىسىنىڭ ئىشلىرىنى سادىقلىق بىلەن داۋاملاشتۇردى، 1901 - يىلىدىن ھازىرغىچە سەكسەن يەتتە يىل بولدى، سەكسەن يەتتە يىل ئىچىدە سەئۇدى ئەرەبىستانى قەدەممۇ قەدەم ئىلگىرىلەپ، ئۆز - ئۆزىگە خوجا، كۈچلۈك، XX ئەسىرگە لايىقلاشقان بىر دۆلەتكە ئايلىنالىدى. مۇقىملاشتۇرۇشقا بولىدۇكى، بۇ ئۇلۇغ تۆھپە ئەرەب خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر ئوغلى، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا مۆجىزە ياراتقان قەيسەر ئىسلاھاتچى مەلىك ئابدۇلئەزىز جانابلىرىغا مەنسۇپ.

نېفىت ۋە ئۇنىڭ باشقا ساھەلەرگە تەسىرى

بىز جىددە شەھىرىدىن مەككىگە، مەككىدىن مەدىنىگە ماشىنا بىلەن ماڭدۇق، جىددەدىكى ئابدۇلئەزىز ئايرودرومىدا بولدۇق. بىزگە يول باشلىغۇچى ماختىنىپ:

— بۇنداق ھاۋالەن (ئايرودروم دېمەكچى) دۇنيادا يوق، كۆردۈڭلارمۇ، ھېلىدىن ھېلىغا سەييارە (ئايروپىلان) ئۇچۇپ تۇرىدۇ، سوتكىسىغا مىڭ سەييارە ئۇچىدۇ. بۇنداق كارامەت نەدە بار؟ دېدى. ئۇ سەئۇدىلىك ئۇيغۇر، لېكىن، ئۇ ئەرەب دۇنياسىغا مەنسۇپ، ئۇ ئاشۇرۇپ سۆزلىدى، لېكىن، مەن ئىگىلىگەن ئەھۋالدىن قارىغاندا، سەئۇدى ئەرەبىستانىدا قاتناش تولىمۇ تەرەققىي قىلغان. جىددە ئايرودرومى ئۇچكە بۆلۈنگەن (خەلقئارا، ھاجىلار، سەئۇدىنىڭ) ھەر ئىككى - ئۇچ مىنۇتتا بىر ئايروپىلان كۆتۈرۈلۈپ تۇرغانلىقى راست. مەملىكەتنى ھەر ياققا كېسىپ ئۆتكەن سەكسەن مىڭ كىلومېترلىق يۇقىرى سۈرئەتلىك زامانىۋى

يوللار، ئۆتۈشمە كۆۋرۈك، ماي قاچىلاش پونكتلىرى، چۆللەرنى كېچە ـ كېچىلەپ يورۇتۇپ تۇرىدىغان ئېلېكتر چىراغلىرى، جىدەدە پورتىدىكى دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە بارالايدىغان پاراخوتلار... مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ دۆلەتنىڭ بۇگۈنكى كۈنىگە مەنسۇپ. ئۇنىڭ ئۈستىگە شەخسلەرنىڭ ماشىنا بىلەن تەمىنلىنىش ئەھۋالى دۇنيادا ئالدىنقى ئورۇندا دېيىشكە بولىدۇ.

سەئۇدى ئەرەبىستانى نېمە بىلەن بېيىدى؟ تەبىئىكى نېفىت بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تېررىتوريىسى ئىككى مىليون تۆت يۈز مىڭ كۋادرات كىلومېتر. ئۇ پاكىستان زېمىنىدىن ئۇچ ھەسسە، ئافغانىستان زېمىنىدىن تۆت ھەسسىدەك چوڭ. بۇ كەڭرى زېمىننىڭ يەر بېتى قۇرغاق، تاشلىق، قۇملۇق بولغىنى بىلەن، يەر ئاستى بايلىقى ناھايىتى مول. بولۇپمۇ نېفىت زاپىسى دۇنيادا بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. دېگىز قاتنىشى راۋان بولغاچقا، ئىمپورت قىلىشقا ئەپلىك. مانا بۇ سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدىن كېيىن تېزلا بېيىپ كېتىشىنىڭ تۈپكى سەۋەبى.

سەئۇدىدا نېفىت ئېچىش ئىشى 1933 ـ يىلى مەلىك ئابدۇلئەزىزنىڭ ئىزدىنىشى بىلەن باشلانغان. شۇ يىلى ئامېرىكا نېفىت شىركەتلىرى بىلەن بىرلىشىپ قۇرغان «ئارامكۇ» نامىلىق چوڭ شىركەت بىلەن كېلىشىم تۈزگەن. كېلىشىم ئوتتۇز يىللىق مۇددەتكە تۈزۈلگەن. «ئارامكۇ»يەتمىش پىرسەنتنى، سەئۇدى يىگىرمەبەش پىرسەنتنى ئېلىش شەرتى بىلەن تۈزۈلگەن. بۇ كېلىشىم تۈزۈلۈپ يىگىرمەبەش يىلدىن كېيىن، سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەللىك بىر پىرسەنتنى ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولالىغان. بۇ ھال شۇ چاغدا سەئۇدى تېخنىكىلىرىنىڭ يېتىشمەسلىكى، مەھسۇلاتنىڭ كۆپلۈكى سەۋەبىدىن شۇنداق بولغان. بولمىسا، سەئۇدى ھۆكۈمىتى تېخىمۇ كۆپ نىسبەتكە ئېرىشىش غەرىزىدە ئىدى. كېيىنچە، ئامېرىكا شىركەتلىرىنىڭ قولىدىكى قىرىق توققۇز پىرسەنتنىمۇ ئالتۇن بىرىپ سېتىۋالدى ـ دەپ

نېفت ئىشلەپچىقىرىشتا ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولالىدى. بۇ جەريانىدا، «ئارامكۆ» شىركىتى سەئۇدى ئۇچۇن ئىككى يۈز مىڭدىن ئوشۇق نېفت كادىرلىرى بىلەن تېخنىكلارنى يېتىشتۇرۇپ بەردى. ھازىر نېفت كادىرلىرىنىڭ سەكسەن پىرسەنتى، تېخنىكلارنىڭ ئوتتۇز بەش پىرسەنتى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئۆز خادىملىرى، ھازىر كۈنىگە بەش يېرىم مىليون باك نېفت ئىشلەپچىقىرىدۇ. لېكىن بۇ دۆلەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى يىگىرمە مىليون باكقا يېتىدۇ (ئەمەلدە سەئۇدى 1980 - يىلى ئون ئىككى مىليون باكتىن ئىشلەپچىقارغانىدى). 1983 - يىلى، دۇنيا بازىرىدا نېفتنىڭ باھاسى چۈشكەنلىكى ئۈچۈن، دۇنيادىكى نېفت ئىشلەپچىقارغۇچى يەتتە دۆلەت بىرلىشىپ «ئۇ ب ك» ئۈيۈشمىسىنى قۇردى. بۇ ئۈيۈشما نېفتنىڭ قىممىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن كۈنىگە ئون يەتتە مىليون باك نېفت ئىشلەپچىقىرىشنى بەلگىلىگەن، سەئۇدى بۇ كېلىشىمگە ئاساسەن ئۆزىنىڭ كۈنلۈك مەھسۇلاتىنى تۆۋەنلىتىپ بەش يېرىم مىليون باكقا چۈشۈرگەن. شۇنداق بولسىمۇ، ھازىر مەھسۇلات جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقى، ئامېرىكىدىن قالسا دۇنيادا ئۈچىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

ئاھالىسى ئون بەش مىليونغا يەتمەيدىغان بىر دۆلەت ئۈچۈن بۇ خىل بايلىق تولىمۇ كەڭرى بايىاشاتچىلىق ئەكېلىدىغانلىقى تەبىئىي، نېفت ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن گۈللەنگەن دۆلەت ئىقتىسادىي مەملىكەتنىڭ ھەممە ساھەسىگە بايىاشاتچىلىق، مەمۇرچىلىك ئېلىپ كەلگەن.

دۆلەت مۇداپىئەسى، تاشقى سودا، سانائەت - قاتناش، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق، شەھەر قۇرۇلۇشى، خەلق تۇرمۇشى، مەدەنىيەت - مائارىپ، ساقلىقنى ساقلاش جەھەتلەرگە دۆلەت نۇرغۇن مەبلەغ ئاجرىتىپ، يارىدەم بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالىغانلىقى ئۈچۈن ھازىر ھەممىلا ساھەدە دۇنيادىكى ئىلغار سەۋىيە بىلەن ئورۇن تالىشىش، ئەرەب خەلقىنىڭ مىللىي غۇرۇرىنى تولۇق قوزغىتىپ ۋەتەن، خەلقى بىلەن پەخىرلىنىش، ئۇنى

سۆيۈش تۈيغۇسى ئەۋجىگە چىققان.

مەن كىم بىلەنلا سۆزلەشمەي ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئۆزى ياشاۋاتقان دۆلەت بىلەن پەخىرلىنىش، ئۆز پادىشاھىغا مىننەتدار-لىق بىلدۈرۈشتىن باشقا سۆز ئاڭلىمىدىم. ئۇلار ھەقلىق ھالدا ئۆز بايلىقى، دۆلىتى، تۇرمۇشى بىلەن پەخىرلىنىپ سۆزلەيدۇ.

مەن تۆۋەندە مەككە شەھىرىدە نەچچە قەۋەتلىك بىنالاردىن بىرنەچچىسىنىڭ ئىگىسى، مال بىلەن تولغان دۇكانلارنىڭ خو-جايىنلىرى بولغان ئۇيغۇر ئاكىلارنىڭ سۆزلىرىنى خاتىرەمدىن بۇ ماقالىگە كۆچۈرۈپ قويىماقچىمەن:

— ياقۇپ ھاجىم ئىككىمىز بۇنىڭدىن قىرىق يىل ئاۋۋال قەش-قەردىن ئات، ئېشەك بىلەن سەككىز ئاي ئون ئوچ كۈن مېڭىپ ھەرەمگە كەلگەنىدۇق. مەن ئون سەر ئالتۇن بىلەن يولغا چىققان، بىر سەر قانچە گرام دەمىسىز!؟ مەن زەرگەر. سەر مىسقاللارنى تازا بىلىمەن. بىر سەر تۆت تىللا كېلەتتى، بىر تىللا ئىككى مىسقال، ھازىر بىر تىللا سەككىز يۈز سەكسەن رىيال، سەرراپ ئوچ يۈز ئاتمىش رىيالغا يۈز دول-لار (ئامېرىكا دوللىرى) بېرىدۇ، ھە راست، گرامغا چاقسا قانچە بولىدۇ دېۋىدىڭىزما؟ ئوتتۇز ئوچ گرامى بىر سەر كېلىدۇ، سەئۇددىدا ئالتۇننىڭ بىر سەرى جۇڭگو پۇلىغا ئوچ مىڭ ئىككىيۈز كويچەن، تۇر-كىيىدە ئەرزان، بىر سەرى ئىككى مىڭ ئالتە يۈز كويچەن، سىلەردە تۆتمىڭ بەش يۈز كويچەن ئىكەن، مەن زەرگەر بولغاچقا تازا بىلىمەن!

— گەپنى ئەپقاچىدىغان خۇيۇڭ ھېلىمۇ بارئىكەن - دە، — دېدى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن ۋالىيسى ياقۇپ ھاجىم كۈ-لۈپ قويۇپ، — تۇرمۇشۇڭنى سۆزلە.

— نېمىسىنى سۆزلەيتتىم، مانا قارا، ئىككىمىز تەڭ، بىر تۆگىدە سېۋەتنىڭ بىر بېشىدا سەن، بىر بېشىدا مەن ئولتۇرۇپ مەككىدىن مەدىنىگە ئون ئىككى كۈندە بارغانىدۇق - ھە؟ ھازىر بىر كۈنلۈك يول، سالقىن ماشىنىدا بارىسىلەر. سەن يۇرتقا كېتىپ ۋالىي بوپسەن، مەن بۇ يەردە قېلىپ زەرگەرچىلىك قىلدىم، ئەمما

قارا، سەن بوۋاي، مەن يىگىت. ماختىنىۋالاي. قىزىم مۇئەللىم، ئايدا يەتتە مىڭ رىيال ئايلىق ئالىدۇ. ئوغلۇم دوختۇر، ئىيىمغا ئون مىڭ رىيال ئالىدۇ، بۇ جايىمنىڭ ئۇچىنچى قەۋىتىنى تۇر-كىيىلىك ھاجىلارغا يەتمىش مىڭ رىيالغا ئىجارىگە قويدۇم. نەچچىلىك ئالتۇنۇم بار، نەچچە يەردە جايىم بار، بۇنى دېمەيمەن. لېكىنزە پۇل تاپتىم، بېيىدىم، لېكىن يۇرتقا يارىدەم قىلالمىدىم،— ياقۇپ ھاجىم ماڭا چاقچاق قىلىپ،— ئۇچ خىل ئادەمنىڭ تامىقىنى يېگىلى بولمايدۇ، بۇلار: زەرگەر، قاسساپ، باجگىر، بۇلارنىڭ پۇتىنى چىشلىگەن ئىت جەننەتكە كىرىدۇ، سەن ئالداپ - سالداپ بېيىدىڭ دەيدۇ تېخى. ئۇتتۇز بىر مىڭ ئۇيغۇر ئەرەبىستان يېرىدە كۆن كۆرۈۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسلا باي، بەزىلىرى كاتتا باي، بۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئەرەب بايلىرىنىڭ بالىلىرى بولىدۇ. بىز-دەك قوڭالتاقتىن قىرىق نەچچە يىلدىن كېيىن ئەرەب بايلىرى چې-قىدۇ. يەنە نېمىنى تونۇشتۇراتتىم.

— ئۇيغۇرلاردىن ھازىر يىگىرمە نەپەر پەن دوكتورى بار، — دېدى يەنە بىر ياش يىگىت، — خىمىيە، تارىخ، تىببىي ساھەدە ئالىملار يېتىشتى. دوكتور ئابدۇقادىر تاش ھازىر رىيازدا تۇرىدۇ.

— مەن يېكىشەھەر ناھىيىسىدىن قۇرۇق قول بىلەنلا چىق-قان، — دېدى ئۆز ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ داڭلىق بايلاردىن بىرى بولغان قۇربان ئابدۇللا ھاجىم ئۆز ئەھۋالىنى تونۇش-تۇرۇپ، — قىلىمغان ئىشىم قالمىدى. ھالال ئىش بولسىلا قىلدىم. تېجەپ يىغىپ يۇرۇپ ھازىرقى ھالغا يەتتۇق. ھازىرمۇ تىجارەت قىلىۋاتىمىز، خۇدايىم بۇيرۇسا يۇرتنى گۈللەندۈرۈشكە يارىدەم قىلىمىز.

دېھقانلارغا قاراتقان كەڭ ئېتىبار دېھقانچىلىقنىڭ راۋاجلى-نىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن. ئىلگىرى خورما بىلەن ئۇزۇقلىنىش ئاساس قىلىنىدىغان بۇ يېرىم ئارال دۆلىتى بۇ يىل سىرتقا ئاشلىق سېتىپ بەرگەن. بۇ ھەقىقەتەنمۇ بىر مۆجىزە.

چارۋىچىلىققا بولغان ئېتىبار تېخىمۇ زور ئىكەن. بۇرۇن سەئۇدى ئەرەبىستاندا تۆگە ئاساسىي قاتناش قورالى بولغانلىقى ئۈچۈن تۆگە ئۇ يەرنىڭ ئاساسلىق چارۋىسى بولۇپ قالغان. ئۇ چاغلاردا بۇ دۆلەتتە بىر مىليونغا يېقىن تۆگە بولغان. لېكىن، 1980 - يىللىدىن كېيىن تاشلىنىپ قالغان. بۇ چارۋا 1970 - يىللارغا كەلگەندە ئازىيىپ ئىككى يۈز مىڭغا چۈشۈپ قالغان. 1970 - يىلى دۆلەت ئومۇمىي چارۋىنى كۆپەيتىش پرىنسىپىنى تۇتۇپ چىققان. چارۋىچىلىقنى تېز راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن مەملىكەتنىڭ جەنۇب ۋە شىمال ئۆلكىلىرىدە چاچما سۇ بىلەن يايلاقلار بىنا قىلىنغان. قەسىم ئۆلكىسىدىكى دەھنە چۆلىگە يېقىن جايلاردا مىڭ كۋادىرات كىلومېتىرلىق چوڭ يايلاقلار بىنا قىلىنغان. گەرچە ھازىرمۇ گۆشلۈك ماللار سىرتتىن سېتىۋېلىنسىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ چارۋىسى ئومۇمىي گۆش مەھسۇلاتىنىڭ يىگىرمە پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدىكەن.

سۈت، قېتىق، قايماق گوللاندىيىدىن كەلتۈرۈلگەن سىيىرلار ئارقىلىق تەمىنلىنىدىكەن. بۇ سىيىرلار ئەرەب زېمىنىدا ياخشى بېقىلغاچقا، ھەر بىرى ئۈچ - بەش چېلەككىچە سۈت بېرىدىكەن. ھازىر سەئۇدى تۈپرىقىدىكى ئوتتۇزئۈچ مۇنەسسەسەدىن خىل سۈتلۈك سىيىرلاردىن يەتتە مىڭى بېقىلغاچقا، پۈتۈن دۆلەتتە سۈت مەھسۇلاتلىرى تولىمۇ ئەلۋەك ئىكەن.

ئىنكو باتۇرلاردا ھەر كۈنى بەش مىليوندىن يەتتە مىليونغىچە چۈجە چىقىرىلىدىكەن. توخۇ گۆشى (ئاق گۆشى) ئەرەبلەردە تولىمۇ ئومۇملاشقان. ھەر كۈنى بىر يېرىم مىليون توخۇ سويۇلىدىكەن.

سەئۇدى ئەرەبىستاندا ئېلېكتر كۈچى تولىمۇ مول ۋە ئەرزان بولغانلىقى ئۈچۈن (1953 - يىلى توك بار ئىكەن)، پۈتۈن دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئەمگەكلىرى ئېلېكتر كۈچى بىلەن پۈتىدىكەن.

— 50 - يىللاردا خىلىلا تەس ئىدى، — دەيدۇ داڭلىق بايلاردىن ئەيسا قارى ھاجىم بۇرۇنقى كۈنلىرىنى ئەسلەپ، — بۇيەرنىڭ قىينچىلىقلىرىغا چىداپ، ھولۇلداپ تۇرغان تۇنۇرغا كەچ كىرگۈچە باش تىقىپ ناۋايىلىق قىلماق، قاقشال تاشلىقتا كەچ كىرگۈچە تەرلەپ - پىشىپ ئولتۇرۇپ يايمچىلىق قىلماق ئاسانمۇ؟ ناۋادا ئەرەبستان نېفىت بىلەن باي بولمىغان بولسا، بىز ھەرقانداق قىلىپمۇ باي بولالمىغان بولاتتۇق. دۆلەت باي بولمىسا خەلق باي بولالمايدۇ. شۇڭا بىز راست گەپنى قىلساق، يەر تېگىدىكى خۇدا ياراتقان نېمەت — نېفىت بىلەن ئۇزۇقلىنىۋاتىمىز.

بۇ گەپ راست، سەئۇدى ئەرەبستانى نېفىت دۆلىتى، ئۇنىڭ باشقا ساھەلىرىدىكى تەرەققىياتى نېفىت بىلەن پەيدا بولغان.

— «ۋە خەلق نەلەكۇم، مافىل ئەرزى جەمئىيە» يەنى زېمىننى سىلەرنىڭ پايدىڭلار ئۈچۈن ياراتتىم، — دەپ يېزىلغان قۇرئاندا دېدى ماڭا سەكسەن ئىككى ياشلىق بوۋاي، يېڭىسارلىق قادىرھاجىم دۇئا قىلىپ تۇرۇپ،— ئابدۇلئەزىز پادىشاھلىرىمىزنىڭ بېشى ئامان بولسۇن، بۇ نېمەتنى ئۇلار ئاچتى، داستىخان ئۇلارنىڭ، بىز بۇ داستىخاننىڭ مېھمانلىرى. بۇ داستىخانغا كەلگەن ھەرقانداق مېھمان تويىدۇ - باي بولىدۇ، بالام.

دېمەك، سەئۇدى ئەرەبستانىنى باي قىلغان «نېمەت» نېفىت. لېكىن، بۇ بايلىقنى ئېچىش، خەلققە تەقدىم قىلىشتا سوپى - ئىشانلارنىڭ تەقدىرچىلىك سەپسەتىلىرىنىڭ زەھەرلىشىدىن ئۆز خەلقىنى قۇتۇلدۇرۇپ، ياشاش ۋە ياشىتىش يولىغا باشلىغان مەلىك ئابدۇلئەزىز ۋە ئۇنىڭ ئاتىسىغا سادىق ئوغۇللىرى، بۇ بىر جەمەت پادىشاھلارنىڭ ئىسلاھ قىلىشى، يېڭىلىق يارىتىش روھى بولمىغان بولسا، بۇگۈنكى گۈللەنگەن، باي، گۈزەل سەئۇدى ئەرەبستانى بولمىغان بولاتتى.

دېمەك، گۇللىنىش، كامال تېپىش ئىسلاھات — يېڭىلىق بىـ لەن بارلىققا كېلىدۇ. بۇ قانۇنىيەت دۇنـيانىڭ ھـەممـە يېرىگـە باپ كېلىدۇ.

گېزىت - ژۇرناللار، ئالىي مۇكاپاتلار ۋە سەھىيە ئىشلىرى

بۇنىڭدىن سەكسەن يىل بۇرۇن، بۇ ئىككى مىليون تۆت يۈزمىڭ كـۆپدرات كىـلـومـېترلىق زېمىندا بىرمۇ گېزىت - ژۇرنـال يوق ئىدى. مەلىك ئابدۇلئەزىز تەختىنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە ئەگىشىپ، 1920 - يىلىدىن باشلاپ تۇنجى ئەرەب گېزىتى «ھىجاز ئاۋازى» ناملىق تۆت بەتلىك گېزىت چىقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭدىن ئىككى يىل ئاۋۋال «ئومماى قورا» (شەھەرلەر خوجىسى) ناملىق گېزىت چىققان. لېكىن ئۇ بىر شەخسىنىڭ گېزىتى ئىدى.

1925 - يىلى ئىككىنچى شەخسىي گېزىتى — «ئەل مەدىنە» جامائەت بىلەن يۈز كۆرۈشتى. مـەدىنە شەھىرىدە 1925 - يىلـى گېزىت چىقارغان خوجايىن ھاپىز ئائىلىسى ھازىر لوندوننى مەر- كەز قىلىپ «ئوتتۇراشـەرق» گېزىتىنـى چىقـارمـاقتا، بـۇ گېزىت ھازىر جىددە، رىياز، لوندون، قاھىرە، پارىژ، مەغرىبىستان، نيۇ - يورك قاتارلىق سەككىز شەھەردە ئەرەبچە، ئىنگلىزچە، فرانسۇز- چە بىر خىل نۇسخىدا، بىرلا سائەتتە باسمىدىن چىقىپ تۇرىدۇ. بۇ گېزىتنىڭ تەھرىر ھەيئىتى لوندوندا، پۈتۈن خەۋەر ئالماش- تۇرۇش، تـارقىتىش ئىشلىرى ۋېيىشىڭ ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئۇلارنىڭ دەسلەپكى «ئەل مەدىنە» گېزىتى كېيىن «ھىجـاز ئا- ۋازى» دېگەن نامـغا، كېيىن «سەئۇدى ئەرەبىستانى شەھەرلىرى» دېگەن نامـغا ئۆزگەردى. بۇ گېزىتلـەر پـۈتۈن دۇنياغا سـەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ شانلىق مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تونۇشتۇرماقتا.

50 - يىللارغا كەلگەندە گېزىتچىلىك ئىلگىرىلىدى. 1955 -

يىلىغا كەلگەندە، سەككىز گېزىت، بەش ژۇرنال تەسىس قىلىنىدى. 1925 - يىلىدىن 1952 - يىلىغىچە چىقىپ تۇرغان گېزىتلەر ھەپتىلىك گېزىتلەر ئىدى. 1955 - يىلىغا كەلگەندە، پۈتۈن گېزىتلەر كۈندىلىك گېزىتكە ئۆزگەردى.

1982 - يىلى ۋاپات بولغان ھۇرمەتلىك زات ئابدۇل قۇددۇس ئەنسارىنىڭ «ئەلمەنھەل» (ئېقىن) ناملىق ژۇرنىلى ئىلىم، تاريخ، ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ باشقا ساھەلىرىنى مەزمۇن قىلغان ئۇنۋېرسال ژۇرنال بولۇپ، مەملىكەتتە ۋە چەت ئەللەردە داڭ چىقارغانىدى. ئۇ زات ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوغلى نەبى ئەنسارى ئەپەندىم ئاتىسىنىڭ ئىشىغا ۋارىسلىق قىلىپ، «مەنھەل» نىڭ تىراژىنى ئاتىسى بار ۋاقىتىدىكىدىن ئۈچ يۈز پىرسەنت ئاشۇردى.

1983 - يىلىدىن باشلاپ پۈتۈن گېزىت - ژۇرناللارنى باشقۇرۇش ئىشىنى ھۆكۈمەت ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ھەربىر گېزىت - ژۇرنالغا بىردىن مۇئەسسەسە قۇرغان. بۇ مۇئەسسەسىلەرنىڭ رەھبەرلىرىنى ھۆكۈمەت تەيىنلەيدۇ. بۇ مۇئەسسەسە شىركەت ھېسابلىنىدۇ. مۇئەسسەسەدە ئون بەش كىشى ئىشلەيدۇ. ئۇ شىركەتلەر گېزىت - ژۇرناللارنى كۆتۈرە ئالغان، كىرگەن كىرىمنى ئون بەش كىشى بۆلۈشۈۋالىدۇ. رەئىسلەر كۆپرەك ئالىدۇ. بەزى رەئىسلەرنىڭ ئايلىق كىرىمى بىر يۈز يىگىرمە مىڭ رىيالغىمۇ يەتكەن. بۇ خىل ژۇرناللاردىن «ئىقرار» (توقماق)، «يەماما» (كەپتەر)، «ئەل مەجەللە»، «ئەل مەنھەل»، «ئەل ئەرەب»، «ئەل قاپىلە» قاتارلىق ھەپتىلىك، ئايلىق ژۇرناللار بار. بۇلاردىن ئىلمىي قىممىتى يۇقىرىلىرى: «مەنھەل»، «قاپىق» «فەيسىل»، «ئەل مەجەلنە» ژۇرناللاردۇر.

ھازىر جەمئىيەتتە ئالقىشلانغان گېزىت - ژۇرناللاردىن: «ئەلبىلات». (يۇرت)، «ئەل مەدىنە»، «يۇم» (بۈگۈن)، «ئەل رىياز»، «نەدىۋان» (يىغىن) «ئەل جەزىرە»، «ئوكاز» (ھاسا)، «قەسىم» (يەر ئىسمى)، «ئەسىر»، «ئوممال قورال» قاتارلىقلارنى ۋە مەخسۇس ئايالار ئۈچۈن چىقىرىلغان «سەيىدەتى» ژۇرنىلىنى

تىلغا ئېلىشقا بولىدۇ. بۇ گېزىت ـ ژۇرناللاردا ھەر خىل ئىلمىي ماقالىلەر، ئەدەبىي ئەسەرلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

سەئۇدى ئەرەبىستانىدا كىنو ـ تىياتىرخانىلار، دۆلەت سەنـ ئەت ئۆمەكلىرى، يازغۇچىلار جەمئىيەتلىرى، ئەشرىياتلار يوق.

ھەربىر شەھەردە يازغۇچىلار كۇلۇبلىرى بار. يازغۇچىلار ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم يىغىلىپ سۆھبەتلىشىدۇ. ئۆز ئەسەرلىرىـ نى ئوقۇپ پىكىر ئالماشتۇرىدۇ. لېكسىيە قىلىنىدۇ، كىتاب تار- قىتىلىدۇ.

كىتابلارنى ئاپتورلار ئۆزلىرى باسمىخانىلارغا پۇل تۆلەپ باستۇرىدۇ، كىتابپۇروشلار بىلەن كىتاب دۇكانلىرىغا ساتىدۇ. سەئۇدىتنىڭ باشقا شاھەلىرىدىمۇ شەھەرلەرنى ئاساس قىلغان جەمئىيەتلەر بار. خەلق غەزەلخانىلىرى يىغىلىشلاردا ناخشا ئېيتىدۇ، ئۇسسۇلچىلار ئۇسسۇل ئوينايدۇ. مەسىلەن، ناخشىچىلاردىن ئىپتىـ سان لۇتفى (ئايال، ئۇيغۇر)، مۇھەممەت ئامان (ئۇيغۇر) لارنى تىلغا ئېلىپ ئۆتىمىز. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يېقىملىق ئەرەبچە ناخـ شىلىرى بىلەن ئالقىشقا ئىگە.

سەئۇدى ئەرەبىستانىدا ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئانچە تەرەققـ قىي قىلمىغان. بۇ ھال بۇ دۆلەتنىڭ يۇكسەك ئىقتىسادىي ئاساسىغا باپ ئەمەس. لېكىن، دۆلەت ۋە پادىشاھ ئەدەبىلەر، ئالـ لىمىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى قەدىرلەيدۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەمـ گىكى كۆرۈنگەن كىشىلەرنى مۇكاپاتلاپ تۇرىدۇ. شېئىرلار توپـ لاملىرى، رومانلار، باشقا ئىلمىي ئەسەرلەر ئۈچۈن مۇكاپاتلانغان كىشىلەردىن ئابدۇلئەزىز ئائىلىسىگە ئاتاپ يازغان مەدھىيە شېـ ئىرلىرى (بەش توپلام) «يېشىللىق مېۋىلىرى» (سىمرات ئالاۋراق) ئۈچۈن دۆلەت مۇكاپاتى ئالغان ئىبراھىم غەززاۋى؛ «كەلىمە تۇل ھەق» (راس سۆز) نامىلىق دىنىي ئەدەبىي كىتابى ئۈچۈن مۇكاپاتلار، دۆلەت مۇكاپاتى ئالغان ئەخمەت ئابدۇلغوپۇر ئەتـ تار، «تارىخىي مەككە» نامىلىق تارىخ كىتابى ئۈچۈن دۆلەت

مۇكاپاتى ئالغان ئەخمەت سۇبائى، ئارخېئولوگىيە تەرەققىياتى ساھەسىدىكى ئەمگىكى ئۈچۈن دۆلەت مۇكاپاتى ئالغان، ئەللىك يىللىق ئىلمىي ئەمگىكى سىنگەن «ئەل - ئەرەب» مەجمۇئەسىنىڭ ئىجادكارى بولغان ھەمەدەل جاسىر؛ «ئەل مەنھەل» مەجمۇئەسىدىكى ئەدەبىي ئەمگەكلىرى ئۈچۈن دۆلەت. مۇكاپاتى ئالغان ئابدۇل قۇددۇس ئەنسارىلەرنى سەئۇدى خەلقى ھۇرمەت بىلەن تىلغا ئالىدىكەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھى داغدۇغىلىق سورۇندا بۇ بەش كىشىنى يۈز مىڭ رىيال نەق پۇل، ھاياتى بويىچە ئايلىق ھەق ئېلىش، قالغان ئۆمرىدە دەم ئېلىش شەرىپى بىلەن مۇكاپاتلاپ، ئۇلارغا دۆلەت ئاكادېمىيە نىشانچىلىرى دېگەن ئالىي نامنى تەقدىم قىلغان. بۇ بەش كىشىدىن ئەخمەت سۇباھى بىلەن ئىبراھىم غەززاۋىلەر ۋاپات بولغان. قالغان ئۈچ كىشى ھازىر يۇقىرىقى ئىلتىپاتتىن بەھرىمەن ئىكەن.

دۆلەت مۇكاپاتىدىن باشقا، مەرھۇم پادىشاھ فايسالنىڭ نامىدىكى «فايسال مۇكاپاتى» خەلقئارا ئىسلام - پەن، ئەدەبىيات مۇكاپاتى بولۇش سۈپىتى بىلەن دۇنياغا داڭلىق ئىكەن. مەرھۇم پادىشاھ فايسال مەملىكىتىنى گۈللەندۈرۈشكە پۈتۈن كۈچ - قۇۋۋىتى، ئەقلىنى تەقدىم قىلغان، ئىسلام - پەن، مەدەنىيەتكە ھۇرمىتى چوڭ، ۋەتەن، خەلقىگە مۇھەببىتى زور كىشى ئىدى.

«فايسال مۇكاپاتى» نى تونۇشتۇرۇشتىن بۇرۇن، مەلىك فايسال ۋە ئۇنىڭ ئۆز دۆلىتىنى گۈللەندۈرۈش ساھەسىدىكى ئەمگەكلىرى ئۈستىدە قىسقىچە توختالماقچىمەن.

فايسال مەلىك ئابدۇلئەزىزنىڭ ئىككىنچى ئوغلى، ئۇ 1906 - يىلى تۇغۇلغان، ئۇ ئاتىسىنىڭ خىزمىتىگە ئون ئالتە ياش ۋاقتىدىن باشلاپلا يارىدەملەشكەن. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى بىلەن شۇ يېشىدا دۆلەت ۋەكىلى بولۇپ سۆھبەتلىشىپ، يۇقىرى ئابرويغا ئىگە بولغان. مەلىك ئابدۇلئەزىز بۇ ئوغلىنى كىچىك ۋاقتىدىلا ئۆزىگە

يارده‌مچى، مەككە شەھىرىگە باشلىق قىلىپ تەيىنلىگەن. مەلك ئابدۇلئەزىز 1953 - يىلى ۋاپات بولۇپ، ئورنىغا چوڭ ئوغلى سەئۇد تەختكە ئولتۇرغاندا، ئاكىسىغا ئورۇن باسار بولۇپ ئولتۇرغان فايسال ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن، دۆلەتنىڭ ئاساسىي ئىشلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان. 1945 - يىلى سان فرانسىسكودا بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى قۇرۇلغاندىلا سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدىكى ۋەكىلى بولۇپ، دۇنيا جامائەتچىلىكىگە تونۇلغان، بۇ ياش ئەرباپ 1964 - يىلى ئاكىسى سەئۇد ۋاپات بولغاندىن كېيىن دۆلتىگە مۇناسىپ هالدا پادىشاه بولۇپ، خەلقىارا ئىشلاردا سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ ئابروي - ئىناۋىتىنى ئۆستۈرىدىغان چوڭ ئىشلارنى قىلىشقا باشلىدى. ئۇ زات نېمىلەرنى قىلغان؟ بۇ سوئال هەممىلا ئادەمنى قىزىقتۇرىدۇ.

— فايسال ئاددىي - سادىدا، قىزغىن، ئۆتكۈر، قەيسەر ئادەم ئىدى، — دېيىشتى مېنىڭ سوئالىمغا جاۋاب بەرگۈچىلەر (بۇلار ئەرەبلەر)، - ئۇ بىر ئايال بىلەن ئۆتكەن، ئالدىنقى ئايالى ئەرەب ئىدى. ئۇ ئايالىدىن بىر ئوغلى قېلىپ، ئۇ ئايالى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، تۇرك ئايال بىلەن توي قىلغان. هازىر ئۇنىڭ بەش ئوغۇل، ئۈچ قىزى بار. ئۇلارمۇ دادىسىدەك قەيسەر، سادىق، خالىس.

رەهمىتى فايسال زور ئىشلارنى قىلغان. ئۇ دۆلتىنى ئىچىدە، زامانىۋى هەربىي قورال بىلەن قوراللانغان هەربىي قوشۇن قۇرۇپ، دۆلەت مۇداپىئەسىنى كۈچەيتتى. نېفىت ئىشلەپچىقىرىشنى كۈچەيتىپ، بازارئىگىلەپ، سەئۇدىنىڭ خەلقىارادىكى ئىقتىسادىي ئورنىنى كۈچەيتىش، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە سەكسەن مىڭ كىلومېترلىق ئاسفالت يول قۇرۇپ، قاتناشنى راۋانلاشتۇردى، تائىف بىلەن مەككە ئارىسىدىكى قارا تاغنى كېسىپ سەكسەن كىلومېترلىق زامانىۋى يول بىنا قىلدى. ماۋارىپنى راۋاجلاندۇرۇش، ئايالىلار

بازىرى، ئايالار بانكىسى قۇرۇش، ئايالار مائارىپىنى گۈللەن-
دۈرۈش ئىشلىرىدىكى تۆھپىلەر فايسال نامىغا مەنسۇپ، خەلقئا-
رادىچۇ؟ پۈتۈن ئەرەبلەرنىڭ ئىنتىپاقى، دۇنيانىڭ ھۆرلۈكى،
تىنچلىقى ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى قىلدى. 1962 - يىلى
دۇنيا ئىسلام ئىنتىپاقىنى، 1974 - يىلى دۇنيا ئىسلام ئىنتىپا-
قىنىڭ دائىملىق كومىتېتىنى قۇردى. بۇ كومىتېتقا ئاتمىش ئۈچ
دۆلەت ئەزا بولدى. ئۇنىڭ رەئىسى فايسالنىڭ تەشەببۇسى بىلەن،
تۆت يىلدا بىر قېتىم ئايلىنىش يولى بىلەن سايلىنىدىغان بول-
دى. 1975 - يىلى دۇنيا ئىسلام تەرەققىيات بانكىسىنى قۇردى،
ھازىر دۇنيادا بۇ بانكىنىڭ ئۈچ مىڭدىن ئارتۇق شۆبىسى بار.

فايسال مۇكاپاتى ئەنە شۇ مەشھۇر پادىشاھنىڭ پۈتۈن شەخ-
سىي بايلىقى بىلەن تەسىس قىلىنغان. فايسالنىڭ شەخسىي
بايلىقىنا مىراسخورلۇق قىلىشتىن پۈتۈن بالىلىرى ۋاز كېچىپ،
بۇ پۇلنى پۈتۈن دۇنيادىكى ئىلىم - پەن، ئەدەبىيات تۆھپىكار-
لىرىنى مۇكاتلاش ئۈچۈن جۇغلانما قىلىشقا تەقدىم قىلىشقان.
بۇ مۇكاپاتنىڭ پەخرى رەئىسى — ئىككى ھەرەم خادىمى، ھا-
زىرقى پادىشاھ مەلىك فەھەد، رەئىسى — فايسالنىڭ چوڭ ئوغ-
لى ئابدۇللال فايسال. تۈزۈم بويىچە مۇكاپاتقا سۈنۈلغۇچىلار
ئالتە ئاي بۇرۇن پۈتۈن خىزمەت، فاكىتلىرى بىلەن تەييارلە-
نىدۇ. مۇكاپات ھەيئىتى تەكشۈرۈپ چىقىپ، مەلۇم كىشىلەرنى
نىشانلايدۇ ۋە بېكىتىدۇ. ھەر يىلى 12 - ئايدا سەئۇدى ئەرە-
بىستانى خانلىق مەركىزىي رىيازدا مۇكاپاتلاش يىغىنى ئۇتكۈزۈ-
لىدۇ. مەلىك فاھەدنىڭ رەھبەرلىكىدە، مۇكاپات سوممىسى تۆت يۈز
مىڭ رىيال نەق پۇل بىلەن (بىر يۈز ئوتتۇز مىڭ ئامېرىكا دوللىرى
مىقدارىدا) بىر دانە ئالتۇن مېدال، مۇكاپات ئالغۇچىنىڭ تەرجىمە-
ھالى يېزىلغان ھۆرمەتلىك شاھادەتنامە مۇكاپاتلانغۇچىغا تاپشۇ-
رۇلىدۇ. دۇنيادىكى يەھۇدىيلەردىن باشقا بارلىق مىللەتلەردىن
ئىرق ئايرىماستىن بۇ مۇكاپاتقا نىشان بولالايدۇ. لېكىن

مۇكاپاتلانغۇچىنىڭ ئەمگىكى باشقىلار تەرىپىدىن مۇكاپاتلانمىغان بولۇشى شەرت.

هازىر دۇنيا ئىسلام - پەن ئەھلى بۇ مۇكاپاتتىن بەھرىمەن بولماقتا. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە سەئۇدى ئەرەبىستانى ھۆكۈمىتى سەئۇدى ئەرەبىستانى توغرىسىدا يېزىلغان قىممەتلىك بار ئەسەرلەرگەمۇ مۇكاپات بېرىدۇ. مەسىلەن، 1987 - يىلى 10 - ئايلاردا، جۇڭگولۇق ئەر - خوتۇن بىناكارلار (خەنزۇ) ئەرەب بىناكارلىقىنىڭ جۇڭگودىكى ئۇلگىلىرى توغرىسىدا بىر كىتاب يېزىپ، كىتابىنى ئىنگلىز، ئەرەب تىللىرىغا تەرجىمە قىلىپ، سەئۇدى ئەرەبىستانىغا ئەۋەتكەن ۋە كىتابى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىغانلىقى ئۈچۈن، سەئۇدى ئەرەبىستانىغا مېھمانغا چاقىرتىلغان. ئۇلار كەلگەندىن كېيىن مېھمان بولغان، ئىككى يۈز ئوتتۇز بەتلىك كىتابى ئۈچۈن ئوتتۇز مىڭ دوللار مۇكاپات ئالغان. ئاخىرىدا ئۇلار سەئۇدى ئەرەبىستانى باش مۇپتىسى ئاب دۇلئەزىز ئىبنى باز جانابلىرىنىڭ ئالدىدا ئىسلام دىنىغا كىرىش رەسىمىتى ئۆتەپ، ئۇلارنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقى ئەنگە ئىلىنغان، ئەرگە ئەخمەت، ئايالغا لەيلە دېگەن ئەرەبچە ئىسىم قويۇلغان.

سەئۇدى ئەرەبىستانى ھۆكۈمىتى، پادىشاھ فەھەد جاناپلىرىنىڭ ئىلىم - مەرىپەتكە ئەھمىيەت بېرىشى، ماددىي رىغبەتلەندۈرۈشتە كەڭ قول بولۇشى، چوقۇمكى بۇ دۆلەتنىڭ ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئۆز رولىنى كۆرسىتىدۇ.

سەئۇدى ئەرەبىستانى تېلېۋىزوردا تىببىي ئىلىمنىڭ ئەڭ يېڭى نەتىجىلىرى ھەركۈنى كۆرسىتىلىدىكەن. بىز بىرنەچچە شىنجاڭلىق ساق ئادەمنىڭ كاردىن چىققان بۆرىكى ئورنىغا ئۆلگەن ئادەمنىڭ ساق بۆرىكىنى ئالماشتۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنى كۆردۇق. تېلېۋىزور كۆرۈپ شۇ يەرلىكلەردىن:

— چەت ئەل دوختۇرلىرى ئارىلاشقاندۇر - هە؟ — دەپ سورىدىم. ئىسلام هاجىنىڭ دېگىز ئارىسىدىكى خىزمەت قىلىۋاتقان ئوغلى ماڭا قاراپ تەنە بىلەن كۈلۈپ قويدى:

— هازىر ئۆپكە - جىگەرلەرنىمۇ ئالماشتۇرۇش سىناق قىلىنىۋاتىدۇ. بۇ ئىشنى قىلىۋاتقانلارنىڭ هەممىسى ئەرەبىستان پۇقرالىرى. بىزدە تىبىي ئىلىم تەرەققىي قىلغان. مەملىكەت بويىچە ئون يەتتە مىڭ دوختۇر (تېۋىپ دېيىلىدۇ) بار. باشقىلار ئەرەبىستاننى ياخشى بىلمەيدۇ. بەزىلەر: ئەرەبلەر ئاغرىقلارنى داۋالىمايدىكەن. «كېسەللىنىمۇ خۇدا بېرىدۇ، جاننىمۇ خۇدا ئالىدۇ» دەپ دورىمۇ بەرمەيدىكەن. دېيىشكۈدەك. سەئۇدى خەلقى دىن بىلەن ئىلىم - پەننى قارىمۇ قارشى قويۇۋالىدىغان دەۋرلەرنى يۈز يىللاپ كەينىگە چۆرۈۋەتتى. ئىسلام دىنى ئىلىم - پەننى چەتكە قاقمايدۇ. بەلكى ئىلىم - پەننىڭ تەرەققىياتىنى قۇرئان كەلىمىلىرى بىلەن ئىسپاتلايدۇ.

ئىلىم - پەن ئەرەبلەرنىڭ تۇرمۇشىغا، ئېڭىغا كۈندىن - كۈنگە چوڭقۇر سىڭمەكتە. ئۇلار ئىسلام دىنىنىڭ پەيدا بولغان يېرىدە ياشىماقتا. لېكىن، بۇ يەردە خۇراپات ئۇنچىلىك ئېغىر ئەمەس. كىشىلەر يالاڭباش نامىز ئوقۇيدۇ، نامىز ئوقۇۋاتقان ئادەمنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈۋېرىدۇ. بىرى ۋاپات بولسا بىزدىكىدەك ئۇن سېلىپ يىغلىمايدۇ. داغدۇغىلىق (نەچچە مىڭ باغاق تارقىتىپ) نەزىر قىلىمايدۇ. هەتتا سەئۇدى ئەرەبىستانىدا قەبرىستان يوق. ئۆلگۈچىنى مېيىت ئىگىلىرى هويلا - باغلىرىدا بىرنەچچە ۋاقىت ساقلايدىكەن - دە، مۇردا چىرىگەندىن كېيىن ئۆزلىرى بىر ياقلىق قىلىدىكەن.

ئەرەبلەردە توي نۇرغۇن ئىسراپچىلىق بىلەن بولاتتىكەن. بۇ ئەهۋالنىڭ يامان ئەهۋال ئىكەنلىكىنى ئۇلار چۈشەنگەن. ئۇلار توي - تۆكۈنلەردە ئاشقان تاماقلارنى بىر ياقلىق قىلىش كومىتېتى ئاملىق بىر مۇلازىمەت ئورنى قۇرۇشقان. توي

یاکی زیاپەت قلمۇچى بۇ كومىتىتقا ۋاقىتنى تېلېفون ئار-
قىلىق مەلۇم قىلىدىكەن. كومىتىت شۇ ۋاقىتدا مۇزلىتىش ماشـ
ىنىلىرى بىلەن ئە ئاشقان گۆش، پولۇ، نانلارنى ياخشى
پىچەتلەپ ئە كېتىدىكەن ۋە ھەر كۈنى كەچقۇرۇن سائەت
تۆتلەر بىلەن بۇ تاماققا قارىشىپ تۇرغان نامراتلارغا ئاپىرىپ
بېرىدىكەن. «تۇغلاتقۇ» بولمىغان بولسا بۇنداق قىلىلى بولاتـ
تىمۇ؟ يەنىچۇ؟ ئۇي كۆچۈش توغرا كەلگەندىمۇ، كۆچكۈچىلەر
كۆچۈش، جايلىشىش ئەھۋالىنى «كۆچۈرۈش مۇلازىمەتچىلىرى»
گە مەلۇم قىلىپ قويۇپ، ئۆزلىرى بىر چايخانىدا چاي ئىچىپ
ئولتۇرۇشىدىكەن. كېلىشكەن ۋاقىتدا يېڭى ئۆيگە قۇرۇق قول
بارىدىكەن. ئۇ يەردە ھەممە نەرسە سەرەمجانلاشقان بولىدىكەن.
ناۋادا زامانىۋى ماشىنا ـ كرانلار بولمىغان بولسا بۇنداق
ئوڭايچىلىق نەدە بولاتتى؟

سەئۇدى ئەرەبىستانى ھازىرقى زامان ئىلىم ـ پەن مېۋە-
لىرىدىن تولۇق پايدىلانماقتا. ئۇلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشى
ھەم جەمئىيەتتىكى ئۆزگىرىشكە ئەگىشىپ يېڭىلانماقتا. بۇ يەر-
دە پەقەت بىرلا نەرسە كونىچە ئىكەن، ئۇ بولسىمۇ ئاياللارنىڭ
چۈمپەردىسى.

«نامەھرەم» دېگەن سۆز «كۆرۈش چەكلەنگەن» دېگەن
مەنىدە بولىدىكەن. ئەرەب ئاياللىرى چۈمپەردە ئىچىدە تۇرۇپ
ئىلىم ـ پەن ۋە يېڭىچە تۇرمۇشتىن بەھرىمەن بولىدىكەن. ئۇلار
ماشىنىلاردا ماڭىدىكەن. ئون يەتتە مىڭ دوختۇرنىڭ ئوتتۇز پىرسەنـ
تى ئاياللار ئىكەن. ئۇلار ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇيدىكەن
(چەت ئەللەردىمۇ ئوقۇيدىكەن)، خىزمەت قىلىدىكەن، جەمئىيەت
ئىشلىرىغا ئارىلىشىدىكەن، لېكىن بۇ ئىشلارنىمۇ چۈمپەردە ئىچىدە
تۇرۇپ قىلىدىكەن.

قىز ـ يىگىتلەر يۈز كۆرۈشمەي ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ۋاستـ
سى بىلەن تويلىشىدىكەن، لېكىن، ھازىر نىكاھتىن بۇرۇن

بىر قېتىم يۈز كۆرۈشۈش، تېلېفوندا بىر قېتىم سۆزلىشىش، لايىق كۆرۈشكەندە نىكاھلىنىش، لايىق كۆرۈشمىسە زورلىماسلىق يولغا قويۇلغان. ئاياللار، ئاياللار بانكىسى، ئاياللار بازىرى قاتارلىق جايلاردىلا يۈزى ئوچۇق يۈرەلەيدىكەن، شۇنداق بولسىمۇ، ئاياللارنىڭ سائەت ئۈچ ــ بەشلەرگىچە ئۆز مەھەللىلىرىدىكى مەكتەپلەردە ئىلىم ئاشۇرۇشى ئۆز ئىختىيارىيدا ئىكەن. ئۇلار يەنە ئۆز ئاملىرىدا دۇكان ئېچىش، ئىچكى ـ تاشقى تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىش، سانائەت، تىككۈچىلىك كارخانىلىرى قۇرۇش ئەركىنلىكلىرىگە ئىگە ئىكەن، ھەتتا شىركەت قۇرۇش، بانكىلاردا ھېساب ئېچىشقا ھوقۇقلۇق ئىكەن. ئەڭ ياخشىسى، ھەر يىلى چەت ئەللەرگە سایاھەتكە چىقىدىغان بىر مىليوندىن ئارتۇق سایاھەتچىنىڭ يەتمىش پىرسەنتىنى قىزلار بىلەن ئاياللار تەشكىل قىلىدىكەن.

ئاياللار مەسىلىسى سەئۇدى ئەرەبىستانىدا بۇنىڭدىن كېيىن ھەل بولغۇسى مەسىلىلەرنىڭ بىرى ئىكەن. بۇ مەسىلىمۇ چوقۇمكى باشقا مەسىلىلەرگە ئوخشاش ئوڭۇشلۇق ھەل بولغۇسى.

责任编辑：贺加克
责任校对：阿布列孜

Beck S. 146 ff.

Barcode letter Suite

散乱的书信（维吾尔文）
左尔东·沙比尔 著

新疆青少年出版社出版
（乌鲁木齐市建设路九号）
新疆新华书店发行　新疆新华印刷三厂印刷
850×1168毫米　32开　8.75印张
1992年3月第1版　1992年3月第1次印刷
平装印数：1——3,400　精装印数：1——2,100

ISBN 7-5371-0928-1/I·312　定价：3.20元